Fontes Ethnologiae Hungaricae • XII.

FELVILÁGOSODÁS ÉS BABONASÁG

Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben

Az előszót írta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette

MISKOLCZY AMBRUS

Felvilágosodás és babonaság

Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben

Fontes Ethnologiae Hungaricae XII.

A Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
és a L'Harmattan Kiadó közös sorozata

Sorozatszerkesztő
Pócs Éva

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Budai Pál: *A Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikátziók*

Protestáns népi látomások a XVIII. századból. I. kötet.

Bételjesítem Isten akaratját. A lészpedi szent leány látomásai

Sajószentpéteri István: *Ördög szára-bordája. „…a Dohányozás meg-töretése az Isten beszédének Pörölye által, hét prédikációkban foglalva.” Tiszalök, 1712–1713.*

Két kárpátaljai parasztpróféta szent iratai

Álmok és látomások a 20-21. századból I.

A kincskeresés 400 éve Magyarországon

Bárth Dániel: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*

Elindula boldogságos szép Szűz Mária… Ráolvasók a régi Csíkszékről

Hiedelemszövegek Székelyföldről

Felvilágosodás és babonaság

Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben

Baló Bálint, Samuel Barbenius, Jacob Bayer, Michael Binder, Bodor János, Ioan Halmaghi, Köpetzi Bodos Sámuel, Johann Gottfried Schenker válaszai Michael von Brukenthal körkérdésére

Az előszót írta, szerkesztette és a jegyzeteket készítette:
Miskolczy Ambrus

PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
2016

A munka az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék műhelyében készült az NKFI 111 871 sz. OTKA pályázat támogatásával

A könyv kiadását támogatta az

az Európai Kutatási Tanács az Európai Közösség hetedik keretprogramjából (2007–2013), az EKT 324214 sz. Népi vallás a keleti és nyugati kereszténység határán: folyamatosság, változások és kölcsönhatások című projekt

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-165-5

ISBN 978-963-414-165-5
ISSN 1586-2062

A borítón: Báró Brukenthal Mihály arcképe 1789-ből.
Johann Martin Stock (1742-1800) nagyszebeni festő műve,
vászon, olaj 93,5 × 74,8 cm, Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjtemény, RMO 57.2.

Lektorálta: Pócs Éva és Voigt Vilmos

Ioan Halmaghi latin szövegét Fazekas István fordította magyarra

A kiadásért felel Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
Tel.: +36-1-267-5979
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ: A NÉPHIEDELEM-KUTATÁS AKTUALITÁSA 1789-BEN ÉS UTÁNA 7
FELVILÁGOSODÁS ÉS BABONASÁG, AVAGY A SÁTÁNTÓL A BABONÁIG 13
A felvilágosodás babonafogalma 14
Babonaság és boszorkányság 19
A vámpírok felfedezése 26
Orvosok fellépése a vámpírok ellen 32
Köleséri Sámuel és Dom Calmet, boszorkányok és vámpírok 37
A zetelaki boszorkánypertől a bajor „boszorkányháborúig" 44
A keleti ortodox egyházak a boszorkány-, valamint vámpírhiedelmek ellen 51
Okkultizmus és transzcendencia falun és városon 57

BRUKENTHAL MIHÁLY BABONA-ANKÉTJA ÉS EGYÉB HASONLÓ TÖREKVÉSEK 61

A BABONA-ANKÉT RÉSZTVEVŐI 73

BABONAGYŰJTŐK ÉS BABONÁSOK VILÁGKÉPE 84

JOSEPH KARL EDER, A BABONAGYŰJTEMÉNY BIRTOKOSA 100
Kitekintés 123

MICHAEL VON BRUKENTHAL KÖRKÉRDÉSE ÉS BALÓ BÁLINT, SAMUEL BARBENIUS, JACOB BAYER, MICHAEL BINDER, BODOR JÁNOS, IOAN HALMAGHI, KÖPETZI BODOS SÁMUEL, JOHANN GOTTFRIED SCHENKER VÁLASZA 131
Michael von Brukenthal: „Kivánván tudni, mitsoda babonaságok és bal vélekedések uralkodjanak..." 131
Michael von Brukenthal: „Da mir daran gelegen ist zu wißen waß fürVorurtheile und Aberglauben noch unter dem gemeinen Mann herschen..." 134
Köpeczi Bodos Sámuel: „...igyekeztem fizetés igéréssel is..." 136
Bodor János: „...amit csak a lényegről megtudhattam, leírtam..." 161
Baló Bálint: „...a' magam tulajdon tapasztalásaival, egy Rendbeszedett Irással, Excellentziádnak igen alázatoson udvarolnék." 167
Ioan Halmaghi: „...non sine dolore observare debui..." 187
Johann Samuel Barbenius: „Die Thorheiten des unter dem gemeinen Manne noch immer bestehenden Aberglaubens sind von so vielfacher Art..." 209
Michael Binder: Unterthänigste Anzeige 225
Johann Gottfried Schenker: Uiber Vorurtheil und Aberglauben in Siebenbürgen 236
Jacob Bayer: Etwas von dem bey dem gemeinen Volck anzutrefenden Aberglauben 275

Idegen szavak, tájszavak, rövidítések jegyzéke 294

Kenéz Győző emlékének

Előszó: a néphiedelem-kutatás aktualitása 1789-ben és utána...[1]

1789 tavaszán Brukenthal Mihály, a fogarasi kerület biztosa mintegy húsz lelkészhez[2] intézett körlevelet, amelyben azokra a kérdéseire kért választ, hogy milyen babonás szokások, rítusok élnek a nép körében. Három szász evangélikus, három magyar református, egy magyar unitárius és egy görög katolikus román lelkész be is számolt tapasztalatairól. Az egyik evangélikus lelkész haladékot kért, betegségére hivatkozott és arra, hogy azok, akikkel e célból beszélt, „visszafogottak", ezért a „babonás előítéleteket nem olyan könnyen lehet összegyűjteni".[3]

A szakirodalom eddig is tudott valamit a vállalkozásról, ám – tévesen – azt hitték, hogy az ankétot II. József rendelte el, és az anyagot Bécsben őrzik.[4] Pedig az egyik választ már az 1850-es években közölték Brassóban,[5] s az egyik pap, Michael Binder anyagát már ekkortájt használta egy etnográfus,[6] aztán a német nyelvű felkérő körlevélből is közlésre került egy példány.[7] Kötetünk a beérkezett válaszokat tartalmazza; az anyag a maga nemében unikum. Szórakoztató olvasmány, hiszen olykor magunkra is, saját világunkra ismerhetünk, de egyben sok kérdést vet fel. Kérdéseink, amelyekre a feltárt

[1] Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Tóth G. Péternek, Tomisa Ilonának és Hergyán Tibornak szíves és lekötelező támogatásáért. Az idegen nyelvű idézetek magyarra fordítása minden másképp nem jelölt esetben Miskolczy Ambrustól.

[2] Ezek a magyar körlevél szerint a következők: Baló Bálint (Fogaras), Keresztesi Mátyás (Kézdivásárhely), Kocsis Sámuel (Sepsiszentgyörgy), Incze Mihály (Alsócsernáton), Bakcsi László (Alsórákos), Kászoni Sámuel (Székelyudvarhely), Józsa Sámuel (Farcád), Ardai Sámuel (Agyagfalva), Benkő Sámuel (Bögöz), Köpeczi Bodos Sámuel (Kóbor). A német körlevél szerint Georg Draudt (Feketehalom), Samuel Barbenius (Sárkány); Paul Roth (Szászhermány); Johann Roth (Vidombák); Jacob Bayer (Kaca), Johann Gottfried Schenker (Segesvár), Michael Binder (Szászkeresztúr), Johann Deubler (Fogaras), Ioan Halmaghi (Fogaras). A székelykeresztúri Bodor János nem szerepel az iraton, mégis küldhettek neki, mert ő válaszolt, egyike a nyolc válaszolónak.

[3] Magyar Oszágos Levéltár (MOL), F 277 Fogarasi kerületi biztosság, 1790: 155.

[4] Emil Sigerus: *Vom alten Hermannstadt II.* Hermannstadt:J. Drotleff, 1923, 41.

[5] Barbenius jelentése kisebb kihagyásokkal, stiláris módosításokkal és az archaikus formák (vor helyett für) modernizálásával jelent meg a brassói német újság melléklapjában: *Blätter für Geist*, 1857, jún. 17. – júl. 15. 24–28. sz. De ez csak az első részt tartalmazza, a melléklap további számait sem Budapesten, sem Nagyszebenben nem találtam meg.

[6] Josef Haltrich: *Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen.* Wien: C. Graeser, 1885, 260., 264., 268.

[7] Ion Drăgoescu: Un „chestionar etnografic" din anul 1789. *Revista de etnografie şi folclor*, 1965, 5. sz. 537–540.

anyag valamiféle választ adhat, a következők: hogyan születhetett az ankét ötlete, milyen mértékben és mélységben tudtak a kérdőívre válaszoló papok a népi hiedelemvilágba behatolni, és miként ítélték meg a nép hiedelemvilágát? Mit tudhatunk meg ezek alapján arról, miként alakult a felvilágosodás és a babonaság viszonya az erdélyi terepen?

Forrásunk a maga nemében egyedülálló. Erdélyben ilyen vállalkozásra addig nem volt példa, bár többen is terveztek babonairtó könyvet és ehhez babonagyűjtést. Magyarországon is csupán a 18–19. század fordulója után jelent meg néhány ilyen mű, babonákkal és babonaellenes magyarázatokkal. Babonalajstrom is készült, de nem közölték.[8] Ilyesmiket csak a 19. század második felében kezdtek el közreadni. Németországban viszont annál több könyv látott napvilágot e tárgyban. Aztán az 1920-as–1940-es években itt látott napvilágot a világ legnagyobb babonalexikonja – tíz kötetben[9] – míg most csak az egykötetes babonalexikonok divatja járja. Mégis, amikor még 1987-ben Németországban jártam, és etnográfus körökben ehhez az erdélyi babonagyűjteményhez próbáltam kiadót találni, elutasításba ütköztem. A forráskiadás csak erősítené az egyre jobban elharapózó obskúrus babonakultuszt – hangzott a kimondott érv. Nem igazán hittem el, de most tudtam meg, éppen abban az évben jelent meg egy könyv, mely szerint az akkori Nyugat-Németországban a lakosság egyharmada hitt a fekete mágia hatékonyságában, abban, hogy másnak mágiával kárt lehet okozni.[10] Franciaországban 1994-ben a lakosság 41 százaléka hitt a rontásban és a boszorkányságban, 2003-ban már csak 21 százalék.[11] Ez nem olyan nagy baj, és a mi Vályi Nagy Ferencünk örvendhet a túlvilágon, mert egyre inkább beigazolódik, amit *Óda a babonássághoz* című költeményében írt:

Te a kegyesség színe alatt komor
Lelkébe hirdetsz vak hitet és csalárd
Hangú sugallás által őtet
Mások eránt teszed oktalanná.

[8] Miskolczy Ambrus: „Bába lelte Babonák". *Egyháztörténeti Szemle*, 2015, 1. sz. 132–141.

[9] *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1–10.* Szerk. Hanns Bächtold-Stäubli – Eduard Hoffmann-Krayer. Berlin – Leipzig: De Gruyter, 1927–1942 (utánnyomás: 1975, 1987, 2000, 2002; CD-kiadás 2006).

[10] Marijke Gijswijt-Hofstra: Witchcraft after Witch-Trials. *Witchcraft and Magic: The Eighteenth and Nineteenth Centuries.* Szerk. Bengt Ankarloo – Stuart Clark. Philadelphia:University of Pennsylvania Press, 1999, 163.

[11] http://medias.lemonde.fr/medias/pdf_obj/sondage030416.pdf (2015-02-23)

[...]
Itt ez, ki téged tisztele, fegyverét
Ragadja, gyilkol más hitéért vakon,
Azt véli, hogy felforrt dühével
Áldozik a magas ég urának.

Egyébként a német etnográfusok rögtön kiigazítottak, hogy a babona kifejezés nem helyes, a helyes a néphiedelem. (Sőt, az „alternatív hiedelem" még helyesebb.[12] Wittgenstein ezt még nem tudhatta, amikor a babonát félelemből fakadó hamis tudománynak, a vallásos hitet pedig bizakodásnak tartotta.[13]) De valóban lehet valami baj, mert egyébként kedves és segítőkész német barátaimban élt még némi kimondatlan Janus-arcú gyanakvás, hiszen a nácik, a germán ősvallás nyomait keresve, lelkesen karolták fel a babonakutatást. Himmler Hexenkommandója több mint 33 ezer boszorkányügyet tárt fel, miközben a boszorkányüldözés akkor éppen legmodernebb formáját intézményesítették. Csakhogy az eredmény megcáfolta a várakozást, nem a papok voltak a boszorkányok legnagyobb ellenségei, hanem a lakosság többi része.[14] A nácik tudóskodásai kompromittálták magát a néprajz kifejezést is: amit néprajznak nevezünk, annak mai elfogadott német megnevezése a népismeret. Luby Margit 1936-ban megjelent kitűnő könyvének újabb kiadásából is kihagytak néhány mondatot: „Ma a politika és a tudományos érdeklődés homlokterében áll a fajelmélet. Általános a törekvés Európa népeiben az »ösztönös, ősi származásból eredő megmásíthatatlan tulajdonságok keresésére«. Ezért az érdeklődés fokozottan fordul a tenger ősiséget megőrző néprajz felé." Márpedig a következő passzus éppen a fajelmélet kritikája: „A babonás történetek ma szinte közkincsei Európának. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert Európa népeit, mint egy boszorkányüst rázta-keverte össze a népvándorlás."[15] A nácik kompromittálták az erdélyi szász múltat is: a szászokban a germánok keleti előörsét magasztalták. Végül a keletiekkel szembeni németországi gyanakvást fokozta az is, hogy a hivatalos román politika éles propaganda-hadjáratot folytatott az 1986-os budapesti háromkötetes *Erdély története* ellen, és – érthető módon – a nyugati világ tudósai igyekeztek kimaradni „a szocialista testvérek" belső vitájából. Nem így tett Norman Stone, aki 1987-ben recenzálta a művet. De ami az említett obskurantizmust illeti, lehet benne valami. Stone még 1995-ben, miközben figyelmeztetett a korunk globális versengéseivel járó fundamentalista bűntettekre, mindenféle tömeg- és csoporthisztéria jelenlétére, valamint arra, hogy

[12] Steve Roud: *The Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland*. London:Penguin, 2003, X.

[13] Ludwig Wittgenstein: *Lecții și convorbiri despre estetică, psihologie și credința religioasă*. București: Humanitas, 1993, 154.

[14] Malcolm Gaskill: *Witchcraft: A Very Short Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010, 111.

[15] Luby Margit: *Bábalelte babona*. Budapest: Magyar Könyvkiadó, 1936, 93.; ua. Budapest: Helikon, 1983, 124.

a „»politikai korrektség« az évszázadokon át differenciálódó nyelveket a gyermeteg együgyűség szintjére redukálja", előszavazta azt a 19. század derekán megjelent egyik munkát, amely a populáris kényszerképzeteket – a keresztes hadjáratok, a boszorkányüldözés mellett a különböző előjeleket vagy a Bálint-napot illető babonákat – taglalja.[16]

Az Erdély-hisztériákon és a historiográfiai Erdély-babonákon túlmutat az is, ahogy Makkai László a népi kultúrák közösségéről és különbözőségéről vallott: „A kelet-európai népek folklórjának egyébként szép eredményeket felmutató kutatása során számos kísérlet történt az egyes etnikumok eredeti hitvilágának, alapvető kulturális sajátosságainak meghatározására, így erdélyi magyar (ezen belül székely), román és szász vonatkozásban is. Ezek a kísérletek eleve sikertelenségre vannak kárhoztatva, amennyiben a népi világszemlélet és az abból fakadó rítusok legősibb rétegének elkülönítéséről van szó, hiszen az a mágikus világkép és praktika, amely többek közt az erdélyi magyar, román és szász népi hiedelmeket jellemzi, jóval korábban jött létre, mint a mai etnikumok kialakulása, tehát mindegyiknél közös, csak megnyilatkozási formáiban mutat változatokat. Az oldó-kötő, gyógyító-rontó, termékenyítő-sorvasztó varázslatok nemcsak mindegyik erdélyi népnél, hanem egész Eurázsiában lényegi egyezésben megtalálhatók, s csak a titokzatos erők és lények meg a velük való közlekedésben használt szavak és gesztusok különböznek népről népre. A türk eredetű magyar *boszorkány*, a szláv eredetű román *vrăjitoară*, a német »Hexé«-nek megfelelő szász *Häch* éppúgy megfelelnek egymásnak, mint a türk eredetű magyar *sárkány*, az ősbalkáni eredetű román *balaur* vagy a német őshazából hozott szász *Drache.* Az őstörténetből eredő közös hiedelemkincshez azután az egymásnak átadott változatok is hozzájárultak, úgyhogy jelenlegi tudásunk és azt értelmező módszereink nem teszik lehetővé a három erdélyi népnek találkozásuk előtti hiedelemvilágát pontosan elkülöníteni." Valamennyire azonban mégis el lehet különíteni a magyarok, a románok és a szászok körében élt hiedelemvilágot. A magyarok a sámánizmust éltették, ennek „öröksége az ősöknek az életfa lombjai közt lakó s az oda felhágó táltos által segítségül megidézhető szellemeivel, a táltos révületben mondott regöléseivel, a táltosoknak állatalakban folyó viaskodásával, a túlvilágnak e világ mintegy tükörben nézett fordított képeként való elképzelésével". Emellett „az erdélyi román népi művelődés a mágikus világképnek azt a változatát hozta magával és őrzi szívósan máig, mely a hellenizált, majd romanizált és krisztianizált Balkánon alakult ki, s mely a misztériumvallások és a görög kereszténység ünneplési kedvét egyesítette". A szászok „hiedelemvilága azonos a középkori általános német világképpel, mely csak úgy nyüzsög az erdei és mocsári kis és nagy szörnyektől, óriásoktól, manóktól, lidércektől, beszélő állatoktól, s ezeknek seregét még a román képzeletből való átvételekkel is bővíti, pl. a magyarok által is ismert »prikulics« nevű rémmel". És olykor, még ami sajátosnak tűnik, az is közös. Mert: „A háromféle népi műveltség, közös mágikus gyökerei révén, különbségei ellenére is sokkal nyitottabb volt egymás

[16] Charles Mackey: *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds.* Hertfordshire: Wordsworth Editions, 1995.

felé, mint a kétféle egyházi műveltség, márpedig ezeknek a felülrétegződése határozta meg döntően nemcsak az erdélyi népek kulturális arculatát, hanem kulturális viszonyulásukat is" – hangsúlyozta ugyancsak Makkai László.[17] A hiedelemlények útjai egyik kultúrából a másikba olykor fantasztikusnak tűnnek. A mi babona-ankétunkban is feltűnő „zmjeon" (románul: zmeu, zmeoi = sárkány) eredetileg bolgár-török totemállat, és alighanem román közvetítéssel érkezett hozzánk a Balkánról.[18] A mesemotívumok is vándoroltak.[19]

Az 1770-es években a Havaselvén is évekig tartózkodó Sulzer, maga is a nagyszebeni szabadkőműves páholy tagja, okkal írta: „A román babonák teljes története valamennyi nemzet babonáinak története lenne."[20] És ez a szépen hangzó kijelentés talán az egész erdélyi világra még inkább igaz. Annál inkább, mert jó száz év múlva egy skót katonafeleség, aki Erdélyben is megfordult, úgy látta, hogy „sehol sincs ennyi babona ilyen zavarba ejtő változatosságban, mint itt, mintha a démonok, koboldok, boszorkányok, lidércek valamennyi fajtája, akiket Európa többi részéből a tudomány vesszejével kiüldöztek volna, itt, a hegyek védelmében talált volna menedéket, tudván, hogy olyan biztos rejtekhelyre leltek, ahol még dacolhatnak üldözőikkel".[21] Ami persze túlzás, ám ugyanezt már 1789-ben is el lehetett volna mondani az erdélyi hiedelemvilágról.

De mit láttak – és láthattak – ebből a felvilágosodás írástudói? És mi legyen a megidézett babonákkal? A cél – mint a mese- és olvasáskutatás egyik szakembere írja – nem az, hogy a babonalexikonok anyagát gyarapítsuk, hanem az információk, az elbeszélések elhelyezése saját világuk életteljes összefüggéseiben.[22] Ha tehát az 1789–90-es beszámolókat olvassuk, úgy olvassuk őket, ahogy hajdan a meséket, most pedig mint a felvilágosodás meséit is. A felvilágosodás meséjéről azért beszélhetünk, mert miközben íróik másokról szóltak és magukról is vallottak, saját világukról, egyben egy másik, szinte ismeretlen, de előlük elzárkózó világba is próbáltak betekinteni. És nemcsak ők.[23] Hogyan ítélte meg a felvilágosodás, méghozzá annak egy-egy nagy klasszikusa és jellegzetes munkása a babonaságot? A kérdést az is indokolja, hogy a babonákról beszámoló erdélyi papjaink és lelkészeink az ő szellemi rokonaik voltak. Az áttekintés csak váz-

[17] Makkai László: Középkori művelődés Erdélyben. *Erdély története. I.* Szerk. Köpeczi Béla – Makkai László. Budapest: Akadémiai, 1988, 367., 369.

[18] Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Budapest: Akadémiai, 1989, 67.

[19] Adolf Schullerus: *Siebenbürgisches Märchenbuch*. Hermannstadt: Honterus, 1930.

[20] Franz Joseph Sulzer: *Geschichte des transalpinischen Daciens. II.* Wien: Gräffer, 1781-82, II. 339.

[21] E. Gerard: *The Land beyond the Forest. I.* Edinburgh – London: Blackwood & Sons, 1888, 325–326.

[22] Rudolf Schenda: *Von Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, 268.

[23] Hermann Bausinger: Aufklärung und Aberglaube. *Deutsche Vierteljahrschoft für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, 1963, 3. sz.; Jacques Revel: Les intellectuels et la culture «populaire» en France (1650–1800) http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/search/?p_p_action=1& (2015-01-27)

latos lehet. És kerüli a babonakutatásban gyakori lélektani spekulációkat. Igaz, ezek sokakat izgatnak, és aki ezek vonzásába kerül, elmondhatja, hogy a babonák „az emberiség legelbűvölőbb szellemi termékei".[24] Krúdy Gyula, aki lelkesen gyakorolta azt, ami a freudista lélekbúvárokat izgalomban tartja, finoman utalt erre: „Nem lehet a babonát kézlegyintéssel elintézni, nem lehet megvetni. Emberek foglalkoznak vele, tehát emberi. S a legtöbb babonának oly mélységes jelentése van, hogy szinte az emberi természet gyökerénél kell keresni a magvát. / Kevés volna Magyarország papirosa, ha szerelmi babonákat kezdenénk felsorolni."[25] Csakhogy az embereket akkor nemcsak ez izgatta. És a babonának sok formája van. Hitler okkal nevezte Himmler és Rosenberg mítosz-mániáját babonának, miközben az ő rasszizmusa mindeme babonákat globalizáló babonaként hódított teret. Dutka Ákos erre is utalt: „Az a szomorú, hogy az emberek sohasem a maguk lelkében és a maguk egészséges életében keresik a boldogulást, hanem a századok sötét homályából kiásott babonában jobban hisznek, mint az önmaguk tiszta ítéletében és megismerésében. Ez azért is van, mert az utolsó két évtizedben alaposan lerombolták az emberek hitét a becsületes munkában, a megmásíthatatlan igazságokban; sokban sikerült megrendíteni az embereket a józan ismeretek iránt és ezért menekültek vissza a bizonytalan babonák homályába, ahol csak a csalódások végtelen sora fogja ismét kijózanítani a világot a régen elfelejtett és ismét feltámasztott mindenféle babonákból."[26] Vajon megtörtént? Vajon sikerült valamit tanulni a történelemből? Talán a legnagyobb felismerés: történelem az ördög műve, mint ezt Cioran vallotta, az egykori ördöginas, amikor már túl volt a fasizmus bukásán és még innen a kommunizmusén.[27] Ezek hordozói fausti figurák. 1839-ben az *Athenaeum* szerkesztői alighanem megmosolyogták azt a cikket, amelyet egy egyszerű református pap küldött be. Márpedig kiderült és kiderül, nem is olyan vicces, amit ebben a cikkben olvashatunk: „Az ördög nem *non ens*, hanem Krisztussal szemközt rajzolt oly fejedelem, akinek országa vagyon."[28] A mi babonagyűjteményünk is egyszerre példázza mindezt – immár a felvilágosodás fényében.

[24] Alan Dundes: *The Meaning of Folklore*. Logan: Utah State University Press, 2007, 358.

[25] Krúdy Gyula: *Álmoskönyv*. Budapest: Szépirodalmi, 1985, 263.

[26] Dutka Ákos: A babona. *Ellenzék*, 1937. jan. 20. 15. sz.

[27] Miskolczy Ambrus: *Cioran hosszú kamaszkora – avagy mi legyen a fasiszta múlttal?* Budapest: Gondolat, 2014.

[28] Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár (MTAKK), Tört 4-34/5. Benkő László: Daemonologia a XIX-dik évszázadi korszellem ellen.

Felvilágosodás és babonaság, avagy a sátántól a babonáig

A felvilágosodás világmegváltó mozgalom. Lehozza az eget a földre, intézményesíti a jólétet, felszabadítja az emberi észt és az érzelmeket, hogy egyben meg is rendszabályozza őket. A felvilágosodás új korszak, minden, ami az értékeivel ellentétes, maga a sötétség, a babona. Ez a fő ellensége: a Babona. Ha a felvilágosodást politikai vallásnak tekintjük, akkor egyháza a szabadkőművesség, temploma a páholy. Itt aztán vallásos áhítattal kultiválták a titkot, ami elsősorban a mitikus és fiktív ős, Hirám meséje, az építőmesteré, aki, amikor áruló segédei ki akarták belőle szedni a Templom építésének titkát, inkább a halált választotta. A szabadkőműves hitben Isten a Világegyetem Nagy Építőmestere, aki megteremtette a világot, mint egy óraművet, és visszavonult, a világ pedig tökéletesen működik a maga világos, mechanikus törvényei alapján. Korábban a mágikus–animisztikus világszemlélet uralkodott. Eszerint a látható világban láthatatlan, csak jelekről és hatásuk következményeiről felismerhető jótékony és gonosz erők működnek, amelyeket az ember különböző gesztusokkal és szavakkal irányítani tud. Az emberi élet mágikus küzdelem[29] – kinek-kinek a maga mértéke és tudása szerint. A természetes mágia már a természettörvények célszerű alkalmazására tört.[30] E mágia egyik klasszikusa a neoplatonista Ficino, akinek eszméi Mátyás király világába is eljutottak. Szerinte a természet mindenütt mágus; az égi dolgok a földön földi formában vannak jelen, a földiek pedig égi méltóságban az égben, az égi dolgok rejtve vannak ugyan, de hatnak, méghozzá az észben, ami „a föld királynője". A mágia lehozza az égi dolgokat – mármint az isteni erőket –, hogy bennünk dolgozzanak. Ugyanakkor jelen vannak, kísértenek a démonok. Ő maga – mármint Ficino – a pestis ellen a démonölő füvet ajánlotta. És úgy vélte, a démonidéző mágiától akkor szabadulunk meg, amikor e föld fejedelme, a sátán kiűzetik.[31] A sátáni jelenlét és aktivitás nélkül nincs boszorkányság.[32] A boszorkányüldözés a boszorkányokban a sátán szövetségeseit üldözte. (És ezt természetesen átszőtték a felekezeti szenvedélyek, az eretnekek likvidálásának igyekezete.) De miután a mechanikus filozófia és a kísérleti tudományok háttérbe szorították a mágikus világnézetet, a felvilágosodás számára a babona elfoglalta a sátán

[29] Robert Muchembled: *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècles)*. Paris: Flammarion, 1978, 98.

[30] Magyar László András: Előszó. Mi a magia naturalis? *Magia naturalis*. Szerk. Magyar László András. Budapest: Kairosz, 2005, 9.

[31] Marsilio Ficino: *The Book of Life. Irving, Texas: Spring Publications, The University of Dallas*, Dallas: 1998, 131., 135., 179., 186. [*De triplici vita*. Basel: Johann von Amerbach, é. n.]

[32] Brian Easlea: *Which Hunting, Magic and the New Philosophy: An Introduction to Debates of the Scientific Revolution 1450–1750*. Brighton: Harvester Press, 1980, 43.

helyét. A szabadkőműves testvérek a nagyszebeni páholyban 1789-ben, július 6-án, János napján – karöltve – vallásos áhítattal énekelték Joseph Karl Werner bécsi születésű erzsébetvárosi orvos dalát a babona ellen:

> Ostobaságot és a babonát,
> Az ő [mármint az ostobaság] növendékét gyűlölöd,
> És a boldogság, amelyet tőlünk azok elrabolnak,
> Karodat visszavezetik hozzánk.
> Te nem nézed azt, hogy ki milyen tant,
> Milyen hitet vall,
> Ha az emberiség becsületére
> Csak jó polgár.[33]

A felvilágosodás babonafogalma

De mi is a babona? Lapozzuk fel a felvilágosodás bibliáját, a nagy *Enciklopédiát*. 71 818 cikke között természetesen ott találjuk a *Babona* szócikket is. Meglepően csekély terjedelmű. A két szerkesztő, Diderot és d'Alembert óvatos volt: az ismeretterjesztő enciklopédizmus egyszerre érzékeltette és leplezte, hogy ami tapasztalati úton nem ismerhető meg és ésszel fel nem fogható, az babona.[34] És a babonát bemutató szócikk (szerzője a hugenotta szülők katolikus gyermeke, Louis de Jaucourt) szerint a babona „az emberiség legszörnyűbb ostora". A babona „a vallás hamis, rosszul irányított kultusza, ellentétes az ésszel és a legfelsőbb lényről vallandó egészséges eszmékkel". A babona „olyan varázslat és mágikus hatalom, amely félelemből ered", a félelem „a képzelet szerencsétlen gyermeke", következménye: „a kísértetek, az álmok és a látomások", továbbá „a szerencsés és balszerencsés napok" hiedelme, a szerelmi kötés és a rontás képzete. A babona „a szellemet főleg betegségben és bajban igázza le, megváltoztatja a helyes fegyelmet, és a tiszteletre méltó szokásokat hamis színjátékokká és felületes ceremóniákká teszi". És „mihelyt bármely vallásban, legyen ez jó vagy rossz, gyökeret ereszt, képes a természetes fények kioltására és még a legegészségesebb elmék megzavarására is". A babona rosszabb az ateizmusnál, mert az nem veszélyezteti a törvényeket és a népek erkölcseit sem. A babona „előítéletei felülmúlnak minden előítéletet". Az uralkodó nem tudja eléggé megfékezni ezt a „szörnyet", amely jobban veszélyezteti a trónját, mint az egyébként megbocsáthatatlan vallástalanság. A babona megdönti a birodalmakat, mert ha

[33] Sibiu, Arhivele Naţionale, A 6–8. 159. Br. J. K. W**r [Bruder Joseph Karl Werner]: Lieder zum Johannisfeste, der St. Andreas zu den drey Seeblättern im Orient zu Hermannstadt.

[34] Robert Darnton: *The Business of Enlightenment. A publishing history of the Encyclopédie, 1775–1800.* Cambridge, Mass – London: Belknap Press of Harvard University Press, 1979, 7.

cselekvéssé válik, maga a fanatizmus.[35] Mindez egyébként tanács, figyelmeztetés és felajánlkozás volt az uralkodónak, politikai program, méghozzá olyan, amely egyben az alkotmányos monarchia intézményesítése felé mutatott. Egyben az uralkodói hatalom védelmének igénylése is, mert – Voltaire szellemében – a legélesebben támadta az egyházakat és a papokat.[36] Az enciklopédista író Voltaire-től idézett annak érzékeltetésére, milyen borzasztó alak az, akit megszállott a babona. És valóban, Voltaire szerint „a legbabonásabb időkben követték el a legszörnyűbb bűnöket".[37] Ugyanakkor Voltaire némi megértést is tanúsított a babonákkal szemben, mert „úgy tűnik, hogy minden babonában van valami természetes, ami elvként szolgál, és sok tévedés olyan igazságból született, amellyel visszaélnek".[38] Ezért hirdette a katolikus egyház ellen: „tapossátok el a gyalázatost!". És ezért ellenezte egyben, hogy a parasztokat olvasni tanítsák, mert úgy vélte, valakinek meg kell művelnie a földet, márpedig ha tanulnak, nem dolgoznak.[39] A felvilágosodás lelkes vulgarizátora, Holbach – a nyilvánosság előtt – minden téren meszszebb ment, számára maga a vallás is babona volt, Jézus Krisztus szélhámos,[40] a babona pedig a szabadság ellensége, a zsarnokok eszköze.[41] Ő – a társadalmi szerződés tanát az abszolutizmussal ötvözve – egyenesen az uralkodó kötelességévé tette a reformokat.[42] Valójában mindezt már Mesliers abbé, az ájtatosnak tűnő falusi pap az 1700-as évek elején papírra vetette, sokkal kevésbé élesen, de meghagyta, hogy művét – a nyugati kultúra első igazán ateista-kommunista értekezését[43] – csak halála után közöljék. A felvilágosodás filozófusai radikalizálták a hosszú múltra visszatekintő babonaellenességet, pontosabban: átdolgozták a protestantizmus babonaellenes érvelését.[44] És egyben át is politizálták, mert a kinyilatkoztatott vallásokat nemcsak hogy babonának minősítették, hanem a zsarnokság támaszának állították be, és a babonát a zsarnokságból ere-

[35] Alembert, Jean Le Rond d' – Diderot, Denis (dir.): *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. XI.* Neufchastel, 1765, 669.

[36] Georges Perla: La philosophie de Jaucourt dans l' «Encyclopédie». *Revue de l'histoire des religions Année* 1980, Volume 197 Numéro 1: 59–78. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/author/auteur_rhr_5110 (2015-01-19).

[37] Voltaire: *Dictionnaire philosophique.* Paris: Flammarion, é.n. 323.

[38] Voltaire: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations* 33. Paris: Éditions sociales. 1962 [1756.] http://classiques.uqac.ca/classiques/Voltaire/essai_moeurs_esprit_nations/essai_moeurs.html (2015-01-03)

[39] Robert Darnton: *George Washington's False Teeth.* New York: W. W. Norton, 2003, 5.

[40] Paul Henri Thiry Holbach: *Histoire critique de Jesus Christ ou Analyse raisonnée des Evangiles.* Genève: Droz, 1997.

[41] [Paul Henri Dietrich Holbach:] *Système social. II.* Londres, 1773, 12.

[42] [Paul-Henri Dietrich Holbach:] *La politique naturelle. I.* Londres, 1773, 274–277.

[43] William Monter: *Ritual, Myth and Magic in Early Modern Europe.* Brighton: Harvester, 1983, 125.

[44] Euan Cameron: *Enchanted Europe. Superstition, Raison and Religion, 1250–1750.* Oxford – New York: Oxford University Press, 2010, 309.

deztették.[45] Holbach és Helvetius a babonaságot nem egyszerűen a gyermekkori dajkameséknek tudta be, hanem kormányzati politikának, amelynek célja az értelem megbéklyózása.[46]

Condorcet az emberiség történetét az ész és a babona küzdelmeként jelenítette meg. Voltaire az 1688-as angol forradalomban azt is üdvözölte, hogy legyőzte a babonát,[47] Condorcet elismeréssel adózott ugyan az angol szabadságnak, az új alkotmányos berendezkedésnek, ám 1794 felé túlment ezen: úgy látta, a filozófusok által csodált angol alkotmánynak már „nincs más támasza, csak a nemzeti babona és a politikai képmutatás".[48]

Míg Holbach és Condorcet művei hemzsegnek a babonaellenes frázisoktól, Rousseau nagy írásaiban csak egyszer-egyszer fordul elő a szó. Igaz, a zseniális autodidakta csavargó némileg maga is babonás volt, miközben eredeti vallását, a reformátust – tizenhat éves korában – felcserélte a katolikussal. Saját kiválasztottságát, mármint azt, üdvözül-e vagy elkárhozik, úgy döntötte el, hogy egy fatörzset dobált kövekkel: ha eltalálja, minden jóra fordul, és remegő kézzel, félelmetes szívverések közepette... talált. Azután, amikor erre emlékezett, már nem tudta, nevetnie kell-e, vagy magát sajnálnia.[49] És minden oka megvolt erre. Első művében kora naiv haladáshitével szemben éppen azt fejtette ki, hogy a tudományok és a művészetek, egyszóval a kultúra, nem járultak hozzá az erkölcsök tisztulásához, és ebben a folyamatban a babona – különböző negatív emberi tulajdonságokkal együtt – a romlás forrása. „Az asztronómia a babonából született; az ékesszólás a becsvágyból, a gyűlöletből, a hazugságból; a geometria a fösvénységből; a fizika a hitvány kíváncsiságból, az egész erkölcs az emberi gőgből. A tudományok és a művészetek születése bűneinknek tudhatók be, és kevésbe kételkedhetnénk előnyeikben, ha erényeinkből fakadtak volna."[50] Mégis, „ha valakinek panaszkodnia kellene az irodalomra, az én vagyok, mert mindig és mindenütt arra szolgáltak, hogy engem üldözzenek, de szeretni kell a velem elkövetett visszaélés ellenére, miként szeretni kell a társadalmat, amelynek az örömeit annyi gonosz alak elrontja, miként szeretni kell a hazánkat, bármennyi igazságtalanságot is el kell szenvedni tőle,

[45] Jonathan I. Israel: *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750.* Oxford – New York: Oxford University Press, 2002, 701–703.

[46] Catherine Volpilhac-Auger: Paysage de la superstition. In Dompnier, Bernard (dir.): *La superstition à l'âge des Lumières*. Paris: H. Champion, 1998, 104–106.

[47] Jonathan I. Israel: *Enlightenment Contested*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2006, 357.

[48] Condorcet: *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*. Paris: Agasse, 1793–1794, 153. http://classiques.uqac.ca/classiques/condorcet/esquisse_tableau_progres_hum/esquisse.html (2015-01-24)

[49] J.-J. Rousseau: *Les Confessions I.* Paris: Flammarion, 1998 [1782], 246.

[50] *Discours sur les sciences et les arts. Question proposée par l'Académie : "Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les mœurs." Discours qui a remporté le prix de l'Académie de Dijon en l'année* 1750. 17. http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/discours_sciences_arts/discours_sc_arts.html (2015-01-03)

miként szeretni kell és szolgálni kell a Legfelsőbb Lényt, az ő kultuszát oly gyakran megbecstelenítő babonák és fanatizmus ellenére."[51] Az ideális törvényhozás olyan nép körében valósítható meg, mely nép még „nem hordta a törvények igáját, nincsenek jól meggyökeresedett szokásai és babonái";[52] más szóval előítéletei, amelyek *Julie* című regényében a földi boldogságot a két szerelmes között lehetetlenné tették. A Lengyelországnak és Korzikának tett reformjavaslataiban is csak előítéletekről van szó, amelyeket a korzikaiak – közelebb lévén a természethez – már másoktól vettek át. Rousseau még Locke ama nézetét is babonának, előítéletnek, tévesnek tartotta, hogy először az elmét kell csiszolni, aztán a testet fejleszteni. Téves szerinte az a nézet is, mely szerint az emberek, még a filozófusok is hajdani dajkáik meséi miatt félnek; csak a tapasztalat segít.[53] És segít az eredmény, mert *A falusi jós* című zenés pasztoráljában a jós a két szerelmest, akiknek a viszonya megromlott, emberismeretével hozza egymáshoz közel, miközben varázspálcájával bűvészkedik, és azt játssza meg, hogy gonosz rontástól (*cruel maléfice*) szabadította meg őket. De tudta komolyabbra is fordítani a szót, amikor Voltaire-t és Holbachot támadta. Gondolatmenetét babonairtó munkájában lelkesen idézte egy 19. század eleji magyar katolikus pap, annak érzékeltetésre, hová vezet a filozófusok „rendetlen nyomozni vágyása": „»Ójjátok, mond [Rousseau], magatokat azoktól, kik azzal a felkendett ürüggyel, hogy nékiek a természet titkait felfedezik, az ember szívébe komor s zavaros tanításokat plántálnak, melyekben a kétségnek álorcája alatt, többet akarnak meghatározni, mint az ő ellenzőik merészelnek. Fellengező tekintetet vesznek fel, mintha csak magok volnának megvilágosodtak, az igazságot mindeneknél inkább szeretnék s diktátori büszkeséggel erőltetnek hatalmas mondásaiknak elfogadására. Azt erősítik, hogy a dolgoknak igaz okai helyett olyas tudományi alkotványokkal ámíttatunk, melyet senki sem ért, csak babonások koholhattak önnön fejekből, de ugyan azáltal, hogy mindent, ami az ember előtt tiszteletes és szent, felforgatnak s lábbal tapodják, megfosztják a szerencsétleneket ínségekben egyetlen egy vigasztalásoktól, lerontják egyetemben azt az egyetlen egy gátot, mely a gazdagok s hatalmasok rendetlen indulatit határok között tartotta. Kiragadják a szívekből a mardosásokat, a gonoszságnak büntetéseit s a szép erkölcsnek reménységeit, s mégis mindezekkel az emberi nem jóltévőinek akarnak neveztetni, Soha sem lehet, mondnak, ártalmas az igazság az embernek: ezt én örömest megengedem, de éppen ez mutatja meg nekem, hogy amit ők tanítanak, nem igazság.« Ez a józan filozófiának, úgy mint a babonaság ellen való hathatós eszköznek ajánlására s mellékesleg a hamis bölcseknek észbeli dölfösködések ellen

[51] Jean-Jacques Rousseau: *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. 90. http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/discours_sciences_arts/discours_sc_arts.html (2015-01-03)

[52] Jean-Jacques Rousseau: *Du contrat social ou Principes du droit politique*. Paris: Union Générale d'Éditions, 1963 [1762], 45. http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/contrat_social/contrat_social.html (2015-01-03)

[53] Jean-Jacques Rousseau: *Émile ou de l'éducation*. Paris: Garnier, 1961 [1762], 111., 237. http://classiques.uqac.ca/classiques/Rousseau_jj/emile/emile.html (2015-01-03)

úgy tetszik, elegendő."[54] Rousseau regényének hőse, Julie, amikor nem szerelméhez, Saint-Preux-höz megy férjhez, hanem a tisztes és becsületes Wolmar báróhoz, alárendeli magát az általános akaratnak, az erény áldozata lesz, és bár tisztes családi életet él, abban a reményben távozik az életből, hogy egykori szerelmével majd az örökkévalóságban egyesül. Ez a feltámadáshit átstilizálása. A klasszikus keresztény feltámadáshit a következő: „Lelkünk ugyanis halhatatlan s valaha meg fog jelenni az élő Isten színe előtt, ki a jóknak jutalmazója, a gonoszoknak büntetője; sőt *testünk* is religiónk tanítása szerint egy senkitől nem ismert nap reggelén a hatalmas szavára második s dicsőbb kiadásban meg fog jelenni, fel fog támadni." Gegő Elek, a csíksomlyói születésű népszerű ferences hitszónok írta ezt a maga népkönyvében, amelyben előadott egy kis történetet egy varázslónő leleplezéséről, a jövendőmondót Bunkónénak nevezte el, a lélek hazajárását pedig káprázatnak minősítette.[55]

A babona a felvilágosodás eszmevilágában azt a szerepet játszotta, mint az általa elítélt vallásos szemléletben az ördög. A felvilágosodás babonaképzete – éppen ördögpótló jellege miatt – már-már transzcendens jelleget öltött, ugyanakkor a maga konkrétságában mindenütt jelen volt – kinek-kinek a maga mértéke szerint. A francia felvilágosodás babonaszemlélete alighanem a legösszetettebb, részben Rousseau eredetisége, részben minden más felvilágosodásnál militánsabb jellege miatt. És mintegy minden addigi babona-irodalom szintéziseként jelent meg. Az *Enciklopédia* babonacikkének szerzője, Louis de Jaucourt célzatosan Aulus Gelliust idézte: *Religentem esse oportet, religiousum nefas*, tehát „vallásosnak kell lenni, nem babonásnak". Csakhogy a *religiosus* vallásosat is jelent, nem is beszélve arról, hogy Vergiliusnál a *superstitio* helyett *religio*, tehát a *babona* helyett *vallás* is állhatna.[56] E két szó tartalma később fokozatosan elvált egymástól. Plutarkhosz már arra figyelmeztetett, hogy azok, akik menekülni akarnak a babonától, végül „merev ateizmusba esnek", holott a kettő: a babona és az ateizmus között van az igazi vallás.[57] És miután a kereszténység a babonát az ördög, a démon művének tartotta, a superstitio (superstes = maradvány) pogány maradványként jelent meg a köztudatban, tehát mint a normaként szolgáló kereszténységtől való eltérés. Ennek felel meg a német *Aberglaube*, azaz: *máshit*. És ebből, még inkább a latin dekódolásából (super = fenn; sto, stare = áll) kiindulva Jankovich Miklós, a neves műgyűjtő és történész oda jutott, hogy „felhitelnek (Superstitiónak) nevezem a hitvallásban feleslegvaló hitet, a törvény és szükség felett lévő buzgóságot, az oly balvélekedéseket, mellyel valaki többet hisz, mintsem vallásának törvényeképpen hinni és tulajdonítani

[54] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZKK), Quart. Hung. 3393. A Babonaságnak Mivolta, annak igaz Religyiótól való Különböztetése, Felosztása, Eredete, Elterjedése, 's a' t: avagy Annak Történetei, 62.

[55] Quart. Hung. 2977. Gegő Elek Nicephor: Népoktató. Új esztendei ajándék a köznép számára. Pozsony, 1839, 8., 22., 23.

[56] Dieter Harmening: *Superstitio. Überlieferungs- und theoriegeschichtliche Untersuchungen zur kirchlich-theologischen Aberglaubensliteratur des Mittelalters.* Berlin: E. Schmidt, 1979, 16.

[57] Plutarco [Plutarkhhosz]: *Il fato e la superstizione*. Roma: Tascabili Economici Newton, 1993, 93.

kellene".[58] Véleménye hasonlít a mai szakavatott meghatározáshoz, mely szerint a babona „a dolgokban és a dolgok mögött rejtett, racionálisan nem megalapozott, névtelen vagy megszemélyesített erőket vél".[59] Mindennek forrása: a félelem. Nincs is olyan babonáról szóló eszmefuttatás, amely ezt ne emelné ki. Az *Enciklopédia* szerzője is ezt tette – az angol puritán babona-szemlélet nyomán. „A vallásos ember – írta egy harcos puritán – imádja Istent, a babonás fél tőle, *Religio Deum colit, superstitio violat*." (Tehát: „a vallás Istent imádja, a babona megsérti.")[60]

Babonaság és boszorkányság

A puritanizmus a felvilágosodást megelőző forradalmi jelenség. Isten akaratának tudta be a földi lét javítását, azt vallva, hogy az embernek meg kell értenie Isten szándékát és együtt kell működnie vele.[61] Tehát – értelmezi Makkai László – „az ember szabadsága a természeti és társadalmi törvénnyel egybeeső cselekvésben áll". Mert mi is történt? „A vallásos gondolkozás – idézzük Makkai Lászlót – a természet és a társadalom mozgását évezredeken át a jó és a rossz, Isten és sátán mechanisztikus ellentétében dramatizálta, s az embert e két antagonisztikus erő ütközőpontján tehetetlenül szenvedő, hol egyik, hol másik hatalom által elragadott áldozatnak tekintette. A kálvini reformáció, s még inkább annak puritán továbbfejlesztése az egyedül valóságosan cselekvő Istenről szóló tanítással a sátánt szubjektivizálta, kimondatlanul is az emberi gyöngeséggel, pontosabban a gyöngeséget (teológiai nyelven az eredendő bűnt, azaz a jóra való képtelenséget) szülő tudatlansággal azonosította, s ezzel a sátán helyett az embert tette az Istennek immár nem antagonisztikus ellentétpárjává. A sátán elleni harc így lényegében a tudatlanság elleni harc; a puritán gyakorlatban az alaptalan félelmek felszínre hozása, leleplezése és legyőzése, a pszichoanalízis ősformája."[62] Viszont a boszorkányság Isten elleni véteknek minősült, amiért halál járt. Mégis, a puritanizmus hatalmas fordulat a reformáción belül is. Gondoljunk Lutherre. Az csak legenda, hogy tintatartóját hozzávágta volna az ördöghöz; az újra és újra felfrissített tintafolt pedig azóta is turisztikai látványosság.[63] De az már nem legenda, hogy valóban hitt az ördögben, igaz, nem úgy képzelte el, ahogy a templomok falképein látható, hanem szellemnek tartotta, akit vele szemben is a bűnös örömre törő vágy vezet.[64] Ezért védekezésképpen nemcsak Krisztus kegyelmébe ajánlotta magát, hanem azt javasolta tanítványainak, hogy ha közeledik az ördög, akkor hátat fordítva neki, bűzét bűzzel kell elhajtani. Előfordult, hogy neki

[58] OSZKK, Quart. Hung. 4095/I. Jankovich Miklós tudományos értekezései, 266.
[59] Dieter Harmening: *Wörterbuch des Aberglaubens*. Stuttgart: Reclam, 2009, 21.
[60] [Henry Hammond]: *Of Superstition*. Oxford: Henry Hall, 1645, 5.
[61] Christopher Hill: *The Century of Revolution 1603–1714*. Edinburgh: T. Nelson, 1961, 168.
[62] Makkai László – Hankiss Elemér: *Anglia az újkor küszöbén*. Budapest: Gondolat, 1965, 123.
[63] Richard Friedenthal: *Luther élete és kora*. Budapest: Gondolat, 1973, 356.
[64] Erich Klingner: *Luther und der deutsche Volksaberglaube*. Berlin: Mayer & Müller, 1912, 39.

már az elég volt, ha rászólt: „Nyald ki a seggem!"[65] Egyébként miközben Luther „a pápista" babonák ellen harcolt – a misét is babonának tartotta –, sok olyan babonát ápolt, amilyeneket a mi erdélyi parasztjaink is.

A protestáns és a katolikus demonológia alapvetően abban tér el egymástól, hogy a katolikusok a 15. században született híres *Boszorkánypöröly* (*Malleus maleficarum*) fantazmáit éltették. Ezt a kézikönyvet két domonkos rendi szerzetes dolgozta ki, a rontásról, a rontó boszorkányokról szóló néphiedelmekre is építettek, azokat saját kényszerképzeteikkel párosították és hosszan ecsetelték a boszorkánynak az ördöggel való szövetségét, aztán erre épültek a boszorkányszombaton tartott gyűlésekről, az ott rendezett nemi közösülésekről való elképzelések. A protestánsok viszont az Ószövetség azon helyeire hivatkoztak, amelyek halálbüntetést róttak a varázslókra, jósokra. Nem fogadhatták el a *Boszorkánypöröly*ben is megjelenített *incubus*ok és *succubus*ok, azaz éjszakai nemi közösülésre szakosodott férfi és női szellemek létét, hiszen a Biblia ilyenekről nem tud. Ám miközben a protestánsok és a katolikusok egymást babonásnak nevezték, „saját babonáik kultiválásában versenyeztek egymással".[66] De azért tanultak is a másiktól: akadt olyan puritán prédikátor, aki a megszállott kamaszlányból úgy űzte ki az ördögöt, hogy az orrába ecetet töltött, és közben a nézők a *Te Deum*ot és a *Mi Atyánk*at énekelték.[67] Az már az idők változását jelzi, hogy Nagy Péter cár jót nevetett, amikor megmutatták neki azt a bizonyos Luther-féle tintafoltot. A fordulatot a puritán forradalom készítette elő. Az imádság mellett megjelent az a munka, amely kivezetett a mágia világából, mert a csodák és varázslatok helyett az ember az élet nehézségeit önmagára hagyatkozva, ám imádkozva, munkával és a hatékony munkát biztosító technikai újításokkal akarta megoldani.[68] Csakhogy a reformáció tagadta a szenteket, betiltotta a szentek tiszteletét és segítségül hívását, és ezzel a vallás már nem biztosított védelmet a rontás ellen. Maradt a pör és az égetés. Hiába akarták a félelmet azzal eloszlatni, hogy a sátán nem egyenrangú Istennel, csak az Ő eszköze, akaratlanul is Őt szolgálja, amikor kísért, ám az erős ellenáll. A boszorkányüldözést az angol puritánok nem radikalizálták, annak ellenére, hogy akadtak közöttük, akik a boszorkányok ellen radikális nézeteket vallottak. Igaz, Angliában nem dívott olyan általánosan az ördöggel való szövetkezés hiedelme, mint a kontinensen. Elsősorban rontás miatt vádolták a kellemetlennek tartott szomszédot, a közösség terhére váló öreget vagy intrikust, vagy egyszerűen csak le akartak számolni valakivel.[69] A magyar református teológusok több-

[65] Robert Muchembled: *Une histoire du diable*. Paris: Éditions du Seuil, 2000, 154.

[66] Hugh R. Trevor-Roper: Der europäische Hexenwahn des 16. und 17. Jahrhundert. *Die Hexen der Neuzeit*. Szerk. Claudia Honegger. (Studien zur Sozialgeschichte e. kulturellen Deutungsmusters.) Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978, 204.

[67] P. G. Maxwell-Stuart: Rational superstition: the writings of Protestant demonologists. *Religion and superstition in Reformation Europe*. Szerk. Helen Parisch – William G. Naphy. Manchester – New York: Manchester University Press – Palgrave, 2002, 170–184.

[68] Keith Thomas: *Religion and the Decline of Magic*. New York: Scribner, 1971, 278.

[69] Thomas: *Religion*, 497–500.

sége elvetette az ördöggel való szövetség és a boszorkányszombat képzetét.[70] A puritán teológus, Nógrádi Mátyás, miközben szűkítette a boszorkányság fogalmát, és egész sor perverz kényszerképzetet és fantazmát elvetett, saját magával is ellentmondásba keveredett – feltehetően angol hatásra. Tagadta ugyanis a boszorkányjegyet – vagyis azt, hogy valamiféle testi rendellenességet vagy bármi olyasmit, amit a boszorkányüldözők annak véltek, az ördöggel való szövetkezés jelének tekintsenek –, ugyanakkor elfogadta az ördöggel való szövetkezés lehetőségét.[71] Így a puritánok, akik harcos babonaellenességükkel a felvilágosodást készítették elő, paradox módon maguk is legitimálták a boszorkányüldözést – méghozzá éppen a kálvinista Rómában, Debrecenben.[72]

A boszorkányüldözés válságjelenség. Az egyensúlyát vesztett közösség bűnbakot keresett és talált, és ehhez ideológiát, megfelelő hatalmi háttérrel. És tette ezt elsősorban akkor, amikor valamilyen járvány vagy időjárási katasztrófa sújtotta, és ezek kísérőjelenségeként felfordult a politikai világ. Az ördöggel szövetkező boszorkány mítosza az eretnekségek üldözésére szakosodott ideológusok találmánya, a társadalmi feszültségek pedig emberáldozatot követeltek, bűnbakot. És működött még valami morbid vagina-szorongás, a női nemi vágyak kielégíthetetlenségének képzete.[73] A legzaftosabb történeteket olykor éppen kamaszok adták elő a boszorkányok és az ördög közösüléséről, a bírák pedig árgus szemekkel kerestek a női nemi szerveken is ördögjegyet, a boszorkányság bizonyítékát. 1745-ben például egy Baden-Württemberg tartományi – ma kedves – kis faluban egy hetvenéves nőt lányával együtt többször is megkínoztak, a boszorkányjegyet kivágták a combjából, de azért mielőtt elégették, megfojtották. (Talán ezt elkerülhette volna, ha második férjével, akinek bigámia miatt menekülnie kellett, Magyarországra jön, és szerencséje van.)[74] Az ilyen undorító horror-jelenetekhez képest valóságos idill lehetett, hogy a természetes mágiát művelő nápolyi Giovanni Battista Porta – a 16. század derekán – társaival rávett egy öregasszonyt, akit azon boszorkányok között tartottak számon, akik éjjelente a csecsemők vérét szívják, hogy meglessék, amint magát a révületbe ejtő kenőccsel bekeni. Amikor az öregasszony a kenőcs bódító hatására elkábult, alaposan megütlegelték, de hiába, az öregasszony semmit sem érzett, viszont elmesélte, miként repült, miként kelt át a tengereken és hegyeken...[75]

Hiába kételkedtek néhányan még a legkegyetlenebb időkben is az ördöggel szerződő boszorkányok létében, a mágikus világszemlélet addig élt, amíg a mechanikus filo-

[70] Kristóf Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban. *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában.* Szerk. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Budapest: Balassi, 2014, 31.

[71] Makkai László: A középkori magyar hitvilág problematikájához. *Ethnographia*, 1983, XLIV: 112.

[72] Kristóf Ildikó: *„Ördögi mesterséget nem cselekedtem": a boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében.* Debrecen: Ethnica, 1998.

[73] Easlea: *Witch Hunting*, 243–248.

[74] Lyndal Roper: *Witch Craze, Terror and Fantasy in Baroque Germany.* New Haven – London: Yale University Press, 2004, 222–227.

[75] Giovanni Battista Porta: A mágiáról. *Magia naturalis*, [1557], 78.

zófia, a tapasztalatra alapozott tudomány a fantazmákba vetett hitet meg nem rendítette, aztán a szatirikus írások is megtették a magukét. A felvilágosodás babonaellenes propagandáját olyan filozófusok készítették elő, mint Descartes és Spinoza. Míg Descartes kerüli a szót, a *babonát*, legfeljebb arról írt, hogy a legbabonásabb dolgokat is meg kell vizsgálni, és az emberi tökéletlenség a tökéletes Isten létének bizonyítéka – Isten adta nekünk a fényt, hogy megkülönböztessük az igazat a hamistól[76] –, Spinoza minden kinyilatkoztatott vallást babonának minősített, az isteni transzcendencia helyett Isten immanenciáját írta le, ami miatt panteizmussal és ateizmussal vádolták. Az ördögöt pedig Descartes és Spinoza már szóra sem méltatta. De nemcsak a két nagy filozófushoz közel álló teológusok készítették elő a felvilágosodás babonakritikáját, hanem olykor olyanok is, akik semmiféle rokonszenvet nem érezhettek irántuk, viszont valóságos babonagyűjteményeket tettek közzé, mint Jean-Baptiste Thiers. Ő 1679-ben három hatalmas kötetbe foglalta azokat a hiedelmeket, amelyeket vallásellenesnek tartott. Spanyolországban az inkvizíció is egyre óvatosabb lett, a világi bíróságok kényszerítették kemény fellépésre.[77] És ne felejtsük, Európa legnagyobb részén,[78] ahogy nálunk is, a boszorkányüldözés a világi bíróságok feladata volt.[79] A paranoid mítosz vonzásában és a kiéletlen szenvedélyek rabjaként nemcsak perverz papok, hanem tisztes családapák is keresték a boszorkányjegyet a lemeztelenített női test minden rejtekében. A boszorkánysággal vádoltak megkínzása és szenvedései iszonyattal töltötték el a józan bírákat, lelkészeket és gyóntatókat. A jezsuita Friedrich Spee 1631-ben könyvet tett közzé a kínzások embertelensége ellen, és először majdnem elbocsátották a rendből, de aztán rendtársai és főnökei mellé álltak, és a többször is kiadott műnek olyan hatása lett, hogy Mainzban és más kisebb fejedelemségekben beszüntették a boszorkányégetést. Salazar de Frías, spanyol inkvizítor elérte, hogy Baszkföldön már 1610-ben megszűnjék a boszorkányüldözés.[80] A század végén viszont a holland Balthasar Bekkernek el kellett hagynia szülőföldjét, mert kétségbe vonta az ördöggel szövetkező boszorkányok létét. És mivel a babonák a boszorkányhit köré csoportosultak, a felvilágosodás boszorkánytagadása a babonakritika alapja lett.[81] Első nagy képviselője Thomasius, a német felvilágosodás atyja, aki a babonát minden erényt nélkülöző istenfélelemnek tartotta, a boszorkányság, az ördögszövetség bűnét pedig mesének, szerinte a sokat emlegetett bibliai

[76] Descartes: *Discours de la méthode*. Paris: Gallimard, 1991, 37., 51.

[77] Julio Caro Baroja: *Les sorcières et leur monde*. Paris: Gallimard, 1972, 197–198.

[78] Malcolm Gaskill: *Witchcraft: A Very Short Introduction*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010, 71.

[79] Stephanus Huszthy: *Jurisprudentia practica. III*. Tyrnavia: Collegium Academicum Societatis Jesu, 1766, 77.

[80] Gustav Henningnsen: *A boszorkányok ügyvédje. A baszk boszorkányság és a spanyol inkvizíció* (1609-1614). Ford. Szuhay-Havas Ervin. Budapest: Kossuth, 1988.

[81] Martin Pott: *Aufklärung und Aberglaube*. Tübingen: Niemeyer, 1992, 265.

halottidéző endori boszorkány egyszerűen hasbeszélő volt.[82] Mint a spirituális filozófia híve, nem is értette, hogy a mechanikus filozófia hívei miért nem értenek egyet Bekkerrel, miközben látnia kellett, hogy „az embernél nincs ostobább állat".[83] Végül elérte, hogy Poroszországban beszüntessék a boszorkányüldözést – 1728-ban.[84] Franciaországban már 1682-ben megtették. Mindez nem zavarta olyan klasszikus írónkat, mint Daniel Defoe, aki 1711-ben egyértelműen hitet tett a boszorkány és az ördög szövetsége mellett.[85] Angliában 1714-ben hozták az utolsó halálos ítéletet, Skóciában 1727-ben, aztán 1735-ben a brit parlament már olyan törvényt hozott, amely büntetéssel sújtotta a boszorkányvádat.[86] John Wesley, a metodista felekezet alapítója még hitt a boszorkányokban, lánya pedig elhitte, hogy az egyik szolga valami fehér, nyúlszerű állatban boszorkányt látott, és úgy nyilatkozott, ha ő látja, elsütött volna egy pisztolyt, hogy elijessze.[87] Szerencsére nem látta, így a metodisták hiedelmei és azok hirdetése nem okozott különösebb bajt.

A mechanikus filozófiai híveinek többfrontos harcot kellett vívniuk a szabadgondolkodók és a babonások ellen. A pietista – és már a mi református világunkban is ismert – Osterwald, miután felhívta a figyelmet rá, hogy az ördögnek és „a kísérteteknek nincsen több erejek, hanem csak annyi, amennyit mi engedünk azoknak",[88] már némi megvetéssel értekezett a rendszer-kovácsokról, mint Descartes, akinek nézetei inkább „természetregényt" alkotnak, mintsem természettant, és filozófiai spekulációk helyett „a természet nagy könyvét" kell tanulmányozni.[89] Erre való az ész, „az égi fény". Csakhogy: „A szabadgondolkodó abból a hamis alapelvből indul ki, hogy ami az ő szűk agyába nem fér be, nem is lehetséges. És a babonás azt hiszi, hogy amit nem fog fel, mások sem tudnak felfogni; és ezen két vélemény az alapja annak, amire téves képze-

[82] Christian Thomasius: *Essays on Church, State, and Politics.* Indianopolis: Liberty Fund, 2007, 224, 253.

[83] Christian Thomasius: *Über die Hexenprozesse. Überarbeitet und herausgegeben von Rolf Lieberwirth.* Weimar: Böhlau, 1967, 44., 46., 74.

[84] Wolfgang Behringer: Allemagne « mère de tant de sorcières » au coeur des persécutions. *Magie et Sorcellerie en Europe du Moyen Age à nos jours.* Szerk. Bengt Ankarloo – Robert Muchembled. Paris: A. Colin, 1994, 62.

[85] Peter Maxwell-Stuart: Witchcraft and magic in eighteenth-century Scotland. *Beyond the Witch Trials.* Szerk. Owen Davies – Willem de Blécourt. Manchester – New York: Manchester University Press – Palgrave, 2004, 81.

[86] Roy Porter: *Enlightenment.* London: MacMillan, 2001, 222–223.

[87] Owen Davies: *Witchraft, Magic and Culture 1736–1951.* Manchester – New York: Manchester University Press, 1999, 13.

[88] Osterwald Friderich János: *A keresztyének között ez idő szerént uralkodó romlottságnak kutfejeiről.* Debreczen: Margitai János, 1745, 138–139.

[89] Peter von Osterwald: *Academische Rede welche bey Gelegenheit des höchsterfreulichen Geburthsfestes des Durchlauchtigsten Fürsten und Herrn, Herrn Maximilian Joseph, … im großen Saale der Churfürstl. Baierischen Akademie der Wissenschaften zu München gehalten … den 27ten März 1762.* München: Mayr.

teiket építik, miközben a szabadgondolkodót inkább gonoszság, a babonás embert pedig inkább a szív együgyűsége jellemzi." Míg a szabadgondolkodó ateista, a babonás természetes jelenségeket is csodának tart, és ezzel a vallásnak árt, a vallás megvetésére ösztönöz.[90] Csakhogy amíg a tudós szemek a természet könyvét tanulmányozták, a falvak világában még olyan dolgok történtek, amelyek túlmentek az együgyűségen. A boszorkányfürösztés – a populáris kultúra részeként – itt-ott még a XIX. század derekán is élő szokás maradt. A boszorkánynak nyilvánított embert megkötözték, és egy kötélen a vízbe eresztették. Ha elsüllyedt, nem igazolódott a vád, és ha szerencséje volt, még idejében kirántották a vízből. Igaz, már inkább csak lincselést helyettesítő bosszúként alkalmazták az emberégetés e hajdani előjátékát – még a polgári fejlődés élén járó Angliában is, ahol végül már csak a boszorkány nélküli boszorkányság képzete élt tovább. A 19. század derekán azért még egy Boroszló melletti falu nem volt hajlandó boszorkánya számára a temetésnél kijáró halotti menetet biztosítani.[91] Nálunk a 18. század elején, Szegeden égették el a legtöbb embert, de jellemző, hogy másfél század múlva az utolsónak tartott két szegedi boszorkányt „népámításért" ítélték egy-egy havi fogságra. Az egyik azt akarta elhitetni, hogy tud repülni, majd bevallotta, tréfából bolondította a népet, egy kis szalonnáért és tojásért hazudozott nekik; a másik azzal hivalkodott, hogy boszorkányjegy van rajta, de hiába vizsgálták meg, nem találtak semmit.[92] Aztán a 20. század elején a „boszorkány" és az „áldozat" ügye már csak rájuk kettejükre tartozott, nem a boszorkányra és a közösségre, mert a közösség már nem érezte magát veszélyeztetve.[93] Igaz, 1944-ben Londonban még egy 18. századi törvényre hivatkozva indítottak boszorkánypert, és kilenc hónapot kellett börtönben töltenie.[94] 1951-ben Nyugat-Németországban bezúzták Johann Kruse boszorkánymánia ellen írott könyvét, annak szerzőnek a művét, aki be akarta tiltatni a boszorkánymesék iskolai terjesztését, valamint a különböző boszorkányűző szerek árusítását, aztán hatalmas gyűjteményét a hamburgi múzeumnak ajándékozta. Az utolsó boszorkányégetésre Magyarországon került volna sor 1969-ben, ha hat romának sikerül egy öregasszonyt megégetnie.[95] Ma viszont már a boszorkányság érték, vallásos tapasztalat, és a megfelelő szertartások

[90] Peter von Osterwald: *Academische Rede vom Nutzen der logikalischen Regeln besonders wider die Freygeisterey und den Aberglauben, welche am höchsterfreulichen Namensfeste Sr. Churfürstl. Durchläucht in Baiern [et]c. [et]c. im akademischen Saale abgelesen worden.* München: Churfürstliche Akademische Buchhandlung, 1767. 5., 26., 29–30.

[91] Heinrich Bruno Schindler: *Der Aberglaube des Mittelalters.* Breslau: W. G. Korn, 1858, 305.

[92] Varga János: *A babonák könyve.* Arad: szerző kiadása, 1877, 33.

[93] Davies 1990: *Witchraft*, 98., 118–119., 277–279.

[94] https://en.wikipedia.org/wiki/Helen_Duncan

[95] Hans-Jürgen Wolf: *Hexenwahn. Hexen in Geschichte und Gegenwart.* Dornstadt: Historia, 1990, 513., 515–517.

résztvevői meztelenül ugrálnak körbe-körbe, hogy gátlásaik ilyetén való feloldásával elősegítsék a mágikus erő áramlását.[96]

Az európai boszorkányüldözés áldozatainak számát Voltaire százezerre tette, ám ennek inkább fele, egyharmada tűnhet valószínűnek.[97] Ezt valószínűsíti az a becslés is, mely szerint 100–200 ezer perre került sor, és 40–50 ezer embert végeztek ki.[98]

Angliában a babonakritikából eltűnt a boszorkány, a vallás és a babona viszonya került előtérbe. 1709-ben jelent meg a babona első olyan természettörténete, amely a vallással is foglalkozott.[99] Szerzője, Trenchard a babonának tartott kényszerképzeteket az emberi szervezet fiziológiai folyamataival magyarázta, és csak mögötte feltételezte a természet „titkos mágiáját," az „igazi vallást" a babona ellenszerének tartva.[100] Viszont a rosszul magyarázott és értelmezett, elferdített vallás – mint kései magyar fordítója tolmácsolta – miután „a religio minden tartományokban oly fontos tárgy lett, valódi oka az emberek tudatlanságának, rabszolgaságának és erkölcsi romlottságának".[101] A magyar fordításba valaki be is jegyezte még: „papság veszedelmes hydra".[102] John Locke – aki megtapasztalhatta, hogy a vallásos meggyőződés a forradalomnak is nevezett polgárháborúban milyen elszántsággal töltötte el a harcoló feleket – 1661-ben némi keserűséggel tűnődött el rajta, hogy az egyes szekták és vallások beavatottjai babonásoknak tartják azokat, akik másképpen imádják Istent, mint ők.[103] A babona és a rajongás a legjobb dolgokat is a legrosszabbá teszi – fejtegette Hume, aki a babona forrásait a tudatlanságban, a félelemben, a melankóliában találta meg, és még károsabbnak tartotta, mint a vallásos rajongást, mert szerinte a babona a papi hatalom és a zsarnokság támasza, míg a vallásos rajongás olyan, mint a vihar, ha elmúlik, kitisztul az ég.[104] Máshol borult be. A boszorkányőrületet a vámpírőrület követte.

[96] Jeffrey B. Russell: *A History of Witchcraft. Sorcerers, Heretics and Pagans*. London: Thames and Hudson, 2000, 155., 163–174. [1980.]

[97] Robert Muchembled: Magie et Sorcellerie, d'hier et aujourd'hui. *Magie et Sorcellerie*, 1994, 8.

[98] Raisa Maria Toivo: The Witch-craze as Holocaust: the Rise of Persecuting Societies. *Witchcraft Historiography*. Szerk. Jonathan Barry – Owen Davies. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2007, 100.

[99] Michel Malherbe: Hume's Natural History of Religion. *Hume Studies*, 1995, 261. http://www.humesociety.org/hs/issues/v21n2/malherbe/malherbe-v21n2.pdf (2015-01-24).

[100] [John Trenchard:] *The Natural History of Superstition*. Oxford: A. Baldwin, 1709, 16., 24. https://archive.org/details/naturalhistoryof00tren (2015-01-26).

[101] OSZKK, Oct. Hung. 1111. *A Babonás hit történetének bölcselkedői leírása. Kiadatott Hierokles irója által. Kölln, 1796. Németből magyarra fordittatott*. 1839, 4.

[102] OSZKK, Oct. Hung. 1111. 182.

[103] John Locke: *Political Writings*. Indianopolis: Hackett, 2003, 172.

[104] David Hume: *Essays Moral, Political and Literary*. Indianopolis: Liberty Classics, 1987, 73–77.

A vámpírok sírjukból kikelő, az életerőt és vért elszívó kísértetek, akik számos embert megöltek. Miután sírjukat kiásták, nem egy esetben úgy találták, hogy tetemük éppen vérszívó tevékenységük miatt olyan ép, ezért szívüket átszúrták, lefejezték vagy elégették őket. A vámpír-mánia mintha feledtette volna a boszorkányüldözés borzalmait és szégyenét, annál is inkább, mert a vámpírok messze voltak. Igaz, a régi görögök és rómaiak ismerték ezt a hiedelemlényt, de nyugati civilizációnkban először a 12. századi Angliában tűntek fel, majd a 14. századi Poroszországban, Sziléziában és Csehországban, Franciaországban, aztán Oroszországban és a Balkánon.[105] Nyugaton az egyház igyekezett a tetem-égetéseknek elejét venni, a kihantolt tetemre bűnbocsátó cédulát helyeztek, majd visszatemették.[106] Oroszországban, hogy a visszatérésnek elejét vegyék, a temetésnél a rokonok megkérdik a halottat, miért távozott, majd megcsókolják és ujjai közé teszik a pátriárka „ajánlólevelét", mint egy „útlevelet a túlvilági utazáshoz," mely tanúsítja, hogy a halott jó keresztény volt.[107] De ha visszatért, már nem bizonyult annak. És míg korábban a vámpírként való visszatérések egyedi esetek lehettek – talán mert nem volt sajtó –, most, a 18. század elején a vámpírizmus már tömeges jelenség lett, járványszerűen terjedt. Voltaire szerint a színhelyek: Lengyelország, Magyarország, Szilézia, Morvaország Ausztria, Lotaringia, továbbá a török birodalomba olvasztott Görögország, Havaselve és Moldva. És „1730-tól 1735-ig nem lehetett másról hallani, csak a vámpírokról"; „hasonlítanak a régi mártírokra, minél többet égetnek el, annál többet találnak". A párizsi és londoni üzletemberek pedig a vámpírokra hasonlítanak, mert „nappal szívják a nép vérét" – írja Voltaire, aki így kétfelé vágott, de a fő csapást a katolikusokra mérte. Kiszerkesztette Szent Ágostont és Szent Ambrust, de mindenekelőtt Dom Calmet-t.[108] Alapvetően a feltámadás- és a csodahitet akarta megsemmisíteni, továbbá a szentek kultuszát. És tette ezt felvilágosulatlan hálátlansággal, hiszen Calmet sokat segített neki, valósággal bevezette őt a Biblia és a bibliamagyarázat rejtelmeibe, nélküle aligha tudta volna elkészíteni *Filozófiai lexikon*ját[109] – amelyből idéztünk. Sőt, azon szellemeskedett, hogy Dom Calmet, „a mély filozófus" már „látott ezek-

[105] Éloïse Mozzani: *Le livre des superstitions. Mythes, croyances et légendes.* Paris: R. Laffont, 1995. 1757–1758.

[106] Jean-Claude Schmitt: *Les revenants. Les vivants et les morts dans la société médiévale.* Paris: Gallimard, 1994, 103.

[107] Laurent Bordelon: *Diversitez curieuses pour servir de recréation à l'esprit. IX.* Amsterdam: Chez André De Hoogenhuysen, 1699, 123.

[108] Voltaire: Dictionnaire philosophique. (Vampire címszó). 2005. http://www.lechasseurabstrait.com/revue/IMG/pdf/Voltaire_-_Dictionnaire_philosophique.pdf (2015-01-24)

[109] Peter Gay: *The Enlightenment: An Interpretation. I.* New York – London: W. W. Norton & Company, 1995, 362.

ből a vámpírokból olyanokat, akik kikelnek a sírjukból".[110] Voltaire, akár egy rossz újságíró, csúsztatott, sőt hazudott. Calmet azt természetesen vallotta, hogy Isten feltámaszthatja az embert halottaiból, de ami a vámpírokat illeti, műve végén egyértelműen tagadta feltámadásuk lehetőségét,[111] miután alaposan és hosszan felsorolta az általa a sajtóból és különböző könyvekből ismert vámpírtörténeteket, az 1693-as lengyelországitól az 1730-as évekbeli magyarországi, valójában szerbiai esetekig. A 16–17. századi lengyel- és csehországi vagy az isztriai vámpír-kihantolásokról nem tudott.[112] Viszont egy főhadnagy úgy írt le neki egy Belgrád melletti 1732-es kihantolást, mintha ő maga – a levélíró – is osztotta volna a vámpírhitet, mert a már néhány éve elholt „vámpír" teteme teljesen épen maradt, és miután lefejezték, szívét átszúrták, mésszel leöntötték, unokahúga, akit kétszer is megszívott, hamar felépült, és ezt 1300 hitelt érdemlő ember erősítette meg – a levélíró szerint.[113] Calmet közölte a levelet, de ez nem jelenti azt, hogy maga is hitt volna a vámpírokban. A különböző vámpírtörténeteket persze – Calmet előtt és után – jól összekuszálták a nyugati újságírók. Például egy bizonyos „hajdúsági", Arnold Pál nevű „vámpírt" tokajinak mondtak, holott azok a helységek, amelyeket Calmet vele kapcsolatban említ, Belgrád környékén találhatók, a Dunától délre, akkor éppen osztrák katonai igazgatás alatt, az illető eredeti neve: Arnout Pavle.[114] Az 1725-ös és az 1731-es pestisjárvány idején ugyanis itt történtek azok a halott-lefejezések, amelyek nyomán elszabadult a vámpírmánia. Voltaire némileg tévedett a vámpír-divat virágkorának datálásában. Franciaországban igazán 1736 után jöttek divatba a vámpírok, d'Argens márki – egy sajtótudósítás nyomán írt – *Zsidó levelek* című könyvével.[115]

Az 1725-ös esetről szóló idevágó „zsidó" levél és a hivatalos jelentés – eltérései és egyezései miatt – nagyon tanulságos. A pánik úgy kezdődött, hogy Kiszilován egy 62 éves aggastyán három nappal a temetése után megjelent a fiának, enni kért és kapott. Rá egy nappal a fiú meghalt, és aztán még öten-hatan távoztak az élők sorából. Ezután

[110] Voltaire: Dictionnaire philosophique. (Resurrection címszó) http://www.lechasseurabstrait.com/revue/IMG/pdf/Voltaire_-_Dictionnaire_philosophique.pdf (2015-01-24)

[111] Augustin Calmet: *Dissertations sur les apparitions, des esprits et sur les vampires ou les revenants de Hongrie, de Moravie etc. II.* Paris: Chez De Bure l'ainé, Quai des Augustins à l'Image S. Paul, 1749, 217–221. http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10132534.html (2015-01-24)

[112] Klaniczay Gábor: *A civilizáció peremén*. Budapest: Magvető, 1990, 309.; Johann Weichard von Valvasor: Die Ehre dess Hertzogthums Crain: das ist, Wahre, gründliche, und recht eigendliche Belegen- und Beschaffenheit dieses Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes II. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689, 327–341. http://de.wikisource.org/wiki/Die_Ehre_des_Hertzogthums_Crain_-_Band_VI_-_Von_der_Istrianer_Sprache_/_Sitten_und_Gewohnheiten (2015-01-29).

[113] Calmet: *Dissertations, II.* 55–57.

[114] Köpeczi Béla: *Magyarok és franciák. XIV. Lajostól a francia forradalomig*. Budapest: Szépirodalmi, 1985, 352.

[115] Magyar László András: Orvosi vita a magyarországi vámpírokról 1732–1756. *Századok*, 1999, 6. sz. 1245.

kihantolták valamennyit, de csak az öreg teteme nézett ki úgy, ahogy egy vámpírnak kell, szeme nyitva volt, arca pirospozsgás. Át is szúrták a szívét, majd elégették.[116] A kerületi provizor hivatalos – a bécsi sajtóban is megjelent – jelentése szerint az elhalt nem a fiának, hanem a feleségének jelent meg, és bocskort kért tőle, mire az asszony elmenekült, de nyolcan-kilencen meghaltak a faluban. A falusiak már tudták, mit kell tenni, de a provizor felsőbb beleegyezést akart kérni a kihantoláshoz. A falu válasza erre az volt: ha nem engedi a szokásos eljárást, el kell hagyniuk a települést, mert a gonosz lélek tönkreteszi őket, erre a már a török időkben is volt példa. A kihantolt „gonosz lélek", a „vámpír" szája véres volt, ami a vérszívást bizonyította.[117] Általában azonban az emberek és az állatok életerejét vette el. A lényeg: a kísértet normális hiedelemlény, visszatérő és veszélyes. Egész Európa tele volt velük. Erdélyben általában – román szóval – *strigoi*nak nevezték az ilyen ártó férfit, *strigoaiă*nak a nőt. Sokarcú hiedelemlényekről van szó, hol emberre támadnak, hol az állatokat bántalmazzák, leggyakrabban a tehén tejét veszik el. És teszik ezt járványok, időjárási katasztrófák közepette, meg periodikusan bizonyos veszélyes időszakokban. Az egyik veszélyes időszak a téli napforduló, ilyenkor megnyílik az ég, és jönnek, különösen azok, akik nem élték le az életüket, ahogy kellett volna, például nem házasodhattak meg, mert korán távozniuk kellett. Ilyenkor ételt-italt tesznek ki a visszajáró lelkeknek, hogy ne bántsák őket, és békével térjenek meg. Bartók Béla *Cantata profanajá*ban is ez történt; és mindenki nyugodt lehetett, aki értett a szóból, hogy a fiúk nem térhetnek vissza ártó lényként, mert szarvassá változtak.[118] A visszatéréstől való félelem oka az élők lelkiismeret-furdalása is lehet, az, hogy életében rosszul bántak az elholttal, aki halála után megjelent,[119] és – mint Kiszilován – csak kért valamit, ételt vagy bocskort. Jellemző mozzanat, hogy a vámpír saját családtagjait pusztította,[120] és nemcsak ebben az esetben. A vámpírok szinte kivétel nélkül a faluközösség halottjai közül kerültek ki, és fellépni is a közösségnek kellett ellenük.[121] Az már későbbi fejlemény, hogy a gonosztevőket, méghozzá a rossz császárokat is olyanoknak tartották, akik *strigoi*já változnak, és aztán Szent András éjszakáján istenük, a sátán hívószavára összegyűlnek és repdesnek, mert szárnyaik olyanok, mint a denevéreké, szájuk fekete, foguk fehér, szemük piros, és hiába vallják meg egymásnak bűneiket, uruk nem engedi, hogy bűnbánatot tartsanak, hanem visszazavarja

[116] Jean Baptiste Boyer d'Argens: *Lettres juives IV*. La Haye: Chez Pierre Paupie, 1742, 156–158.

[117] Copia eines Schreibens aus dem Gradisker District. *Wienerisches Diarium*, 1725. júl. 21. 11–12. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wienerisches_Diarium_-_21._Juli_1725_-_Seite_11.png (2015-01-29).

[118] Miskolczy Ambrus: *„Tiszta forrás" felé... Közelítések Bartók Béla és a Cantata profana világához*. Budapest: Gondolat, 2011.

[119] Magyar László András: *Bevezetés a kísértettanba*. Budapest: Akadémiai, 1989, 18.

[120] Calmet: *Dissertations*, 1749, *I*. 55.

[121] Peter Mario Kreuter: *Der Vampirglaube in Südosteuropa*. Berlin: Weidler, 2001, 188. (mivel ez az első előfordulás, ide vettem a teljes hivatkozást)

őket sötét és hideg szállásukba.[122] Valójában az lett *strigoi*, aki korai halállal halt meg és nem élhette le az életét, az pedig már eleve *strigoi* volt, aki burokban született, hetedik gyermekként látott napvilágot vagy vörös volt a haja. És végül is rosszabb volt az ördögnél, mert az nem hozott halált az élők fejére, nem is háborgatta őket és állataikat. Havaselvén a zsidók is tartottak tőle, hogy halottjuk *strigoi*já válhat. Valamikor a 19. század elején egy Teodoros nevű bojárgyerek azzal szórakozott, hogy amikor a zsidó halottas menet a temetőbe tartott, átbújt a koporsó alatt és azt kiáltotta: kereszt, mire a gyászolók földre dobták a koporsót, és könyörögtek a csínytevőnek, jöjjön ugyanott vissza, mert akkor elkerülik a halott átváltozását. Ezért a szolgálatért viszont olykor dinnyével és almával kellett fizetniük.[123]

Amikor a pestis vagy más járvány pusztított, a vámpírok a bűnbak szerepét töltötték be, akár a zsidók a 14. századi pestis alatt, vagy a boszorkányok az 1500–1600-as években. Igaz, a vámpírokként kivégzettek már halottak voltak. Veszélyt jelentett minden halott. Volt, ahol temetéskor a holtat megcsókolták, és azt kívánták, Isten vegye magához a lelket – így akarták elejét venni az elhunyt vámpírrá változásának.[124] A halotti tor egyik célja éppen az volt, hogy a halott lelke maga is jóllakjon, és örökre távozzon. A sír fölött a keresztnek a visszajáró lelket kellett elrettentenie. Nyugodjon békében – hangzik el a gyászmisén, mint a lehetséges visszatérés ellenszere is.[125] De ki van már ennek tudatában?

A korabeli sajtótudósító – legalábbis az, akit d'Argens idézett –, bár tagadta önnön hiszékenységét, megvallotta tanácstalanságát. A márki fiktív levélírója pedig kicsit megjátszotta magát. Két érvet hozott fel „az állítólagos visszajárókról" való nézet ellen. Az egyik fizikai folyamatokkal magyarázza a jelenséget – mármint a tetemek épségben maradását –, a másik egyáltalán nem hiszi el a tudósításokat. Ami pedig a vámpír okozta haláleseteket illeti, ezek lehetnek valóságosak, de okuk nem a feltételezett visszajáró lélek, hanem a tőle való félelem – az áldozatok „járványos fanatizmus" áldozatai. Mert a járvány idején, „mihelyt valaki a legkisebb bajt érzi, azt hiszi, megkapta a járványos betegséget, és ez olyan felindulást vált ki benne, hogy már szinte lehetetlen ellenállnia ennek a forradalomnak". Más szóval: saját képzeletük áldozatai. A tetemek épsége „hamis csoda", magyarázata a testben lezajló kémiai folyamatokban rejlik, a meleg például bizonyos esetekben tartósíthat.[126] Egyébként d'Argens levélírója a vége felé már szégyellte a vámpírhit cáfolatát is. Voltaire-t ez nem izgatta, d'Argens-t is úgy állította be, mint aki hisz a vámpírokban. Ez is csúsztatás. Valójában d'Argens – a cáfolat és az elutasítás nyomatékosítására – először maga is azzal az írói fogással élt, mintha feltéte-

[122] N. I. Dumitraşcu: *Strigoii din credinţele, datinile şi povestirile poporului român*. Bucureşti: Cultura naţională, 1927, 17.

[123] Ion Ghica: *Scrisori către V. Alecsandri*. Bucureşti: Editura Librăriei Socec, 1887, 299.

[124] Johann Caspar Steube: *Briefe über das Banat*. Eisenach: Wittekindt, 1793, 70.

[125] Jean Delumeau: *La peur en Occident. XIVe-XVIIIe siècles: une cité assiégée*. Paris: Fayard, 1978, 81., 84–85.

[126] Argens: *Lettres*, 1742, 165., 175.

lezné, hogy valóban lenne valami igaz a vámpírizmusban. Dom Calmet is ezt tette, és miután pap volt, Voltaire őt még élesebben kiszerkesztette. Voltaire-rel a babonakritikában ugyanis paradigmaváltás következett be. A teológiai érvelést felváltotta a gúny, amely a teológiát sem kímélte. Sőt, Voltaire a csoda-hitet egyenesen Isten megsértésének tartotta. Ugyanakkor az ész mindenhatóságát ő maga is kétségbe vonta: „Oh, ember! Ez az Isten azért adott értelmet, hogy jól viseld magad, és nem azért, hogy az általa teremtett dolgok lényegébe behatolják."[127]

Kétségtelen, Calmet előadásmódja körülményes volt. Csakhogy Calmet-nek, a bencés teológusnak óvatosan kellett eljárnia, elő kellett adnia a teológiai nézeteket és a demonológiával is szembe kellett néznie. Ennek művelői a mi balkáni és hazai vámpírjaink német rokonainak működését az ördög művének tudták be. E felmenő rokonok a csámcsogó halottak, olyanok, akiknek a sírjából a sertés csámcsogásához hasonló hangok hallatszanak.[128] A tovább élő halott ugyanis a halotti leplet rágja szét – a hiedelem és a kihantolás során tapasztaltak szerint. Egy 1678-as lipcsei értekezés szerint maga a sátán bújik bele az emberi testbe, és az csámcsog.[129] A helyzet iróniája, hogy már 1660-ban megjelent az a mű, amely a csámcsogást az ördög által keltett illúziónak nevezte, és azt is fejtegette, hogy pestis idején az ördög hatalma erősödik, viszont azt a hiedelmet, hogy a csámcsogó halott nemsokára magával viszi rokonait és barátait, egyszerűen babonának nevezte, és megvetéssel nyilatkozott a védekező szokásról, amelynek során a tetemet kihantolták, fejét levágták, szájába göröngyöt vagy pénzt tettek.[130] Aztán az 1725-ös disszertáció a hiedelmet már a legyengült emberek kényszerképzeteként jellemezte, és a csámcsogásszerű hangokat kémiai folyamatok eredményének tudta be.[131] Ugyanakkor nem sokkal később, a 18. század derekán – moldvai, német- és franciaországi tapasztalatok alapján – többen is felvetették annak a valószínűségét, hogy tetszhalottakat temettek el, és ennek tudhatók be a különböző hanghatások.[132] 1756-ban erre gondolt az egyik brassói naplóíró is, amikor a román külvárosban kiásták egy asszony tetemét, amely még véres volt, és a lepel is szét volt tépve.[133]

A mi vámpírjaink e csámcsogó halottak agresszív változatai. A 18. századi kortársak mintha elfelejtették volna a hajdani európai vérszívókat (*sanguisuga*). Márpedig a vérivásnak a német világban még járta a divatja – egészen a 19. század derekáig. 1755-ben Drezdában kivégzett, főleg lefejezett ember vérének fogyasztásával kúrálták az epi-

[127] Voltaire: *Dictionnaire philosophique*. Paris: Flammarion, é. n. 2005, 16.

[128] Paul Barber: *Vampires, Burial, and Death*. New Haven – London: Yale University Press, 1988, 42.

[129] Magyar László András: Masticatio Mortuorum. A csámcsogó holtak. *Kharon*, 2002, 6/1–2. sz. 65.

[130] Christian Friedrich Garmann: *De miraculis mortuorum*. Lipsia: Impensis Christiani Kirchneri, Chemnitii, Typis Joh. Gabr. Güttneri, 1660, 27–28. (Münchener DigitalisierungsZentrum).

[131] Magyar: Masticatio, 2002, 66.

[132] Matei Cazacu: *Minuni, vedenii şi vise premonitorii, în trecutul românesc*. Bucureşti: Sigma, 2003, 186–188.

[133] Joseph Teutsch: Auszug aus „Nachlese zu den kurzgefassten Jahrgeschichten von Ungarn und Siebenbürgen." *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. IV*. Brassó, 1903. 468.

lepsziát, 1861-ben Hanauban a tömeg megrohanta a vesztőhelyet, hogy a lefejezett rablógyilkos véréből ihasson.[134] És ez a fajta vérkultusz is hozzájárult, hogy a vámpír, amely elsősorban az életenergiát szívta el, vérszívó lényként futhassa be a karrierjét a nyugati képzeletvilágban.[135] A vérszívó (*sanguisuga*) kifejezést is felváltotta az új, a szlávból jött vámpír elnevezés. Pontosabban, ki tudja, honnan jött. A nyelvészek és fülnyelvészek egészen jól elszórakoznak a szó etimológiájával. És néhány mondat erejéig el lehet csámcsogni ezen, mert van abban némi tanulság, ahogy a vámpír szót egyik vagy másik nép nyakába akarják varrni. Íme néhány példa. A 11. századi orosz *Próféták könyvé*ben fordul elő először – a szerző neveként: **Оупирь Лихыи**, pópa, aki egyébként Svédországból jött Novgorodba, és eredeti neve Ofeigr Öpir (Merész Öpir) lett volna.[136] De mivel ***Лихой*** gonoszt is jelent, a ***пир*** pedig *lakomát*, az volt a vámpír, aki olyan szertartáson vett részt, ahol a görögkeleti ortodoxiával szemben állók áldozati italként vérrel kevert bort ittak, és az eretnekeket vámpírnak nevezték, így a bulgáriai bogumilokat is.[137] Kegyetlen! Komoly nyelvészeti spekuláció szerint a szláv nyelvek *vámpír*ja török (kipcsak, csuvas) – gonosz szellemet, boszorkányt jelölő – jövevényszó. Egy másik komoly elképzelésnek megfelelően a szerbhorvát nyelvben – akkor még volt olyan, ma már csak szerb és horvát nyelv van – lehetett egy *vanpir* szó, amelynek összetevői azt jelentik, hogy kifelé szálló, tehát sírból felszálló szellem.[138] A szó a délszlávból került a német nyelvbe, és „a magyarba a német közvetíthette".[139] Az orosz Wikipédia nagyobb szerepet tulajdonít nekünk, mert a délszláv nyelvekből a magyar *vámpír* közvetítette volna a szót a nyugati nyelvekbe.[140] A lényeg: Nyugatra Keletről érkezett. És a vámpírok jól jöttek a saját babonáikat megtagadó Nyugaton, ahol a boszorkányos múltra nem nagyon akartak emlékezni, a vámpírok viszont egzotikus és idegen lények voltak. Ugyanakkor az érdeklődést ébren tartotta az a németországi ideológiai vita is, amely az 1730-as években a vitalizmus és a jatromechanika-kemiatria hívei között zajlott. Az előbbiek egyáltalán nem fogadták el a halál utáni testműködést, hiteltelennek tartották a tudósításo-

[134] Peter Mario Kreuter: *Der Vampirglaube in Südosteuropa*. Berlin: Weidler, 2001, 161–162.

[135] Kreuter: *Der Vampirglaube*, 2001, 174.

[136] **Упырь Лихой** címszó az orosz Wikipedián: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BF%D1%8B%D1%80%D1%8C_%D0%9B%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B9 (2015-02-12).

[137] Bruce A. McClelland: *Slayers and Their Vampires. A Cultural History of Killing the Dead*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006, 187–191.

[138] Zoltán András: Denevér, bőregér és a vámpír -pír-je. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/13-4/zoltana13-4.pdf (2015-02-12)

[139] *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III*. Főszerk. Benkő Loránd. Budapest: Akadémiai, 1976, 1084.

[140] **Вампиры в художественных произведениях и популярной культуре** https://ru.wikipedia.org/wiki/%C2%E0%EC%EF%E8%F0%FB#.D0.92.D0.B0.D0.BC.D0.BF.D0.B8.D1.80.D1.8B_.D0.B2_.D1.85.D1.83.D0.B4.D0.BE.D0.B6.D0.B5.D1.81.D1.82.D0.B2.D0.B5.D0.BD.D0.BD.D1.8B.D1.85_.D0.BF.D1.80.D0.BE.D0.B8.D0.B7.D0.B2.D0.B5.D0.B4.D0.B5.D0.BD.D0.B8.D1.8F.D1.85_.D0.B8_.D0.BF.D0.BE.D0.BF.D1.83.D0.BB.D1.8F.D1.80.D0.BD.D0.BE.D0.B9_.D0.BA.D1.83.D0.BB.D1.8C.D1.82.D1.83.D1.80.D0.B5 (2015-02-12).

kat, az utóbbiak pedig azon spekuláltak, hogy vajon milyen kémiai és fizikai folyamatok biztosítják ezt a jelenséget.[141] A felvilágosodásnak jól jöttek a mi vámpírjaink, kellettek a fény kultuszához. Sötét nélkül nincs fény, a nyugati civilizáció önimádatához kell a barbár kelet.[142] E keleti lények nyugati kultusza erősítette a nyugati fölénytudatot. A wernigerodei főiskola tanára például úgy nyilatkozott, hogy a mi vérszívóinknak „a történelemben, és még inkább az itteniben, valamint a többi evangélikus tartományban semmi nyomát sem" lelte, legfeljebb a korábbi idők csámcsogó halottai emlékeztették rájuk. (Úgy látszik, nem ismerte az 1720–30-as évek idevágó irodalmát.) De abban mélyen igaza lehetett, hogy „a babonás ember nagyon fél a kísértetektől, és mégis szívesen hall róluk. Még a föld legmélyebb üregeiben is kutakodik utánuk."[143] Nálunk pedig Rácz Sámuel egészségügyi kézikönyvében a vámpírból valamiféle Faust lett, mert „azt tartják, hogy régentén volt egy Vampirus nevű férfi, aki a Cacodaemonnal arra az alkura lépett, hogy őtet holta után segítse a temetőből kijárni és az élő embereknek véreket kiszopni". És ráadásul más is köthet a Gonosszal ilyen alkut.[144] Ebből lett a Dracula, kultusza a nyugati civilizáció patológiája... Nem véletlen, hogy orvosok léptek fel legradikálisabban a vámpírmánia ellen.

Orvosok fellépése a vámpírok ellen

Érdekes, hogy a bécsi kormányzat viszonylag későn lépett fel a vámpírmánia ellen. Az olmützi püspökségben megesett vámpírkivégzésekről szóló hírek 1753-ban nagy megrökönyödést keltettek az udvarban, annál is inkább, mert a nagy ellenség, II. Frigyes már 1740-ben élcelődött a sziléziai vámpírhiedelmeken.[145] A vámpírellenes bécsi felléрéshez kívülről, Hollandiából jött tekintélyre volt szükség, Gerard van Swietenre. Szava sokat nyomott a latban, nemcsak azért, mert Mária Terézia háziorvosa volt, hanem egyik legjelentősebb tanácsadója is lett, átszervezte a birodalom egészségügyét, ő állította fel a nagyszombati egyetem orvosi karát, beleszólt a cenzúra irányításába, s döntő szerepet játszott a szociális ügyek szabályozásában is. 1755-ben a vámpírokról írt egy francia nyelvű értekezést, amely bár 1756-ban olaszul megjelent, németül csak 1768-ban látott napvilágot – a Monarchia határain kívül, Augsburgban –, egy kísértetűző érte-

[141] Magyar: Orvosi vita. *Századok*, 1999, 1257.

[142] Thomas M. Bohn: Vampirismus in Österreich und Preußen. Von der Entdeckung einer Seuche zum Narrativ der Gegenkolonisation. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2008. 56. k. 2. sz. 161–177. http://www.jstor.org/stable/41052051. (2015-03-19)

[143] Heinrich Carl Schütze: *Vernunft und schriftmäßige Abhandlung der Aberglauben*. Wernigerode: Joh. Ge. Struck, 1757, 62., 69.

[144] Rácz Sámuel: *A borbélyi tanításoknak második darabja*. Pest, 1794, 145.

[145] Klaus Hamberger: *Mortuus non mordet. Dokumente zum Vampirismus 1689–1791*. Wien: Turia und Kant, 1992, 21., 83.

kezés függelékeként.[146] Az is jellemző, hogy az előszó szerzője szerint „e rossz" – mármint a vámpírizmus – „kezdetének az alapja kétségkívül a görög szkizmatikus együgyűség, amely azt hiszi, hogy ördög a lélek helyett az emberi testet is megszállhatja".[147] Márpedig Van Swieten éppen a morvaországi – katolikus – esetek kivizsgálásának eredményeit is összesítve értekezett. Ami pedig az ördög emberi testre is kiterjedő hatalmát illeti, ebben a katolikus Tirolban is hittek. Amikor II. József elrendelte, hogy ott is lássák el számmal a házakat, az egyházpolitikára méltán neheztelő pap bebeszélte a nagymamáknak, ha megszámozzák a házakat, jön az ördög, és elviszi a gyermekeket. A nagymamák elmondták a lányaiknak, ők pedig férjüket traktálták éjszaka az ágyban a rémtörténetekkel.[148] Van Swieten augsburgi előszavazója viszont – ahogy felvilágosult nyárspolgárhoz illik – a vámpírizmust, a káros jelenséget lehetőleg minél távolabb, egy másik világba helyezte, azt érzékeltetvén, hogy onnan, kívülről jött a járványszerűen terjedő baj. Igaz, maga a szerző is valószínűnek tartotta, hogy fő kitalálói a szkizmatikus görögök.[149] Kora orvostudományának ismerőjeként Van Swieten azt fejtette ki, hogy a vámpírhit a tudatlanság terméke, az emberi test viszont bizonyos vegyi folyamatok miatt, bizonyos külső feltételek esetén nem indulnak oszlásnak. A fő probléma – a jelenséget államférfiúi szemmel nézve – az embert és közösséget veszélyeztető társadalmi felfordulás, amelyet a vámpírpánik okozott. „Sok szegény beteg és nő, akik szülés előtt álltak, elmenekültek és inkább útszélen haltak meg. Mégis vigasztalja őket az, hogy haláluk után ilyen szégyen [mint a kihantolás és tetemük meggyalázása] nem esik meg velük. Azok az emberek, akiket elfog a félelem, készek házukat és udvarukat egy másik helyért elhagyni. Egyszóval: minden felfordul." Van Swieten a vámpírhit a Biblia tanúságának megidézésével kezdte a vámpírhit cáfolatát: Isten vagy közvetlenül a maga akaratával, vagy pedig az angyalok, próféták, apostolok révén érezteti hatását. Lehetséges a csoda, de lehetséges a sátán, „a gonosz szellem" hatása is, az, hogy hatalmába kerítheti az embert. Jézust is megkísértette a pusztában. És nem felejtette el megemlíteni azt sem, hogy a vámpír-kihantoláskor a keresztet is megbecstelenítik, mert elégetik.[150] Ez is hathatott az uralkodónőre. Elfogadta a közügyi és kamarai direktórium azon javaslatát, hogy Van Swieten művét latinul és németül is adják ki, de hiába...[151]

Az örökös tartományok számára viszont még 1755-ben kiment az uralkodói rendelet a vámpír-kihantolások, az úgynevezett *magia posthuma* ellen, amelyben kifejtették, hogy a bűnös visszaélésben babona és csalás rejlik, ezért büntetés jár érte, és ha valahol kísértet, boszorkányság, kincskeresés esete bukkan fel, vagy valakit megszáll az

[146] Andreas Ulrich Mayer: *Abhandlung des Daseyns der Gespenster.* Augsburg, 1768.

[147] Gerhard van Swieten: *Vampyrismus.* Augsburg, 1768, 6. http://www.gutenberg.org/files/30886/30886-h/30886-h.htm (2015-01-25)

[148] Ernst Hellmuth: *Kaiser Joseph II. Ein Buch für's Volk.* Prag: Kober, 1862, 231.

[149] Van Swieten: *Vampyrismus*, 1768, 7.

[150] Van Swieten: *Vampyrismus*, 1768, 12., 23., 27.

[151] Franciscus Xav. Linzbauer: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. I.* Buda: Caes.-reg. scient universitatis, 1852–56, 725.

ördög, az ügyet a közigazgatási hatóságok vizsgálják ki, bevonva egy orvost is.[152] Ez a Bánságban meg is történt. 1752-ben a temesvári tartományi kormányzóság Georg Tallar orvost küldte ki harmadmagával a rejtélyes esetek kivizsgálására,[153] hiszen Taller ismerte a népi szokásokat, és úgy beszélt magyarul, románul, latinul, mint az anyanyelvén – fejtegeti jelentésének előszava. Ezt a jelentést viszont csak később, 1784-ben tették közzé, némi módosításokkal. És hogy csak ilyen későn, abba II. József gazdaságszemlélete is belejátszhatott, mert az előszó hangsúlyozza, hogy amikor Erdélyben, a Bánságban, Horvátországban, a Szerémségben karácsony és április 24-e között elszabadul az „őrület", évente néhány száz adófizetőt hatalmába kerít; ami – mint Tallar jelezte – megkárosítja a kincstárt, mert egyik helyről a másikra, egyik tartományból a másikba költöznek, és közben nem fizetik rendesen az adót. Amikor Tallart és társait kiküldték, a felettes hatóságok alapvetően attól tartottak, hogy a járvány megbénítja magát a bányatermelést is.[154] Tallar jelentésében mellőzött minden teológiai okfejtést, kiemelte a román papok tudatlanságát, azt, hogy „tévhiteiket és babonáikat hűségesen megosztják közösségükkel", de azt is jelezte, hogy nemcsak a románok és szerbek, hanem „más népek értelmes emberei közül is sokan, mint az Evangéliumban, úgy hisznek" a vámpírokban. Ami viszont a betelepülő németeket és a honi katonákat illeti, őket éppen a papok által biztosított nevelésük miatt nem keríti hatalmába a vámpírhit. A vámpírmánia alapvető oka az emberi szervezet legyengülése, a görögkeleti ortodox lakosság körében ugyanis a sok böjt legyengíti a szervezetet. Igaz, a szerbek között ritkábban hatalmasodik el a vámpírizmus, márpedig görögkeletiek lévén ők is böjtölnek, csakhogy közben mégis egészségesebben étkeznek, sok csípős paprikát esznek, és ez fertőtlenít. A románok nemcsak sokat böjtölnek, de böjt után mértéktelenül falják a sok húst, ami szintén egészségtelen. Ha pedig azok az emberek, akik rettegnek a vámpíroktól, látnák, hogy a gyógyszerek gyógyítanak, a vámpírhit hamarosan megszűnne, hiszen betegek gyakran kerülnek vámpír-hírbe, vagy gyakrabban éppen a vámpírhit a betegség oka. Csakhogy a pópákhoz fordulnak, akik gyakran még babonásabbak, mint híveik. Ezektől, ha megkérdi az orvos, hol van a szívük, a gyomrukra mutatnak. Gyógymódjaik közül első a ráolvasás. Ha ez nem használ, a javasasszony megolvasztott cinket önt a vízbe, és megmerevedett fém nyúlványai jelzik a betegségek számát, ezeket aztán különböző főzetekkel kúrálják, és további ráolvasásokkal. Sajnos Tallar egyet sem jegyzett le, mert puszta bárgyúságnak tartotta őket. Azt viszont megemlítette, hogy a beteg fejénél elsütnek egy pisztolyt, méghozzá többször is, aminek eredményeképp reszketeg-

[152] Constantin Franz Florian Anton Cauz: *De Cultibus Magicis Eorumque Perpetuo Ad Ecclesiam Et Rempublicam Habitu Libri Duo Cum Adiunctis Quibusdam Eo Pertinentibus Ad Iurisprudentiae Legumlatoriae Illustrationem*. Vindobona: Trattner, 1767, 196., 373–374. (Münchener DigitalisierungsZentrum).

[153] Mézes Ádám: Visum repertum. Georg Tallar és az 1753-as vámpírvadászat. *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*. Szerk. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Budapest: Balassi, 2014, 109–154.

[154] Mézes: Visum repertum, 2014, 128.

ség fogja el. A mézes pálinka nem árt, de annál inkább árt az, hogy a templomi örökmécsesből is isszák az olajat, vagy kivágják a beteg egészséges manduláját, vagy a kihantolt vámpír „vérével", mármint a levágott fejből kifolyó váladékkal kenegetik a beteget. Tallar nem tudott róla, de előfordult az is, hogy a vámpírnak tartott tetem szívét megfőzték és feltehetően megették.[155] Arról viszont igen, hogy ugyancsak a Bánságban a vámpírt lefejezik, aztán a fejet újra elássák vagy elégetik. (Havaselvén a falu határába viszik ki a tetemet, a levágott fej szájába követ tesznek, a testet forró mésszel öntik le, átszúrják a szívet, és az egészet ott hagyják a madaraknak és a kutyáknak.) A kérdésre, hogy miként ismerik fel a vámpírt, a válasz a következő: a síron kis lyukak láthatók, és aztán főleg a koporsón, amelyeken keresztül ki-be jár a vámpír; ha kiássák őket, véres az orruk és a szájuk; a kiásott test sokkal nagyobb, mint korábban; a tetem bőre szép piros lett; a betegek meggyógyulnak a tetem vérétől; fekete, szilaj csődört vezetnek a sírhoz, és ha nem akar átmenni rajta, akkor az eredmény biztos, meglett a vámpír. A kíváncsiság ördöge azonban nem hagyta nyugodni a külső szemlélőt sem. A dévai várparancsnok megkérte Tallart, hogy szerezzen neki a vámpírok gyomrából olyan a füveket, amelyekkel a sátán táplálja a vámpírokat – a néphiedelem szerint. De a parancsnok is hihetett a varázserőben, maga is „csodálatos dolgokat" akart csinálni.[156] Nem találták, amit kerestek, csak szörnyű bűz csapott fel a keresés nyomán – nem csoda. A pirospozsgás alkoholistákat a nép nemegyszer már életében vámpírnak tartotta, és aztán, ha ütött az óra, kihantolta. Ha pedig valakit repülő sárkány (smehu = zmeu) gyötört, vagy azt tette, amit egy *succubus* vagy *incubus*, tehát közösült a beteggel, akkor a pap csak hosszas kérlelés után lett hajlandó kiszolgáltatni a halotti szentséget, tehát már a *strigoi*t vagy *moroi*t, azaz a vámpírt látták benne.[157] (A *succubus* női, az *incubus* férfi lidérc, és a mágiát csalásnak tartó német toxikológus egyenesen szégyellte németül megnevezni e két hiedelemlényt.[158])

A Tallar-jelentésnek és kiadott változatának lehetett némi görögkeleti-ellenes éle,[159] amely elsősorban a román görögkeletiek ellen irányult. Nem öncélú gyűlölködésről volt szó, hanem alapvetően arról, hogy a jelentésben elítélt szokások, mint például a sok böjt, a helytelen étkezés, a közrendet felkavaró hisztéria a gazdasági teljesítőképesség rovására mentek. Amikor a jelentés megjelent, II. Józsefet az is foglalkoztatta, miként lehet a – böjttel és a munka tilalmával járó – görögkeleti ünnepnapok számát csökkenteni. Egyébként az egyik német utazót meglepte, milyen sok életerős aggot látott a Bánságban,[160] úgy látszik, a sok böjt mégis jót tett annak, aki bírta. És vagy bírni kellett,

[155] Mézes: Visum repertum, 2014, 121.

[156] Mézes: Visum repertum, 2014, 124.

[157] Georg Tallar: *Visum repertum anatomico-chirurgicum*. Wien, Leipzig: Bey Johann Georg Mössle, 1784, 3., 6., 9., 11., 15–16., 22., 30., 48., 53–56., 54., 69–70., 80., 82.

[158] Johann Samuel Halle: *Fortgesetzte Magie, oder die Zauberkraft der Natur III*. Wien: Trattner, 1790.

[159] Mézes: Visum repertum, 2014, 142.

[160] Johann Caspar Steube: *Wanderschaften und Schicksale von Amsterdam nach Temiswar*. Berlin: Rütten & Loening, 1969, 196.

vagy belepusztulni, mert a böjt megszegése nagyobb bűn volt, mint az emberölés – ha igaz. Jó egy évszázad múlva – egy amerikai úti beszámoló szerint – egy híres rabló bandájával együtt pénteken lemészárolt egy egész családot, de amikor azt látta, hogy az egyik társa vajat evett, hatalmas ütést mért a „pogányra", rákiáltván: „Nem félsz Istentől?"[161] Viszont Erdélyben 1786-ban volt, ahol a románok a húsvéti böjt időszakában a kenyérhiány miatt kénytelenek voltak hússal élni.[162]

Míg Tallar terepen gyűjtötte tapasztalatait, az erdélyi Martin Martini a démonmániáról szóló – orvosi – doktori értekezésében az irodalmat dolgozza fel. Magát a jelenséget, a démonmániát részben őrültségnek, melankóliának, mániának, részben csalárdságnak tudja be. Említi a tézist, amely a vámpírokat a faunokkal rokonítja, azt is, hogy egyesek a platonista képzetekkel kapcsolják össze a vámpírizmust, mások szerint pedig a *spiritus astralis* mozgatja az elhalt embert. De a doktori értekezések kötelező tudálékosságát jól kiegészíti az a megfigyelés, hogy sokan a járvány alatt a vámpírtól való félelembe halnak bele. Erdélyt nem is említi. A műnek mégis van erdélyi vonatkozása: a szerző értekezését Bánffy György – szabadkőműves – alkancellárnak ajánlotta,[163] talán azért is, mert apja a nagyszebeni szabadkőműves, Leopold Martini lehetett.[164] A Havaselvén és Moldvában több mint egy évtizedet eltöltő Raichevich, orvos és diplomata már jól szórakozott a különböző babonákon, és azon is, ahogy a papok hasznot húztak a vámpírizmusból. Szerintük a lélek még nem is távozhatott abból a (holt)testből, amely nem indult oszlásnak, és a vámpírt úgy ismerik fel, hogy a síron a föld fel van dúlva. Ennek megállapítása után a pap és a papné, valamint szomszédjaik elterjesztik a hírt, és kötelezik a hozzátartozókat, fizessenek a papnak, hogy oldozza fel a vélhetően egyházi átoktól sújtott tetemet, amelyet kiásnak, a falhoz támasztanak, és ha nem porlad el, elégetik. Bojárok tetemét soha sem gyanúsítják ilyesmivel, annál inkább azokét, akiket gyűlölnek: rendőrök és élelmiszer-kereskedők holttestét. A papok vámpírnak nyilváníthatják az esküszegőket is. A görög főpapok pedig jó pénzért bűnbocsátó cédulákkal „próbálják megszabadítani a szegény moldvaiakat és a havaselvieket ettől a szerencsétlenségtől". Ezek a nyomtatványok örök nyugalmat ígértek.[165] Viszont akadt olyan orvos, aki arra is felfigyelt, hogy Moldvában nemcsak a románok, hanem a görögök és

[161] Matei Cazacu: *Dracula*. Bucureşti: Humanitas, 2008, 367.

[162] Köpeczi Sámuel: Nevezetes változások melyeket életem folyása s viszontagságai leírásában maradékom kedvére feljegyezgettem. Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. A kolozsvári Református Kollégium kéziratgyűjteménye nr. 1554.

[163] Martinus Martini: *Dissertatio inauguralis practico-medica de Daemonomania et variis ejus speciebus*. Vindabona: Litteris Sonnleithnerianis, 1782, 41–49. http://books.google.hu/books?id=jFxUAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (2015-02-06)

[164] Thomas Şindilariu: *Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790*. Heidelberg – Kronstadt: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde – Aldus, 2011, VI.

[165] [Stefano Raicevich]: *Osservazioni storiche naturali, e politiche intorno la Valachia, e Moldavia*. Napoli: Presso G. Raimondo, 1788, 234–237.

a zsidók is minél gyorsabban igyekeznek eltemetni halottaikat, a tetszhalálról hallani sem akarnak, aztán nem is csoda, hogy éjszakánként olykor furcsa zajok és elfojtott sikoltások verik fel a temetők csendjét, és aztán terjednek a kísértethistóriák.[166]

Bár erdélyi esetekről kevesebb ilyen leírás áll rendelkezésünkre, Erdélynek mégis megvolt a helye a babonás képzetek világában, és e téren nagy jövőnek nézett elébe.

Köleséri Sámuel és Dom Calmet, boszorkányok és vámpírok

A szerb vámpírok európai karrierje elhomályosította az erdélyi *strigoi*okat. Márpedig az erdélyi Köleséri Sámuel az, aki az erdélyi pestisről értekezve már 1709-ben több kihantolásról és utólagos kivégzésről tudósított, jelezvén azt a „babonát", mely szerint a pestist élő és holt boszorkányoknak tudják be. Maga is azt vallotta, hogy a csámcsogó tetemek az ördög ámításai, a tetem épsége kémiai folyamatoknak tulajdonítható, és az ördög éppen az ilyesmivel „játszódtatja meg" a hiszékeny népet, félrevezeti azt, aki nem Isten útjain jár, és egyik abszurditásból a másikba viszi. A babona csak ajtót nyit az ördögnek, aki a természet törvényeit nem tudja megsérteni, hittel pedig elűzhető.[167] Köleséri művének volt némi utóélete, de jellemző, hogy a nürnbergi latin folyóirat már úgy hivatkozott rá, mint amelyben rácokról, és nem a románokról esett szó.[168]

Komolyabb erdélyi esetről, aminek irodalmi visszhangja lett volna, már nem tudni. (Igaz, Köleséri 1720-ban még magánlevélben is kesergett, hogy a korábbi előítéletek kiirthatatlanok, még Kolozsvárott sem tartják be a pestis terjedését akadályozó rendszabályokat, mint a betegek elkülönítését, a vallásos és polgári ceremóniák nélküli gyors temetést. És hogy mit jelenthetett a vámpírhit egy család életében, azt azzal az esettel érzékelteti, hogy egy román ifjú meghalt pestisben, és 14 napon belül a háza népéből 11 embert „magával ragadt, fojtogatva, rágva", mire a falu népe feltárta a sírt, és ép testet találtak, amely még nem is indult oszlásnak. Elégették, de hiába, még 50 ember meghalt.[169]) Majdnem 150 évvel később, 1847-ben, Berzenczey Ferencné pedagógiai művében – Pesten, Várfi úr otthonában – a nevelőnő arra oktatta Polikát, hogy „a *vámpír* a denevér fajok egyike s nagysága a szarkáéhoz hasonlítható. Ezen denevér borzasztóan híres azért, mert az állat- vagy embervért kiszívni szokja, ennél fogva nevezik vérszípónak is. Eszik ugyan bogarakat is, de fő táplálékja a vér. Történik, hogy az oktalan állatnak nyakába, vagy pedig az embernek lábujjába kapaszkodik, s habár marása parányi helyen történik, a vérrablás által halált is okoz. Mi több, állíttatik róla, hogy

[166] Andreas Wolf: *Beiträge zu einer statistisch-historische Beschreibung des Fürstenthums Moldau.* Hermannstadt: Hochmeister, 1805, 240.

[167] Samuelis Köleséri: *Pestis Dacicae anni MDCCIX scrutinium et cura*. Cibinium: Heltzdörffer, 1709, 111–120.

[168] Hamberger: *Mortuus non mordet*, 1992, 141.

[169] Jakó Zsigmond: *Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709–1732)*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 2012, 34–35.

a martalékául kinézett alvót, a további altatás végett hosszú szárnyaival legyezgeti. Azon különbféle csudálatos hiedelmek sorában, melyek leginkább a míveletlen népség közt uralkodnak, emlegettetik egy más vámpír is: a bűnben meghalt és sírjából újra felkelt emberi lények, akik életben lévő oly embereknek, kikkel viszonyban éltek, véreiket kiszívják. Ezt a rémképet némely írók felhasználták képzelményes művek írására; de magában érthető, hogy az csak mese."[170] Valóban, J. W. Polidori – miután Byron neve alatt adta ki vámpírnovelláját – már nagy sikert aratott. De 1897-ig, Bram Stoker Dracula-regényéig kellett várni, hogy Erdély is bekerüljön az európai vámpírológiába – hála a perverzitás-transzfernek. A magát magasabb rendűnek képzelő publikum saját aberrációinak az alacsonyabb rendűnek tartott közegben keres helyet, és/vagy itt saját régmúltját fedezi fel. Aztán innen indul diadalútjára a megszemélyesített gonosz, amelynek megidézése élvezet és bűn, és ezért ő a vétkes: bűnbak. Erdély jó közegnek bizonyult. A hamelni patkányfogó történetével igen előkelő helyet foglalt el a 17–18. századi horror-mesevilágban. Ő, a híres patkányfogó volt az, aki Hameln városát úgy szabadította meg a patkányoktól, hogy bűvös sípjával a folyóba csalta őket, amelybe belefulladtak, csakhogy a város megtagadta az előre kialkudott bért, mire a patkányfogó sípjával a városi gyermekeket bűvölte el, és csalta a föld alá. A gyerekek sokak szerint Erdélyben bukkantak fel, és az ő leszármazottaik az erdélyi szászok. A patkányfogó emlékét nemcsak a 16. századi festmény őrzi, szobra ma is Hameln egyik nevezetessége. A történet valósága és valótlansága vita tárgya volt, úgy vitatkoztak róla, mint arról, hogy a tyúk vagy a tojás volt-e előbb – írta a hamelni iskola tudós tanára a 17. század derekán több kiadást is megért művében. Munkáját olyan epigrammával zárta, amelyben mindenkinek megadta a magáét, mert ha a történet mese, akkor sok tudós férfi felült, ha viszont igaz, az isteni haragra példa, amit a polgároknak soha sem szabad elfelejteni.[171] Nem is felejtették. Oufle úr, aki a 18. század elején – mint Don Quijote – saját olvasmányainak rabja lett, a furulyát mágikus eszköznek tekintette, és a hamelni történet hallatára olyan borzalom fogta el, mintha maga is hallotta volna a gyermekeket elbűvölő hangokat, és mintha őt magát is több ezer mérföldre akarták volna vinni.[172] Hiába írták meg már a 18. század derekán, hogy Hamelntől félórányira a Siebenberge nevű hegy található, és innen gondolatban már valóban csak egy lépés Erdély, azaz: Siebenbürgen,[173] amikor egy művelt német társaságban a kísértetekről vitatkoztak, és a véle-

[170] Quart. Hung. 1939. Léánykák tancsarnoka. Tudományos beszélgetések részint eredetileg dolgozva, részint fordítva és rendezve Cserey Druzsiánna Berzenczeyné által. 233.

[171] Samuel Erich: *Exodus Hamelensis*. Hannover: Grimm, 1661, 115–116: Exodus Hamaliae, puerum si fabula, doctis / Turpiter imposuit fabula dicta viris: / Sin minus, Exemplum gravis est divinitus irae, /Quod cives nunquam dememinisse decet.

[172] Laurent Bordelon: *L'histoire des imaginations extravagantes de Monsieur Oufle causées par la lecture des livres qui traitent de la magie, du grimoire…. II.* Amsterdam E. Roger, P. Humbert, P. de Coup et les frères Chatelain, 1710, 117.

[173] C. F. Fein: *Die entlarvete Fabel vom Ausgange der Hamelschen Kinder*. Hannover: Richter, 1749, 10.

mények megoszlottak, akkor felugrott valaki, állítólag egy főpap,[174] aki egyértelműen a kísértetek mellett tette le a voksát, és véleménye nyomatékosítására felolvasta Calmet művéből a hamelni esetről szóló részt. Ezt a történetet azon babonairtó könyv szerzője örökítette meg, aki Van Swieten a vámpírizmust tagadó értekezését közölte. És most Calmet-t ő is úgy állította be, mint aki maga is hitt a kísértetekben.[175] De Calmet a felvilágosítók 1790-es kézikönyvének *Vámpírok* című cikke szerint is a holtak feltámadásának bizonyítékát látta a vámpírokban.[176] A sors iróniája, hogy ezt Karl von Knoblauch (magyarul: fokhagyma) írta, márpedig a vámpír szájába gyakran fokhagymát tettek...

A látszat Calmet ellen szól. Az eset leírását követő magyarázatában ugyanis azt hangsúlyozta, hogy ha a történet nem mese, akkor a patkányfogót kísértetnek vagy gonosz szellemnek lehet tekinteni, aki Isten engedélyével büntette meg a burzsoá városlakókat rosszhiszeműségükért, mert lehet olyan „természeti titka" az embernek, amelylyel össze tudja terelni a patkányokat és aztán vízbe csalni őket, de csak az ördögi gonoszság veszejthet el annyi ártatlant. Ezek után Calmet egész sor történeti epizódot sorol fel, amelyben a kísértetek fontos szerepet játszottak, majd miután bemutatta „a lélekidézések használatát", jelzi, hogy a jelenésekben kiderül „a hamis és az illúzió", a kísértethistóriákat „teljességgel el kell vetni, mert nagyon alkalmasak a népek babonájának és hitvány hiszékenységének fenntartására, ahelyett hogy a népeket nevelné és tanítaná".[177]

Calmet-t sokféleképpen lehet (félre)olvasni. Bram Stoker is merített Calmet művéből, és így a tudós bencés szerzetes a tudatlanok és perverzek vámpírmítoszának atyja lett, és részben azért is, mert terjengősen mérlegelte a különböző érveket.[178] De ne keseregjünk, Draculával már egy félig-meddig magyar szadista is világhírt szerzett, hiszen lehet, hogy a havaselvi vajda mamája magyar volt. Egyébként kérdés, hogy a magyarok körében miért nem tört ki a vámpírhit járványa,[179] ez talán a – kálvini – reformáció

[174] Mayer, Andreas Ulrich 1768: Abhandlung des Daseyns der Gespenster, nebst einem Anhange vom Vampyrismus. (Enthält: Swieten, G. van: Vampyrismus: Rezension.) *Allgemeine deutsche Bibliothek XI*. Berlin: Stettin, 269–271. http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/adb/adb.htm (2015-02-01).*Allgemeine deutsche Bibliothek, XI*. Berlin: Stettin, 1770, 271. http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/adb/adb.htm (2015-02-01).

[175] Mayer: *Abhandlung*, 1768, 129–133.

[176] Karl von Knoblauch: *Taschenbuch für Aufklärer und Nichtaufklärer auf das Jahr 1791*. Berlin, 1790, 21. http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10919473.html (2015-03-03).

[177] Augustin Calmet: *Dissertations sur les apparitions, des esprits et sur les vampires ou les revenants de Hongrie, de Moravie etc. I.* Paris: Chez De Bure l'ainé, Quai des Augustins à l'Image S. Paul, 1749, 223., 226., 231., 244. http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10132534.html (2015-01-24).

[178] Philippe Martin: Dom Calmet et les vampires. In *Communication de Monsieur Philippe Martin (Résumé.) Séance hors les murs du 19 octobre 2007*, 115–120. http://www.academie-stanislas.org/TomeXXII/Martin.pdf (2015-01-19)

[179] Balázs Géza: A magyarok vámpirizmusáról. *Folklór, életrend, tudománytörténet*. Szerk. Balázs Géza – Hála József. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, 1984, 23–32.

hatásával is magyarázható. Igaz, a mai napig sok helyütt él a gyakorlat, mely a halott visszajárását akarja megakadályozni, bár nem vámpírról van szó, csak „közönséges" visszajáró halottról. Ugyanakkor a szlovákoknál fel-feltűnt egy-egy vámpír, ezért az evangélikusok rózsahegyi zsinata 1707-ben arra jutott, hogy imádsággal kell segíteni a bajon, mert az egész „az ördög incselkedése". És „incselkedett": nemcsak a híres borkereskedő, Kaszperek esetében, mint ezt Mikszáth Kálmán is megörökítette a *Kísértet Lublón* című írásában. 1769-ben a szepességi Zakócon egy – evangélikus vallású – kovács kísértete zaklatott mintegy 20 lakost, és amikor kihantolták, a tetem véres volt, mire ki kellett végezni.[180] Az 1817-es éhínség során felvilágosodásunk nagyszerű alakjának, Cházár Andrásnak (1745–1816) rozsnyói sírját feltörték, csontjait elégették, nehogy pestist, jégverést hozzon arra a vidékre...[181]

Miután a vámpírhit görögkeleti ortodox, valamint görög és római katolikus, továbbá néhol evangélikus – ám (a románok világa mellett) szláv: cseh, morva, lengyel, szlovák, ukrán közegben jelentkezett, a szláv interetnikus kommunikációval is kapcsolatba hozzák. (Bár már 17. századi havaselvi és moldvai főpapok törvényesen tiltották a kihantolást, mégis van, aki úgy vélte, hogy ez az aberráció a szerbektől jött.[182]) Viszont nemcsak a szlávokra hatott. Schrattenbach, a római katolikus olmützi püspök nem is vette jó néven, hogy Davanzati, Trani érseke nem osztotta az ő vámpírhitét.[183] XIV. Benedek pápa viszont sokra értékelte, hogy Davanzati teológiai érvekkel mutatta ki a vámpírhit képtelenségét, egyebek mellett annak hangoztatásával, hogy az ördög képtelen halottaiból bárkit is feltámasztani. Egyébként a vámpír szerinte is a pestis, a betegség, a félelem okozta képzelődés szülötte.[184] Viszont az érsek 1739-ben írt értekezése csak 25 év múlva jelenhetett meg. A pápa közben nem maradt tétlen, felszólította a lembergi görög katolikus érseket, hogy irtsa a vámpír-babonát.[185] A reformátusok viszont már korábban is úgy léptek fel a babonák (többek között román néphiedelmek) ellen, hogy az ő babona-felfogásukba a vámpírkodást is beleérthették. Annál is inkább, mert amíg a tridenti zsinat a kísérteteket a purgatóriumból visszajáró lelkeknek tartotta, a protestánsok szerint legfeljebb a mennyországból vagy a pokolból jöhetnének elő, de a mennyből lejönni nincs értelme, a pokolból pedig nem lehet feljárni.[186] Jellemző, a református teológus orvos fia, Köleséri Sámuel immár Spinoza rejtőzködő hívének bizonyult, amikor azt fejtegette, hogy az ember Isten szeretetét annak teremtményeire vitte

[180] MTA Könyvtárának Kézirattára, Magyar Nyelvt. 4–15/5. k. 197–204. Lőcsei exjezsuita, Andreas Lux levele.

[181] Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. IV*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1940, 88.

[182] Ioan-Aurel Candrea: *Folclorul medical român comparat*. Iaşi: Polirom, 1999, 179.

[183] Franco Venturi: *Settecento riformatore. Da Muratori a Beccaria*. Torino: G. Einaudi, 1969, 384.

[184] Mézes: Visum repertum, 2014, 115.

[185] Francesco Paolo de Ceglia: The Archibishop's Vampires. *Archives internationales d'histoire des sciences*, 2011, 166–167. sz. 492., 494., 507.

[186] Delumeau: *La peur*, 1978, 78.

át, innen a sötét, a félelem, a nyugtalanság, márpedig Istennek kell élni, őt érezni és érinteni – ezt már Jézushoz szóló – szabadkőműves himnusznak is beillő – költeményben fejtette ki.[187] Köleséri szemléletében az ördög kényszerképzetnek minősült, anélkül, hogy ezt külön hangsúlyozta volna. Az 1719-es pestis elleni tanácsaiban megkerülte a lehetséges teológiai érveket, de úgy, hogy ha netán valamely ördöghívő teológus részéről támadás éri, elmondhassa, hogy mégsem kerülte meg azokat: „A Pestis Isten megharagutt kezének ostora, melynek okait nem annyiban a természetben, mint minnen-magunkban kell keresni." A védekezés és a gyógyítás módja: fertőtlenítés és gyógyszer. „A babonának, bűvős-bájos kentefitéléséknek, Istent majmozó ördögnek, semmit nem kell hinni. Csak a nyavalyából származott képzéseknek, álomlátásbéli elrémüléseknek kell tulajdonítni azokat az elhíresedett fabulákat, minémüekkel a haza közlakosi babósgatnak."[188] A többségében református Désen viszont 1742-ben annak rendje és módja szerint kiásták egy bába tetemét, „megölték" és elégették. A bába, neve után, lehet, hogy román volt, de az eljárást elrendelő városi hatóságok mind magyarok.[189] Kétségtelen a román hatás egy olyan városkában, amely többször is megpróbálta megakadályozni a nemesek és a románok betelepülését, utoljára 1742-ben a város határában élő román pásztorok kiűzését rendelte el.[190] És tették ezt református polgárok. Nagybánya mellett 1752-ben – neve után – német asszonyt hantoltak ki és égettek el.[191] A kivétel erősíti a szabályt? De hát derék britek is bedőltek a vámpírhitnek. Gondoljunk arra a három angol úriemberre, akik 1734-ben megfordultak a Bánság határán, és a gúnyolódás ellen védelmükbe vették a vámpírokat, mondván, hogy Istennek hatalmában áll a holtakat feltámasztani. Egyébként szerintük a magyarok a vámpírokat pamgrinak nevezik, és bár obskúrus írásuk csak 1810-ben látott napvilágot,[192] ezt olyan sikerrel elhíresztelték, hogy ma a pamgri- (= vámpír-) álarcnak Amerikában némi divatja van.[193] És egy derék gothai német utazó, aki egy személyben cipész és olasz nyelvmester volt, 1779-ben arról tudósította fivérét, hogy a bánsági románok „valószínűleg a magyarok-

[187] Samuelis Köleseri: *Theologia pacifica sive comparativa*. Cibinium: Per Michaelem Heltzdorffer, 1709b, 11–12. *Ad Jesum* [...] Ubi vivere, Deo est vivere, / Gaudere, gratulari, /Deum sentire et tangere, / Praesentem et intueri, / Cognoscere et diligere, / Gustare et experiri, / Novisque semper laudibus / Victorias Amoris / Numenque inenarrabile / Sine fine praedicare.

[188] *Keres-éri Köleseri Sámuel Erd. Mélt. Gubernium belső Secretariussának Tanátsadása*. Kolosvár, 1719.

[189] Vajna Károly: *Hazai régi büntetések II.* Budapest: Univers, 1906, 312–313.

[190] Szabó T. Attila: *Dés település és lakossága*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület, 1943, 12–13.

[191] Hamberger: *Mortuus non mordet*, 89–90.

[192] [Swinton J.]: Travels of three English Gentlemen from Venice to Hamburg, Being the Grand Tour of Germany in the Year 1734. *The Harleian Miscellany IV*. London: T. Osborne, 1745, 358. http://books.google.hu/books?id=h5ZCAAAAYAAJ&dq=harleian+miscellany+vol.+iv&pg=PA348&redir_esc=y#v=onepage&q=harleian%20miscellany%20vol.%20iv&f=false (2015-02-09).

[193] *Pamgri Halloween Mask – Universal Fancy Dress Scary Masks*. 2011. https://www.youtube.com/watch?v=8N4RRSS-3d8 (2015-02-09)

tól örökölték a vámpírhiedelmet".[194] Ha ezt nem is, a boszorkányhit alakulásába már belejátszott a magyarokkal való együttélés, legalábbis a szó – boszorkány – a román nyelvben is meghonosodott. A boszorkányból lett a *bosorcaie* főnév, és Moldvában már ige: a *bosurca*, *bosoarce* = megigéz, másként: a *strigoia*. A *borsocos* vagy *borsicos* pedig olyan rossz embert jelent, akit valami rendhagyó fizikai vonás tesz jellegzetessé, például vörös haj vagy hat ujj.[195] Akadnak olyan ráolvasások, amelyekben a *busurca* mint ige, annyit jelent: 'felbőszít'.[196] És olykor úgy nekibőszültek, hogy vízpróbának vetették alá a boszorkánygyanús felebarátot, akit azonban *strigoi*nak neveztek. 1760-ban Mezőrücsön „mondá a Török Iuga Gligornak miért szöktetnél engemet a vízbe, hiszen én nem vagyok sztrigoj".[197] A 18. század elején Dimitrie Cantemir, emigráns moldvai vajda arról tájékoztatott, hogy Erdélyben, ha kisgyermekek ok nélkül halnak meg, a boszorkánygyanúsakat vízpróbának vetik alá. Máramarosban még 1874-ben is előfordult az ilyesmi.[198]

Igaz, egyelőre arról nem tudni, hogy a román falvak világában élő embert is kivégeztek volna, bár a fenti eset már valami ilyesmire utal. A szokások eltértek egymástól. A múlt században volt példa arra, hogy Biharban az olyan kuruzsló *strigoaiăt*, mármint nőt, aki a tehenek tejét vagy életerejét (*mană*) elszívta, megvertek, aztán átadtak a csendőröknek.[199] Moldvában arra volt példa, hogy egy pásztor, mikor meglátta, hogy valaki a szekér alá bújva, távolból feji az ő juhait, a tejet elszívó kuruzsló helyett saját subáját botozta meg, viszont a kuruzsló jajgatott, aztán nemsokára bele is halt a verésbe. Általában féltek az ártó emberektől, úgy vélték, a gonosz szellemekkel állnak kapcsolatban, de bajban hozzájuk fordultak. Az Érchegységben ezek a boszorkányok (*loajnică*), miután megkenték magukat valami kenőccsel, elmentek harcolni egy tóhoz, hogy megszerezzék maguknak a föld életerejét.[200] Ugyanakkor az olyan *strigoi*tól, aki halála után mint rossz szellem ártott, rettegtek, sőt úgy vélték, hogy az ördög és Isten is fél tőle,[201] ezért csak holtában végezték ki. A halott tehát veszélyesebb, mint az élő. Ezért feltételezhető, hogy úgy gondolták, ha éltében ölnek meg egy *strigoi*t, az holtában még nagyobb bosszút áll. Sőt úgy látszik, az ördögtől még kevésbé féltek, mint az élő *strigoi*tól,

[194] Johann Caspar Steube: *Briefe über das Banat*. Eisenach: Wittekindt, 1793, 70.

[195] Valeriu Bălteanu: *Terminologia magică populară românească*. Bucureşti: Paideia, 2000, 51., 135., 143.

[196] Noemi Bomher: *Cartea descântecelor*. Iaşi: Corson, 1999, 128.

[197] *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár XII*. Szerk.: Szabó T. Attila – Kósa Ferenc. Kolozsvár – Budapest: Erdélyi Múzeum-Egyesület –– Akadémiai, 2005. http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_12_04.pdf (2015-02-06).

[198] Artur Gorovei: *Folclor şi folcloristică*. Chişinău: Hyperion, 1990, 114.

[199] Gheorghe Pavelescu: *Mana în folclorul românesc. Contribuţii pentru cunoaşterea magicului*. Sibiu, 1944, 65.

[200] Gheorghe Pavelescu: *Cercetări asupra magiei la Românii din Munţii Apuseni*. Bucureşti: Institutul social român – Institutul de cercetări sociale al României, 1945, 74–76.

[201] Pavelescu: *Mana*, 1944, 83., 89.

mert előfordult, hogy egyik este valaki azt hitte, az ördög kandikál be az ablakán, mire az illető fejszéjével kirontott, leütötte és lefejezte, de reggel látnia kellett, hogy a szomszéd kecskéjével tette mindezt.[202]

A boszorkányégetés divatja vagy inkább járványa nálunk viszonylag későn hódított nagyobb teret, pontosabban később teljesedett ki. A mi boszorkányaink szinte mind olyan kuruzslóasszonyok vagy javasasszonyok, akikre aztán ráolvasták a nyugati ismérveket. Jellemző, hogy háborúban visszaesett a bűnbakkereső igyekezet, mint például a Rákóczi-szabadságharc alatt. Sőt előfordult, hogy kurucaink igénybe vették a boszorkányok szolgálatait. 1707 novemberében Mikes Mihály erdélyi kuruc vezér öntudatosan jelezte a vezérlő fejedelemnek: „mind a papok, de kivált a boszorkányok derekasan bíztatnak, hogy isten kegyelmességéből az magyaré lesz a victoria".[203] A békével és az ország újratelepítésével előtérbe kerültek a közösségi konfliktusok. Miután Nyugaton kihunytak a máglyák, a nyugati kereszténység perifériáján, Magyarországon és Lengyelországban a 18. század elején több áldozatot követelt a boszorkányüldözés, mint korábban.[204] Csakhogy aztán a modernizálódó államszervezetben a néphiedelmek és teológiai kényszerképzetek alapján folytatott emberkínzás és emberölés már tűrhetetlen működési zavart jelentett. Meg kellett fegyelmezni azt, ami a modern jogszemléletben a helyi hatóságok önkényeskedésének, jogi külsőségekkel legitimált lincselésnek minősült. A modernizálódó államhatalom hozzákezdett az országos egészségügy megszervezéséhez. Az orvosi ellátást és a járványok elhárítását állampolitikai célkitűzéssé emelte. A boszorkányüldözés mérséklése, majd megszüntetése az egészségügyi reform része lett. Nálunk a Hollandiában tanult orvosok tevékenysége a felvilágosodás nyitányának is tekinthető.[205] De nemcsak nálunk. Ami a boszorkányhitet illeti, az orvosok a boszorkányoknak minősített embereket betegnek vagy csalónak minősítették. Filozófia, teológia, orvostudomány és az ipari tevékenység elmúlásra ítélte a boszorkányképzeteket, hogy aztán a kegyelemdöfést a felvilágosodás gúnyolódása adja meg, pontosabban ennek nyomán a karhatalom, amely már fellépett a boszorkányüldözés ellen.[206] Példa erre az, ami Zetelakán és Bajorországban történt.

[202] Pavelescu: *Cercetări*, 1945, 34.

[203] Thaly Kálmán: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. *Századok*, 1881, 120.

[204] Marie-Sylvie Dupont-Bouchat – Willem Frijhoff – Robert Muchembled: *Prophètes et sorciers dans les Pays-Bas XVIe–XVIIIe siècles*. Paris: Hachette, 1978, 18.; Klaniczay: *A civilizáció peremén*, 1990, 269.; Tóth G. Péter (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere (1408–1848)*. Budapest – Veszprém: MTA Néprajzi Kutató Intézete – Laczkó Dezső Múzeum, 2000; Tóth G. Péter (szerk.): *A magyar boszorkányság forrásainak katalógusa*, 2004. http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek/ (2015-01-20).

[205] R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit. (Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához). *Ethnographia*, 1990, CI: 3–4. sz. 437.

[206] Claudia Honegger: Die Hexen der Neuzeit. Analysen zur Anderen Seite der okzidentalen Rationalisierung. In *Die Hexen der Neuzeit. Studien zur Sozialgeschichte e. kulturellen Deutungsmusters*. Hrsg. Claudia Honegger. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978, 137.

Bécsben a 18. század derekán hozzákezdtek a porosz példa követéséhez, a boszorkányüldözés felszámolásához. Gerard van Swieten 1758-ban boszorkányügyben nyilatkozott a főhatalomnak. Mégis több mint tíz év kellett, amíg – Van Swieten fiának a kifejezésével – „a legfelvilágosultabb uralkodónő”, Mária Terézia a radikális fellépést, a boszorkányüldözés megszüntetését engedélyezte.[207] Míg a vámpírhit ellen gazdasági és egészségügyi érvek estek latba, a boszorkányüldözéssel kapcsolatban azt kellett hangsúlyozni, hogy Isten és ember ellen való vétek, emberiesség elleni bűn – mondjuk ma. De jellemző, hogy Van Swieten nem is általában értekezett a boszorkányüldözésről, hanem konkrét esetet elemzett. Előterjesztésében elfogadta, hogy a Biblia is elismeri a boszorkányok létét, holott a református teológusok ekkor már ezen is túl voltak. De talán Mária Teréziának csak a Bibliára hivatkozva lehetett érvelni.[208] És miután Van Swieten megemlítette a legfontosabb bibliai utalásokat, köztük az endori boszorkányt, a kihallgatási jegyzőkönyv ellentmondásait és abszurditásait kiemelve részletesen leírta, mit jelent a boszorkánynak minősített ember megkínzása. (Mi tagadás, Sztálin a maga módján jól látta: egy ember halála tragédia, sokaké statisztika.) Van Swieten humanitárius tanúságtétele nem maradt pusztába kiáltott szó, de nem hozott azonnali eredményt. Igaz, azt a szerencsétlent, akit a szlavóniai kőrösi törvényszék halálra ítélt, megmentette.[209] Valószínű, hogy az európai vámpírkultusz is serkentően hatott a bécsi birodalmi vezetésre.[210] Igaz, a boszorkányégetések nem izgatták a nyugati közvéleményt, de a vámpírmánia már annál inkább, és ez kompromittálta a birodalmat. 1758-ban elrendelték, hogy a mágiát űzők, mármint a boszorkányok és a méregkeverők (a mérgezéssel vádolt gyógyítók vagy valóban méregkeverők) pereinek vádlottjait Bécsbe kell szállítani. 1764 februárjában Van Swieten büszkén írta magyar orvoskollégájának, Dombi Sándornak: „Örülök, hogy a magyar nemzetnél eltöröltettek azok a hamis mesék a boszorkányokról.”[211] Némileg korai volt az öröm. De 1766-ban valóban betiltották a boszorkányüldözést, 1768-ban összeállítják a *Constitutio Criminales Theresianát*, amelyet 1770-ben életbe is léptetnek, és ebben megtiltják a kínzást, bevezetik a közmunkatörvényt, rendeleteket hoznak a kuruzslók ellen, egyben a cigányokat is megrendszabályozzák.[212] A bécsi udvari főhatóságoknál a vámpírkihantolás, a boszorkányüldözés

[207] Klaniczay: *A civilizáció peremén*, 1990, 307.

[208] *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Szerk. Komáromy Andor. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1910, 642.

[209] *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, 1910, 643–660.

[210] Klaniczay: *A civilizáció peremén*, 1990, 318.; Roy Porter: Witchcraft and Magic in Enlightenment. Romantic and Liberal Thought. *Witchcraft and Magic: The Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Eds. Bengt Ankarloo – Stuart Clark. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999, 214.

[211] Cauz: *De Cultibus Magicis*, 196.

[212] Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740–1848. *Boszorkányság és demonológia az újkori Magyarországon és Erdélyben. Val-*

felszámolásának vágya és általában a babonakritika erősen összefonódott. Jól érzékelteti ezt az 1766-os, a boszorkányüldözést betiltó rendelet címe: *Lex caesaro-regia ad extirpandam superstitionem ac rationalem judicationem criminalem Magiae, Sortilegii* (Császári-királyi törvény a babona kiirtásáról és a mágia, jóslás ésszerű bűnvádi ítélkezéséről). Minden tévhiedelmet babonának minősítettek. A hajdani írástudóktól származókat is, mint a boszorkánynak az ördöggel kötött szövetségét. Babona az a mágia is, amelynek részeként jelölték meg ráolvasást és a mérgező hatású kotyvalékok készítését. A babona gyűjtőfogalommá vált. „A hiszékeny meggyőződés a varázslók és boszorkányok létéről az utóbbi időkben mértéktelenné vált, és egészen a babonáig nevekedett" – olvasható a 3. §. előtt, mely paragrafusban külön kiemelik, hogy a varázsló- és boszorkányhit alapjait „az ostoba-közönséges csőcselék babonás dolgokra való hajlama vetette meg; az ostobaság és a tudatlanság, mint a balga csodálkozás és a babona szülőanyja vezetett oda, hogy a hamisat az igaztól nem tudja megkülönböztetni". Ezért „a vihart, a marhák elhullását, a betegségeket stb. az ördögnek és eszközeinek, éspedig a varázslóknak és boszorkányoknak stb. tulajdonítják". Ezeket a hiedelmeket „nemzedékről nemzedékre adják tovább, a gyermekeket már majdnem a bölcsőben szörnyű történetekkel és mesékkel traktálják, és így ez az őrület általánossá vált, egyre erősödik, és az idevágó perek lebonyolítása az igaz jogszabályoktól nagymértékben eltért". Ez a kitétel akár a központi hatalom önkritikájának is beillik, hiszen nem sokat tett „a babona" ellen, viszont a felelősséget a bíróságokra és – hallgatólagosan – az iskoláztatás korlátozottságára hárította, amivel az igazságügyi és a tanügyi reform igényét jelezte és legitimálta. Rendelkezett az egyházi hatalom megszilárdításáról, mert a babonák – mint fejtegették – Isten tiszteletét sértik, és ezt minden erővel fenn kell tartani. A rendelet négy osztályba különíti el a mágia gyakorlóit. Az első csoportba tartoznak a csalók, akik nyereségvágyból vagy gonoszságból varázslónak, jósnak, boszorkánynak adják ki magukat, és akár méreggel manipulálnak. A második csoportot az elmebetegek alkotják. A harmadik csoportba tartoznak azok „az istentelenek", akiknek erőfeszítései hiábavalónak bizonyulnak. A negyedikbe viszont azok, akik valóban kárt okoznak. A vámpírokról immár szó sem esett, utalás viszont igen. Mert ha valaki szellemet vagy kísértetet lát, vagy úgy érzi, ördög szállta meg, az orvosnak alaposan meg kell vizsgálnia, és ha nem forog fenn elmebetegség, hanem csalás történt, a csalóra büntetés vár. Az elmebetegeket kórházban kell elhelyezni. Radikális fordulatot jelzett az is, hogy betiltották a kínzást, és elrendelték, hogy azokat az ügyeket, amelyekben korábban halálos ítéletet szabtak ki, küldjék fel uralkodói döntésre. Ezek után már törvényesen nem végeztek ki senkit boszorkányság vádjával.[213] A rendelet hatályát kiterjesztették Magyarországra és Erdélyre is. Az erdélyi kancellária pedig meghagyta a guberniumnak,

lásantropológiai tanulmányok Közép-Kelet-Európából I. Szerk. Klaniczay Gábor – Pócs Éva. Budapest: Balassi, 2014, 73–74.

[213] Linzbauer: *Codex I.* 1852–56, 776–785.

hogy a rendeletet fordítsák le latinra és a „maga idejében" illesszék be a büntető törvénykönyvbe, de addig is irányként szolgáljon valamennyi törvényhatóság számára.[214]

Ezek után a derék törökszentmiklósi plébános könyve 1767-ben ugyan viszonylag hosszan ecseteli az ördögszövetséggel előidézhető mutatványokat, a rontások különböző nemeit, valamint azt, hogy a boszorkányok „gyülekezeteket tartanak, melyekben bika vagy bak képében imádják az ördögöt," de immár hiába idézte fel Mózes halált kirovó törvényeit, a babonaságért már csak túlvilági büntetést helyezhetett kilátásba: „Távul legyenek azért az ilyenek minden keresztény lélektül, kinek jobb itt mindenémű kínokat, nyavalyákat és ellenkezéseket szenvedni, mintsem a minden szeretetre méltó jó Istent bántani és örök tűzre vettetni."[215] Ezt a könyvet még 1771-ben, majd 1796-ban is kiadták. De Ausztriában még 1769-ben megjelent egy olyan bírósági használatra készült mű, amely a klasszikus boszorkányüldözés szellemét éltette, és azt fejtegette, miként kell a boszorkányjegyet megtalálni a kopaszra nyírandó boszorkányokon.[216] Schenker jelezte is, hogy Mária Terézia büntetőtörvény-rendelete milyen jótékony hatásúnak bizonyult. Igaz a boszorkányhívő „bigottak égbekiáltó elnyomásnak" tartották, miközben „a legbotrányosabb boszorkányhistóriákat" terjesztették. Példa erre a zetelaki boszorkányper.

1766-ban, nem sokkal – néhány hónappal – annak előtte, hogy Erdélyben is életbe lépett a boszorkányságra vonatkozó uralkodói rendelet, Udvarhelyszéken perbe fogták Kádár Mihályné Geréb Zsuzsannát, aki Zetelakán tevékenykedett: rontással fenyegetőzött, de főleg gyógyított, olykor sikeresebben, mint az orvos. Viszont akadt, akit macska képében gyötört meg, más barna kancán látta, akadt, akinek álmában fogta le a lábát, és természetesen volt olyan, aki gyermeke halálával vádolta. Hiába tett sok jót, a közhiedelem szerint, aki jót tehet, tehet rosszat is. Ha valami rossz bekövetkezik, már kész a gyanú és a vád, nem is beszélve arról, hogy aki hatalmát érzi, él is vele, ront, és ez valóságos rontás annak, aki hisz a rontásban, hisz az ónöntés, a rostavetés, a babvetés és egyéb praktikák hatásában. Hiszen ezt olykor visszaigazolja az élet, például az, hogy a zetelaki vádlott olykor eltalálta, merre kószál az elveszettnek hitt jószág. Védőügyvédje, amikor védence nevében szólt, ügyesen ötvözte a felvilágosodás világszemléletét a fehér mágiáéval: „...boszorkánysággal, bűbájos ördögi mesterséggel természet ellen való dolgokat, és gyógyításokot nem míveltem, mivel ha Istentől adatott tudománnyal, imádsággal sokakot segélettem, szentelt gyertyának füstivel füstöltem, az nem ördögi tudomány és boszorkányság által ment véghez." Annál is inkább, „minthogy pedig a boszorkányság nem egyéb, hanem ördöggel való oly szövetség, mellyel ördög munkálkodásával embernek és baromnak természet ellen árthasson, és természet ellen való dolgokat cselekedhessék, igaz értelme-e lévén azon véteknek, mellyel vádoltatom, teológusok, filozófusok, és juristák értelme szerént kelletik" a vádlónak „megmutatni".

[214] MOL, B2 Erdélyi Kancellária, általános iratok 1766: 494.

[215] Nagy Ferentz: *Az egy igaz és boldogító hitnek elei.* Eger: Püspöki Oskola. 1767, 131–132.

[216] Hans-Jürgen Wolf: *Hexenwahn.* Dornstadt: Historia, 1990, 216.

A védelem mesterfogása az volt, ahogy a babonát és a boszorkányságot megkülönböztetve a vízpróba (a boszorkányfürösztés) ellen érvelt: a „babonaságot a boszorkánysággal nem lehet egyben kavarni, mert babonaság a vízvetés, babonaság a Szent György napi töviseknek kapukban való tétele, babonaság az üres kártyának találásával való jövendölés, babonaság a méhnek farkas gégén való kibocsátása, sok babonaság vagyon még a szimöcsöknek elvesztésében is, és más sok számlálhatatlan dolgokban, melyek csaknem mindenikkel közönségesek, mégis ezekért kit égetnek meg, de nagyobb babonaság az, hogy a boszorkány úsztatással próbáltassék, mert aki ezt íratta, annak condiscipulusa, aki akárhogy dált [= dűlt] a vízben, mint a tollat, úgy vitte a víz, mégis nem volt boszorkány, hanem természet munkája az, hogy akinek nagy a tüdője, le nem megy a vízbe, akinek kicsin, még úszni sem tanul meg, micsoda okosság az, hogy aki az vízben lemegyen, Istennek tetszetes embere, aki le nem megyen, ördög rabja, hasonló, mintha ezt ha mondaná: a szenteket soha nyomorúság nem érte, holott a Krisztus is tele volt szorongattatásokkal, nemde nem a szentírás szava szerént a jóra, mint a gonoszra egyaránt jő fel a nap, s a fölhő maga harmatját adja, mikor parancsolta meg az Isten és ki tudja, hogy a víz a boszorkányt le ne bocsássa, hát van-e értelme a víznek, hogy megüsmerje, ki boszorkány, ki nem boszorkány, valóságos boszorkányság-e volna, aki azt tenné a vízbe az emberek közül, hogy egyik lemenyen s a másik le ne menyen, ha egyenlő természetűek, és így minden úszót meg kénék égetni, aki úszni nem tud, csak az volna igaz ember, s e szerént az egész falut, Zetalokát meg kénék úsztatni, ki megyen le, s ki nem mégyen le, egy részét meg kénék égetni, a más részit meg kénék szabadítani".

De hiába érvelt az ügyvéd azzal, hogy a „judex in obscuris sententiam ferre nequit, et juxta omnium sententiam praestat decem nocentes absolvere quam imum innocentem condemnare prologi Titt. 10-o nem lehetvén a bírónak homályos dologban ítíletet tenni, s tanácsosabb lévén tíz ártalmasokot elbocsátani, mint egy ártatlant elveszteni, megtiltván az Isten a hatodik parancsolatban non occides, nem szabad ölni." 1795-ben Kazinczy Ferenc is hiába érvelt hasonlóképpen védőiratában: „Libertas! sanctum nomen! inquit ille, quod in tantis labiis profanatur! omni carior auro! caro tamen pretio redemta, si vel unius innocentis vita veneas!"[217] (Szabadság! mondta ő [mármint Rousseau[218]], szent nevezet! melyet oly sok száj profanál! minden aranynál drágább! mégis drága árat fizetünk érte, ha akár egyetlen ártatlan életébe kerülsz!) Halálra ítélték, igaz, aztán 2387 napi börtönnel megúszta. Halálra ítélték a zetelaki boszorkányt is – miután testén megtalálták a boszorkányjegyet és a vízpróba során a felszínen maradt –; először máglyára, de aztán lefejezésre enyhítették az ítéletet, és csak utána írták elő a tetem elégetését. Meg is kínozták, de a kivégzés elmaradt, mert a gubernium közbelépett.[219] Nem ismer-

[217] *A magyar jakobinusok iratai II.* Szerk. Benda Kálmán. Budapest: Akadémiai, 1952, 349.
[218] Madame de Staël: *De l'Allemagne II.* Paris: Flammarion, [é.n.], 219.
[219] *A magyarországi boszorkányság forrásai III.* Szerk. Kiss András – Pál-Antal Sándor. Budapest: Balassi, 2002, 728–748.

te el Zetelaka pallosjogát, sőt a bírákra pénzbüntetést rótt ki, hangsúlyozva, hogy a bírák tudatlanságból és „malitiából" hozták az ítéletet. Azt az ügyről referáló kormánytanácsos azért kihúzta az előterjesztéséből, hogy a bírák egyike s másika olvasni sem tud.[220] De ezzel az utolsó esettel Erdélyben is lezárult a mágia történetének kínzásokkal kísért hivatalos boszorkányüldöző korszaka. Utána még sor került néhány boszorkányperre, ám halálbüntetést nem szabtak ki.

Egy-egy lincselés, közösségi akció azonban nem maradt el. Bánffy Farkas 1782 novemberében Nagyfaluból a következőket jelezte testvérének, Györgynek a paraszti nyugtalanságról: „Ez a vidék, kivált a magyarság, nagyon törekedik a földes uraság ellen, csak egy Dosa György találtatnék, azt tartom, semmi conscientiát nem csinálnának a nemességnek kipusztításából, egyébként is felettébb elharapozott közöttök a gonoszság, közelebb Zoványon egy ember feleségének lába kisebesedvén, és vesztésnek magyarázván, egy szegény öreg tótnét, akire gyanakodtak, hogy vesztette volna meg, az asszonynak férje valami atyafiaival együtt Magyarországról titkoson béragadván, ottan Zoványon annyira megsütögették, hogy megholt beléje. A patratorok, amint mondják, félre állottak."[221] A gaztett valóban megtörtént. Az áldozatot, Tóthné Szabó Máriát összeverték, baltával is rásújtottak, „tüzes lapáttal sütögették", és arra kényszerítették, hogy a beteg nőnek a lábait nyaldossa. (Az ítélet szerint lehet, hogy a betegség születési hiba volt.) Az áldozat elrablására és megkínzására biztató Kovátsnét fejvételre ítélték. Azoknak, akik tudtak az esetről, de nem jelentették, botbüntetés lett az osztályrésze. Az áldozat fiát pedig, mivel 37 forintért elárulta anyja tartózkodási helyét, botbüntetésre és fél év börtönre ítélték.[222]

A magyarországi és erdélyi boszorkányüldözés megszüntetésének kronológiája hasonló más periferikus államokéhoz. Bajorországban 1775-ben került sor az utolsó kivégzésre.[223] Portugáliában 1764-ben kínoztak meg utoljára embert boszorkányság vádjával, 1785-ben utoljára korbácsoltak meg, és 1802-ben utoljára ítéltek gályarabságra.[224] 1790-ben megjelent az a németből magyarra fordított és hazai viszonyokra is alkalmazott, „csak a parasztoknak íródott" könyv, amelyben a boszorkány-hiedelmeket már nevetség tárgyaként mutatták be, és egyértelműen leszögezték, hogy immár a boszorkánysággal rágalmazót, és nem a „boszorkányt" büntetik.[225]

[220] MOL, F 46 Erdélyi gubernium, általános iratok 1768: 203.

[221] Cluj, Arhivele Naţionale, Familia Bánffy, 1216. 44.

[222] Hajdu Lajos: Büntetés és büntetésvégrehajtás Erdélyben (valamint a Partiumban) a jozefinista büntetőjogi reformok előtti években, *Levéltári Közlemények*, 1989. LX: 2. sz. 285–285.

[223] Marijke Gijswijt-Hofstra: Witchcraft after Witch-Trials. *Witchcraft and Magic: The Eighteenth and Nineteenth Centuries*. Szerk. Bengt Ankarloo – Stuart Clark. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999, 163.

[224] Porter: Witchcraft, 1999, 214.

[225] Kömlei János: *Szükségben segítő könyv német nyelvből magyarra fordítva és Magyar országra alkalmaztatva Kömlei János által*. Pest: Eggenberger, 1822, VII. 418.

Győzött a felvilágosodás? Végül is igen, de nem előzmények nélkül. Ezért lehetett elmondani: „A régi axiomatikus magyarázat, hogy a »felvilágosodás győzött a babona felett«, önmagában mese, üres absztrakció", hiszen komoly szellemi előzményei vannak, és államrezon diktálta az emberölés e formájának megszűntetését.[226] A felvilágosodás fényénél viszont a boszorkányüldözés az emberi gonoszság és korlátoltság történetének egyik fejezete. Igaz, a boszorkányüldözés sötét fénykorában – fejtegeti a kérdéskör egyik legkiemelkedőbb szakértője – a bírák és gyóntatók „nem voltak mindig sötét lelkű kegyetlenkedők, és a gyanúsítottak ellenállása vagy a boszorkányperek kegyetlensége sokukat meggyőzte arról, hogy az elméleti, teológiai és jogi feltételezések helytelenek". És mivel teológiai és hatalompolitikai kérdésről is szó volt, Délkelet-Németországban a boszorkánypereken való részvétel minden uralkodó, fejedelem, nemes, jogász és teológus alapképzéséhez hozzátartozott.[227]

Talán ezért sem véletlen, hogy éppen Bajorországban tört ki az 1780-as években az úgynevezett „boszorkányháború". De ez már csak tollharc volt, igaz, heves. Joseph Weber, tanár és plébános a boszorkányhit alaptalanságáról értekezett, az egészet a csőcselék hiszékenységének tudta be, és keményen bírálta a katolikus szertartásokhoz és szokásokhoz kapcsolódó hiedelmeket, például a szenteltvíz, az áldásosztás, a megszentelt kegytárgyak ördögűző hatásával kapcsolatos hiedelmeket. Weber a boszorkányokat vagy kedély- és elmebetegnek tartotta, vagy szélhámosoknak, akiket nem boszorkányságért, hanem csalásért kell büntetni. Ha pedig az állatok megbetegszenek, gyógyszerre van szükségük, és nem Lukács-cédulára.[228] Mire már „a boszorkányreformáció" címen jött is a válasz, és ebben a boszorkányság már valóságos és igaz egyházi dogma, a szenteltvíz és a megszentelt kegytárgy „az ördögi erőszak elűzésére" szolgáló célszerű eszköz. A tudós pap az ateista és deista felvilágosodás híve, aki éjjel-nappal a felvilágosodás-nótát fújja.[229] (Ez a válaszreakció három kiadást ért meg, mert tetszett „a csőcseléknek", hiszen megerősíti az amulettek, Lukács-cédulák, farkasfogak, Ignác-babok kultuszában, viszont a régi – kegyetlenségre ösztönző – hiedelmek már eltűntek, hisznek ugyan az ördögben, a boszorkányokban, de ezek már nagyrészt vénasszonymesék, legfeljebb betegek kényszerképzetei.[230]) De azért az egyik vitairat többek között azzal a kérdéssel állt elő, hogy hol hallotta „a boszorkányreformáció" szerzője azt a bizonyos felvilágoso-

[226] R. Várkonyi: Közgyógyítás, 1990, 384.

[227] Wolfgang Behringer: Rossz idő, éhínség, félelem. *Ethnographia*, 1990, CI. 3–4. sz. 379.

[228] Joseph Weber: *Ungrund des Hexen- und Gespensterglaubens, in ökonomischen Lehrstunden dargestellt*. Dilingen: Bernhard Kälin, 1787, 32., 49–50., 71. (Münchener DigitalisierungsZentrum).

[229] [Franz Joseph Schmid:] *Ueber die Hexenreformation des Herrn Professor Weber zu Dillingen*. Augsburg, 1787, 9., 61–62.

[230] *Was hält man anderswo von Hexerey, Zauberey, Gespenstern, Amuleten, Ignazibohnen, und geweihten Kräutern? Mit kleinen Ausfällen begleitet von einem andern katholischen Weltmann in Augsburg*. Stuttgart – Karlsruhe, 1787, 7., 48.

dás-nótát fújni?[231] Egy vidéki plébános Weber felfogását kifejezetten katolikusnak nevezte.[232] Mire újabb válasz: azért is vannak ördöggel szövetkező boszorkányok, a felvilágosodás – mint egy ellenfelvilágosodás-énekből idézte – pestist hoz és háborút, Horia porontyát (*Horia's Brut*) nemzi[233] – ami arra utal, hogy a szerző is II. József felvilágosult abszolutizmusának tudta be az 1784-es erdélyi, Horea vezette parasztfelkelést. És miközben így zajlott a boszorkányháború, megjelent a legnépszerűbb német babonairtó könyv – egymást követően több változatban. És ezek már a szórakoztatás céljával is készültek. Az emberi butaságon való szórakozásra is tanítottak. A legnépszerűbb német babonairtó könyv – egyik változata – a következőket tanácsolja: „A legjobb eszköz egy néma társaságot szóra bírni az, hogy kísértethistóriákkal jövünk elő: ebben biztosan mindenki benne lesz, mindenki kifejezetten félelmetesen adja elő a saját történetét, hogy a megrettent hallgatónak égnek álljon a haja."[234] Közben a „hortobágyi pásztor" büszkén vallotta: „Gyermekkoromban sokat hallottam a tátosokról, a garabonciás deákokról, a váltott gyermekről és némely lelkeknek holtok után hazajárásokról. De megvallom, soha se hittem." Mire tudós beszélgetőtársa meg is jegyezte: „Azok mind költemények, nem kell azokat hinni."[235]

A vámpírtörténetek is eltűntek a szenzációt kereső publicisztika látóköréből – egy időre; a vámpír viszont társadalmi típussá vált, és nemcsak Voltaire londoni és párizsi tőkései testesítették meg, hanem Tessedik Sámuel szarvasi lelkipásztor és népművelő gazdag parasztjai is, akik „vámpírok és despoták; a tehetősebb és vagyonosabb parasztok mindenkor magok részére húzni keresik a hasznot és a javat, a nehézséget és sanyarúságot pedig a szegényebb lakosokra rázni, vagy legalább vélek csak egyenlőképpen viselni szokták".[236] Marxnál pedig a tőke, a holt munka élősködik vámpírként az élő munkán.[237] Marx már csak irodalmi vámpírokkal találkozhatott, míg Tessedik valóságosakkal is, hiszen a békési szlovákok világában is kísértettek. Nyitott kérdés, miért

[231] Johann Michel Sailer: *Ein brüderliches Sendschreiben an den katholischen Weltmann, der die Pièce schrieb Ueber die Hexenreformation*. Dilingen, 1787, 11. (Münchener DigitalisierungsZentrum)

[232] Friedrich Bauer: *Gedanken eines Landpfarrers über den Ungrund des Hexenglaubens von Prof. Weber und über die Hexenreformation von einem katholischen Weltmann*. München, 1789, 6. http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00045993/images/index.html?id=00045993&fip=qrseayaeayaqrsxdsydsdasfsdrxdsydwsdas&no=9&seite=1 (2015-02-03).

[233] [Franz Joseph Schmid:] *Und der Satz: Teuflische Magie existiert, besteht noch*. Augsburg: Bey Johann Nepomuk Styx, 1791, XXII. (Münchener DigitalisierungsZentrum).

[234] Heinrich Ludwig Fischer – Johann Georg Friedrich Jacobi: *Das Buch vom Aberglauben, Mißbrauch, und falschen Wahn*. Oberdeutschland, 1790, 16.

[235] Jeney György: *Természet-könyve. A hortobágyi pásztor, és a természet-visgálo*. Pest: Pátzko Ferencz, 1791, 51.

[236] Tessedik Sámuel: *A parasztember Magyarországban micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe szedett falunak rajzolatjával egyetemben*. Péts: Engel János, 1786. http://mek.oszk.hu/04800/04869/html/parasztok0005.html (2015-02-06).

[237] Karl Marx: Das Kapital. I. http://www.mlwerke.de/me/me23/me23_245.htm#Kap_8_1 (2015-02-10).

lett olyan erős a vámpírhit a keleti kereszténység és itt-ott részben a nyugati kereszténységhez tartozó szlávok körében? Idézzünk fel néhány mozzanatot ebből a világból.

A keleti ortodox egyházak a boszorkány-, valamint vámpírhiedelmek ellen

A keleti kereszténység területén a boszorkányüldözés nem öltött olyan arányokat, mint Nyugaton. Nyugaton a boszorkányüldözés előtt valamiféle mágikus egyensúly alakult ki a fekete (rontó) és fehér (gyógyító) mágia között.[238] És mintha ez jellemezné a görögkeleti világot: a mágia rontó, elhárító és gyógyító technikáinak egymást egyensúlyban tartó kölcsönhatása. A vámpírmánia is ennek a megnyilvánulása. Halottakat üldöztek, és nem élőket. Igaz, éppen úgy kivégezték és/vagy elégették őket. A keleti egyház is már kezdettől fogva elítélte a mágiát. A gyóntatási tanácsadók szerint a papnak alaposan ki kellett kérdeznie a gyónót, hogy élt-e rontással vagy folyamodott-e ráolvasóhoz, hisz-e csillagokban, önt-e ólmot. A keleti egyház teológusai nem írtak boszorkánypörölyt. Viszont, ha az uralkodó hatalom erős volt, mint hatalmi eszközzel, élt a boszorkányégetéssel. Oroszországban halál járt az ördöggel való szövetkezésért, Ukrajnában pedig 1720-ban tömeges kivégzésekre került sor.[239] A román fejedelemségekből csak néhány boszorkánypert ismerünk. 1761-ben perbe fogtak egy pásztort ráolvasás miatt, meg is verték, aztán egy nőt halálra ítéltek, de azt már nem tudjuk, hogy végre is hajtották-e az ítéletet.[240] Havaselvén pedig a 17. század végén a vajdáné megigézéséért, rontásért bűnösnek vélt nagynénit kolostorba zárták, cinkosait pedig felakasztották. És aztán a következő évtizedekben a boszorkányság vádja a hatalomért küzdő bojárcsoportok egyik eszköze lett. Tűzhalál csak templomból való lopásért járt, vagy azoknak a szolgáknak, akik nemi erőszakot követtek el. A 19. század végi népi emlékezet pedig arról tudott, hogy egy moldvai kovács saját feleségét égette el, mert inasa szerint az asszony *strigoi*-gyűlésen vett részt.[241]

A román görögkeleti egyház is fellépett a vérszívó halottak – *vârcolac*, *strigoi*, *moroi* – hiedelme ellen, és tette ezt még a 17. század derekán. Erre ösztönözte az erdélyi reformáció is. Az erdélyi református egyházi vezetés ugyanis, amelynek a görögkeleti egyházat is alárendelték, azzal próbálta befolyását erősíteni, hogy tiltotta „a babonákat". A görögkeleti püspöknek alá kellett írnia az úgynevezett conditiókat, olyan kötelezvényt, amelyben megígérte a román nyelv érvényesítését az egyházi szláv helyett, valamint azt is, hogy tiltja bizonyos egyházi ceremóniákkal összefonódó szokások gyakor-

[238] Muchembled: *Culture populaire*, 1978, 114.

[239] Guy Bechtel: *La sorcière et l'Occident. La destruction de la sorcellerie en Europe des origines aux grands bûchers*. Paris: Plon, 1997, 705–706.

[240] Ioan-Pop Curşeu: *Magie şi vrăjitorie în cultura română. Istorie, literatură, mentalităti*. Iasi: Polirom, 2013, 146–147.

[241] Curşeu: *Magie*, 152–163.

latát, így például azt, hogy tyúkot nyújtanak át a koporsó fölött: ennek az állatnak ugyanis a néphiedelem szerint meg kellett tisztítania az utat a távozó lélek előtt, hogy ne térjen vissza *strigoi*ként. A reformátusok a babonásnak nevezett szokásokat, hiedelmeket összemosták a görögkeleti vallás egyes elemeivel, mint az ikonok és a szentek tisztelete. És kétségtelen, hogy ezek a hiedelmek kompromittálták az egyházat. Paradox módon azonban maga az egyház kiátkozási gyakorlata erősítette a halott-ölés gyakorlatát, mert a nép úgy vélte, hogy a lélek nem válhat el megátkozott testétől, ezért az épen maradt tetem a *strigoi*ság bizonyítéka.[242] Egy okkal több az egyházi fellépésre a babonásnak nevezhető hiedelmek és szokások ellen. Varlaam moldvai érsek 1644-es, a hét szentségről írott könyve kategorikusan leszögezte, hogy a tudatlanok által *vârcolac*nak nevezett halott nem támadhat fel, és nem ölhet embereket.[243] Matei Basarab havaselvi vajda egyháza tanításait foglaltatta törvénykönyvbe. És ebben az 1652-es műben külön fejezet taglalja azt, hogy lélek nélkül a test nem mozoghat, a test épségben maradása, a vér cseppfolyós állapota csupán ördögi csalárdság. Bár az ördög bújt bele a testbe, ő nem ölt tapintható testet, csak hasonmásként jelenhet meg, ezért nem szabad a *strigoi*nak vélt tetemet elégetni, mint azt teszik, hanem papot kell hívni, és megfelelő módon imádkozni.[244] Így azt, amit korábban a görögkeleti egyház maga is elítélt, úgy tagadták meg, hogy egyben egyházi szertartással ellensúlyozták, míg a nyugati keresztény egyházak csak egyszerűen tiltották – igaz, a katolikusoknál megmaradtak bizonyos ellenszertartások, melyekkel a házat az ördögtől vagy a visszajáró halottaktól akarták megtisztítani. A jeruzsálemi pátriárka a 17. század végén jó üzletet csinált a román vajdaságokban: kemény pénzért – hat aranyért – gyászmiséket tartott, titkára pedig egy aranyért bűnbocsátó cédulákat árult.[245] A reformátusok egyszerűen csak mágiának és babonának minősítették magát a katolikus vallást is. Később a román püspökök is rövidebbre fogták a *strigoi*-hit elítélését, mint ahogy azt az 1652-es törvénykönyv tette, de ennek szellemében jártak el. A falusi varázsló a papnak versenytársa volt. Ezért az egyházak általában is felléptek a néphiedelmek ellen. A 18. század derekán a balázsfalvi görög katolikus püspök, Petru Pavel Aron körlevelében egész sor mágikus kuruzsolást elítélt, a karácsonyi kolindákat, a holtak kihantolását, ami átkot von a tettesek fejére, akik mindenféle meséket és hiábavalóságokat beszélnek a népnek, jósolnak, ráolvasásokra vetemednek, megsértik a törtvényt és a szent kánonokat, és ha nem bánják meg bűnüket, örök szenvedés lesz az osztályrészük.[246] A bukaresti érsek is ördögi szokásnak

[242] Matei Cazacu: *Minuni, vedenii şi vise premonitorii, în trecutul românesc.* Bucureşti: Sigma, 2003, 179–181.

[243] Cazacu: *Minuni*, 2003, 176.

[244] *Îndreptarea legii.* Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1962, 351–353. https://archive.org/stream/IndreptareaLegii.PravilaCeaMare1652#page/n349/mode/2up (2015-01-31).

[245] Cazacu: *Minuni*, 2003, 182.

[246] Augustin Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici.* Blaş: Seminariuluĭ Archidiecesan, 1902, 387–388.

tartotta a karácsonyi, húsvéti és egyéb alakoskodó népi ceremóniákat, de a *strigoi*-hitet nem tette szóvá. Nicolae Mavrocordat vajda „babonák labirintusának" minősítette kortársai hitvilágát, az udvarban pedig bevezette a böjt megtartását és a napi templomba járást.[247] 1757-ben Iacov, a jászvásári érsek sem említette a *strigoi*-hitet, amikor ördögi dolognak minősítette az amulettek viselését, a varázslást, a ráolvasást, az álomfejtést, a madarak énekének értelmezését, a jót vagy rosszat hozó napok megkülönböztetését.[248] Ha viszont elszabadult a kihantolások gyakorlata, felléptek ellene. 1785-ben a havaselvi vajda tiltotta meg a kihantolásokat,[249] Filaret râmnic-i püspök pásztorlevelében az 1652-es törvénykönyv szellemében fejtette ki – bár némileg rövidebben –, hogy egyesek a sírjukból előjövő prikolicsnak tudják be a haláleseteket, ezért kihantolják és elégetik a holtakat, ami bűn az egyház és az állam előtt is. Ez régi görög eretnekség, az ördög így csapja be a hitükben ingatag keresztényeket, akik még rosszabbak, mint a pogányok, sőt templomba sem járnak, nem tudják, mi a gyónás és az áldozás, a varázslókhoz és ráolvasókhoz fordulnak, ezért fel kell őket hívni a bűnbánatra, különben lesújt az Isten haragja – már az embereket és állatokat pusztító betegségek is „isteni büntetések a bűneinkért" –, és ennek elkerülése érdekében gyászmiséket kell tartani, a sírokat, a betegek házait szenteltvízzel megszórni.[250] A biztonság kedvéért azonban a falvak népe inkább a *strigoi*-ölés bevált módszeréhez folyamodott. Moldvában itt-ott ma is gyakorlat a kihantolás, és az is, hogy a strigoi-, sőt vámpírgyanús halott sírján keresztül lovat akarnak átsétáltatni, és ha az állat vonakodik, pozitív lett az eredmény. A Bánságban mára már megszelídültek a *strigoi*ok, nem ártanak; akad, aki látja is őket, de az ilyen férfiról már úgy tudják, hogy megátkozták a sorsszövők (*ursitoare*), és farkassá változhat.[251]

Igazában a román boszorkányvilágot még nem ismerjük eléggé. Akik hajdan ismerték, azok a strigoit *boszorkány*nak fordították. Samuil Micu-Klein szótárában: *strigoáe = saga, strix* és *strigóiu = sagus.*[252] A kor tudását összesítő budai lexikonban: *strigóe = strix, striga, saga, maga, venefica*, boszorkány; *die Hexe, Zauberin*; *striga* és *Strigoiu = sagus, magus*; bűvösbájos, boszorkány, *der Zauberer, Hexenmeister*. A *moroi* szó nem szerepel a szótárban, a *vârcolac* viszont csak mint olyan lény, amely megeszi a holdat.[253]

[247] Daniel Barbu: Etica ortodoxă şi «spiritul» românesc. *Firea românilor*. Coord. Daniel Barbu. Bucureşti: Nemira, 68–70.
[248] Curşeu: *Magie*, 64.
[249] Cazacu: *Minuni*, 178.
[250] Biblioteca Academiei Române, Bucureşti, ms. r. 2100. 110.
[251] Ioan Viorel Boldureanu: *Credinţe şi practici magice în Banat. Eseu asupra orizontului mental tradiţional*. http://www.banaterra.eu/romana/files/credinte_si_practici_magice_in_banat.pdf (2015-03-19).
[252] Samuelis Klein: *Dictionarium valachico–latinum*. Szerk. Gáldi László. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, 432.
[253] *Lesicon roma'nescu-la'tinescu-ungurescu-nemţescu*. Buda: Typis Universit. 1825, 673.

(Holott ez lehetett a farkassá váló ember,[254] az 1652-es törvénykönyv szerint a *strigoit vârcolac*nak nevezik. De elsősorban a holdfogyatkozást magyarázták a *vârcolac* tevékenységével. Székely László mindezt közelről is megtapasztalta 1748. július 26-án: „Ekkor volt az az irtózatos nagy napfogyatkozás 1748-ban, úgy hogy mihelyt Szentmiklósról kiindultam, Elekes felé mentem, az hegyen minden sárgálni, szürkülni kezdett, Elekesre mentem ebédre szentkereszti öcsém házához, a csűrben ebédeltem, az verebek takaródtak bé, mint hálni mentenek volna, úgy az majorság is, a kakasok szörnyűképpen szólottak, az oláhok az harangot félre kezdették verni, láncot, vas kalánt kezdettek verni, zörgetni, babonájok szerint az állítván, hogy az virkolács észi az napot, álló délben volt, legnagyobb setétsége, úgy hogy az Nap körül egy néhány csillagot lehetett látni."[255]) A különböző államokban élő románok néphiedelmei – a 19. századi nagy hiedelemgyűjtések tanúsága szerint – hasonlók, jól kirajzolnak valamiféle népi kulturális egységet, elsősorban nyelvi egységet, mert a román hiedelemlények megfelelői keleti és déli szomszédaiknál, elsősorban a keleti kereszténység területén szintén élnek, míg nyugat felé a román hiedelemvilágnak élesebben kirajzolódik a határa, amely természetesen átjárható volt. Ugyanakkor a román világban nagyon sok helyi sajátosság is érvényesült.[256] „Ahány falu, annyi törvény, / Ahány öregasszony, annyi varázsfogás" – mondta az 1940-es években egy 38 éves nő a folkloristának.[257]

A román törvénykönyvek nem szólnak a boszorkányégetésről és a boszorkányfürdetésről sem. Ezeket csak a nyugati világba jobban betagolt Erdélyben és Magyarországon gyakorolták. A két román fejedelemségben az ortodoxia nem látott komoly teológiai fenyegetést a boszorkányságban. Az egyházi vezetés ugyan fellépett a mágia ellen, de olykor a papok maguk is a népi mágia szereplőiként tevékenykedtek. A görögkeleti ortodoxia jobban eltűrte a népi hiedelmek összefonódását a vallással, mint az ugyancsak toleráns középkori katolikus egyház. Ezt várta el a nép. Ha a román pap nem a népi igényeknek megfelelően járt el, szembekerült a hívekkel. Az 1790-es években – olvashatjuk egy 1802-ben Budán megjelent román könyvben – a bánsági Belincről a főesperes kitoloncoltatta a kuruzslónőt, és kuruzslással szerzett javait elosztotta a szegények között, mire „az emberek" azt „kiabálták, hogy a főesperesünknek nincs törvénye és rosszabb, mint a török, mert nem tűri a kuruzslókat a faluban".[258] Ez már rendhagyó eset. Sok román pap Erdélyben is, Magyarországon is járatos volt a népi mágiában, a protestáns felekezetekhez tartozók – titkon – igénybe vették szolgálataikat, mindenekelőtt az ördögűzést. Igaz, a bizánci mintára készült román egyházi törvénykönyvek

[254] Antoaneta Olteanu: *Metamorfozele sacrului.* Bucureşti: Paideia, 1998, 351.

[255] OSZKK, Quart. Hung. 4312. Gróf Székely László élete. 667.

[256] Ion Muşlea – Ovidiu Bîrlea: *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu.* Bucureşti: Minerva, 1970; Adrian Fochi: *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea.* Bucureşti: Minerva, 1976.

[257] Gheorghe Pavelescu: *Cercetări asupra magiei la Romanii din Munţii Apuseni.* Bucureşti: Institutul social român – Institutul de cercetări sociale al României, 1945, 51.

[258] *Şcoala Ardeleană I.* Szerk. Florea Fugariu. Bucureşti: Minerva, 1970, 562.

tiltották a kuruzslást a papoknak, a papi tisztségből való eltávolítás járt érte.[259] Mégis, a román világ „liberálisabb" volt, lazább az egyházi fegyelem és kaotikusabb, amit állami igazgatásnak nevezünk. És a két román vajdaságban, ha a faluközösségekben fel is halmozódtak a bűnbakkereső indulatok, felülről nem intézményesítették, nem volt inkvizíció, a teológusok, filozófusok, politikai gondolkodók nem törték a fejüket azon, hogy kik és miként lehetnek az ördög szövetségesei, nem működött eretnekséget és rontást büntető „igazságszolgáltatás". Igaz, az 1642-es moldvai törvénykönyvben a boszorkány nemcsak ólmot önt, viasszal kuruzsol, megigézi a vőlegényt, hogy ne tudjon feleségével közösülni, hanem megidézi az ördögöt, és vele együtt követ el gonosz dolgokat. Csakhogy az ördögszövetség vádja nem vált gyakorlattá. Az ördöggel való nemi közösülés sem izgatta a kedélyeket, ami pedig a nyugati boszorkányvádak kedvenc motívuma. A két román vajdaságban kényelmesebb volt boszorkánynak lenni, mint Nyugaton.[260] A mágikus cselekményekért fizettek is valami hálapénzt, mert az ingyen ráolvasást nem tartották hatásosnak.[261] Erdélyben és Magyarországon már kockázatosnak bizonyult a kuruzslás, de itt elsősorban a nyugati keresztény felekezetek körében pusztított a boszorkányüldözés, aminek – igaz – gyakran marginális román egyének is áldozataivá váltak. De mint láttuk, a vízpróbák és nyilván az azokat követő megtorlások is érvényesültek a görögkeleti és görög katolikus román népi világban.

A 19. század folyamán az ilyen vízpróbák színtere elsősorban Ukrajna lett. Ugyanakkor nálunk még 1968-ban is tudunk boszorkányellenes önbíráskodásról...[262] A vámpírok kihantolása ellen többször is felléptek a hatóságok. 1784-ben II. József – éppen a vámpír-babona miatt – megtiltotta, hogy azokat, akik fertőző betegségben haltak meg, fedetlen koporsóban temessék el. A péterváradi főhadiparancsnokság ezt meghagyta a karlócai érseknek,[263] aki valamennyi magyarországi görögkeleti ortodox egy-

[259] Curşeu: *Magie*, 2013, 48–49.

[260] Curşeu: *Magie*, 2013, 50–51., 164–166., 451.

[261] I.-Aurel Candrea: *Folclorul medical român comparat*. Iaşi: Polirom, 1999, 335.

[262] Tóth G. Péter: A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa. 2004. http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek/ (2015-01-20).

[263] Arhiv u Sremskim Karlovcima [Karlócai Érseki levéltár], MPA 1784:622.

An den Herrn Erzbischof und Metropolitan v. Putnik Exzellenz

Hochwürdigst Hochwohgebohrner

Da Seine Majestaet Innhalt hohen Hof Kriegsratlichen Rescripts de dato 23ten October abhin anzuordnen geruht haben, der Graeci Ritus Geistlichkeit mit allen Nachdruck einzubinden, daß Sie dem Volcke den herschen=sollenden Aberglauben von den sogenanten Wampiers, oder Aussaugern, welchen die mehreren Todfälle zugeschrieben werden, zu benehmen sich bestens, und sorgfältig angelegen halte, zugleichen auch die Kundmachung zu erneuern seye, daß die in ansteckenden Krankheiten Verstorbenen nicht in ofenen Sargen zur Erde bestattet werden sollen.

házi főhatósága volt, és hasonlóképpen járt el a magyarországi helytartótanács,[264] valamint az erdélyi gubernium is.[265] 1785-ben – büntetés terhe alatt – a cigányok és mások varázslását tiltotta meg az uralkodó,[266] de vajon ki vette ezt figyelembe? És ez mondható el arról a rendeletről is, amely megtiltotta, hogy a templomokban vihar és eső esetén harangozzanak, azt hívén, hogy a harangzúgással elűzik a viharfelhőket.[267] Ráadásul a rendelet érvelése, hogy harangozáskor a fémek vonzzák a villámot, maga is babona, „technikai babona".[268] De a magyar természetbúvár az 1840-es években keserűen hívta fel a figyelmet rá, hogy már több harangozóba bevágott villám, és Ausztriában tilos a felhők ellen harangozni.[269]

A közigazgatási hatóságok azonban igyekezték elkerülni a konfliktust a falvak népével, vagy másképp fogalmazva: a babonával. 1831-ben például – a kolerajárvány idején – hiába hagyta meg a főhatóság az aradi főispánnak, hogy lépjen fel a kihantolások ellen, ő inkább a görögkeleti egyháznak továbbította az utasítást.[270] A parasztok szemében minden földesúri hatósági beavatkozás gyanús volt. Magyarország északkeleti megyéiben éppen az adott alkalmat a felkelésre, hogy a hatóságok fertőtleníteni kezdték a kutakat, mire a nép azt hitte, hogy az urak meg akarják mérgezni őket. A kihantolás elleni fellépést a papokra hagyták, hadd küzdjenek meg saját népükkel. Csakhogy az okkultizmusnak, a gonosz immanenciájának és a transzcendenciának sok arca van Keleten és Nyugaton.

So gebe ich mir die Ehre Euer Excellenz anmit zu ersuchen diese allerhöchste Anordnung gehörig kund zu machen, und ob dem Befolg zu halten,
Womit in Vollkommenster Hochachtung Beharre
Euer Excellenz
Petervardein den 6ten November 1784.
In Abwesenheit des Commandierenden Generalen
gehorsamer Diener
Graf von Wartensleben
General Major

264 Franciscus Xav. Linzbauer: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae III/1.* Buda: Typis Caesareo-Regiae Scientarum Universitatis, 1853, 122.

265 Ladislau Gyémánt, Aurel Răduţiu: *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981, 118.

266 Linzbauer: *Codex, III/1.* 1853, 149.

267 Linzbauer: *Codex, III/1.* 1853, 288.

268 Bausinger: Aufklärung, 1963, 350.

269 Tarczy Lajos: *Népszerű természettan. Tanulni szerető gazdák, mesteremberek s iskolatanitók számára a földművelésere és a nép közt uralkodó babonákra különös tekintettel.* Pápa: Református Főiskola, 1843, 198.

270 Franciscus Xav. Linzbauer: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae III/4.* Buda: Typis Caesareo-Regiae Scientarum Universitatis, 1861, 316.

Az ördög Nyugaton sem aludt; még élt Thomasius, amikor a hallei jogászprofesszor, Heineccius amellett tett hitet, hogy az ördöggel szövetkező varázslót élve égessék meg,[271] és két évvel Thomasius halála után, 1730-ban Franciaországban majdnem halálra ítéltek egy jezsuita atyát, mert boszorkánysággal vádolták, azzal, hogy egy fiatal lányt, aki vallásos rajongásba esett, megbabonázott; ráfújt – írta Voltaire, aki az esetet az emberiség megbecstelenítésének tartotta.[272] És 1743-ban ugyancsak Franciaországban megégettek egy papot.[273] De aztán már a hatóságok, ha tudták, elejét vették a boszorkányégetésnek. A falvak világában el-elszabadult az üldözési szenvedély. Svájcban, a boszorkányégetés klasszikus földjén, még 1782-ben is lefejeztek egy boszorkányt.[274] De az összeurópai felháborodás nem maradt el.[275] Az 1820–30-as években három francia faluban is „megperzselték", akit boszorkánynak nyilvánítottak. 1882-ben egy szerencsétlen asszonyt – máglya hiányában – kályhára ültettek rontás miatt. De a tetteseket immár megbüntette a bíróság. Mert immár „világos a választóvonal a kritikai szellem és a naiv tudatlanság között".[276] „Ezeknek a késői boszorkányégetéseknek a történetét még nem tárták fel eléggé – írja a kérdéskör egyik mai szakembere –, mert a kortársakat kínosan érintette, és a mai napig nemzeti büszkeségből szívesen elhallgatják".[277] Viszont annál nagyobb élvezettel vették a híreket a kelet-európai vámpírokról. A párizsi szalonokban lelkesen idéztek szellemeket, a svéd Swedenborgnak 1745-ben megjelent az Úristen, megnyílt számára a természetfölötti világ, a menny és a pokol találkozott, 1757-ben már megtapasztalhatta az utolsó ítéletet a lelkek világában, és ennek előhírnökeként lépett fel, miközben holt nagyságok lelkeivel értekezett. Nem véletlen, hogy Párizsban az 1760-as években az ördögűzés szintén divatját járta.[278] Az 1850–60-as évek Franciaországában már csak egyes vidékeken szabadult el az ördögűzés szenvedélye. A protestánsok katolikus babonaságnak tartották, Angliában pedig metodistának. A metodisták hittek a boszorkányban, szintén gyakorolták az ördögűzést, és olyan nyilvánosan, hogy már valamiféle népszínház-pótló látványosságszámba ment. A metodisták azt a szere-

[271] Georg Schwaiger: Das Ende der Hexenprozesse im der Aufklärung. *Teufelsglaube und Hexenprozesse*. Szerk. Georg Schwaiger. München: C. H. Beck, 1988, 165.

[272] Voltaire: Mélanges philosophiques, *littéraires, historiques* II. 1770, 146. http://books.google.hu/books/about/Collection_complette_des_oeuvres_de_M_de.html?id=1R8HAAAAQAAJ&redir_esc=y (2015-01-19).

[273] Wolfgang Behringer: *Hexen. Glaube, Verfolgung, Vermarktung*. München: Beck, 2000, 85.

[274] William Monter: Poursuites précoces. La sorcellerie en Suisse. *Magie et Sorcellerie*, 1994, 58.

[275] Behringer: *Hexen*, 2000, 36.

[276] Marie-Sylvie Dupont-Bouchat: Le diable apprivoisé. La sorcellerie revisitée. Magie et Sorcellerie au XIXe siècle. *Magie et Sorcellerie*, 1994, 245–246.

[277] Behringer: *Hexen*, 2000, 84.

[278] Éloïse Mozzani: *Magie et superstition de la fin de l'Ancien Régime à la Restauration*. Paris: R. Laffont, 1988, 16–17.

pet játszották a népi kultúrában, amit a reformáció előtt maga az egyház.[279] Az angol okkultizmus nem tudott olyan színes figurákat felmutatni, mint a kontinentális. A francia szalonokban és a frusztrált tollforgatók világában, akik ésszel fel nem fogható titokzatos világba vágytak, Mesmer állati magnetizmusa hódított. Anton Franz Mesmer a delejezést, a kézrátételt és a hipnózist kombinálta. Tézise: az állati magnetizmus. Lényege: az életerő, az életadó energia fluidumként járja át a testet (az emberét és az állatét egyaránt), ha megakad, annak oka a betegség. A gyógyítással ezt a keringést kell biztosítani. Ugyanakkor az égitestek mozgása is hat a szervezetre, és élő szervezetek is hatnak egymásra – mágnesként. Mesmer tanai megosztották a tudományos világot. Bécsből 1779-ben távoznia is kellett, mert sarlatánnak tartották. Párizsban több sikert ért el. De miután az ember és a világegyetem harmóniáját hirdette, ezt át lehetett a fordítani a politika nyelvére, úgy értelmezni, mint a rendiség tagadását és az egyenlőség legitimálását. Meg is tették, akik szemben álltak a hivatalos világgal; több majdani forradalmár a mesmerizmusból is nyert erőt és elszántságot a lázadáshoz, majd mások likvidálásához.

Az okkultizmus hívei „eltemették Voltaire-t és Mesmer köré sereglettek" – írja ennek a világnak egyik legjobb ismerője.[280] A falusi varázsló – a megfelelő színeváltozással és divatos öltözékben – feltámadt a szalonokban – egyelőre büntetlenül, amíg nem keveredett bele a politikába és az ideológiába; mint Saint-Germain grófja, aki magát II. Rákóczi Ferenc fiának mondta,[281] ő, a halhatatlan, aki 93 éves korában békésen távozott az élők sorából; míg Cagliostro, a megfiatalító varázsló, sámán, szellemidéző, alkimista megjósolta francia forradalom kitörését, és a francia megtorlás elől Rómába menekült, ahol aztán eretnekként börtönben kellett meghalnia 1795-ben. Közben a tömegek hiszékenysége új formákat öltött, és mindezt, mint korábban, az elfojtott – fallosz- és vaginairigységben megnyilvánuló – vágyak is táplálták. Franciaországban a rontó és nemi aberrációkban jeleskedő boszorkányok társaságáról kialakított képzetek helyét elfoglalta a királyi udvar, különösen a királyné, Marie Antoinette erkölcstelenségéről szóló fantasztikus mesék halmaza – mintegy annak groteszk megnyilvánulásaként, hogy „mindenki [a maga] élvezetvágyának rabja".[282] Akkor immár több mint száz éve volt annak, hogy Spinoza vallotta ezt az emberről, akit olyannak akart látni, mint amilyen. Ő maga pedig megalapozta a felvilágosodás babonakritikáját, amikor többé-kevésbé burkoltan babonának minősítette a tételes, kinyilatkoztatott vallásokat, és valamiféle pietizmust vallott. Mindenki, aki a babonáról nyilatkozott, vele is dialogizált, hallgatólagosan rá is reflektálva alakította ki a maga antropológiáját. Kant is, a filozófusok koronázatlan királya.

[279] Davies: *Witchcraft*, 1999, 29.

[280] Robert Darnton: *Mesmerism and the End of the Enlightenment in France*. Cambridge, Mass – London: Harvard University Press, 1968, 165.

[281] Saint-René Taillandier: Un prince allemand du XVIIIe siècle. *Revue des deux mondes*, 1866, 1. k. febr. 15. XXXVI: 904.

[282] Spinoza: *Politikai tanulmány és levelezés. Maximilien Lucas és Johannes Colerus Spinoza-életrajzaival*. Budapest: Akadémiai, 1980, 22. [Első magyar kiadás: 1957]

Kant összegezte a felvilágosodás babonakritikáját. A babona béklyózza az észt, ezért „a babonától való megszabadulás a felvilágosodás" – írta 1790-ben.[283] Abban az évben, amelyben egy francia mágus, a kártyavetés mestere Párizsban mágia-iskolát nyitott, és az egyik nemzetgyűlési képviselőnek még magánórákat is adott a mágiából.[284] Érthető, hogy Kant nem tartotta könnyűnek a babonától való megszabadulást. 1784-ben még derűlátóbb volt, amikor a felvilágosodást úgy határozta meg, mint a helyes célt megvalósító akarat dicséretét: „A felvilágosodás az ember kilépése az önmaga által okozott kiskorúságból. A kiskorúság annak képtelensége, hogy valaki saját eszét más vezetése nélkül használja. Önmaga által okozott ez a kiskorúság akkor, ha oka nem az ész hiányában, hanem az elhatározásban és bátorságban rejlik, hogy más vezetése nélkül éljünk. *Sapere aude*! Legyen bátorságod, hogy saját eszeddel élj! Ez a felvilágosodás jelszava."[285] És amikor a vallás helyét a puszta ész határain belül akarta megjelölni, arra a következtetésre jutott, hogy „az ima belső, formális istentisztelet, s ezért kegyelmi eszközként elgondolva babonás kényszerképzet (fétisgyártás); mert pusztán kinyilvánított óhaj olyan Lénnyel szemben, kinek nincs szüksége a kívánó belső érzületének kinyilvánítására, ezáltal az ember ezzel nem is tesz semmit, nem teljesíti azokat a kötelezettségeket, amelyeket Isten parancsolatai írnak elő, így valójában nem szolgálja Istent". Márpedig az az érzés, hogy Istennek tetszenek az emberi cselekedetek, csak akkor töltheti az embert, ha lelkében jelen van „az imádság szelleme".[286] Az ima – Sík Sándor szerint – „az embernek anyanyelve, az emberiségnek az anyanyelve".[287] A babona is, a babonák, amelyek a babonaság rendszerévé váltak. Ennek kritikája óhatatlanul rendszerkritika volt, és minden rendszer kritikájává vált. Azé is, amely a felvilágosodás elemeivel próbált építkezni, vagy inkább babonás kifejezésekkel magasztalta: bálványozta a felvilágosodás értékeit. Amikor Párizsban már dolgozott a nyaktiló és hullottak a girondista és arisztokrata fejek, Bretagne-ban már irtották a „reakciós" parasztokat, mert jakobinus vélemény szerint „a federalizmus és a babona alsó-bretonul beszélnek",[288] nálunk Rácz Sámuel orvosprofesszor némileg rehabilitálta a mágia szemléletét:

„Valamint a szem a napnak világossága által látja a testeket, szintén úgy láthatja a lélek is az Istennek világossága által azokat, amiket a nap meg nem világosíthat. De a testi eszközök által csináltatott képzeleteknek is nagyobb része homályos és a világosabb képzeletektől elnyomatik.

[283] Immanuel Kant: *Kritik der Urteilskraft*. Leipzig: Alfred Kröner, 1925, 138.

[284] Eloïse Mozzani: *Magie et superstition de la fin de l'Ancien Régime à la Restauration*. Paris: R. Laffont, 1988, 71.

[285] Imannuel Kant: Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung. In Imannuel Kant: *Werke in sechs Bänden* 6. Köln: Könemann, 1995a, 162.

[286] Imannuel Kant: *Werke in sechs Bänden* 5. Köln: Könemann, 1995b, 233.

[287] Egyetemi Könyvtár Kézirattára, A 315. Sík Sándor: Szentbeszédek a Miatyánkról. 6.

[288] Michel de Certeau – Dominique Julia – Jacques Revel: *Une politique de la langue. La Révolution française et les patois: l'enquête de Grégoire*. Paris: Gallimard, 2002, 12.

Az álomban a világosabb képzeletek elnyomatnak és a homályosak egymás után kifejtődnek a lélek által.

Az aluvó ember tehát láthat álmában olyan dolgokat is, amelyeket az ébren létel-ben világosan észre nem vett.

A belső érzékenység az az erő, amely a léleknek és a testnek erejéből öszvefoglaltatott.

Így tehát a test is a léleknek, a lélek is a testnek általadhatja, amit lát.

Mentől jobban elvonja magát a lélek a testi akadályoktól, annál jobban megtisztul.

Mentől jobban megtisztul a lélek, annál jobban megvilágosíttatik az isten világos-ságától.

Mentől jobban megvilágosíttatik a Lélek az isteni világosságtól, annál jobban látja a természetnek titkait és a lelki világban lévő dolgokat.

Aki ezeket látja az a valóságos bölcs, és régentén mágusnak neveztetett.

De a látás magában tehetetlen, valamint tehát a nap világosságának hévsége a testeket mozgásra gerjeszti, szintén úgy az isteni világosságnak meleg fénye is a tiszta lelket a jó cselekedetre indítja.

Az igaz és valóságos mágiának ez a valóságos fundamentuma."[289]

Ez a szemlélet a reneszánsz neoplatonizmusát a felvilágosodás deizmusával egyesítette.

De hogyan látták a világot azok, akik az 1789-es erdélyi babona-ankét részesei lettek? Azok a lelkészek, akik 1789–90-ben nyilatkoztak, és a német (és latin) babonaellenes irodalmon nőttek fel – a külföldi egyetemeken. Hogyan látták a világot azok, akik aztán az ankét anyagával rendelkeztek?

[289] Rácz Sámuel: *A borbélyi tanításoknak második darabja*. Pest, 1794, 142–143.

Brukenthal Mihály babona-ankétja és egyéb hasonló törekvések

Az ankét ötletét eddig II. József parancsának tudták be.[287] A császár azonban ilyen parancsot nem adott ki, pontosabban az erdélyi guberniumon keresztül a kerületi biztosok nem kaptak ilyet. Elég lehetett nekik évente kimerítő jelentéseket írni, és különben is, 1789-ben már tombolt a Török Birodalom elleni háború, ami lekötötte az energiákat. Igaz, 1789-ben a körzeti hivatalok számára megjelent egy kézikönyv, amely megerősíti azt az 1787-es rendeletet, amely előírta a jelentést a nép gondolkozásáról, előítéleteiről és azok forrásairól. Csakhogy ez a könyv ausztriai használatra készült. Olyan kimutatásokat kértek az igavonó állatállományról, amelyeket Magyarországon és Erdélyben nem kellett készíteni. A kézikönyv jelentésmintákat is közöl. Ilyesmit sem küldtek Erdélybe. Valószínűleg először az örökös tartományokban és elsősorban Galíciában akarták kipróbálni ezt a jelentéskészítési technikát. A galíciai kerületi hivatalok számára külön táblázatba foglalták a kérdéseket, és a minta-válasz után még helyet is hagytak ki a várt kiegészítő észrevételek számára. A kérdések a következők: „Egészséges, ésszerű-e a nép gondolkodása? Vagy káros előítéletekkel terhelt? Melyek ezek az előítéletek? Mi a forrásuk?"

A válasz: „A tehetsége és a természetes képessége ezen körzet lakóinak nem tagadható: ez könnyen kiderült, ha velük hosszabban beszélget az ember." A következő válasz: „Ugyanakkor mindenféle előítéletek uralkodnak, amelyek által babonák és szolgaság az embereket lealacsonyítják." Újabb válasz: „A legártalmasabb előítélet az, hogy állatokat vagy embereket sújtó betegség esetén nem orvoshoz, hanem hóhérhoz vagy öregasszonyhoz fordulnak, a leggyakrabban a paptól követelnek valami nyakba akaszthatót, Lukács-cédulát vagy hasonlót." És a következmény: sok ember, főleg a gyermekek védtelenek maradnak, mert főleg az asszonyok ilyen babonákon csüngenek.

Némi kitérő árán hadd jelezzük, hogy ezek miatt József császár külön haragudott a katolikusokra, hiszen alattvalói természetesen fizettek a papnak. 1783-ban Erdélyben a szászok körében ki is fakadt, amikor azt fejtegette, hogy papjaikat és tanítóikat jobban meg kell fizetni, mint a katolikusokat, mert családjuk van. Egyébként, ha török alattvalói lennének, a derviseket is jól kellene javadalmazni. Aki sokat dolgozik, kapjon többet – fejtegette, és hozzátette, hogy mivel a katolikus papság mindenféle akadályt támaszt, az ördögbe velük. Azt is elmondta, hogy betiltja az adományokat, mert „elhitetik az emberekkel, hogy ilyen adományokkal a mennybe jutnak, és így a pénzt kicsalják

[287] Emil Sigerus: *Vom alten Hermannstadt. II.* Hermannstadt: J. Drotleff, 1923, 41.; Angelika Schaser: *Reformele iosefine în Transilvania şi urmările lor în viaţa socială.* Sibiu: Hora, 2000, 196.

tőlük, mint a Lukács-cédulákkal teszik, és ez babona".[288] II. József ezen megnyilvánulását is a szokásos tapintatlanság – a mély filantropikus meggyőződés és cinikus pragmatizmus keveréke – jellemzi. De azért a szász evangélikus közegben visszafogta magát, mert Debrecenben arról beszélt a reformátusoknak, hogy ha nem lenne katolikus, akkor inkább református lenne, mintsem lutheránus, mert ez a felekezet neki stupiditásnak tűnik.[289] Egy kardinálisnak pedig azt fejtegette, hogy mivel megveti a babonát és a farizeusokat, mindkettőtől meg akarja szabadítani a népét.[290] Mária Teréziának igaza volt, fia úgy viselkedett, mint „a szellem kokottja".[291] Élete végén olyasmit is mondott, hogy a francia forradalom csupán az ő tízéves erőfeszítéseit plagizálta,[292] de csak a lényegről feledkezett el: arról, hogy a meglévő képviseleti alkotmányosságot lábbal tiporta. Igaz, hogy bár szinte valamennyi reformeszméje fellelhető a francia filozófiai irodalomban, nem filozofált, de gyakran hivatkozott a tolerancia és a humanitás eszményére és követelményére.[293] Ennek műhelyeit, a szabadkőműves páholyokat szintén megrendszabályozta, amikor számukat korlátozta és állami felügyelet alá vonta őket. Idevágó rendeletéből sem maradt el a szokásos sértés: „Az úgynevezett szabadkőművesi társulatok, melyek titkai előttem épp oly ismeretlenek, mint sohasem vágytam azok alakosságait megtudni." A rendelet magyarországi fordítása tapintatos, mert az uralkodó *Gaukeley*-ről szólt, és ez inkább kóklerséget, mintsem alakosságot jelent. Az erdélyi fordítás durvábban hangzott, mert még csak nem is alakossággal, hanem babonasággal jellemezte a szabadkőművességet: „A Frejmaurer nevezet alatt lévő társaság, melynek titkait valamint-hogy nem tudom, úgy annak babonaságait kicsin dolognak is állítottam."[294] Végül is mindkét fordítás jó, a „Porosz Általános Törvénykönyv" a biztonság kedvéért a varázslást, szellemidézést, kincskeresést babonás kóklerségnek nyilvánította.[295]

József császárt alapvetően alattvalói fizetőképessége érdekelte, az, hogy az állami mechanizmusban el tudják látni a feladatukat: fizessenek, szaporodjanak és harcoljanak, ha kell. Nem tudni pontosan, hogy Erdélyben és Magyarországon miért nem akarta számba vétetni a babonákat, valószínűleg azért, mert nem akarta a kedélyeket

[288] Michael Conrad von Heidendorf: Eine Selbstbiographie. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1883, 18. k. 1. sz. 87–88.

[289] EKK, Ga 131/a/2. k. Sinai Miklós levele a püspöknek (1770. jún. 10.).

[290] Johann Ferdinand Gaum: *Lebensbeschreibung Kaiser Josephs II. bis an seinen Tod*. Frankfurt – Leipzig, 1790, 87.

[291] Herbert Rieser: *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, 62.

[292] Hans-Ulrich Wehler: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte I*. München: C. H. Beck, 1989, 350.

[293] Hugo Hantsch: *Die Geschichte Österreichs. II*. Graz – Wien – Köln: Styria Steirische Verlagsanstalt, 1953, 224–225.

[294] Abafi Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest: Akadémiai, 1993, 151–152.; Márkus András: *Miscellanea profana*. Másolta Szádeczky Kardos Lajos. MTAKK, Ms. 4172/3.

[295] Zwanzigster Titel. Von den Verbrechen und deren Strafen: In *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten (01.06.1794), Zweyter Theil*. Berlin: Nauck, 1817. http://opinioiuris.de/quelle/1623#Zwanzigster_Titel._Von_den_Verbrechen_und_deren_Strafen (2015-06-07).

borzolni, Galíciában viszont erősebb volt a bürokrácia, és kisebb kockázat nélkül lehetett kutakodni. Emellett 1789-re Magyarországon és Erdélyben az általa haszontalannak ítélt katolikus szerzeteket feloszlatta, vagyonukat elkobozta. Jellemző, hogy a már említett kézikönyvben az egyik minta-válasz meg is adja a babonák elterjedésének magyarázatát, éspedig: a kolostorok szerzetesei saját hasznukra terjesztik azokat, ezért értelmes papokra és jó iskolákra van szükség. Végül ott állt a kérdés is, hogy vajon a hatóságok kellő figyelmet fordítanak-e a babonás cselekményekre?[296] A babonaellenes állami harc nem járt sok sikerrel. Mégis kevésbé volt kényes téma, mint a császár balszerencsés törökellenes háborúja, amelybe az oroszok ügyesen beugratták, ő pedig alkalmatlan tábornokával, Lacyval ügyetlenül széthúzta a frontot, és ezzel biztosította a török visszacsapások sikerét. Ilyen körülmények között „inkább beszéljünk Józsefnek a babona, a türelmetlenség és a szerzetesség elleni hadjáratáról" – hangzik egy fiktív beszélgetésben, amelynek során a törökök elleni háborút elvesztő II. Józsefet és a nagy hadvezért, II. Frigyest is összehasonlították.[297] E babonaellenes harc során született a maga nemében egyedülálló Brukenthal-féle babonagyűjtemény is. Csak éppen azt nem tudjuk, miként született a gyűjtés ötlete. Viszont részben magyarázza Brukenthal Mihály személyisége, tapasztalatai és világa, ahonnan szintén jöhetett ösztönzés.

Brukenthal Mihály művelt volt és érdeklődő. Magyarul úgy beszélt, mint az anyanyelvén, románul is tudott. Bejáratos volt a magyar arisztokrata körökbe. Apja Újegyház szék királybírája és Fogaras-vidék kapitánya volt,[298] nagybátyja pedig a legtekintélyesebb szász államférfi, Samuel Brukenthal, Erdély gubernátora, egészen addig, amíg fel nem rótta II. Józsefnek a szász alkotmány eltörlését. Brukenthal Mihály e magas rokonságnak is köszönhetően lendületesen haladt előre a hivatali létrán a guberniumban. 1765-ben guberniumi írnokként kezdte, hat év múlva már titkár lett, 1783-ban tanácsossá léptették elő, majd a Horea-féle felkelés kitörése után guberniumi biztossá nevezték ki, aztán Hunyad megye adminisztrátorává és királyi biztossá is. 1786-ban elnyerte a titkos tanácsosi méltóságot, majd miután József császár az erdélyi megyéket három kerületbe sorolta be, biztosnak nevezte ki a fogarasi kerület élére. 1790-ben szász comesszé választották, és II. Lipót még bárói rangra is emelte. Közmegbecsülésnek örvendett. Míg nagybátyja, a szász érdekeket következetesen és szívósan érvényesítve, szembefordult magyar arisztokratákkal és a császárral is, ő már közelebb állt a magyar arisztokráciához, második felesége a Teleki családból származott. Egyik kortársa, Heidendorf szóvá is tette, amikor így jellemezte őt és az 1790-es diétán való szereplését: „Nagyon jó

[296] Joseph Kropatschek: *Buch für Kreisämter oder Leitfaden zur Landes und Kreis-Bereisung*. Wien: Verlegt bei Joh. Georg Moesle K.K. privil. Buchhandler, 1789, 8–9., 39–41., 117–119.

[297] Johann Gottfried Herder: Briefe zur Beförderung der Humanität. *Herders Werke IV*. Leipzig: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1987, 47.

[298] „Brukenthal, Michael Freiherr von" von Eugen von Trauschenfels: Brukenthal, Michael Freiherr von. *Allgemeine Deutsche Biographie. III*. München: Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1876, 393. http://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Bruckenthal,_Michael_Freiherr_von&oldid=2214875 (2015-04-21)

szívű volt, kedélye csendes, nyájas, soha senkit sem akart megsérteni. De mivel nem a szász nemzet kebelében teljesítette szolgálatát, még nem ismerte eléggé a szász alkotmány géniuszát. Félénk volt és óvakodott attól, hogy a magyar nemzetnek kellemetlenséget okozzon. Ifjúkorától többet forgott magyar és nemesi körökben, mint a szászok körében. Szellemisége is ennek megfelelően alakult, aminek következményeképpen inkább a magyarok társaságát kereste és alkotmányukat tisztelte, ezért a magyarok szerették és annak nyilvános jelét is adták. Ez alatt a diéta alatt mindig az akkori magas körökben mozgott, és ezzel becsületére vált a szász nemzetnek."[299] Ezen diéta és a bürokratikus abszolutizmus, valamint a rendiség kompromisszuma nyomán Erdélyben beköszöntött a Bánffy-éra, a túlélés korszaka, aztán a bécsi kongresszus után az úgynevezett „csendes évek", a rendi nemzetek harmóniájának világa. Heidendorf számára a legnagyobb ember, akivel találkozott, Bánffy György gubernátor volt, aki így nyilatkozott a szászokról: „Aki tudományt, művészeteket, kultúrát, rendet, jó erkölcsöt Erdélyben látni akar, mindezt a szász nemzetnél kell annak keresni; és ő azt kívánja, hogy ha nemzete olyan lenne, mint a miénk."[300]

Brukenthal Sámuel, életírója szerint, Mihály hasonlított nagybátyjához. „Írásaiban hasonló világosság és következetesség és ugyanaz az államférfiúi szellem. Járatos volt a klasszikus és modern irodalomban, politikai tanulmányokat írt, különösen a hazai történelemhez vonzódott, oklevélgyűjteményt hagyott hátra, és néprajzi anyag, boszorkányság és egyéb babonák feltárását. Ez a kutatás szoros kapcsolatban állt a felvilágosodással, amelynek mérvadó képviselője volt. Közben hű maradt az egyházhoz, mint comes éveken keresztül a főkonzisztórium elnökeként tevékenykedett."[301]

Az erdélyi életet etnikai és felekezeti, valamint rendi és társadalmi gyűlölködés és együttműködés jellemezte – a falu világától a legmagasabb szintig. A helyzet összetettségére példa Brukenthal Sámuel gubernátor magatartása. A rendi nemzetek jogainak tiszteletét vallotta, egyáltalán nem tetszett neki, hogy II. József a németet tette általános hivatalos nyelvvé ott, ahol eddig latinul és magyarul folytak az ügyek. Viszont a concivilitást – a nem szászok királyföldi polgárjog- és ingatlanszerzését – lehetővé tévő rendeletet radikálisan elítélte: azzal érvelt, hogy csak német eredetű szerezhet a szász városokban polgárjogot és háztulajdont. Attól tartott, hogy a nemesek adómentességüket próbálják érvényesíteni. II. József viszont nem állt meg a concivilitás bevezetésénél, egyszerűen eltörölte Erdély rendi alkotmányát, amely az *unio trium nationum*ra, a három rendi nemzet – magyar, székely, szász – szövetségére és területi különállására épült. A császár eltörölte az erdélyi rendi nemzeteket és betiltotta a szász nemzet kifejezés hivatalos használatát, mert így akart véget vetni – az ő kifejezésével – a „nacionalizmu-

[299] Heidendorf: Eine Selbstbiographie, 1883, 185.
[300] Heidendorf: Eine Selbstbiographie, 1883, 263.
[301] Georg Adolf Schuller: *Samuel von Brukenthal II.* München: Oldenbourg, 1969, 323. Jegyzetben Schenkerhez írt levelének másolatára hivatkozik, közölte Ion Drăgoescu: Un „chestionar etnografic" din anul 1789. *Revista de etnografie şi folclor*, 5. sz. 537–540.

soknak", a felekezeti és nemzeti megosztottságnak, a hivatalért és az előjogokért vagy csak a különböző jogokért folyó belső versengésnek és küzdelmeknek. Hiszen az állásokat a megyékben és az országos hivatalokban felekezeti alapon pályázták meg és töltötték be, mindegyik törvényes felekezet kiállította a maga jelöltjeit, miközben a megtűrt státusú görögkeleti ortodoxok szóba sem jöhettek, bár az ilyen kisnemesek szavazhattak a törvényhatósági gyűléseken. A császár viszont nem akart tudni róla, hogy ki milyen *natio* tagja, számára csak erdélyiek léteztek. És mindez csak a kemény társadalmi reformok előjátékának számított, amelyek célja a közteherviselés bevezetése és a jobbágyság fokozatos felszámolása volt. Brukenthal Sámuel viszont igyekezett hatástalanítani az úrbéri viszonyok szabályozását célzó, Bécsből jövő törekvéseket, és úgy játszotta a maga kettős játszmáját, hogy a konzervatív nemességgel szemben az udvar reformereként lépett fel, miközben az udvari reformpolitikát annak rendje és módja szerint szabotálta.[302] Az erdélyi állapotok lassú javulásának volt a tanúja és ennek reménye vezette, ezért gubernátori beiktatásán, mint szabadkőműves, csak oszthatta azt, ahogy a szabadkőműves testvérek köszöntötték:

Itt is,
Hol hit, nyelv és szokás
Elválasztják a népeket,
A bölcsebb és nemesebb emberek megpróbálták
Az egységnek szent hajlékot építeni,
Türelmet, barátságot és tiszta erényt
Terjesztenek és éltetnek.[303]

A sokat emlegetett erdélyi türelem szelleme a szabadkőműves páholyokban teljesedett ki, elsősorban a nagyszebeni főpáholyban. A főpáholy monográfusa – mint hiábavaló fantáziálást – kicsit már megmosolyogta az igyekezetet, amely az emberiség nagy templomának építésére irányult, ugyanakkor kiemelte, milyen életteljes, a való élet igényeinek kielégítését célzó egyesületi tevékenység folyt a páholyéletben.[304] A fő foglalatosság az ásványtan és a növénytan művelése volt, de emellett felvetődött az igény, hogy többen is hozzálátnak Erdély történetének megírásához. A tagság is gyakorlati emberekből állt, beleértve a néhány kalandorjellegű figurát is. A nagyszebeni páholy 1767-től 1790-ig 276 tagot tartott számon. Ebből 100 kormány- és törvényhatósági hivatalnok, 86 katonatiszt vagy katonasági hivatalnok, 20 pap és tanár, 15 orvos, kirurgus, patikus, 13

[302] Berlász Jenő: *Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság. Válogatott tanulmányok.* Budapest: Argumentum, 2010, 56–89.

[303] Lisa Fischer: *Eden hinter den Wäldern: Samuel von Brukenthal: Politiker, Sammler, Freimaurer in Hermannstadt/Sibiu.* Wien – Köln – Weimar: Böhlau, 2007, 48.

[304] Ferdinand Zieglauer: Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt (1767–1790). *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1875, 12. k. 526.

kereskedő stb. Római katolikus 147, evangélikus 73, református 37, görögkeleti ortodox 8, unitárius 2, ismeretlen 9. Az erdélyi születésűek megoszlása: 76 német (szász), 65 magyar, 2 görög és 1 román. Magyarországon és Horvátországban születettek száma 26, a Monarchia többi tartományában születtek 55-en, külföldön: 35-en, ismeretlen helyen: 16-an. (Az orvosok között 1777–78-ban ott találjuk Samuel Hahnemannt, a homeopátia megteremtőjét, aki Samuel Brukenthal háziorvosaként került Nagyszebenbe.) 1789-ben majdnem 200 tagot tartottak nyilván. Bánffy György, ekkor már az egyesített magyar és erdélyi Kancellária alelnöke volt a tartományi főmester,[305] Brukenthal Mihály 1789 márciusának elején lépett be, és gyorsan harmadik fokú mesterré emelkedett.[306] Felvételi kérelmében hangsúlyozta, hogy „egy olyan társaság, amelynek fő tevékenysége az emberek javának előmozdítása, minden helyesen gondolkodó embert arra ösztönöz, hogy ennek a társaságnak a tagja legyen".[307] És ebben a szellemben készített javaslatot a liturgia korszerűsítésére, valamint arra, hogy az iskolák miként javíthatnák az erkölcsöket. Az imák rövidítésének szükségességét hangsúlyozta és azt, hogy töröljék belőlük „a misztikus és keleti kifejezéseket", továbbá a bűnbánó imák, a megbotránkoztató szokások kiiktatását javasolta. Szóvá tette, hogy az egyházi énekek ízléstelenek, és ellentmondanak a józan észnek.[308] A nevelés célját abban látta, hogy a gyermekek, ha felnőnek, becsületes keresztények és szorgos világpolgárok legyenek.[309] Lehet, hogy Brukenthal Mihályt a szabadkőműves páholyban uralkodó elvi és gyakorlati babonaellenesség ösztönözte a babona-ankétra. De ösztönözhette az is, hogy hivatali pályafutása során is egyre több tapasztalatot szerzett.

Brukenthal Mihály pályafutásában nagy megpróbáltatást jelentett az a feladat, amelyet a Horea-felkelés során guberniumi biztosként kellett teljesítenie. Kínos helyzetbe került, mint minden erdélyi tisztségviselő. Ez az 1784-es felkelés ugyanis szorosan összefonódott az uralkodó reformpolitikájával és egész habitusával, azzal, ahogy teljhatalmában bízva meg akarta törni a nemességet, s néhány éven belül be akarta vezetni a törvény előtti egyenlőséget és a közteherviselést. Főhivatalnokai lassú és folyamatos reformot akartak, a rendi képviseleti rendszer működtetését, valamiféle alkotmányos abszolutizmust a korlátlan abszolutizmus helyett. A császár bízott helyzet adta hatalmában, és a parasztságban kereste a szövetségesét. Azzal, hogy a parasztok sérelmeit közvetlenül és személyesen hallgatta meg, azt is érzékeltette, hogy nem bízik a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. A „katonai jóléti állam" álma vezette.[310] Egy ko-

[305] Zieglauer: Geschichte der Freimaurerloge, 1875, 507–509.

[306] Thomas Şindilariu: *Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790.* Heidelberg – Kronstadt: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde – Aldus, 2011, II. (táblázat).

[307] Sibiu, Arhivele Statului, A 6-8, 160.

[308] Friedrich Teutsch: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen II.* Hermannstadt: Krafft, 1922, 245.

[309] Sibiu, Arhivele Statului, CD 1-51. 161.

[310] Anton Tantner: Die Quellen der Konskription. *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert).* Hrsg. Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer. Wien – München:

rabeli jénai professzor úgy jellemezte ezt, hogy József a jobbágyság eltörlésével „csak szabad emberek fölött uralkodik", mert a hatalom a szeretet jótéteményeivel tud „mindent polgárt a fejedelem rabszolgájává tenni".[311] A határőrvidéki rendszer azt példázta, hogy a földművelés és a katonai szolgálat jól kiegészítik egymást.[312] Az erdélyi határőrvidékkel az volt a baj, hogy nem alkotott összefüggő területet, hanem jelentős részben olyan falvak láncolata volt, amelyek lakosságának csak kisebb-nagyobb részét alkották a határőrök, a többiek továbbra is a tartományi törvényhatóságok fennhatósága alá tartoztak. II. József viszont homogén határőrvidéki zónát akart kialakítani, ami viszont azzal járt volna, hogy a földesuraktól elveszik a birtokaikat, úrbéreseiket kivonják a fennhatóságuk alól. Ennek érdekében tervezték meg az összeírást, ami alig valamivel előzte volna meg a népszámlálást. Brukenthal gubernátor, az ellentervezés nagymestere szabadkőműves barátjának, Bánffy György alkancellárnak úgy nyilatkozott, nem is érti, mit akarnak.[313] Alighanem pontosan felmérte, milyen felfordulással járhat – és járt is – az átszervezés. A tervezgetések közepette olyan fejleményre került sor, amelynek egész Európában híre ment: a Horea-felkelésre, olyan parasztháborúra, amelyhez hasonlóra Európában csak évszázadokkal korábban került sor. A Hunyad megyei nemesség okkal hangoztatta, hogy a felkelés „közvetlen oka a katonai összeírás" volt, hiszen az úrbéres parasztok számára a határőrvidék az áhított szabadságot jelentette volna. Brukenthal gubernátor döbbenten jelentette: egyre többen abba a tévhitbe ringatják magukat, hogy minden lakost határőrré tesznek, és akik maguk jelentkeznek határőrnek, mentesülnek a földesúri szolgálatoktól, és az általuk művelt föld is az övéké lesz.[314] Elszabadult az összeírási népmozgalom, a parasztok csapatostul mentek Gyulafehérvárra, hogy írják össze őket és javaikat, és bár a katonai vezetés igyekezett megfékezni a parasztok buzgalmát, ők a császári akarattal legitimálták törekvéseiket, és volt, ahol a katonaságot is „kurucvilággal s rebellióval fenyegették", ha nem írják össze őket.[315] És ha valaki felöntött a garatra, a császárt is szidalmazta, mondván, „más uralkodót talál, aki neki fegyvert ad",[316] sőt akadt, aki tovább fantáziált: „ha mindnyájan kiállunk, a császárt is, ott, ahol van, az ördög elviszi, mert mi eddig is csak a magyarok tökéletlenségétől fél-

R. Oldenbourg, 2004a, 203. http://tantner.net/publikationen/Tantner_QuellenderKonskription.pdf (2011-04-27).

311 [David Christoph Seybold:] *Joseph der Zweite*. Leipzig: A. F. Bartholomäi, 1786, 76.

312 Anton Tantner: Ordnung der Häuser, Beschreibung der *Seelen* – Hausnummerierung und Seelenkonskription in der Habsburgermonarchie. (Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus dem Fachgebiet Geschichte, eingereicht an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien). Wien, 2004b, 154–155. http://othes.univie.ac.at/28/1/tantner_diss.pdf (2011-04-27).

313 Schuller: *Samuel von Brukenthal. II.* 1969, 97.

314 Johann Georg Schaser: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Bruckenthal, Gubernators von Siebenbürgen*. Hermannstadt: Georg v. Closius, 1848, 62.

315 Szilágyi Ferencz: *A Hóra-világ Erdélyben*. Pest: Athenaeum, 1871, 36.

316 A dokumentum kiadásra való előkészítés alatt.

tünk, de ezeket elveszesztjük elsőbben, azután a németet számba se vesszük".[317] Az uralkodót az sem hatotta meg, hogy Hunyadban már egy nemest és két megyei tisztet meg is öltek (amúgy betyár módra).[318] Amiatt dühöngött, hogy a nemesség igyekszik ellenállni a népszámlálásnak, és az erdélyi zavarokért a földesúri zsarnokságot okolta, október végén pedig megírta öccsének, Lipótnak – aki már régóta őrültnek tartotta Józsefet –, hogy a népszámlálásnak „esztelenül és szemtelenül" ellenálló földesurak oly csapásra kényszeríthetik őt, amelyet még egyelőre halaszt.[319] Október legvégén az erdélyi Érchegységben elszabadult a pokol, a parasztok elkezdték a pusztítást és gyilkolást. November 11-én a felkelők olyan kiáltvány-ultimátumot adtak át Déván, amelyben a nemesség megszüntetését követelték, a nemes csak királyi szolgálatból éljen, földjeiket osszák fel a kiadandó császári rendeletnek megfelelően, nemesek is fizessenek adót, és esküdjenek fel a kereszt alá. A romániai revizionista szemléletben „az ultimátum az Udvar politikai üzenete volt – pontosabban a császár körüli lobbié – az erdélyi ellenszegülő nemességnek".[320] Az iromány ugyanis kirí a paraszti követelések sorából, hiszen a parasztok továbbra is azt követelték, hogy határőrök legyenek, és így mentesüljenek a földesúri szolgálatoktól. Az ultimátum értelmi szerzőjét ugyanakkor nem ismerjük, halálos fenyegetés hatására egy sótiszt írta le ékes magyarsággal, mint a felkelő nép követeléseit, és még az is elképzelhető, hogy ő stilizálta át a paraszti követeléseket. Mindenesetre a katonai vezetés nem mert rögtön és határozottan fellépni, tárgyalni kezdett a felkelőkkel. Az, hogy a nemesek maguk is fegyverkezni kezdtek, sőt több tucat felkelőt kivégeztek, olaj volt a tűzre, annál is inkább, mert a császár, aki Horeát ugyan kóklernek tartotta, a felkelést egyben a nemesi bosszú elszabadulásának megakadályozásával akarta elfojtani.

Brukenthal Mihálynak óvatosan kellett eljárnia, hiszen eleinte a katonai vezetők sem tudták, hogy pontosan mit is vár tőlük a császár. A kormánybiztosnak először csak a felkelés okait kellett felderíteni, és ennek érdekében Ioan Piuariu-Molnart küldte Horeához tárgyalni.[321] Piuariu-Molnar már 1781 óta a nagyszebeni szabadkőműves páholy tagja volt, ami különböző spekulációkra ad alkalmat, például olyasmire, hogy bécsi szabadkőművesek sugalmazására robbant volna ki a felkelés. Piuariu-Molnar valójában a felkelés beszüntetésére és nyugalomra szólította fel azokat, akikkel tárgyalt. Ám – egy későbbi jelentés szerint –nemsokára megjelent Horea, és az összegyűlt nép előtt ámításnak nevezte a békére szólítást, és azt mondta volna, hogy Dácia királya a románoknak

[317] MOL F 46 1784: 8636.

[318] Nicolae Densuşianu: *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania si Ungaria, 1784-1785*. Bucureşti: Tip. Romanulŭ, 1884, 123.; MOL, B 2 1784: 12483.

[319] Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában. III.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1882, 25.; *Joseph II. und Leopold von Toscana: ihr Briefwechsel von 1781 bis 1790. I: 1781–1785*. Hrsg. Alfred Arneth. Wien: W. Braumüller, 1782, 228.

[320] Gheorghe Gorun: *Sub semnul schimbării*. Oradea: Logos '94, 2002, 80–81.

[321] David Prodan: *Răscoala lui Horea. I.* Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1984, 492., 505–518.

adta ezt a földet.[322] A dolognak híre ment, az egyik brassói szász emlékiratíró is feljegyezte.[323] Brukenthal Mihály nem látott más kiutat, mint a gyors katonai akciót, majd a tanyák felszámolását és a vásárok betiltását, hiszen a tanyákat nehezen lehetett ellenőrizni, a vásári összejöveteleken pedig az elégedetlenek jól feltüzelték egymást. Brukenthal helytelenítette a tömeges nemesi felkelést, a parasztok kíméletére intette a nemeseket, miközben azt is javasolta, hogy kerékre rögzítve tegyenek közszemlére paraszti tetemeket, és tudva, hogy a mócok mennyire kényesek a copfjukra, azt tanácsolta a megyei hatóságoknak, hogy vágassák le a bűnösök copját.[324] Helytelenítette azt is, hogy a katonai vezetők minden felső meghatalmazás nélkül tárgyalásokba bocsátkozzanak a felkelőkkel, mert ezzel csak azok elszántságát erősítik. Ő maga pedig azon fáradozott, hogy olyanokat találjon, akik jutalom fejében elfogják és kiadják a felkelés vezetőit. Egyébként elsősorban Gedeon Nichitici görögkeleti ortodox püspökkel együtt próbálta lecsendesíteni a kedélyeket. Ha kellett, románul szólt a néphez. És nem is eredmény nélkül. A császár királyi biztosként Jankovich Antalt küldte ki a felkelés felszámolásának, egyben a szervezkedő nemesség féken tartásának irányítására. A korábbi taktika is bevált, a felkelés vezetőit pénzjutalom ellenében kiadták a katonaságnak. Brukenthal Mihály maga jutalmazta meg azokat, akik kiadták a parasztvezéreket. Ezeket aztán Jankovich parancsára vasra verve nyilvánosan körbehordozták, hogy a nép lássa, és ne szülessen újabb legenda Horea és a császár jó viszonyáról. Brukenthal ellenezte a mutatványt, értelmetlennek tartotta. Jankovich viszont kizárta őt Horea és társai kihallgatásának eljárásából, és ezt a császár is helyeselte. A császár utasításainak megfelelően a felkelés vezetőit nyilvánosan kerékbe törték, de úgy, hogy a látványra parasztok ezreit is kirendelték. Ezután Jankovich távozott, Brukenthal lépett a helyébe.[325] Már nem sok tennivalója maradt. A tehetetlenség beszélt belőle, amikor – látva, hogy a kisnemesek nem akarnak adózni, az úrbéresek csak étel fejében hajlandók robotolni vagy úgy sem – azt javasolta, hogy „a javíthatatlan embereket" vigyék Temesvárra, az erődítmény körüli kényszermunkára, vagy éppen vessék őket gályarabságra,[326] esetleg családostul telepítsék őket Horvátországba. A császár végül a telepítési akciókat is leállította.[327] A parasztság állapotán a szabad költözés biztosításával akart segíteni, amivel újabb reményeknek és félelmeknek adott tápot. A parasztok sok helyt megtagadták a robotot, és arról beszéltek, hogy az eddig művelésükben álló földek mellett urasági földeket is kapnak.[328]

[322] OSZKK, Fol. Germ. 277. 9/v (Eder hagyatékából származó iratok a Horea-féle felkelésről).

[323] George Michael – Gottlieb Herrmann: *Das Alte und Neue Kronstadt. II.* Szerk. Oscar Meltzl. Hermannstadt: Michaelis, 1887, 49.

[324] David Prodan: *Răscoala lui Horea. I.* Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică,1984, 614–616.

[325] Prodan: *Răscoala, II.* 1984, 244., 386., 454., 457.

[326] MOL, B2 Erdélyi Kancellária, általános iratok, 1785:3930.

[327] Prodan: *Răscoala, II.* 1984, 523., 527.

[328] Miskolczy Ambrus: *Jozefinizmus Tündérországban. Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében.* Budapest: Tarsoly, 2013, 111–112.

Brukenthal Mihály aligha bánta, hogy Hunyad megye éléről a fogarasi kerület biztosává léptették elő. Köpeczi Bodos Sámuel lelkesen köszöntötte köztetszésül szolgáló kronosztikonjában:

> Fogarasba jöVe Ujj Világ MIháLyjal
> DItsérjük UrUnkat egy szIVel és szájjal.[329]

Brukenthal Mihály készítette a legalaposabb jelentéseket, a népszámlálás revízióit az ő kerületében végezték el a leglelkiismeretesebben. Viszont Fogarasban is szembesülnie kellett a népnek a megyei hivatalnokokkal és a földesurakkal szembeni bizalmatlanságával, és miután ezt az egyik hivatali főjelentésében szóvá tette, külön is be kellett számolnia róla. Ebben a kiegészítő jelentésben Brukenthal nem olyan drámai közvetlenséggel jelezte a paraszti igényeket, mint ahogy a gazdatisztek tették, inkább azt próbálta elemezni, ahogy a közemberek gondolkodását „az előítéletek uralma" irányítja, bizalmatlansággal tölti el őket a jó szándékokkal szemben is, és saját előnyeiket a közjó elé állítják. Brukenthal szerint a közembertől elválaszthatatlan a bizalmatlanság, bizalmatlan a hivatalnokkal szemben, aki nem az ő fogalmainak megfelelően jár el. Panaszaival megkerüli a közvetlenül fölötte álló hatóságokat, magasabb helyekhez fordul, és ha nem éri be az ott kapott válasszal, akkor a képzetlen írástudókat keresi meg, és ez újabb anyagot ad a panaszra. Ha a hivatali rendeletek nem felelnek meg a várakozásainak, azt hiszi, a hivatalnokok eltitkoltak valamit, így amikor rossz termés volt, és segélyt – megtérítendő kölcsönt – helyeztek kilátásba, úgy vélte, térítés nélkül juthat készpénzhez. Az eddigi rendeletekből azt olvasta ki, hogy többé nem tartozik földes-úri szolgáltatásokkal. Ugyanakkor a földesúr sem elnéző, mert attól tart, ha valamit elengeded a szolgáltatásokból, rendszer lesz belőle. Viszont az úrbéri szolgáltatások mértéke földesúri birtokokként változik, ezért mindenki a legalacsonyabb mértéket szeretné magára kötelezőnek elismerni.[330] A Brukenthal-féle helyzetjellemzés a józsefi politika óvatos kritikája. Nem kétséges, hogy aki írta, elhibázottnak tartotta, ami történik, de jobbat ő sem tudott ajánlani. Nem is lett volna tanácsos, hiszen időközben – 1787-ben – Türy László, régi szabadkőműves már valóságos bűnlajstrommal felérő beadványba foglalta a nemesség sérelmeit, két évvel azután, hogy a magyarországi kancellár beadta az uralkodónak ugyancsak éles hangú reformjavaslatát. Viszont az, ahogy Brukenthal a sajátos paraszti gondolkodást jellemezni próbálta, egyedülálló. Más alkalommal is figyelt bizonyos szokásokra, így 1785-ben jelezte, hogy a kivégzett ember tetemét azért lopták el, mert él a babona, főleg a kocsisok körében, hogy ha valamelyik testrészét, főleg a kezét a kerítésre teszik, a lovak maguktól megtisztulnak.[331] És ezért szerezték meg – ugyancsak Brukenthal Mihály szerint – az 1784-es felkelés egyik vezére, Crişan

[329] Sámuel Aladár: Köpeczi Bodosi Sámuel élete és munkái. *Református Szemle*¸ 1926, 870.
[330] MOL, F 46 1788: 908.
[331] Emil Sigerus: *Vom alten Hermannstadt. II.* Hermannstadt: J. Drotleff, 1923. 41.

földi maradványait, méghozzá arról a kerékről,[332] amelyre az egyébként már a börtönben öngyilkos felkelő tetemét elrettentő példaként közszemlére tették, míg a másik két vezetőt, Horeát és Cloşcát a Gyulafehérvárra berendelt parasztok előtt kerékbe törték, majd felnégyelték őket, és testrészeiket körbehordozták a felkelés színhelyein. Az új keletű hagyomány szerint Horea kezét Cebén, annak a tölgyfának a tövében temették el, amely alatt vezértársaival tanácskozott.[333] Korábbi hagyomány szerint Horea e tölgyfa alatt tartotta azt a beszédet a zarándi parasztnépnek, amellyel elindította a felkelést, aztán itt pihent meg, és itt tanácskozott vezértársaival, Cloşcával és Crişánnal. A valóságban Cebe népe nem is vett részt a felkelésben, a pap és a nép egyaránt rejtegette az üldözötteket, és ezért később a kormányzati részéről a hivatalos elismerés sem maradt el. Mindenesetre, amit Brukenthal írt, jelezheti, hogy a népi mentalitás iránti érdeklődése is az 1789-es ankétra sarkallta. Ugyanakkor nem állt egyedül. Fogarasi Pap József, a marosvásárhelyi kollégium tudós tanára, aki számos értekezést készített holland és német tudós társaságok, egyetemek által kiírt pályázati kérdésekre, tizenegyedik pályaművét a berlini királyi tudományos akadémia e kérdésére: „Milyen módon lehet az emberek lelkéből a legjobban kiirtani a babonát", már nem végezhette be.[334] A kéziratot nem is ismerjük. 1791-ben Aranka György az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság tervezetében módszeres babonagyűjtést helyezett kilátásba. Német példát akart követni: „A berlini szép holnapos írásocskában láttam egy próbácskáját annak, hogy azon társaságnak egyik tagja megpróbálta a nép között való babonaságokat felszámlálni. Azt tartom, nem rossz szolgálatot tenne hazájának ez a társaság Erdélyben is, ha a parasztok és köznép között lévő babonaságokat bár csak egybeszedné is; annál inkább, ha azokat nevetségessé tudná tenni részenként és apró darabocskákban. Ha ezek a darabocskák magokat kedveltetni tudnák, az olvasó közönséges kezébe jutván, és ezt vagy ennek némely részét megjobbítván, annak a jobbulásnak haszna ezekről majd azokra is kiterjedne, akik életek, az állapotjok vagy sorsok által attól a szerencsétől megfosztattanak, hogy az élet terheit és viszontagságait a könyvek olvasása gyönyörűségével változtathassák. Mert a közönség mind az erkölcsbe, mind az igyekezetbe a hangot mindenkor a felsőbbektől veszi."[335] A szép tervből nem lett semmi, legfeljebb itt-ott Aranka leveleiben és a hozzá írtakban bukkant fel egy-egy babona, és főleg egy-egy babona elleni eszmefuttatás. 1793-ban a cinkotai tudós szlovák lelkész, Juraj Ribay kidolgozta a magyarországi szlovák-cseh tudományos társaság tervezetét, amelyben „a nemzet erkölcsi jelleme" mellett tanulmányozni kellett volna „az erkölcsöket és szokásokat, sőt a babonákat és előítéleteket, amelyek különösképpen a születéssel, az esküvőkkel,

[332] Sibiu, Arhivele Naţionale, Qq 1-4. 241. Michael Brukenthal levele Samuel Brukenthalnak, Déva, 1785. dec. 4.

[333] Vasile Ursu Nicola. http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Ursu_Nicola (2015-05-27).

[334] Fogarasi Sámuel: *Marosvásárhely és Göttinga. Önéletírás, 1770-1799*. Szerk. Juhász István. Bukarest: Kriterion, 1974, 335.

[335] Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest: Akadémiai Kiadó, 1955, 113.

a halállal és a temetésekkel kapcsolatosak".[336] Ez a szándék sem hozott több eredményt, mint az Arankáé. Gheorghe Şincai viszont, aki II. József alatt tanfelügyelőként tevékenykedett és körútjai alkalmával alaposabban megismerkedhetett a néphiedelmekkel, miután elkerült Erdélyből, 1804–1808 táján lefordított egy német babonairtó könyvet, és ezt itt-ott saját tapasztalataival is kiegészítette.[337] Nem igaz tehát, hogy az értelmiségiek nem is próbálták megismerni közelebbről a paraszti mentalitást.[338] Próbálták, de maga a nép is elzárkózott, ha látta, hogy kívülről akarnak behatolni az ő világába, és nem osztják hiedelmeit. Şincai egyébként nagy román történeti összefoglalójában azt is megírta, hogy apja 1701-ben vásárolt egy bűnbocsátó cédulát, és meghagyta, hogy halála után tegyék a mellére, úgy temessék el. A fiú azonban elutasította, mondván, „Isten kegyelmét nem lehet pénzen megváltani".[339] Viszont könyvét már nem tudta kiadni, holott ez is lendületet adhatott volna a további kutatásnak vagy inkább kutakodásnak. Kétségtelen, hogy a felvilágosodás emberei a népszokásokban és hagyományokban valami olyasféle ősi mozzanatokat kerestek és fedeztek fel, ami a nemzeti öntudatukat erősíthette. Székelyföldi helynevekhez és romokhoz hun hagyományt költöttek. Dimitrie Cantemir moldvai vajda a románok eredetéről értekezve a kolinda-refrénben – „Ler Aler Domnul" – Aurelianus emlékét fedezte fel.[340] És ezt a tudóskodó hiedelmet az utókor sokáig gondosan ápolta. A refrén eredete valójában: Aleluja.[341]

Eddigi ismereteink szerint térségünkben Brukenthal Mihály ankétja a néphiedelmek legéletszerűbb forrása, és a maga nemében egyedülálló. Hiszen készültek listaszerű feljegyzések babonákról,[342] de ilyen élményszerű beszámolók még nem kerültek elő.

[336] OSZKK, Fol. Lat. 77. Proiectum Instituti seu Societatis Slavo-Bohemicae inter Slavos in Hungaria erigendae. 13. Novembris 1793. calamo Georgii Ribay delineatum. 32–33.

[337] Barbu: Etica ortodoxă, 2000, 90.

[338] Gheorghe Şincai: *Învăţătură firescă spre surparea superstiţiei norodului*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1964.

[339] Gheorghe Şincai: *Cronica românilor şi a mai multor neamuri. III*. Bucureşti: Minerva, 1969, 257. [1853]

[340] Dimitrie Cantemir: *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Bucureşti: C. Göbl, 1901, 217.

[341] Alexandru Rosetti: *Colindele religioase la români*. Bucureşti: C. Göbl, 1920, 24–32.

[342] Miskolczy Ambrus: „Bába lelte Babonák". *Egyháztörténeti Szemle*, 2015. 1. sz. 132–141.

A babona-ankét résztvevői

Sajnos, az ankétban részt vevő, adatszolgáltató papokról való tudásunk igen egyenetlen. Van olyan, akiről szinte semmit sem sikerült összeszedni. Viszont az, aki a legértékesebb beszámolót készítette, Köpeczi Bodos Sámuel, összeállította emlékeit, és naplószerű bejegyzésekkel gazdagította egészen 1800-ig.[343] Címe önmagáért beszél: *Nevezetes változások melyeket életem folyása s viszontagságai leírásában maradékom kedvére feljegyezgettem.* Inkább eseménytörténet, mint szellemi önéletrajz. A magán- és köztörténet folyamatában örömök és bánatok, sikerek és kudarcok tárulnak elénk. Babonákról alig ejt szót, de társadalmi tapasztalatai éppen azért érdekesek, mert azok alapján készítette a beszámolóját Brukenthalnak. Apja bibarcfalvi pap volt, de „mihelyt jól beszélleni" kezdett, anyai nagyapjához adták, aki a fogarasi iskolába íratta a gyermeket, de súlyos és hosszan tartó betegségbe esett, ezért hazahozta, majd a nagybaconi iskolába adta be két évre, ahonnan a nagyapa a nagyenyedi kollégiumba vitte, de egy év múltán nagybátyja „keménysége" miatt szülei a székelyudvarhelyi kollégiumban helyezték el. Tizenöt évesen aztán megint visszakerült Nagyenyedre, ám alig egy év múltával már Vízaknára ment tanítónak, mert az itteni sósfürdőben kezelte atkafertőzését. 18 évesen a marosvásárhelyi kollégiumban csapott fel diáknak, azaz teológusnak. 27 évesen megszerezte diplomáját, majd 1770-ben külföldi tanulmányútra indult, Franekerába, ahol október derekán – mint H. Transilvanus, azaz „erdélyi magyar" – beiratkozott az egyetemre,[344] ahol már mintegy tucatnyi magyarral együtt tanult. És más légkörben, mint Erdélyben, ahol ugyan a református vallás törvényes volt, de erősen érvényesült a katolikus hatalmi nyomás: a görögkeleti ortodoxokat a görög katolikus vallásra igyekeztek áttéríteni, az unitáriusokat pedig a római katolikusra, bár erről aztán fokozatosan letettek. Hollandiában viszont látnia kellett, hogy „ez az aetas, aetas tolerantium, melyben minden tudósabb emberek arra igyekeznek contra senes duriores synodales, hogy a lelkiesméreten való hatalom, az eretnekesítés, a gyűlölség, szakadozások eltöröltessenek, és felálljon a szeretet, egyesség". 1772 májusának végén megvédte értekezését. Önéletírásában címét sem említi, szövegét sem ismerjük, pedig megjelent, és hazafelé az egyik német professzornak adott is belőle. A mű címe jelzi, hogy a babona fogalmát

[343] Köpeczi Sámuel: Nevezetes változások melyeket életem folyása s viszontagságai leírásában maradékom kedvére feljegyezgettem. Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár. A kolozsvári Református Kollégium kéziratgyűjteménye nr. 1554. Ennek és az Erdélyi Református Főkonzisztorium Levéltárának iratanyaga alapján készült Sámuel Aladár: Köpeczi Bodosi Sámuel élete és munkái. *Református Szemle*¸ 1926. nov.–dec. Ami nevét illeti, tévesen rögzült a Köpeczi Bedos Sámuel alak, apja neve említett önéletírása szerint Köpeczi Bodosi János, ő viszont Köpeczi Bodos Sámuelként írta alá magát. A továbbiakban, ha az önéletírásból idézünk, nem tüntetjük fel külön, a kézirat oldalait még nem számozták meg, amikor megtekintettem.

[344] Egyetemi Könyvtár Kézirattára, F 111. Album der Franeker Akademie, 1716-1811.

nem lehetett megkerülni: *Dissertatio philologico-theologica, ad illustrandum ritum superstitiosum, qui perstringitur Ezech. 8:17; & nomen symbolicum, quod Egypto tribuitur Jesaiae 18:1.* A bibliai helyek arra utalnak, hogy Ezékiel prófétát „egy emberhez hasonló lény" bevitte „az Úr templomának a belső udvarába. S lám, az Úr szentélyének a bejáratánál, az előcsarnok és az oltár között mintegy huszonöt férfi állt az Úr szentélyének hátat fordítva; kelet felé néztek és leborultak kelet felé a Nap előtt." (8.16.) És „Így szólt hozzám: »Láttad ezt, emberfia? Hát nem elég még Júda házának, hogy ezeket az iszonyatos dolgokat művelik, amik itt folynak? Tele az ország erőszakkal, és folyton-folyvást haragra ingerelnek. Lám, ágat tartanak az orruk elé. (8.17) Majd én is így teszek haragomban, szemem nem tekint rájuk könyörülettel és nem irgalmazok nekik. Hangosan szólítgatnak majd, de nem hallgatom meg őket.«" És ezért Ézsaiás próféta szerint „Jaj a suhogó vitorlák országának Etiópia folyóin túl!" (18.1)

Franekerában a diákok – mint az ugyancsak ott tanuló Baló Benjámin jelezte – nevetve meséltek babonás történeteket. És azt is tanulhatták – amint az egyik sárospataki tanár fordításában megjelent teológiai műben olvasható –, hogy az „e világ fiaival való társalkodást meg kell vetni. Az emberektől való félelmet le kell tenni. Az elmének rendetlen indulatait távol kell űzni. [...] Az Istennel való mindennapi társalkodásban való foglalatosságot meg kell kettőztetni", és a cél és eszköz: „megalázódás", „áhítatos buzgóság", „az igaz szíves kívánság", „erős hit", „a könyörgésbe való állhatatos foglalatosság s szüntelen Isten előtt való megjelenés", végül „halálhoz való istenes készület".[345]

De mi várt Köpeczire, és mit tehetett otthon, Erdélyben, miután megkapta minősítését az „erdélyi székely" (Transilvano-Siculus), aki bizonyságot tett a héber és a keleti nyelvek ismeretéről? Egy barátja szerette volna Hollandiában marasztani, de másképpen döntött. Mehetett haza a babonák világába, ám ezekből némi ízelítőt már kaphatott, amikor a Rajnán hajózva Andernach előtt látta, hogy „vagyon egy felhagyott igen szép kastély, melyben az ördögök (barátok) éjjeli impetitiójuk miatt nem lehetett lakni. Kérték is barátok ezt magoknak klastromnak, hogy exorcizálják az ördögököt, de nem adták oda." Azért még sok szépet látott, amíg Magyarországra nem ért, és elmondhatta: „Utamban fösvény, kevély papokra találtam. Hol a buzgó kegyesség, holott persecutio alatt lenni mondják magokat?" Viszont az iskolamesterek, a tanítók „emberségesek majd mindenütt". Pénze már nem volt, egyik útitársa, egy székelyföldi jezsuita etette és itatta, és Kolozsvárt keserűen tapasztalta, hogy arisztokrata pártfogói úgy bocsátották útjára, hogy anyagi gondjain nem enyhítettek. „Ilyenek az urak" – kesergett, de ki nem kesergett akkor, hiszen a pénzből soha senkinek sem elég. 1773-ban Mohában vállalta a lelkipásztorságot, és a 17. századi holland teológus, Gerardus Vossius *De cognitione Dei* című munkáját fordította le magyarra. Aztán Bonyhára, majd Alsórákosra ment lelkésznek, végül Kóboron kötött ki. Dolgozott benne némi keserű-

[345] Fridrik Adolf Lampe: *Gileadi balsamom. A dög halál ellen.* Ford. F. Bányai István. Franekera, 1741, 142, 151–154.

ség, mert belejavított az eklézsia levéltárában őrzött Teleki Józsefet köszöntő versbe. Az eredeti szöveg így hangzik:

> Hogy a pap tanítson, Isten parancsolja,
> A község hogy higgyen, annak javasolja.
> Aki hiszen, annak idvességet ígér,
> De hogy a pap büntessen, arra egyet sem kér.
> Sőt az embereknek szabad választást hágy,
> Mehet mennyországba s pokolba, aki vágy.

Ez utóbbi két sort így javította Köpeczi:

> Sőt, hogy az embernek szabad választást hágy:
> Maga mentethessen, aki pokolba vágy.

Köpeczi alapvetően az ember nembeli egyenlőségének híveként kezdte pályáját, és ezt jól példázza az, ahogy a következő részt javította:

> Hogy egymást szeressük, természet kötelez,
> Mert mindnyájunkat egy emberi név nevez.

A javítás:

> Mert mindenikünket egy atyáról (Ádám) nevez.[346]

De milyen falu is volt Kóbor, hogyan is érvényesült az egyenlőség és az emberszeretet? Kóbor szabad parasztokból álló falu volt. Kőhalomszékhez tartozott, a református egyházközség pedig az evangélikus káptalanhoz, aminek az a magyarázata, hogy korábban szászok lakták.[347] Az 1785-ös népszámlálás során 905 lakost írtak össze. 1850-ben 1047-et. Viszont 1766 és 1785 között dinamikusan gyarapodott a népesség, ha a felekezeti összeírásoknak némi hitelt adunk. Az 1760-as évek derekán 139 görögkeleti ortodox, 120 görög katolikus, 7 evangélikus és 360 református lelket jelentettek a papok. Ekkor a lakosságnak mintegy 58 százalékát tették ki a magyarok, míg 1850-ben már 90 százalékát, és a magyar reformátusok mellett, a többiek (112-en, románok és cigányok) már csak görögkeletiek voltak. A szomszéd helység, ahonnan még Köpeczi babonáit gyűjtötte, a Felső-Fehér megyéhez tartozó Dombos (azaz Voldorf) volt. 1766-ban 476 görög-

[346] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Kóbor, I/2. köteg. (Ezen az úton köszönöm meg Sípos Gábor segítségét.)

[347] Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek*. Gyulafehérvár: Római Katolikus Érsekség, 2000. http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1353.html (2015-05-01).

keleti ortodox és 120 református lakossal. 1785-ben 626 lelket írtak össze, és a 336 férfiből 72 nemes férfit (és gyermeket). 1850-ben 451 vallotta magát románnak, 124 magyarnak és 11 cigánynak, míg 460 görögkeletinek, és 112 reformátusnak.[348] A felekezeti, etnikai és társadalmi sokszínűség a néphiedelmek terén kulturális transzferekkel járt, de ami Köpeczit illeti, konfliktusokkal is. Alapvetően azonban családi viszályok és híveivel való összeütközések terhelték az életét. Az egyházi magatartást szabályozó konzisztóriumi határozatok is szigorúak voltak. Az 1783-as döntés szerint „ha valaki a templomba részegen menyen, hogy másoknak a magaviselésével kacagást és így botránkozást okozzon, tehát okvetlen fizessen 50 azaz ötven [krajcár] pénzt. Aki pedig elokádná magát innepnapon és vasárnapon a templomban részegség miatt, 3 azaz három forintra büntettessék, és ezen pénzek az eklézsia ládájába tétessenek." A falu ezt – vagy más hasonlót – megtorolta, mert egy év múlva, amikor Köpeczi az iskolamesternek vadalmát szedett, töltött puskát emelve rá, „csak irigységből" elvették tőle az almát, azon a címen, hogy nem értesítette a falnagyot (falusbírót). Aztán ez és társai visszaadták az almát és bocsánatot kértek, mert féltek, hogy a kőhalomszéki főhatóság megvesszőzteti őket.[349] Részeges apósa – a dombosi pap – el is akarta távolíttatni, mert azt hitte, hogy ő verette el a másik vejével, és elterjesztette, hogy „hamis tudományt" hirdet a szószékről. De a hívek mellé állottak. Aztán amikor az após meghalt, javainak megosztásakor összeütközött a falu vezetőivel, és akadtak tanúk, akik „olykor ejtett tréfáimat is mind valóra és balra magyarázván" ellene léptek fel, és „vádlának is, de éppen úgy, mint Krisztus vádoltatott". A szomszédos dombosiakkal már korábban meggyűlt a baja, mert azt terjesztették el, „mintha én őket mocskoltam volna". Haragudott is egyik ellenségére – Apáti Lászlóra, aki korábban babonagyűjtésében segítette –, csak azt az érdemét ismerte el, hogy „cigányul jól tudott". Egyébként valóban utálta a dombosi nemeseket, és kifejezetten örült az őket is érintő új adórendszer tervének: „Nem is árt az elfajult és degenerált nemeseket megzabolázni, minéműek a woldorfiak is, kik nagyobbrészént sem Istent, se királyt, se hazát nem tudnak szolgálni, hanem vadászni, ócsárolni, kérkedni nemességekkel, puliszkával teljes szájjal, ahonnan az ő igaz nevek: *nobiles pultiphagi*." Mindezen konfliktusok művelt értelmiségi létéből fakadtak. Ez a társadalmi minősége és református mivolta kötötte II. Józsefhez. Külön fel is jegyezte, hogy amikor József császár 1770-ben beutazta Magyarországot, „dicsőséges nevét hagyta itten mindenfelé", annál is inkább, mert „a mi papjainkkal és a köznéppel bocsátkozott inkább beszédbe, mint másokkal", a debreceni könyvtárban pedig meg is mondta, hogy ha nem lenne katolikus, a református vallást választaná, mert az evangélikusban „sok az abszurditás". (Tegyük hozzá, fő ellensége és példaképe, az őt kinevető Nagy Frigyes evangélikus volt.) Amikor 1773-ban József Erdélyt is bejárta, „olyan alázatosan vi-

[348] Miskolczy Ambrus – Varga E. Árpád: *Jozefinizmus Tündérországban. Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében*. Budapest: Tarsoly, 2013; Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. 2007. http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm (2015-05-03)

[349] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Kóbor, Album et protocollum, I/1.

selte magát, hogy mindeneknek szimbóluma (*virtute et exemplo*) szerint példa lehet a követésre. Sok szép tréfái estenek, melyeket méltó volna egybeszedni." Aztán mikor a császár anyja örökébe lépett, így köszöntötte az önéletíró: „Éltesse Isten! És erősítse meg, s bírja arra, hogy szimbólumait dicsőségesen követhesse!" Egyébként visszafogta magát Köpeczi. Szenvtelenül jelezte, hogy amikor II. József az erdélyi és a magyar kancelláriát egyesítette „az ország visszafoglaltaték M[agyar]országhoz". És nem kesergett amiatt, hogy a koronázás elmarad. Szenvtelenül vette tudomásul a közigazgatás átszervezését és a német nyelv bevezetését is. De lassan szemfordult az uralkodó reformpolitikájával. Köpeczi helyi etnikai konfliktusokba nem keveredett, de országos konfliktusokban állást foglalt, amikor 1784-ben elérte az „új kurucvilág híre". „Ez volt a *Hora* támadása, ki arra igyekezett, hogy a Magy[ar] nemességet, a jobbágy oláhokkal mind levágja; sőt amint oztán kitetszett, az egész magyarságot. Rendelt vala is egy napot, ad annum 1785. t. i. májusnak 14. napját, hogy annak éjtszakáján minden magyarok Erdélyben mindenfelé egyben levágattassanak. Régolta, már mintegy 5 esztendőtől fogva, munkálodja ő ezt az oláh papokkal, annyira is vitte volt, hogy mindenfelé készen volt ez a kegyetlen nép, amint megtetszett: bizony nem is csuda, ha keményen megítéli Isten nemzetünket, mint a zsidóságot, mert elfajult ebben minden rend, mint közöttök. Most is nem azon van, hogy magát alázza, és jó észre térjen, noha püspök Eperjesi böjtöt hirdetett, de mi az, vasárnap háromszor menni templomba, és addig nem enni? midőn oda is gonosz szívet viszen, és onnan menyen a gonoszra. Dicsekedik fegyverivel, bízik nemzete erejéhez. Mi ez? Ha az Isten nem oltalmunk. Még is az Isten mely kegyelmes! Nem engedé a gonosz szándékot véghez menni. Novemberben alkalmatosságot vete a gonosz nép eleibe, hogy kijőne világosságra szándéka. És csakhamar mely hallatlan dühösséggel kegyetlenkedtek, most mindenütt azt beszélik és írják. A császár, amint feltette a jutalmat a fő pártosok elfogattatásáért, meg is adta." Köpeczi tehát nem a császárt hibáztatta, holott reformpolitikájával és a határőrség átszervezésének előkészületeivel ő provokálta ki a felkelést, hiszen olyan reményeket ébresztett, amelyeknek – az adott feltételek között – nem lehetett eleget tenni. Az úrbéres parasztok azt hitték, a határőrvidék átszervezése lehetőséget kínál rá, hogy az úrbéri viszonyt szabad paraszti katonáskodással váltsák fel. Ez a földesurakkal szembeni radikális fellépés volt, hiszen az úrbéresek használatban tartott földjeikkel együtt akartak volna szabadulni a földesúri függéstől, ugyanakkor az úrbéres földek összeírása során – annak érdekében, hogy állami adóterheik ne nőjenek – a használatukban tartott földek jelentős részét, mintegy egyharmadát-felét eltitkolták, és így összejátszottak földesuraikkal. Viszont amikor a császár eltörölte az örökös jobbágyságot, és ezzel lehetővé tette a szabad költözést, akkor éltek a lehetőségekkel – amit a földesurak a gazdaságot sújtó népvándorlásnak tüntettek fel –, és emellett itt-ott megtagadták a robotot is. Ez az anarchiába hajló állapot Köpeczinek már egyre kevésbé tetszett, éspedig az, hogy „oly igen megbízák magokat a jobbágyok, hogy semmit nem akarának szolgálni a császár akarata ellen, úgy hogy katonák által kelle őköt engedelemre hajtani sok helyeken. Költöznek, kivált a hitvánok, egy helyből a másba, de az adó már 4 Rfl. a fejeken. Ezután válik el, mint lesz

a nemesség és parasztság sorsa. Az apróbb nemesek vétetnek fel a nagy hivatalokba, melyen ők örvendenek, de én nem, mi sem, aki tudja, mire való ez? Aki a vas derékszeget kiüti szekeréből, és fa szeget teszen helyibe, az szekere romlását akarja. A rescriptumokat addig merék *kritizálni* a nagy tisztek és rescribálni, amíg olyak voltak, kiknek, ha elvétetett is fizetések, volt miből éljenek, de már:

Megbocsásson a jó *Haza*, de én mire menjek haza?

Az oláh pap fia is, Méhes, már guberniumi consiliarius. A belgákkal való megbékélése császárunknak, talán nekünk is hozza azt a jót, hogy akadémiájokra ismét mehetnek a szegény magyarok. Quo major est jam religionis libertas, eo latior fit pedentim incredulitatis progressus." („Minél nagyobb a vallásszabadság, fokozatosan annál nagyobb a hitetlenség haladása.")

A császár tolerancia-politikája sem tetszett már, és hiába törölte el az erdélyi rendi nemzeteket, az etnikai gyűlölködés is fellángolt, ennek egyik jele volt az erdélyi magyarság kiirtásáról terjedő összeesküvés-hiedelem. Ami a főtisztek meghunyászkodását illeti, a magyar kancellária hosszú elaborátumban foglalt állást az uralkodó radikális és minden alkotmányosságot nélkülöző reformtevékenysége ellen, és fokozatos, alkotmányos úton megvalósítható reformmunkát javasolt. 1787-ben az erdélyi nemesség is keményen tiltakozott. 1786-ban már Köpecziben is tovább halmozódott a keserűség. Azt hitte, hogy Brukenthal gubernátor a grófságot is megkapta, valójában azonban a császár leváltotta, mert a gubernátor élesen tiltakozott a radikális reformpolitika ellen, hiszen ura még a szász nemzet kifejezés használatát is betiltotta. Köpeczi viszont még azt is hitte, hogy a Brukenthal család megkapta a báróságot, ami szintén nem volt igaz, mint ahogy az sem, hogy „Hora dolgá"-ban „egyetértett véle". Brukenthal Mihály, akit ő korábban üdvözlő verssel köszöntött, csak 1790-ben nyerte el a diéta javaslatára az arisztokrata címet és rangot. Köpeczi viszont álhírei birtokában kifakadt, és mindenben nemzeti sérelmet látott: „Állj félre most magyar! A szent füstöléseket letétété a császár. A vízkereszti jövedelem mind megcsonkula! Most parancsoltatik, hogy 1. novemb[er] után senki más kardinális hivatalra föl nem vétetik, hanem aki tökéletesen tudja a német nyelvet, históriát, természet törvényit, geográfiát, mathezist, a kamarai tudományt. (Hát a hit tudományát s a jó erkölcsöket miért nem?) Szegény magyar! Akik erre nézve most kimaradnak a hivatalból, csakugyan ígértetik nékiek egy darabocska kenyér. De ne essél kétségbe magyar: Crescit sub pondere palma." De nem nyerték el tetszését a katolikusokra mért csapások sem, és miután feljegyezte, hogy bezárták a kolozsvári piarista, ferences és minorita templomot, valamint a marosvásárhelyi jezsuita és piarista templomot, megjegyezte, hogy a barát gyászának nem tanácsos örvendeni: Consultum non est luctum gaudere sodalis. A császár újabb erdélyi utazásáról is keserűen jegyezte meg, hogy hatnapi nagyszebeni tartózkodása alatt „nevezetes recreatiója volt a szép cigánynékban" – mint tudjuk, addig-addig, amíg össze nem szedett egy kis nemi betegséget. De ennél nagyobb bajt hozott magára, amikor az orosz cárnővel egyetértésben a török birodalomra támadt, és a maga erőszakos dilettantizmusával úgy széthúzta a frontot, hogy a török többször beütött Erdélybe és a Bánságba, amíg nem me-

nesztette tehetségtelen hadvezérét, Lacyt, és elő nem vette a tehetséges, de szókimondó Laudon tábornokot, aki elfoglalta Belgrádot. II. József uralmának vége felé nem is maradt el az ellenhatás. Az jellegzetes magyar historiográfiai hiedelem, hogy a magyar nemesség lett volna a reakció fő ereje. Valamennyi koronatartományban szembefordultak vele főhivatalnokai, Tirol lázongó népéről nem is beszélve. A magyar ellenhatás viszont látványos volt, hiszen a nemesség díszmagyar öltözetben tüntetett. Köpeczi nem is mulasztotta el megjegyezni: „Most mindennek magyar bűze van. A hang mindenfelé magyar, de csak a hang: több esze van a szásznak most is, mert ő csak hallgat és apródonként áll vissza régi állapotára, az alatt, hogy a magyar lármáz, csúfolja a német előtt a magyart, mert tudja, hogy a magyar megzavarván a vizet, a német keríti néki hálójába a halat." E szerint a spekuláció szerint a szászok összejátszanak a birodalmi vezetéssel a magyarok ellen. Valójában mindenki összejátszott mindenkivel mindenki ellen. Az erdélyi magyar és szász elitek közös erővel állították vissza a rendi nemzeteket. Szászföldön Brukenthal Mihályt választották meg szász comesnek, aki a diétán kerülte a magyarokkal való konfliktust, de nemcsak a magyarokkal. Kiállt amellett, hogy a szász városokban ne csak a szászok szerezhessenek polgárjogot és vehessenek házat, hanem az örmények, görögök és románok is. Emellett neki róják fel, hogy eltörölték a votum curiatumot, azt, hogy az egyes natiók egy-egy szavazattal rendelkezzenek, és helyette az egyes követek egyéni szavazatai számítsanak.[350] Brukenthal valójában körültekintő politikával mentette azt, ami a szász alkotmányból menthető volt, és annak modernizálására törekedett.[351] Comessé választása nagy nemzeti ünnep volt, de Köpeczinek már attól dobbant meg a szíve, hogy Kolozsvárt a diéta megnyitása alkalmával Wesselényi Miklós vezérlése alatt mintegy 400 nemes vonult fel; „be gyönyörű nép!" – jegyezte meg.

Köpeczi, láttuk, korábban keserűen vette tudomásul, hogy arisztokrata protektorai nem támogatták, miután külföldről hazatért, de a francia forradalom antiarisztokratizmusa megrettentette: „Megölik a franciák hóhér keze által, mint egy gonosztevőt a halhatatlan Mária Terézia nagyszívű leányát, az ő királynéjokat. Megöltek minden fő és vitéz embereket csak a legkisebb vádra is; jaj, ott mind annak, aki famíliából való vagy gazdag; mindjárt fognak rá valamit, hogy megölhessék és javát feloszthassák. A templomokat, tornyokat már megfosztották. A vallást letették, az Évangyéliom helyett a szabadság törvényit prédikálják, s már nem a papok sok helyeken, hanem valamely arra rendelt orátor, valamely kirendelt napon, és ez az innep. Nincs vasárnap, nincs más innep, egy holnapban 3 tizedik nap a gyűlés ideje, vasárnap helyett való" – jegyezte fel 1793-ban. Aztán két év múlva: „M[agyar]országon a francia világ harapódzik alat-

[350] Trauschenfels, Eugen von 1876: *„Brukenthal, Michael Freiherr von" von Eugen von Trauschenfels.* http://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Bruckenthal,_Michael_Freiherr_von&oldid=2214875 (2015-05-04).

[351] Frierich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk.* Hermannstadt: Krafft, 1907, 332.

tomban, sok nagy urak, fő pápista papok, professzorok bevádoltattak, némelyek meg is ölettek. Innen Erdélyből is némelyek feladattak az udvarnál, kivált, akik a székelység mellett fognak, de még nincs semmi francia világ." Ez a Martinovics-féle mozgalom visszhangja, és annak visszhangja, hogy az uralkodó megragadta az alkalmat, leváltotta azokat a tisztségviselőket, akiket a felvilágosodás híveinek tartott. És valóban, Erdélyben is szervezkedtek az olyan egykori szabadkőművesek, mint Türy László és Wesselényi Miklós. Megalakították a Diana-Vadásztársaságot. Arra készülhettek, hogy esetleges francia győzelem esetén ne érje őket váratlanul a várható felfordulás, s elejét vegyék egy újabb parasztfelkelésnek is. Bánffy György gubernátor, egykori szabadkőműves nagymester viszont gondoskodott róla, hogy semmi ne derüljön ki. Erdélyben elmaradt a budai vérmezei látványossághoz – Martinovicsék kivégzéséhez – hasonló elrettentő példastatuálás. Köpeczi élete viszont egyre rosszabbra fordult.

Az új fogarasi pap el akarta távolítani Köpeczit; azzal vádolta, hogy „lutheranizálni" akarja a kóbori református egyházközséget, összejátszik a néppel keményen bánó kőhalmi magisztrátussal, a fia pedig németül prédikált. És sikerült ellene fordítani a falut, mert az eklézsia nevében követelték a püspöktől Köpeczi eltávolítását, különben „pápistákká lésznek". Felesége is elhagyta, a szomszédos Dombosra költözött. Összeveszett egykori kebelbarátjával, a falu prókátorával, mert az érdemtelen alakot akart tanítónak. Meghasonlott a faluval, és válaszolhatott az őt ért vádpontokra: az elfoglalt kert régen a parókia gyümölcsöse volt, a kőhalmi magisztrátus nem bánt keményen a kóboriakkal, a királybírótól az őt hazug módon mocskolók ellen kért fellépést; valóban mondta, hogy az elöljárók megbolondították a falut, de senkit sem nevezett bolondnak, katekizáláskor némelykor „megpirongattam" egyeseket, de nem úgy, mint állítják, másokat megdicsért; nem miatta végzett vizsgálatot a kőhalmi domesticum consistorium, egy ember nem adott dézsmát, de nem nevezte az egész falut tolvajnak.[352] A kolozsvári főkonzisztórium küldöttjei próbáltak békét teremteni, de hiába. A megbékéltetés során akadtak, akik hangosan kiáltozva követelték papjuk eltávolítását, „mert ha még itt lakik a pap, a falu elpusztul, mert mióta itt van, nincs áldás a határon, miatta határt sem kaphatunk, mert elcsúfolta a falut, hogy már sohuva nem mehetünk, hogy ne pirongassanak. (Belé szöktek a budába, s én kentem bé, már a püspökhöz szabad menniek nem volt ellenem, Kolozsváron a m[agyar] urak szidták a követeket, gr. Teleki Lajos úr őnagysága némelyeket meg is akart csapatni a szemtelenségért, Kőhalomban szüntelen pirongatást kaptak, a nemes magisztrátus a felséges guberniumnak írt is a militaris adsistentiáért a francia természetű nép csendesítése végett)" – jegyezte fel Köpeczi, és azt is meg kellett tapasztalnia, hogy a főkonzisztórium küldöttjeivel miként bánt a falu. Egyikük jelentése szerint a faluban „embertelenül fogadtak bennünket, nagy kiáltó lármával", olyannyira, hogy „soha keresztyéni szeretetet ottan reményleni nem lehet". Viszont „Köpeczi uram nem érdemes annyi szenvedésre, megvallották most is mindnyájon falustól, hogy papi kötelességeit szentül, serényen és minden hiba nélkül folytatja".

[352] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1794: 181.

Elmozdítására nincs ok, de nem akar maradni, mert „élete is kétséges, agyonverik vagy felgyújtják, semmivé marad". Igaz, „a kobori papság szép jövedelmű, úgy hogy hasonlót bajosan lehet a mi ekklézsiáink között tanálni", mehetne Szebenbe vagy Forgarasba, de a szász dékány nem fogadja el a mostani fogarasi papot Kóbor számára.[353] Valóban, az 1791-es megegyezés szerint évente járt neki 360 véka tiszta búza (amelynek fele helyett 90 forint illette), és járt még 80 kenyér, tüzelni való fa és több darab föld: kaszáló, kenderföld, gyümölcsös, káposztáskert.[354] A fogarasi pap maga is tudakozódott a kóboriaknál, hogy Köpeczi „tanításába nem vettek észre valami ellenkezőt, mert ha a feladott dolgok mind igazak is, azokból nem jő ki, hogy őkegyelme állhatatlan volna, sőt ezeknek némelyike nem egyebet, hanem vallásbeli türedelmet, sz. atyafiságot bizonyítana, és talán még dicséretes őkegyelmébe, amelyre nekem azt felelték, hogy ők mint szegény tudatlan emberek vallásunk fundamentumos ágazatait voltaképpen nem értik, s eszerint papjok tanításáról nem is ítélhetnek, de a jeleket teljességgel nem szeretik."[355] És ezek után a kóbori egyházközség világi vezetői megint a főkonzisztóriumhoz fordultak, azt fejtegetve, hogy Köpeczi „minket pogányoknak, istenteleneknek, hitetleneknek, tolvajoknak, rebelliseknek vagy franciáknak nevezett, halottunkat megcsúfolta, közönségeinknek dolgaiban magát elegyítette, bennünket magisztrátusunknál vádolt, kedve szerént tömlöcöztetett, falusi tisztjeinket tetszése szerént gyalázatosan félidőbe hivatalukból kihányattatta, erdeinket pusztítani igyekezett, és azokat nagyobb részében magáénak lenni tulajdonította, velünk az falunak constitutiói ellen erőszakosan is és az publikumnak kárával építtete", ezért ha „nyakunkról el nem vétetik, szomorú próbákra és azoknak kimenetelére kell mennünk".[356] De erre már nem került sor, mert a gubernium kilátásba helyezte, hogy katonaságot küld a falura, „ha meg nem szűnnek a lármával, és már csendességben vagyok annyiban, hogy senki nem mér ellenem járni". És ezek után – az 1800-as esztendővel záruló – önéletírásában már csak az időjárást és a terméseredményeket jegyezte fel, meg egy-egy olyan vidám mozzanatot, hogy 1798-ban a franciák ellen hadakozó székelyek „annyi zsebbeli arany és ezüst órát hoztak bé, hogy nem tudták kinek eladni".

Köpeczi élettörténetében, legalábbis abban, amit ebből össze lehetett szedni, a falura vetett értelmiségi sorsa tárul fel. Életírója több írását is említi, de egyet sem talált meg. Márpedig fennmaradt az a kis katekizmusa, amelyet 1789-ben a heidelbergi káté nyomán állított össze a gyermekek számára. És büszkén jelentette is a kolozsvári főkonzisztóriumnak, hogy milyen munkát végzett. Korábban csak a papnak és a tanítónak volt Bibliája, most már sikerült rávenni két embert, hogy vásároljon magának Újszövetséget, egy az egész Bibliát beszerezte, és e példa követésére is van remény. Elhatároz-

[353] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1795: 62.
[354] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Kóbor, I/2. köteg.
[355] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1795: 87.
[356] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1795: 258.

ta, hogy saját költségén kiadja a katekizmust.[357] Nem sikerült, mert a történelem – és aztán maga a falu – közbelépett. Így – önéletrajza mellett – legértékesebb műve a Brukenthalnak küldött beszámoló a babonákról. És bár lelkesen jegyezte fel naplójában, hogy az 1790-es kolozsvári diétán felállt az „Erdélyi Tudósok Magy[ar] Társasága", az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, ennek munkájába nem kapcsolódott be.

Bodor János unitárius lelkészt sajnos alig sikerült kiemelni az ismeretlenség homályából. 1761. június 14-én, a vargyasi zsinaton szentelték pappá. Így írta be a nevét a jegyzőkönyvbe: „Joannes Bodor Eccla. Unit. Bözödensis Pastor mp."[358] 1761–1766 között Bözödön, 1766–1792 között pedig Székelyszentmihályon volt pap. 1789-től keresztúrköri esperes is, egészen 1792-ig, ekkor valószínűleg meghalt.[359]

A református nagybaconi Baló Bálintról valamivel többet tudunk. Mária Terézia halálakor elmondott beszédét ki is adták. Ő maga – fia szerint – 25 évet szolgált Fogarason.[360] Valójában már 1762-ben Fogarasba került, tanítómesterként kezdte, majd 1769-ben „káplányként" folytatta,[361] amíg 1777-ben elő nem lépett.[362] Köpeczivel jó viszonyt ápolhatott. 1788-ban a török beütés elől családjával együtt Kóborra menekült, és amikor a menekülés történetét beírta az egyházközség jegyzőkönyvébe, házigazdáját „öcsém"-ként említette,[363] Köpeczi önéletírásában pedig Baló „bátyám"-ként szerepel, amikor 1790 vége felé elhalálozott. Benkő József szerint halála után 14 kötet halotti beszéd maradt utána, „aminémű bizonyára Erdélyben nem volt és nincsen", ezért a nagyenyedi kollégium könyvtárának ajánlotta fel a kolozsvári főkonzisztórium.[364]

Ioan Halmaghit (? – 1815) már számon tartja a történetírás. A balázsfalvi görög katolikus iskola egyik tanára volt, ő is lektorálta Gheorghe Şincai katekizmusát. 1786-tól 1796-ig Fogarasban szolgált mint vikárius, onnan Naszódra, majd Balázsfalvára ment, 1807-ben visszatért Fogarasba. Munkái között számon tartják a körleveleit és az egyszerű emberek számára készített oktató könyvecskéjét,[365] amelyet senki sem látott, bár hivatkoznak rá.[366] 1793-ban viszont Nagyszebenben kiadott egy útmutatást arról, miként kell kezelni a *Paschaliet*, mármint a görögkeleti ortodox naptárat.[367] A babonák

[357] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1789: 235.

[358] Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Protocollum Generale Consistorium II. 1737–1777. 202.

[359] Geréb Zsigmond: Unitárius lelkészek 1568-tól. Kézirat. 139, 183. Ezt és a fenti adatot Molnár Lehelnek köszönöm.

[360] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1791: 280.

[361] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1769: 197.

[362] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Fogarasi református egyházközség jegyőkönyve, I c2.

[363] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Fogarasi református egyházközség jegyőkönyve, I c1.

[364] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, 1791: 87.

[365] Nicolae Comşa, Teodor Seiceanu: *Dascălii Blajului 1754–1948.* Bucureşti: Editura Demiurg, 1994.

[366] Iacob Mârza: *Şcoala şi naţiune*. Cluj: Dacia, 1987, 102.

[367] *Bibliografia românească veche – BRV – Vol. II (1717-1808)* http://www.biblacad.ro/bnr/brvcarti.php?vidT=2&&cod=BRV%20-%20Vol.%20II&&an=1717-1808&&page=380&&limit=20 (2015-05-04).

ellen úgy lépett fel, hogy papjait kötelességükre intette, 1797-ben például arra figyelmeztetve őket, hogy nemcsak egyházi személyek, hanem állampolgárok is, akiknek – miután hűséget esküdtek a királynak és az országnak – a közjót kell szolgálniuk: tanítsanak imádkozni, ellenőrizzék a gyermekek iskoláztatását, járjanak elől jó példával, elkerülve a kocsmákat, ne merjenek átkot mondani, pontosan vezessék az anyakönyveket.[368] A román nemzeti mozgalom elkötelezett híve volt, többedmagával román diétai képviseletet követelt a guberniumtól, egyik kezdeményezője annak, hogy Ioan Bob püspök felségfolyamodványba foglalja a román nemzeti követeléseket.[369]

A babona-ankétban részt vevő szász evangélikus papokról csak annyit tudunk, amennyit a szász írói lexikonban közzétettek. Johann Samuel Barbenius (1743–1798) Brassóban született, a 1766-tól jénai egyetemen tanult, hazajőve a brassói gimnáziumban, majd főgimnáziumban tanított (1769–1774). Innen a sárkányi parókia élére került, 1790-ben Botfalu, 1794-ben Prázsmár parókiáját vette át. „A falusi ifjúság oktatásának céljából" összefoglalta Luther katekizmusát, és munkácskáját 1792-ben Bécsben ki is adta. A lexikon számon tartja a babonákról „II. József parancsára" készített jelentését is. Jacob Bayer és Michael Binder nem is szerepel a lexikonban, Johann Gottfried Schenker neve mellett pedig csak utalások olvashatók arra, hogy mint segesvári lelkész szerepet játszott a szász iskolai élet alakításában.[370]

Míg a magyar babonagyűjteményt senki sem vette kézbe, a szászokéból már – mint jeleztük – nemcsak közzétettek egy részt, Barbeniusét, de a szász népismereti irodalomban hivatkoztak Binder kéziratára is. Érdekes e jelentés közlésének elmaradása, holott a szász folklorisztikai érdeklődés oly kiterjedt és eredményes volt, hogy míg Frazer a románokat csak kétszer említette munkájában, azt is szász forrásból,[371] a szász hiedelmek és szokások szép számmal szerepelnek a nagy frazeri műben, az *Aranyág*ban.

[368] Circularul pastoral al vicariului foraneu din Năsăud Ioann Halmagi din 1797. *Unirea*, 1904. 33., 34., 35., 36. sz. 316., 324–325., 332., 342.

[369] I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Budapest: Athenaeum, 1946, 383.

[370] Joseph Trausch: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen I–III*. Kronstadt: J. Gött & Sohn Heinrich, 1868–1871; *IV*. Kronstadt: Krafft, 1902.

[371] Gheorghe Pavelescu: *Cercetări asupra magiei la Românii din Munții Apuseni*. București: Institutul social român – Institutul de cercetări sociale al României, 1945, 11.

Babonagyűjtők és babonások világképe

A néphiedelmek legnagyobb korpuszát összeállító James George Frazer (1854–1941) sohasem dolgozott terepen, nem látott közelebbről „primitív" embereket,[343] íróasztal-antropológusként működött, ezzel szemben a babonákról számot adó 18. századi papok már terepen élő antropológusoknak tekinthetők – igaz, nem egyformán. Minél műveltebb volt a pap, minél jobban benne élt a felvilágosodás eszmevilágában, annál nehezebben tudott behatolni a néphiedelmek világába. Jellemző, hogy a segesvári Schenker valami német könyvből idézett fel hosszú kísértethistóriát, holott azt is jelezte, hogy korábbi falusi parókiáján több kis kötetet kitevő kobold- és kísértettörténet keringett; a református Köpeczi még fizetett is adatszolgáltatóinak, miközben tudós értekezést is írt. Olyan világban tanulták a teológiát, ahol jól ismerték Bekkert és Thomasiust, és hivatkoztak is rájuk. Newtonra nem hivatkoztak, és nem is lett volna célszerű, mert ő hitt a kísértetekben, és nem vetette meg az alkímiát sem, ami már szintén babonának minősült. Jellemző, hogy Köpeczit igazában a tudós babonák érdekelték, mert 1782-ben a felsőbb rendeletek jegyzőkönyvébe beírt néhány jóslatot, például többek között azt, hogy egy lengyel páter Mikházán megjósolta Lengyelország felosztását, mint ezt 1773. január első napján egy mikházai barát megörökítette.[344] Barbenius pedig – egész élete és tizennégy évi papi szolgálata tapasztalataira hivatkozva – arra figyelmeztetett, hogy az ankét során a legnagyobb titokban kell eljárni, mert a nép nem hajlandó a papjának nyilatkozni. Többen is a román paphoz fordultak babonákért. És okkal. A mai – aranyosszéki – terepen végzett kutatások egyik tapasztalata szerint a magyar protestáns pap arisztokratikus, bürokratikus, míg a román pap közvetlenebb, bizonyos fokig részese hívei hiedelemvilágának, a kereszténység szellemiségével ellentétes igényeknek is eleget tesz, amikor például átokmisét tart, és kéri a bűnös megbüntetését.[345] Úgy tűnik, a határ ebben a vonatkozásban a nyugati és a keleti kereszténység között húzódik. A görög katolikus pap – a Brukenthal-féle ankét tanúsága szerint – hasonlóképpen viselkedett, mint a protestánsok. Általában ekkor a görög katolikus papok éveken keresztül komoly gimnáziumi tanulmányokat végeztek, majd teológiát tanultak, a görögkeleti ortodox papok túlnyomó része viszont csak alkalmi oktatásban részesült. Az ankétban szereplő valamennyi pap inkább hittérítő, a hívek lelki világának őre, és valamennyien az igaz hit és a kultúra elleni merényletnek tekintették azt, amit babonázásnak tartottak. Ugyanakkor nem is igazán tudtak behatolni híveik világába. És

[343] Françoise Askevis-Leherpeux: *La superstition*. Paris: Presses universitaires de France, 1988, 40.

[344] Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára, Protocollum altissimarum ordinationum, Kóbor, 1782. I/2. köteg

[345] Komáromi Tünde: *Rontás és társadalom Aranyosszéken*. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajzi és Antropológiai Tanszék, 2009, 46, 59.

ez nemcsak a hívek ellenállásán múlt. A papok szégyellték ecsetelni, amit tapasztaltak. Ez a szégyen korjelenség. Kazinczy büszkén ecsetelte Aranka Györgynek, hogy a szabadkőműves „félig pap, félig katona,"[346] aki úgy szabadítja meg az emberiséget a babonától, mint Perseus Andromédát.[347] Aztán amikor Hunyad megyében utazott, a fallikus szimbólumok megfejtését már nem akarta felfedni, még magának sem: „Házaik kapuja mellett egy hosszú rúdra csóvát szúrnak, valamely babonából, melyet szégyenlenék tudni."[348] Amíg a Brukenthal-féle ankét szász papjai általában írtak a babonák miatti szégyenről, a két magyar pap már konkrétabban megírta, hogy mit is szégyell leírni, ilyesmire gondolni talán nem is volt olyan rossz. Például Köpeczi arra emlékeztetett, hogy székelyudvarhelyi gazdasszonya milyen – leírhatatlan – ördögűzést rendezett, Baló pedig arról írt, hogy egy nemes lány bátyja házasságát olyan rítussal akarta megakadályozni, amelynek részeként nemi szervét a tűzhelyhez illesztette.

Mi tagadás, az ilyen és ehhez hasonló konkrét esetek leírása teszi életszerűvé az ankétot. Anyaga akár egy terjedelmes babonalexikont is kitehetne, és összehasonlítva néhány újabb babonalexikonnal, hamar elénk tárul, mennyire szerves része a mágikus-kulturális világközösségnek az erdélyi világ, és az erdélyi babonásságról is elmondható, hogy a legkülönbözőbb rétegekből áll, az idők homályába vesző hiedelmektől, az újabb keleti kitalálmányoktól egészen az egyéni lelemény és képzelődés termékeiig. Ami pedig a babonák hasonlóságát illeti, örökké nyitott kérdésként áll szemben egymással a két elmélet, a poligenezis és a transzferek elmélete. Az előbbi hívei azt vallják, hogy azonos helyzetekben azonos válaszokat adhat az emberi elme, és ezért egymástól függetlenül is hasonló szellemi termékek, babonák születhetnek. A második elmélet szerint transzferek révén terjednek a babonák. Kétségtelen: a kísértethiedelem poligenetikus jellegű, ugyanakkor elkülöníthetők bizonyos kísértettípusok. Bizonyos amulettek és varázsigék viszont emberi érintkezések révén járták be a világot. Íme néhány példa, némi magyarázattal az olvasó tájékoztatására és szórakoztatására.

A legismertebb babona a talizmánként terjedő *Abracadabra.* Baló Bálint csak annyit jegyzett meg, hogy háromszög alakú papírra írták, aztán jót nevettek azon, aki azt hitte, hogy láz ellen használható. Arról semmit nem árul el, miért írták háromszögbe; márpedig ennek megvan a maga logikája. A beteg úgy gyógyul (a betegség úgy távozik), ahogy a betűk fogynak. Az önszuggesztió jó példája, ha a beteg beleéli magát, és mozgósítja a szervezet védekező mechanizmusait. A szó etimológiájáról kialakított képzetek ellentmondanak egymásnak. A legbiztosabb az, hogy a szó ismeretlen eredetű, vagy netán *Abraxasz,* a gnosztikusok által kitalált isten nevét élteti tovább.[349] Arámi

[346] Váczy János: *Kazinczy Ferencz és kora I.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1915, 112.
[347] *Kazinczy Ferenc levelezése II.* Szerk. Váczy János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1892, 51.
[348] Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek I.* Kolozsvár: Minerva, 1944, 165.
[349] Ditte Bandini – Giovanni Bandini: *Babonák lexikona.* Budapest: Athenaeum, 2000, 8.; Dieter Harmening: *Wörterbuch des Aberglaubens.* Stuttgart: Reclam, 2009, 23.

nyelvből származtatott változatát kétféleképpen is fordítják: „úgy teremtek, ahogy beszélek", vagy „úgy teremtek, mint a szó". A héber változat: „úgy történt, amint mondatott".[350] Másik olvasat: „halálos legyen a te villámcsapásod".[351] Úgy látszik, minden lehet, akár az is, hogy értelmetlen szó, amely a görög ábécé mágikus használatának eredménye, az első négy betű – α-βα-γα-δα – kiejtésének torzítása révén született.[352] Tény, hogy írásban a 3. századi római világban bukkant fel a varázsige. Kontinensünk nyugati részén a középkorban éltek vele, a 17. század végén már Angliában is említik.[353] Száz év múlva Fogarason is.

A B R A C A D A B R A
A B R A C A D A B R
A B R A C A D A B
A B R A C A D A
A B R A C A D
A B R A C A
A B R A C
A B R A
A B R
A B
A

A másik legismertebb amulett a Sator-négyszög, első ismert példányát Pompejiben fedezték fel:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Ezt kis cédulára írták fel, és nyakba akasztották. Még értelme is van: „A magvető Arepo fáradtsággal tartja a kerekeket", vagyis az ekéjét. Jelentése is lehet: mivel vízszintesen és függőlegesen is olvasható, a gonosz nem tud behatolni. Nyugaton a szülés megkönnyítésére és szerelmi bájolásra szolgált.[354] A balkáni románok körében veszett kutya harapásának gyógyítására is használták.[355] II. Józsefet is izgatta, mert azt a szép kötésű kó-

[350] *Abracadabra*. http://en.wikipedia.org/wiki/Abracadabra (2015-05-12).

[351] Éloïse Mozzani: *Le livre des superstitions.* Paris: R. Laffont, 1995, 7.

[352] *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* I. Szerk. Eduard Hoffmann-Krayer – Hanns Bächtold-Stäubli. Berlin – Leipzig: De Gruyter, 1927, 96.

[353] Steve Roud: *The Penguin Guide to the Superstition of Britain and England.* London: Penguin, 2003, 1.

[354] Richard Kieckhefer: *Magic in the Middle Ages.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 78.

[355] I.-Aurel Candrea: *Folclorul medical român comparat.* Iaşi: Polirom, 1999, 424

dexet, amelyben ez a formula megtalálható, és mely kötetet egy „gyanús egyéntől" koboztak el, maga is megtekintette, majd a prágai egyetemi könyvtárnak adta.[356] A Brukenthal-féle babonagyűjteményben csak egyszer fordul elő, Schenkernél, aki azt is tudatta, hogy még a legflegmatikusabb olvasónak sem tetszhetnek a belőle képzett anagrammák. Nem is sorolja fel őket, annyira undorítónak tartotta. De számunkra érdekesek, mert minden igényt kielégítenek, az ördög távol tartásától az ördög megidézéséig:

> O PATER, ORES, PRO AETATE NOSTRA (*Ó, Atya, imádkozz korunkért!*)
> ORA, OPERARE, OSTENTA TE, PASTOR (*Imádkozz, dolgozz és mutasd magad, pásztor!*)
> RETRO SATANA, TOTO OPERE ASPER (*Hátrálj, sátán, te kegyetlen minden munkádban!)*
> SATAN, TER ORO TE, OPERA PRAESTO (*Sátán, háromszor kérlek, dolgozz hamar!*)[357]

Csakhogy a sátán anélkül is dolgozott, hogy bíztatták volna. Baló Bálint nem egy babonán jól szórakozott, és el-elcsodálkozott azon, mi minden lehetséges a megvilágosodás korában. Még Medárd napját is babonának tartotta. Ugyanakkor ő maga is hitt az ördögben: „Kicsoda nem látná már azt? hogy az ilyen holtak lelkeinek megjelenései, (:amint ezt ha most a volna dolgunk, könnyen meg lehetne mutatnunk:) csupán csak, az ördögnek csalárdságai, s megjátszódtatásai; aki is, emberi formát, ábrázatot, magaviselést, és szókat, szokott magára felöltözni; mikor másokat, meg akar játszódtatni; és el akar csábítani, amiképpen ezen dolgot, az ily megjelent lelkeknek cselekedeteik is, nyilvánosságossá tészik; mert ezek, vagy el akarják az embereket csalárdul hitetni, vagy pedig, más módon is az élőknek terhekre, és alkalmatlanságokra vagynak: és ez, az ördögnek mindenkori szándéka, és igyekezete, aki minden úton s módon arra törekedik, hogy az embereket, akárhogy, és akár mint lehessen is elcsalja, és maga hálójába kerítse." Az viszont már a modern és posztmodern lehallgatási technikák és a lehallgatástól való félelmek előképe, hogy az ördög elhiteti a boszorkányokkal, azok meg másokkal a távolsági lehallgatás képességét: „Az ilyen (:*illúziói*:) csalárd megjátszódtatásai közé tartozik még az-is a boszorkányosoknak, midőn ők, azt hitetik el magokkal, hogy ők a' Szent Gellért hegyire repülnek; messze országokra járnak, az embereknek gondolataikat tudják, beszédeiket nagy távolságra is, meghallják, sat, ahonnan a boszorkányoktól félő emberek, nem is igen merészelnek, a boszorkányok ellen, valamit vagy gondolni; vagy beszélleni, vagy annál-is inkább cselekedni, nehogy azokat magokra haragítsák, és azok osztán őket az ő varázslásokkal s boszorkányságokkal, vagy személyekben,

[356] Bandini: *Babona*, 2000, 18.
[357] *Sator-négyzet*. http://hu.wikipedia.org/wiki/Sator-n%C3%A9gyzet.

vagy gyermekeikben, vagy marhájokban, vagy pedig, valami egyéb javaikban, megrontsák, és megkárosítsák."

Köpeczi B. Sámuel példája azt mutatja, hogy aki nem osztotta a boszorkány- és ördöghiedelmeket, azzal szemben bizalmatlan volt a falu népe, könnyen meg is járhatta. Meg is írta Brukenthalnak, hogy elődje „is több hitelt adott a bábák beszédjeinek, mint az értelemmel ékes bölcsek erősítésének, a régi szennyes hagyománynak, mint a jelenvaló világos tapasztalásnak". Ezért még pénzért sem tudott elegendő információhoz jutni. Legjobb forrása talán éppen apósa lett. Szórakozott is rajta és az ördögön is, és amit elmesélt, jelzi, hogy – miként Trevor-Roper írta – „Nagy Károly és Kálmán [magyar király] törvényei feledésbe merültek".[358] Így aztán Kóboron és Domboson „A fekete ló, kecske, macska, kutya, ha éjjel valaki előtt megforduland, az is mind kísírtet, valamelyik a' féle képben jelent meg az ördög, ki magát minden formára el változtathatja. / Minden e' félék megfordultak a közelebb említett alkalmatossággal, az ipam udvarán, ki nem szégyenlette fia felől azt erősíteni, hogy az ördögök gyötrik, mert nagy hánykódásban vagyon. / De valljon nem szégyenli-é az ördög, hogy olyan ostoba léleknek tartatik, mint aki eféle rettegtetésekkel akarna magához édesíteni valakit, és megcsalni? Nem ezt követte Éva anyánk körül; nem így bánt Jézussal a pusztában. Szépen sípol a madarász, hogy madarat foghasson: mely szerint okosabb költeményt koholt az, a' ki azt hagyta emlékezetben, hogy az ördög sípossá válván, sziréni nótával csalta volna ki a hámelensi templomból a gyermekeket, és mind addig csalogatta, míg Erdélybe érkeztek." Csakhogy az apóst nem lehetett büntetlenül kinevetni: „Legközelebbről talám rajtom történt az, hogy midőn mosolyognám az ipomnak, külömben tudós, és nagy verselő embernek, a boszorkányokról, lüdércekről, hopp hírivel való járásról, a megkantározósról, sat, buzgón folytatott beszédeit, mert nem tartottam méltóknak, rájok vagy ellenek szólani, atheus nevet vettem, és úgy meg jegyeztettem magamot, hogy nem átallotta légyen a községet felőlem való azon balítéletre bírni, mint aki nem igaz tudományt, új vallást, tanítanék, melyet aki hiszen mind bolond, mert aki a boszorkányokat nem hiszi, nincsen annak igaz hite, sem vallása." És ez majdnem Köpeczi állásába került. Egyébként alighanem az ő válasza volt a legalaposabb. Egyéni babonákra éppen úgy figyelt, mint a közösségi fogásokra. Például feltételezte, hogy egy ferde utakon járó férfi időnként úgy állítja be kapuját, hogy a korábbitól eltérő irányba nyíljon, és így megtévessze azokat, akik nála keresik lopott javaikat. Ugyanakkor jó leírását adta a hamis eskü gyakorlatának: „Amely bizonyság a törvényben hamisan akar meg eskünni, ha annyi szelet szívhat bé magába, hogy az esküvés alatt végig azt fuhatja ki, nem árt a hamisság, mert csak a szelet fútta ki, nem eskütt lélekből." Ismert gyakorlat. Az 1830-as években már a nyilvánosság elé is tárta valaki, hogy eskütevő egy kis sóhajtással kifújta a lelkét, és így hamis esküje nem terhelte lelke tisztaságát.

[358] Hugh R. Trevor-Roper: Der europäische Hexenwahn des 16. und 17. Jahrhundert. *Die Hexen der Neuzeit*. Hg. Claudia Honegger. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1978, 191.

(Eskü után pedig természetesen visszaszívta.)[359] Köpeczi a hamis esküvési technikák leírása mellett még azt is elárulta, hogy a „falusi elöljárók, ha az adó feladásban és a dézsma ki jegyzésben nem kedveznek a népnek, és a csalárdságot kijelentik, igen nagy vétek, a lelkit vészik ki akkor az embernek." És nemcsak varázslattal. A székelyföldi Siklódon az 1840-es években a feljelentett atyafiak agyonnyomták a feljelentőt, méghozzá úgy, hogy beszorították a községházába, és némán mentek utána addig-addig, amíg ki nem lehelte a lelkét.[360]

Az adócsalás nem csak anekdota. Ez biztosította a társadalmi egyensúlyt. Az adóköteles úrbéres összejátszott a földesúrral, miként titkolja el adóköteles földjei egy részét, mintegy harmadát-felét, ugyanakkor a császárral, királlyal a földesurak ellen kereste a szövetséget, az uralkodó iránti hűséggel legitimálta a földesúri függés lazítását vagy megszüntetését célzó vágyait és törekvéseit. És ebben a pap segítségére is számított. Hiszen a olykor egyes ortodox papok maguk is társak voltak a kuruzslásban. A babonázás és a vallás összefonódása a középkori katolicizmust is jellemzi. A reformációval, a modernitás jelentkezésével a népi kultúra és az elitek kultúrája egymásba játszása lassan megszűnt, nálunk is. Emellett ez a különbség etnikai színezetet is öltött. A román parasztok még erősebben kötődtek hagyományaikhoz, kultúrájukat jobban átszövik az animisztikus mozzanatok, erősebbek az archaikus vonások. A román paraszti világban erősebb az etnikai-törzsi szolidaritás, amely nem egyszerűen spontán szolidaritás, hanem – francia terminus technicusszal élve – a falusi „kakasok" műve is. Ők voltak a hangadók, akik közösségi vágyakat fejeztek ki, és adott esetben a kollektív kényszer eszközeivel éltek, sőt még a császárt is szidták, ha nem úgy járt el, mint szerették volna. A papokat pedig – akik vonakodtak velük tartani – egyenesen kényszerítették, hogy azt tegyék, amit akarnak. Ez történt 1784-ben. Köpeczi ehhez a magatartásformához szolgáltat is némi adalékot: „Amely környékben a király megfordul, holott vagy soha, vagy régólta király nem járt, azt a jégeső megrontja, mind a király nyomát tartván: ugyan a jégeső azt a határt elveri, melyen holt testet vittek keresztül. A papoknak is az a szerencsétlenségek, hogy ha jégeső lesz, és kivált ha egyszernél többször, valamelynek idejében, ki az előtt nem sokkal vitetett abba a helységbe, tehát mindenek azt kiáltozzák, hogy a papért verte el a jég a határt; veszett volna el, hogy soha ne láttuk volna!"

Köpeczi sokat tudott, és talán nem véletlen, hogy az ankét résztvevői közül – úgy tűnik – neki akadt legtöbb konfliktusa a híveivel. Aki csak sejtette, vagy nem is tudta, miként gondolkodnak, ügyeskednek, teszik mindazt hívei, amit lelkészként csak megvethetett vagy egyenesen károsnak tartott, nyugodtan vitte hivatalát és élhette a maga világát, ahogy a falu is a magáét – egymástól tisztes távolban. Ioan Halmaghi alighanem jobban ismerte Vergiliust, mint népe egy-egy szokásának a jelentését. Némi megbotránkozással tette szóvá ugyanis, hogy „a pogányságból megtért keresztények, megvetve a vergiliusi jóslást, a jövendölésnek azt a fajtáját ítélik jobbnak, amelyet a Szent-

[359] Ponori Thewrewk József: *Honbarát*. Pozsony: Belnay Örökösei, 1834, 106.
[360] Pálffy János: *Erdélyi és magyarországi urak I.* Kolozsvár: Erdélyi Szépmíves Céh, 1939, 44.

írás felhasználásával folytatnak". (A vergiliusi jós a cumai Sibylla volt, aki a Trójából menekülő Aeneasnak megjósolta a római nagyságot, azt, hogy eljut a Tiberishez, és jövőt az alvilágban tudhatja meg, ahova el is kísérte, a testetlen árnyak és a majdani római hősök – és maga Augustus – társaságába.) Ugyanakkor Halmaghi csak sejtette, hogy valami babonás dolog lehet abban, hogy temetéskor a sír fölött egy tyúkot adnak át egymásnak, márpedig ennek a tyúknak fontos feladata volt, neki kellett a távozó lélek előtt az utat megtisztítania, hogy könnyebben távozhasson. A halott ugyanis még veszélyes lénynek számított: ha lelke nem nyugodhatott, visszatért és nem hagyta békén az élőket. A halotti tor és annak negyven nap, majd fél év múlva való megismétlése, a *pomana*, amikor a szegényeket is megvendégelték, éppen a rövid időre visszalátogató lélek megnyugtatására szolgált, arra, hogy végleg távozzék. Végül is mindenki jól járt, akinek jutott valami falat, viszont elég költséges volt, ezért az 1850-es években a neoabszolutista adminisztráció – az alattvalók adózóképességét féltve – a *pomana* szokásának betiltását fontolgatta. Érdekes, hogy Halmaghi nem utalt a római eredetűnek vélt vagy valós római hagyományokra, holott a görög katolikus papság a római eredet kultuszában nőtt fel, azt ápolta, és politikai érvként is használta, ha kellett. Nem hangsúlyozta a román nyelvben fellelhető latin eredetű szavak jelenlétét sem, mégis etimologizált, de rosszul. A hastífuszt „úgynevezett Kanálból szerzett betegség"-nek (*Morbus de in Truella*) nevezte, azon az alapon, hogy hastífusz románul *lingoare*, a *lingurică* pedig kanalat jelent, s a kanál latinul *truella*. Viszont Halmaghi emberközelben élt a híveivel, legalábbis erre vall, ahogy a szerelmi bájitalok használata kapcsán olyan emberi drámákról számolt be, melyeket a rossz házasság vagy a házasságon kívüli szerelem okozott. Az viszont némi hiszékenységre utal, miszerint a királyi rendelet mérsékelte a boszorkányságba vetett hitet – talán egy-egy híve nyugtatta őt ezzel, de ki tudja, mit gondoltak. Ugyanakkor keserűen tette szóvá, milyen sokan vannak még olyan papok, akik népükkel egybeforrtak a babonázásban, „és őket a néptől nem különbözteti meg semmi, ha csak nem az olvasás, az éneklés és a szentségek kiszolgáltatásának ismerete". Viszont, ha ezek leírták volna, amit tudtak, mennyivel többet tudnánk a néphiedelmekről...

Köpeczitől tudjuk, hogy pappal találkozni rossz előjel lehetett. Olyannyira, hogy Binder ismert egy egyébként „értelmes embert", aki útját a román pappal való találkozás miatt megszakította és hazaszaladt. (Jacob Bayer pedig arról tudott, hogy cigánnyal, koldussal kora reggel találkozni jó jel, nemesemberrel viszont rossz.) És vajon mit mondtak volna a babonások arról, hogy volt, aki a papot egyenesen pokolbeli szörnynek, „*talpă iadului*"-nak tartotta, olyan lénynek, aki rossz szellemek anyja, gonosz varázsló.[361] Ez a pap nyilván olyan lehetett, aki nem osztozott a néphiedelmekben és nem vállalta a kuruzsló szerepét. Beszélhetett akár a természetről, az isteni szeretetről vagy Isten büntetéséről, a szenvedés tisztító erejéről, az ördög mesterkedéseiről[362] – a boszorkányokat nem kerülhette meg. A hívek pedig, akik hittek a boszorkányt távol tartó imáik

[361] Pavelescu: *Cercetări*, 1945, 23.
[362] Jeanne Favret-Saada: *Les mots, la mort, les sorts*. Paris: Gallimard, 1977, 22.

erejében, nyilván úgy érezték, hogy a boszorkányokban nem hívő pap kiszolgáltatja őket a rontó erőknek. Sőt Schenker azt is szóvá tette, hogy azt, aki tagadja a varázslást és a boszorkányokat, a nép boszorkánynak és varázslónak tartja. De ha a pap maga is osztotta a hiedelmeket, veszélyes lehetett ő is, mert ha ördögöt űzött, már bekerült a mágikus küzdelmek világába – hiszen aki ördögöt képes űzni, az meg is idézheti. Ha tehetetlennek bizonyult, akkor meg az volt a baj. Baló Benjámin az apósától hallotta, hogy az egyik fogarasi faluban a villámcsapás miatt kigyulladt házat „nem merték vízzel oltani, hanem tejes edényeket, és kenyeret hánytak fel, az égő épületre, s az oláh pap is ott babonázott; míg osztán, maga vízzel, oltani kezdette az ipom, s az oláhokat is néki riasztván, úgy csendesítették a tüzet". Köpeczi is elmesélte, hogy a mohai román pap két hétre a templomban helyezett el egy olyan lányt, akit éjszaka rendszeresen felkeresett a kísértet, sokan még látták is „oda repülni", de amikor ő, a református pap kérte a szemtanúkat, szóljanak, ha megint látják, többé már senki sem látta. Ami arra vall, hogy ha valaki nem is lép be a kommunikációs hiedelemkörbe, nem hisz a hiedelemlényekben, megrendítheti a bennük hívők hitét is. Schenkernek például sikerült lebeszélnie egy fiatal román nőt, hogy boszorkánypört indítson egy – állítólag – férjébe szerelmes magyar nő ellen, aki az ő lábnyomát felvette és megfüstölte. Barbenius viszont keserűen tette szóvá, hogy a papnak már semmi hatalma sincs a hívei fölött: csak tanácsadónak tekintik őt, és csak akkor fogadják meg a tanácsot, ha elképzeléseiknek megfelel. A tanítónak pedig egyenesen tartania kell a szülő bosszújától, ha szóvá teszi, hogy a gyermek nem jön iskolába, a szülő ugyanis saját gazdasági érdekeit állítja előtérbe, mikor nem is küldi, ha szüksége van otthon rá, így aztán a gyermek úgy nő fel, hogy nem tud Istenről, a vallásról, az uralkodóval és a felebaráttal szembeni kötelességeiről. Ezért fogad el oly könnyen igazságként mindent, még ami mégoly tisztátalan és gyermeteg is. És „még maga a mai világ oly híres felvilágosodása [is] kedvez ezeknek az előítéleteknek". A paraszt az istentiszteletet képzelődésnek tartja.

A hívők azért félelemben éltek. Főleg ha a pap is táplálta boszorkány-hiedelmeiket és ha valaki „az estvéli gyűlésekben (:gúsalyasokban:) mese-beszédet" hallgatott, aztán – mint ugyancsak Köpeczi írja – nem is merészelt kimenni a sötétben. Ugyanakkor az ankét anyagából az is kiderül, hogy egy erdélyi babonahívő egy napja nem sokban különbözött azon babonás napjától, amelyet a korabeli legismertebb német babonairtó könyv oly képletesen leírt, külön jelezve, hogy az illető fejét az öregek mindenféle mesékkel tömték tele.[363] És a német babonásnak talán még több oka is lehetett félni, mert a német hiedelemvilágban jóval több hiedelemlény hemzsegett, mint a magyarban, ahol a kereszténység megtizedelte őket,[364] és középkori papjainknak korántsem volt olyan élénk fantáziája, hogy Hieronymus Bosch világát vizionálni tudták volna.

[363] Heinrich Ludwig Fischer – Johann Georg Friedrich Jacobi: *Das Buch vom Aberglauben, Mißbrauch, und falschen Wahn..* [Leipzig]: Verlag. des Unterricht-, Noth- und Hülfsbüchlein, 1790, 261–265.
[364] Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága.* Budapest: Corvina, 1981, 71–74.

Jellemző, hogy az egyik szász pap, Schenker, a babonák forrását és terjedésük okát azokban a könyvekben látta, amelyeket a házalók terjesztenek. És bár a szászok körében volt a legmagasabb az írni és olvasni tudók aránya, úgy tűnik, alapvetően németországi tapasztalatait idézte fel, amikor Faust csodáiról és a *Clavicula Salomonis*ról szólt, a tündérmesék mérgező hatásáról és arról, hogy olvasmányaiktól eltelve még pelyhedző állú „ifjú uracsaink" is „romantikus Rocinantéikat" nyergelik, hogy aztán Don Quijoteként a malmokkal lándzsát törjenek. A Walpurgis-éjszakáról is Németországban olvashatott, arról viszont otthon hallott, hogy a román kalusárok (egyes számban: căluşar) húsvéttól pünkösdig táncolnak, és olyan szövetséget kötnek az ördöggel, hogy aki ebben az időszakban meghal, az ördög zsákmányává válik. Valóban, a nép feltételezte az ördögszövetséget, ugyanakkor gyógyító erőt tulajdonított a táncnak: ha a beteg néző maga is hajladozni kezdett a tánc ütemére, meggyógyult, viszont ha a kalusár égbe emelte a zászlót és az visszahanyatlott, a beteg szépasszonyok, rossz tündérek (*iele*) hatalmába került.[365] Egyébként gyanús, hogy Schenker maga is könyvekből szerezte babonáiról szóló ismeretei egy részét. Például az „*Alraun*" – nadragulyából faragott kis manó, amelyet úgy árultak, mint az akasztott ember spermájából származó mágikus erővel rendelkező lényt – későbbi szász gyűjtésben nem szerepel, holott koboldokról és mindenféle törpékről, manókról már tud a gyűjtő, a mandragóráról viszont nem.[366] Az „*Alraun*" újabb keletű hiedelemlény,[367] és valószínű, hogy Schenker abból a 17. századdal kezdődő irodalomból merített, amelyből később a Grimm testvérek.[368] Az viszont nemzetközi babona, hogy a vízbefúltat a vízbe dobott kenyér segítségével találják meg, mert a kenyér megáll a tetem fölött. Mintegy száz évvel később Huckleberry Finn ilyen kenyerekkel lakott jól. A farkasemberben – prikolicsban – való hitet a románoknak tulajdonította Schenker, ugyanakkor gyermekkori élménye volt az a monda, mely szerint egy gonosztevő lelke negyven napig egy farkasba költözött, mindenkit rémülettel töltött el, aztán kiderült, az egész hazugság. A vámpírhiten már csak élcelni tudott, miután leírta a velük kapcsolatos hiedelmeket: „Nyugodj békében szegény vámpír!"

Ha a vámpírhitet a szászok nem is vették át a románoktól, a böjtöt már igen. Barbenius egyik híve korábban sokat betegeskedett, ezért a román paphoz fordult, aki megfogadtatta vele a pénteki böjtöt, ő, mármint Barbenius viszont lebeszélte erről „a babonáról", miután az egykori böjtölő fogadalma megszegésének tudta be betegségét. Ez az eset viszont jó példa arra, milyen mély életbölcsességet foglalnak magukba olykor a babonák. Máskor viszont logikátlan abszurditásnak tűnik egy-egy ceremónia. Például az, hogy ha egy férfi egy nő szerelmét el akarja nyerni, fogjon egy levelibékát, tegye

[365] Ionut Semuc: *Calusul – practica magica de vindecare*. http://www.crestinortodox.ro/datini-obiceiuri-superstitii/calusul-practica-magica-vindecare-87943.html (2015-05-29).

[366] Josef Haltrich: *Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen*. Wien: C. Graeser, 1885, 256.

[367] *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens I.* Bächtold-Stäubli, Hanns – Hoffmann-Krayer, Eduard (Hrsg.) 1927, 318.; Harmening: *Wörterbuch*, 2009, 34.

[368] Brüder Grimm: *Deutsche Sagen. I.* Berlin: Propyläen, 1816, 135.

lyukas cserépedénybe és a harmadik határban ássa el egy hangyabolyba. A harmadik nap aztán a hangyák által már lerágott béka két mellső lábát vegye ki és csempéssze a nő ruhájába. De vigyáznia kell, mert ha béka megszólal, mielőtt elásná, elveszti a hallását. Okkal lehet feltételezni, hogy Barbenius nem egészen értette a szokás jelentését, mert a béka hangyabolyba helyezése rontó babona, „amint a béka fogy a hangyák miatt, úgy sorvad a megátkozott ember",[369] és a szász babona azt is magába foglalja, ha a nő nem gerjed szerelemre, akkor maga is úgy jár, mint a béka. Volt viszont logika abban a karácsonyi babonában, amelyet az 1850-es években gondosan kihagytak Barbenius válaszának közléséből. Éspedig annak a szokásnak a leírását, amellyel azt próbálták megtudakolni, kinek várható a halála vagy megbetegedése: fahasábokat támasztottak a falhoz, a hasábokat a családtagokról nevezték el, ha pedig egy ilyen fadarab ledőlt, akkor az a személy, akiről elnevezték, megbetegszik vagy meghal. A kihagyás érthető, nem akartak propagandát csinálni ennek a családi életet könnyen mérgező szokásnak. A románokat sértő kifejezést is kihagytak, azt, hogy a román „vallásos tudatlanságáról híres", viszont az a fejtegetés benne maradt, hogy a vallás nemcsak a románok, hanem a szász hívek körében is kimerül a templomba járásban, és a vallás számukra nem más, mint *opus operatum*, szó szerint „cselekedett cselekedet", azaz a vallásos aktus hatékony, ha avatott személy, mármint a pap viszi végbe, függetlenül attól, hogy a szertartás előtt vétkezett-e vagy sem.

Érdekes, hogy míg a román és cigány kuruzslók jelentős szerepet játszottak a magyar és a szász közegben, a zsidókról szinte nem is esik szó, csak egyszer, mint házalóról, holott Fogarason jelentős zsidó közösség élt. A román pap mellett a cigány kuruzsló volt az igazi szakértő a babonaságban. Szolgálatait a társadalom valamennyi szintjén igénybe vették. És nem csak Erdélyben. Oroszországban a jóslás mellett a különböző huncutságokat úgy követik el, hogy a cigány szavakat fordítva mondják ki.[370] Egyik derék göttingai professzor, Grellmann szerint Európában „csak a cigányoknak tulajdonítható, hogy a jóslás babonája még több millió ember fejében uralkodik". Igaz, hajdan sokan foglalkoztak jóslással. „De ezek a tanult emberek már nem élnek, és ismereteik az irodalom holt levéltáraiban lappanganak, valószínű, hogy velük a chiromantia hite is kihalt volna, mint az asztrológia, necromantia, oneromantia és az együgyűség egyéb gyermekei, ha nem lennének cigányok."[371] Az érem másik oldala, hogy göttingai professzorunk Itáliát tartotta a legbabonásabb országnak, és azt is felrótta, hogy törvény

[369] Lup János: Magurai babonák. *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tizennegyedik (1903–1904) évkönyve XIV*. Déva 1904, 137.

[370] М. Д. Чулков: *Абевега русских суеверий*. Москва, 1786, 309. http://vk.com/doc8157_329148134?hash=6a11675efb09fdefcb&dl=8e772eedee004bfddc (2015-06-30).

[371] Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann: *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*. Dessau – Leipzig: Verlagskasse, 1783, 72–73.

szerint a cigányok három napnál tovább sehol sem tartózkodhatnak.[372] Így tehát mindenütt jelen vannak, és sehol sincsenek otthon, korabeli kifejezéssel: nem civilizálódhatnak. Erdélyben jobb volt a helyzet, ahol az életközeliség mély rokonszenvvé is alakulhatott. Példa rá az erdélyi gróf Gyulay Lajos, a legnagyobb magyar naplóíró. 1834-ben így vallott naplójának: „Hamar vénülnek, de jókor kezdenek élni, házasodni és szigorú életmódjuk is okozhatja azt, szereti cifrán járni, ha módját ejtheti, jó kedvű, de siránkozó is, nékem részemről az oláhnál elébvaló nemzetnek tetszik lenni a cigány, atyafi is vélünk, és lehet, hogy a magyarokkal együtt telepedtek be hazánkba."[373] Mindaz a sok negatív tulajdonság, amit később a cigányoknak felróttak és felrónak, mint a lopás és a rontás, babona-ankétunkban azért nem jön elő olyan markánsan, mert a lopás általános gyakorlat volt, akár a rontás, nem is beszélve arról, hogy az ördöggel való szövetkezés keresése sem volt cigány sajátosság, mint ahogy az sem, hogy a vallásos gyakorlat egyes elemeit különböző kuruzsló praktikákkal elegyítették. Gondoljunk a Köpeczi által leírt tolvaj imájára, vagy a Binder által megörökített tolvajfogó imára: ha ez nem használt, az ördöggel szövetkeztek javaik védelmére, vagy éppen *spirituszt* (védőszellemet) vásároltak. Alighanem a kacai lelkész, Jacob Bayer babona-meghatározása a legtalálóbb: „A babona olyasfajta előítélet, vagy azáltal meghatározott előítélet, hogy olyan dolgokban nyilatkozik meg, amelyek a hittel és a vallással szorosabb kapcsolatban állnak, és bizonyos módon a vallással ellenkezik." És mivel németül az *aber* „kicsinyítő szó, ezért *Aber-Glaube* egyszerű, érvénytelen hit, mint az *Aber-Witz*, nyomoroságoson fordított elméncség": abszurditás. Hálát is adott Bekkernek, hogy varázstalanította az emberi értelmet. Csakhogy Bayer is felvetette azt a kérdést, amelyet a felvilágosodás több klasszikus alakja, hogy vajon meg lehet-e szabadítani a népet babonás előítéleteitől, és egyáltalán célszerű-e, ameddig még felvilágosulatlan? A válasza mindkét kérdésre egyértelmű igen. Természettannal és kísérletekkel el lehet űzni az agyrémeket, írja, de egyben emlékeztet a horatiusi bölcsességre: „Míg a hibát balgán kerülik, túlesnek a nyergen." Ez a válasz az első kérdésre. A másodikra adott válaszban azt hangsúlyozta, hogy vannak olyan előítéletek, amelyek nem károsak, így például az, hogy a villámot Isten küldi. Ez a hiedelem erősíti az istenfélelmet, mert Istent úgy képzeli, mint a „*Babau*"-t, ezt a hiedelemlényt, amely a szászoknál szörnyű erdei szellem, aki vagy a túlvilágról visszatérő vad vadászcsapat élén vágtat, vagy csupán gyermekriogató házi kobold.[374] Úgy tűnik, a papoknak fogalmuk sem volt a rontás- és bajelhárító magán-imákról, amelyek a szeretet Istenéhez szóltak.[375]

[372] Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann: *Historischer Versuch über die Zigeuner*. Göttingen: Johann Christian Dieterich. 1787, 28. https://books.google.ch/books?id=5m8SAAAAIAAJ&hl=de&pg=PR1#v=onepage&q=aberglaube&f=false (2015-05-30).

[373] Gyulay Lajos naplója. 16. kötet. 285. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár, Ms. 1450.

[374] Heinrich Wlislocki: *Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen*. Berlin: E. Felber, 1893, 24.

[375] Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok*. Csíkszereda: Pro-Print, 1995.

A babona-ankét pillanatképei olyan összképpé állnak össze, melyet eddig is ismertünk, az élményszerű beszámolók viszont közelebb visznek a múlt oly sok vonatkozásban tovább élő valóságához. A néprajzkutató Luby Margit munkáihoz hasonlíthatók. És az ankét anyagának olvasása közben fel-felvillant belőlük egy-egy részlet. A legmegkapóbb mindig a személyes vallomás, méghozzá magáról a babonakutatásról: „A babona, a szokás olyan a parasztember életében, mint az erdő aljnövényzete. Ha megtisztítom tőle az erdőt, csak a fák csupasz törzse marad. Én nem akarom irtani ezt az amúgy is pusztuló harasztot, inkább rá szeretnék mutatni, hogy ez van, hogy ezek a kusza indák ezer szövevényükkel éppen olyan részei az erdőnek, mint a fák törzse! Ezek nélkül nem erdő az erdő, legalábbis nem őserdő, hanem egy a világ bármely nagyvárosa mellett megtűrt unalmas liget."[376] Luby maga „íródeákként" jegyzett le sok mindent, mint „évezredek porrétegén átcsillanó emlékeit a múltnak".[377] Ugyanakkor jól érzékelte a falu valóságában feszítő ellentéteket, úr és paraszt ellentétét, és azt, hogy ebből mi következik: az úr vagy elmegy, mert megunja a parasztok ravaszkodását, vagy közöttük marad, és paraszt lesz.[378] De hova mehettek volna a mi 18. századi lelkészeink és papjaink? Ami Lubynál irodalom és irodalmi élmény, papjainknál a valóság kegyetlen arca.

A paraszti mágikus állóháború világát a rontó és védekező szuggesztió és önszuggesztió dialektikája jellemezte. A támadás, a védekezés, a megtorlás, a bosszú körforgásának mindenki részese kellett legyen a maga módján. A maga mértéke szerint mindenki mágikus paranoiában szenvedett. A kényszerképzetek nem ismertek kegyelmet. A paranoiának önszabályozó rendszerként kellett működnie egy olyan világban, amelyben Jean-Paul Sartre szavaival: „a másik maga a pokol". Ebben a világban a német vagy a francia jó ember (*„der gute Mann"*, *„le bonhomme"*) nevetséges ostoba volt, az lehetett okos, aki kuruzsolt.[379] A kuruzsolás, varázslás nélkül nincs élet. És mi lehet a varázsló titka? Az új-mexikói zuniknál „Quesalid nem azért lett nagy varázsló, mert meggyógyította a betegeket, hanem azért gyógyította meg a betegeket, mert nagy varázsló volt".[380]

Az életeszmény a méltányos egalitarizmus, és ha valakinek jobban tejelt a tehene, jobb termést hozott a földje, már gyanút keltett a szomszédoknál. Ha pedig valakit kár ért, az okot ellenséges mágikus támadásban kereste. Az időjárást is emberek, elsősorban garabonciás diákok alakítják. Bayer emlékezett is arra, hogy a zsombori (Sommerburg) iskolamester volt a leghíresebb *Wetterführer*, akit rontó tevékenységéért Kőhalomban megégettek. Egyéni életsorsokat is külső mágikus ráhatás alakít, az impotencia oka csak megigézés lehet, éppen úgy, mint a szenvedélyes szerelemé. A rendellenességgel születő csecsemőről feltételezték, hogy elcserélték. A lopáshoz persze már kellett a tol-

[376] Luby Margit: *A parasztélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében*. Budapest: Centrum, 1935, 2.
[377] Luby Margit: *Bábalelte babona*. Budapest: Magyar Könyvkiadó, 1936, 93.
[378] Luby: *A parasztélet*, 1935, 33.
[379] Julius Negelein: *Haupttypen des Aberglaubens*. Berlin – Leipzig: De Gruyter, 1935, 435.
[380] Claude Lévi-Strauss: *Anthropologie structurale*. Paris: Plon, 1974, 198.

vaj, kiderítésére szolgált a ráolvasás, és nemcsak az, hanem a cseberbe nézés is, az a hit, hogy a cseber vizében – ha megfelelő szertartásokat hajtanak végre – megjelenik a tolvaj arca. Vagy rostaforgatással deríthető ki a személye, éspedig úgy, hogy egy rostába ollót szúrnak, az olló szárát ketten is fogják, és ha a gyanúsítottakat felsorolják, a tettes nevénél elfordul a rosta. És nyilván maga a tolvaj is könnyen elárulhatta magát, ha hitt a varázslás hatékonyságában. Mindenki lehetett gyanús, de azoktól, akik tartósan vétkeztek, nem lehetett egykönnyen megszabadulni. Olyanok jöttek vissza a túlvilágról kísérteni, akiket eleve utált a közösség, mint a tolvaj hírében álló kacai kiszolgált katonát, akinek a sírján a lyukat be kellett tömni, hogy többet ne kísértsen, vagy az ugyancsak kacai Harpagon, aki halála után éhes disznó alakjában riogatta az embereket. A közösség büntetett, de a közösséget is büntette a bűnös vagy annak vélt személy. Ez a permanens mágikus állóháború jól kiegészítette a közösségi együttélés túléléshez szükséges kötöttségeit. A gazdálkodásban érvényesült az egymást segítés követelménye, a közös munka öröme, ugyanakkor a kényszerszolidaritás, éspedig a háromnyomásos gazdálkodással járó nyomáskényszer, az, hogy egy nyomásban egyformán műveljék a parcellákat. Nem is beszélve a közös erdő- és legelőhasználat mindenkire egyformán kötelező gyakorlatáról. A termelés közösségi jellege összefonódott a közösségek morális ökonómiájával. Ennek lényege az, hogy a gazdasági tevékenységet és a társadalmi magatartást a méltányosságról kialakított képzetek is szabályozzák. Sérülése és megsértése legitimálta a közösségi erőszakot, a lázadást. De azt, amit morális ökonómiának nevezünk, ki kell egészíteni a varázslásról kialakított képzetekből fakadó hétköznapi, csendes mágikus állóháború valóságával. A hiedelemlényekkel való kapcsolat és mindenekelőtt „a boszorkányság – írja Malinowski –, noha titokban végzik, óriási, bár negatív társadalmi következményeket produkál". Ugyanakkor „a boszorkányság [...] nem más, mint a betegség és a halál magyarázatának és indoklásának a primitív típusa. A mágikus védekezés és a gyógyítás teljes rendszere, ami a fekete mágiába vetett hit szabályszerű párja, az a mód, ahogyan a primitív ember ki tudja elégíteni kínzó egyéni vágyát, hogy szert tegyen valamilyen eszközre, amelynek segítségével ellenőrzést gyakorolhat a valóságban ellenőrizhetetlen gonosz fölött."[381] A hiedelmek csökkentik a társadalmi élet feszültségeit,[382] miközben állandóan gerjesztik azokat. Ugyanakkor a hiedelmek állandó készültségben tartották az embert. A babonás ember úgy viselkedik, mint a paranoiás – fejtegeti Freud. Intő jelnek tartja a legkülönbözőbb jelenségeket, és ez a magatartás „a tudomány előtti korok és népek világnézetében jogosult és következetes volt". „...igaza volt tehát annak a rómainak, aki elállt egy fontos vállalkozástól, ha a madarak repülése nem olyan volt, mint máskor, következetesen cselekedett a saját feltevései szerint." És az, aki például megbotlott saját házának küszöbén és ezért állt el tervezett vállalkozásától, „jobb lélekismerő volt, mint mi", mert úgy érezte, hogy „valami

[381] Bronislaw Malinowski: A csoport és az egyén a funkcionális elemzésben. *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Szerk. Paul Bohannan – Mark Glazer. Budapest: Panem, 2006, 401.
[382] Keszeg Vilmos: *Mezőségi hiedelmek*. Marosvásárhely: Mentor, 1999, 152.

kétség, ellenáramlat működik benne", és ez eleve gátolhat a siker elérésében.[383] Viszont könnyen az előjelek rabja lehetett, és az önszuggesztió eszközeként maradt a kuruzslás. És amikor az erdélyi ankét anyagát olvassuk, óhatatlanul felvillan Spinoza komor kórképe: „...az emberek szükségképp indulatoknak vannak alávetve, és úgy vannak megalkotva, hogy szánakoznak a szerencsétleneken, s irigylik azokat, akiknek jól megy soruk; hogy jobban hajlanak a bosszúra, mint a könyörületességre; s ezenkívül mindenki arra törekszik, hogy a többiek az ő gondolkodása szerint éljenek: helyeseljék, amit ő helyesel, s vessék el, amit ő elvet. Innen van az, hogy mivel valamennyien első akarnak lenni, vetélkednek egymással, s tőlük telhetőleg igyekeznek egymást elnyomni; a győztes pedig inkább azzal dicsekszik, hogy ártott másnak, mintsem, hogy használt önmagának."[384] Mindenki vetélkedett a maga világában, és ártott másnak, vagy inkább mindenki azt hitte, neki ártottak, ha kár érte.

A mágikus állóháborúban az igazi frontharcos szerepét a boszorkányok játszották. Ők is sokfélék. Lehettek szomszédsági konfliktusokból és irigységből előpattanó rontó lények; lehettek hivatásos rontó-gyógyító varázslók; lehettek éjszakai démonok, úgynevezett nyomó lények, mint a lidérc, aki az áldozatával még közösülhetett is. Két világ, az evilág és túlvilág között közvetítettek, közlekedtek, vagy okkult erőkkel szövetkeztek, okkult erőket jelenítve meg.[385] Ugyanakkor általában a társadalmi-közösségi élet peremén elhelyezkedő alakok, gyengék, akik gyengeségükben mágiával akartak úrrá lenni a világon, viszont gyengeségük miatt ki voltak téve a közösségi erőszaknak, a közösségi erőszak olyan formáinak, mint a vízpróba, kínzás, gyilkosság, aztán holtukban a kihantolás... Egy-egy bűnbak feláldozása pedig visszaállította a közösségi békét.

A felvilágosodás eszmevilága és a paraszti mágikus világ kizárta egymást. Minden pap egy mártír és egy diplomata volt. A felvilágosodásból a mágiába, a boszorkányok világába csak leszédülni lehetett. A neves angol antropológus megpróbálta; alkalmazkodni akart az azande indiánok kultúrájához, osztozni reményeikben és örömeikben, apátiájukban és bánataikban; átélte betegségeiket, úgy étkezett, mint ők, sikeresen megtanult hozzájuk hasonlóan „feketén gondolkodni" és „feketén érezni", így maga is belépett a boszorkányság világába, de nem tagadta: „gyakran nehezen tudtam megakadályozni ezt az aláhullást az esztelenségbe".[386]

A felvilágosodás ideológia, a babonaság mágia, a két hiedelemhalmazban azonban vannak közös vonások, hiszen a felvilágosodás antropológiája, pontosabban az emberi természet eredeti jóságáról vallott képzet maga is mágikus jellegű, ugyanakkor ideologikus, mert legitimálja az eredendő bűn képzetére épülő világ átalakítását.

[383] Sigmund Freud: *A mindennapi élet pszichopatológiája*. Budapest: Gabo, 2006, 302.
[384] Spinoza: *Politikai tanulmány és levelezés*. Budapest: Akadémiai, 1980, 19.
[385] Pócs Éva: *Élők és holtak, látók és boszorkányok*. Budapest: Akadémiai, 1997, 13–14.
[386] Edward Evan Evans-Pritchard: *Witchcraft, Oracles, and Magic among the Azande*. Oxford: Clarendon, 1976, 45.

Babonagyűjteményünkben az a népi hiedelemvilág jelenik meg, amely Nyugaton körmönfont, tudós demonológia nyersanyaga lett, hordozói pedig ennek a demonológiának és a közösségi bűnbakkereső szenvedélynek az áldozatai. Nálunk olyan tudós román demonológia nem alakult ki, mint Nyugaton, az archaikus képzeteket nem párosították fejlett, modern demonológiával, amelyen aztán a felvilágosodás már csak elborzadt és nevetett, már amennyire megismerte. Viszont nálunk hiányzott az a boszorkányüldözés- és babonaellenes irodalom, amely Nyugaton könyvtárnyira duzzadt. A mi babonairtóink a nyugati egyetemeken szerzett olvasmányaikból vagy csak nyugati könyvekből vették babonaellenes tudományukat. Úgy tűnik, egy-két kivételtől eltekintve nem igazán ismerték a népi hiedelemvilágot. A nép nem tárta fel előttük titkait. A vallásos életforma azonban nemcsak társadalmi fegyelmet biztosító külsőség volt. Igaz, rontó lázadásra is ingerelt, ugyanakkor ihlet forrása lehetett a rontás elhárítására. A Mi Atyánkat rontó szándékkal el lehetett mondani visszafelé, egyes elemeit rontásra használni, de a rontás elhárítására is, és példájára javító imákat alkotni. A babonairtó papok az igaz vallásban és a felebaráti szeretetben látták a babonaság ellenszerét. A szeretetben látta Spinoza is, akárcsak a pietista lelkész, vagy a babonákról értekező 20. századi tudós.[387] Csakhogy ez a szeretet túl elvont. A javító ima személyessé tette az ember és az Isten közötti kapcsolatot.

Van valami heroikus vonás abban, ahogy egyes papok felvették a harcot a babonasággal. És tették ezt olyanformán, hogy valóságos „népi" imát gyártottak, vagy adtak tovább. Például a Kolozsvárt is tanító katolikus teológus, Molnár Ker. János, aki a pásztoroknak esti imaként a következőt ajánlotta:

Gaz álmok távul essenek,
rút látásink elvesszenek,
az ördög kötve tartassék,
hogy testünk meg ne förtözzék.

A szerző, Molnár Ker. János elismert írástudó volt, de műve, amelyből idéztünk, önmaga karikatúrája. Hiszen alaposan kitanította a pásztorokat, hogy milyen állat a rinocérosz és az elefánt, a párducról pedig gondosan kifejtette, hogy „a tyúkot, kígyót, fokhagymát gyűlöli, s ha [az ember] a tyúknak fokhagymás levével magát megkeni, ne féljen tőle", sőt „a párduc az ember ganait úgy szereti, hogy tudván azt a pásztorok, zsákba fülfüggesztik, amelyre fölugorván a párducok s el nem érhetvén, addig ugrálnak, még meg nem szakadnak s meg nem dermednek". És ezt az életszerűtlen okfejtést azzal a figyelmeztetéssel toldotta meg, hogy a református Bod Péter könyveit ne olvassák, mert „hazudnak, ártalmasak". Ne olvassák az evangélikus „Beniczky Péter énekes könyvecskéjét" és „az Hármas Históriát ne olvassák. Átkozott, ártalmas, tudatlan, hazugságot foglal magában". Olvassanak Kempis Tamást és Pázmány Péter imádságos köny-

[387] Negelein: *Haupttypen*, 1935, 438.

vét.[388] És mindezt a pásztoroknak javasolta, annak a foglalkozási csoportnak, amelyből a mágia sok mestere került ki, és ezért a falu világa is tartott a pásztoroktól.

A hiedelemlények élték a maguk életét, pontosabban volt, ahol a hiedelemlények képzeteit az emberközi kapcsolatok szabályozására használták, éppúgy, mint korábban. És volt, ahol a hiedelemlények mondák és mesék szereplőivé váltak, és aztán olyan mesékké, amelyek történéseinek valóságában már a mesélők sem hittek. Az egyik neves román folklorista például találkozott olyan mesélőkkel, akik hittek az állatmesék valóságában, és olyanokkal is, akik a mesét már csak mesének tartották, de az *Alexandriát*, Nagy Sándor – fantasztikus mozzanatokban bővelkedő – életregényét hitelesnek fogadták el.[389] Viszont azért, amit az 1789-es ankét résztvevői a rontásokról, varázslásokról megtudtak és előadtak, korábban halál járt volna. Taxonyi János jezsuita, akit kortársai a szónokok fejedelmének neveztek, és aki 1715-ben Kolozsvárt hitvitatkozást és kazuisztikát tanított, 1740-es művében – Mózesre hivatkozva – halált követelt a bűbájosok és ördöngösök fejére, annál is inkább, mert életük megrövidítése miatt kevesebb bűnt követnek el, és ezért kevesebbet szenvednek a pokolban. Bűneiket megismerhettük: „megvesztik az embereket és sokféle betegséget szereznek nékik. Megcsinálják, hogy a házas személyek ne élhessenek a házassággal avagy, hogy gyermekek ne lehessen. A gyerekeket megbájolják és megbabonázzák. A marhát megdögleltetik. A teheneknek tejeket elvészik avagy azt cselekszik, hogy téj helyett vért eresszenek. Égi háborút, menykőköveket, kőesőt indítanak. Egy szóval nincs oly gonosz, amelyet ők az ördög segítségével meg nem cselekedhetnének." És mindez benne maradt az 1805-ös kiadásban is.[390]

De hogyan vélekedett az ilyesmiről az a Joseph Karl Eder abbé, akinek köszönhetően a Brukenthal-féle ankét anyaga a pesti Széchényi Könyvtárba került? Egyáltalán, ki is volt ő?

[388] Egyetemi Könyvtár, A 171. [Molnár Ker. János:] Pásztor ember avagy a pásztorok tanéttásáról két könyv. I. A pásztorok betsületéröl Isten és ember előtt. II. A pásztorok kötelességéről: I. Urokra nézve. II. Magokra s társaikra nézve. III. Istenre nézve. Iratott 1775-dikben. 83., 138–139., 143.

[389] Ovidiu Bîrlea: *Antologie de proză populară epică. I.* Bucureşti: Editura Pentru Literatura, 1966, 29–30.

[390] Taxonyi János: *Az emberek erköltseinek és Isten igazságának tökörei az az: némelly ritka, és válogatott történetek... I.* Pozsony – Pest: Füskúti Landerer Mihály, 1805, 375.

Joseph Karl Eder, a babonagyűjtemény birtokosa

Joseph Karl Eder (1760–1810), akinek nevét nyugodtan írhatjuk magyarosan is, mert magyarul is publikált, Szekfű Gyula szerint jó példa arra, hogy szász kortársaival szemben „igazi erdélyi patriotizmus"-t képviselt, hiszen „Erdély földjét és népeit egyforma melegséggel és szeretettel öleli magához" statisztikai művében is. Ennek magyarázata részben a következő: „Eder családjának nem szász eredete annyiban meglátszik működésén, hogy nem sajnálta tehetségét és munkáját nem szász tárgyakra pazarolni."[391] Csakhogy a magyarázatból kimaradt egy lényeges mozzanat: Eder odaadó szabadkőműves volt. Ezt a szabadkőművesség betiltása után el kellett hallgatni, de ha valaki kézbe vette a *Nemzeti Plutarkust* és tudott olvasni a sorok között, értett szóból. Mert akiről olyasmiket írtak, hogy „tiszta és világos elméje és az utálatos balvélekedések bilincseitől szabad vagy ment lelke volt", „emberbarát" és „szent erkölcsű", arról már feltételezni lehetett, hogy megfordult a páholy világban.[392] A kiváló szász és magyar életrajzi lexikonok viszont hallgatnak erről.

Eder Brassóban született, apja osztrák katonatiszt, aki aztán magisztrátusi tag is lett, anyja brassói polgárlány. A gyenge fizikumú, koraszülött fiút teológiára adták, a pesti egyetemen már 18 éves korában megszerezte a doktori címet, majd a marosvásárhelyi, aztán a nagyszebeni gimnáziumban tanított. II. József a tanügyeket újjászervező és irányító iskolabizottság tagjává nevezte ki, aztán a nagyszebeni normáliskola igazgatójává léptették elő. 1787 végén lett szabadkőműves, a nagyszebeni páholy tagjaként, többek között Gyarmathi Sámuellel együtt.[393]

A páholyban azt találta meg, amit keresett: „az erkölcsök akadémiáját", ahol a jó cselekedet számít. Ez volt számára a felvilágosodás központja és az igazság aziluma.[394] És még ennél is több. Mint – 1789-ben – fejtegette, olyan eszményi közösség részének érezte magát, amely szerte a világban ötmillió aktív tagot számlál. „Egy ilyen kiterjedt társaság, amely olyan érett emberekből áll, akiket nem a születés, nem a vallás, létszükséglet vagy politikai hatalom egyesít, az emberi történelem egyik legfontosabb jelensége. Viszont olyan férfiak vannak benne, akik nézeteik, ismereteik vagy politikai tisztségük folytán a nemzetük élén állnak, így ez a társaság olyan, amelytől az emberiség mindent félthet és mindent remélhet." Jellegzetes megnyilvánulása ez a szabadkőműves önérzetnek és mindenhatóság- tudatnak, de annak is, hogy mindennek meglehetnek a veszélyei. (Kazinczy is a szabadkőművesek akciójának tudta be a francia forradalmat.)

[391] Szekfű Gyula: Az erdélyi szász történetírás. *Magyarságtudomány*, 1943, 188.

[392] Kölesy Vincze Károly, Melczer Jakab: *Nemzeti Plutarkus vagy A Magyarország s vele egyesült tartományok Nevezetes Férjfiainak Életleirásaik. III.* Pest: Trattner János Tamás, 1816, 287–289.

[393] MOL, F 37. Erdélyi gubernium, elnöki iratok 1788:20.

[394] OSZKK, Fol. Germ. 155. 5–6.

Viszont Eder mélyen hitte, hogy a szabadkőművesség hatékonyabban segíti elő az emberiség tökéletesítését, mint maga a kemény államhatalom. Mert „ilyen társaságtól a vallás Istenhez méltó fogalmak és igaz erkölcsi elvek kiépülését várhatja, az állam a mélyen gyökerező politikai előítéletek szétzúzását és nemesebb nemzeti szellem kialakítását, az államigazgatás tagjai között semmilyen más eszközzel elérhető egyetértését, végül a nagylelkű hazafiak egyesülését, a nyilvános, a közjót célzó intézmények felállítását." Ugyanakkor József császárnak fejezte ki háláját, holott ez – csipkelődő rendeletével – a szabadkőművesek tevékenységét is korlátozta, hogy jobban ellenőrizhesse őket. De hát a császár uralkodása oly ígéretesnek indult, és az ő hatalma biztosított védelmet a lehetséges reakció ellenében. Ezért Eder még valóságos ódát zengett. Íme az ederi költemény egyik szakasza:

> Köszönjük Neked, hogy a fenyegető veszélyektől szabadon
> A Rend újabb bátorságot nyert,
> Hogy mi, elnyomott rabszolgák, mik voltunk,
> Újra szabad polgárok vagyunk.[395]

Eder és szabadkőműves társai nem egyszerűen azt érezhették, hogy valami világi hatalom alól szabadultak fel, inkább a középkoriasnak vélt egyházi lelki befolyás alól.

A szabadság az önkifejezés szabadsága, és integráció a lét nagy láncolatába. Eder úgy mélyedt el a növény- és ásványtanban, hogy a jénai minerológiai társaság is tagjává választotta, ő maga pedig a világot is másképpen látta. Mert – mint ugyancsak 1789-ben, a páholyülésen hangoztatta – a kutató „látja a dolgok megszakítatlan láncolatát, amint ez átfogja a földgolyót, egészen annak belsejéig és az óceán mélyéig, majd újra kiemelkedik a légbe, amíg el nem tűnik az égi szférák játékterében". A kutató „minden testet egymáshoz láncolva lát, és csak az ezt éltető erő tűnik számára e láncolaton kívülinek". Ez az erő Isten, akit valóságos himnuszban köszöntött:

> Oh, Teremtő! amit látok, mindenhatóságod műve,
> Te vagy a természet lelke;
> A csillag pályája és fénye, a nap ragyogása és ereje
> A Te kezed munkája és nyoma.
> [...]
> Oh, felfoghatatlan! Én korlátaim között maradok
> Te nap elvakítod gyenge fényemet,
> És amikor az ég maga magáért köszönetet mond,
> Nem szorul egy féreg dicséretére.[396]

[395] OSZKK, Quart. Germ. 454. 10., 15.
[396] OSZKK, Quart. Germ. 454. 1., 5–6.

Samuel Brukenthalt viszont nyugodtan magasztalhatta, amikor neve napját ünnepelték a szabadkőművesek kezdeményezésére létrehozott olvasótársaságban, annál is inkább, mert a társaság tagjai először egy kolostorban üléseztek, de aztán Brukenthal gondoskodott új és megfelelőbb helyről. Jellemző azonban, hogy Eder milyen nagy példákra hivatkozott. Először is Mátyás királyéra. „Volt olyan idő, amikor a magyar királyok államai a literátor világban jelentős nevet szereztek, és ami a tudományok virágait illeti, talán Európa többi államával is megmérkőzhettek. Ebben az időben hazánkban is alakult irodalmi társaság Societas Septemcastrensis név alatt, és minden erdélyinek örökké tisztelnie kell Conrad Celtis nevét. De Mátyás nincs többé." (Mint tudjuk, a neves humanista tudós Bécsben a Societas Danubianát, Budán a Sodalitas literaria Ungarorumot alapította meg, ennek volt az erdélyi társintézménye a Societas Septemcastrensis.) Ugyanakkor Erdélyben nem haltak ki a tudósok. „Bethlen Gábor, a tudományok pártfogója és maga is tudós, a honi fejedelmek között rendkívüli jelenség. Műveltségének hamis iránya kora fogyatékossága." Viszont mást, aki ilyen súllyal lépett volna fel, nem említett, még II. József dicséretét sem adta elő, említette viszont azt a francia fizikust, aki az Akadémiának otthonát ajánlotta fel, valamint Richelieu-t, továbbá célzott Francis Baconra, és – talán célzatosan – több művészet- és irodalompártoló francia államférfira is név szerint emlékeztetett. Majd Addison, Newton, Pope, Helvetius példáját mutatta fel, és a jó ízlés fontosságáról értekezett. A társaság célját viszont csak az olvasásban és az olvasmányokról szóló véleménycserében látta,[397] holott a páholyvilágban már korábban felvetődött az igény, hogy többen összeállva megírják Erdély történetét.[398] A jozefinista kor viszont aligha kedvezett ennek, a császár ugyanis a múltat igyekezett eltörölni, Erdélyben fejtette ki a legradikálisabb reformtevékenységét, ami sokaknak sokat ígért, de a császár halálával hamvába holt. És fellángoltak azok, amiket a császár el akart fojtani: a nacionalizmusok.

1790. március 15-én Eder tartotta a páholy utolsó előtti ülésén az elhunyt császárra emlékező beszédet, amely – a páholy jegyzőkönyve szerint – „teljességgel alkalomhoz illő, meggyőző" volt.[399] És óvatosan kritikus is, sőt fullánkos, de árnyaltabb képet adott a császár személyiségéről és törekvéseiről, mint a nagyszebeni folyóirat. Ez a haza visszaállítóját ünnepelte a rendeleteit visszavonó császárban, nagy és fényes gondolatnak nevezte a birodalom egységesítését célzó szándékát, és rögtön párhuzamba állította a francia kortársak centralizációs politikájával és a forradalommal.[400] Eder a rendeletek visszavonását „szomorú és kétségbeeséssel teljes állapotnak" nevezte, és a császárt boldogtalan férjnek, apának és uralkodónak minősítve együttérzését fejezte ki, de rögtön megjegyezte, hogy az uralkodó iránti engedelmesség csak azt jelenti, hogy „akaratun-

[397] OSZKK, Quart. Germ. 447.

[398] Ferdinand Zieglauer: Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt (1767–1790). *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 1875, 12. k. 520.

[399] Zieglauer: Geschichte, 1875, 503.

[400] Joseph II. der Wiederhersteller des Vaterlandes. *Siebenbürgische Quartalschrift*, 1790, 2. sz. 135.

kat és nem értelmünket áldoztuk fel", hiszen nem vak engedelmességet fogadtak meg. És szóvá tette a még gyermek József önfejűségét, de azt is, hogy mennyire szeretetre méltó módon tudott viselkedni. Nagy Frigyeshez hasonló akart lenni, és a népek atyja, aki alattvalói szeretetét tartja saját biztonsága őrének. És míg a folyóirat hallgatott a császár parasztvédő intézkedéseiről, Eder gondosan felsorolta őket, és úgy látta, a császár közvetítő szerepet akart játszani a nemesség és a parasztság között, ki akarta békíteni egymással a szemben álló rendeket, hogy elejét vegye egy olyan „félelmetes forradalomnak", mint a francia, és Nagy Lajos, Mátyás, Mária Terézia példája jelzi, hogy „a nagylelkű nemességet" sértő alkotmányellenesség miatt maradt el a siker. Annál nagyobb egyetértéssel ecsetelte viszont Eder a jozefinista egyházpolitikát, azt, hogy a hatalmas egyházi vagyonokat a közjó szolgálatába akarta állítani, felszámolta a szerzetesrendeket, „visszahelyezte a püspököket hivataluk törvényes jogaiba, melyeket csak a római Kúria – a babonától és a középkori tudatlanságtól támogatott – messze tekintő politikája vett el", és ezek a püspökök mégis szembefordultak „a fejedelemmel, aki rabláncaikat széttörte". Eder magasztalta József gazdaságpolitikáját, valamint a vallási türelmet célzó politikáját is, azt, ahogy az egyházi szertartásokban a kereszténység szellemét akarta biztosítani. Ezért háromszoros szégyen sújtsa azt, aki Boldogtalan József hamvait megszentségteleníti. De azért a honi jozefinisták tragikumát mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy miközben magasztalták a császárt egyes reformjaiért, egyes emberi tulajdonságaiért, tisztában voltak a józsefi politika negatívumaival. A társadalmi és politikai erőegyensúly-viszonyok úgy alakultak, hogy az uralkodó hatalmát korlátlannak hihette, és a felvilágosodás emberei is rajta keresztül próbálták eszményeiket megvalósítani – amíg erre esélyt láttak. II. Józseffel végül viszont magának a Monarchiának a vezető rétege is szembefordult, nem is beszélve olyan régiók szabad parasztságáról, mint Tirol vagy a Székelyföld. Eder később emlékbeszéde kéziratának margóján meg is jegyezte, hogy Samuel Brukenthal elmondta neki, amit az egyik francia hercegi nevelőtől hallott: „Jobb, ha gyorsan egy herceg megy tönkre, mint hogy később az egész Monarchia az önfejűségétől szenvedjen."[401] (És Eder véleményét megerősíti Kazinczy ítélete is. A nyilvánosságnak szánt *Pályám emlékezeté*ben József nagyságát és szándékait is magasztalta, de keserűen jellemezte: „Nagy ember volt, de szerencsétlen uralkodó."[402] Elhallgatta, hogy mi miatt is volt szerencsétlen. De magának – és nem a nyilvánosságnak szánt elmélkedéseiben – megjegyezte: „Józsefnek is az a szerencsétlensége volt, ami sok nagy embereknek, hogy inkább nézetteték nagynak azok által, akik őtet ritkán látták, mint akik mindennap vagy gyakran. Sokszor volt ellenkezésben magával." Így aztán: „A József felvilágosodottsága hadnagyocskai felvilágosodás volt, s igen gyakran csak pajzánság."[403]) Más szóval: József császár eljátszotta a tartós reformpolitika esélyeit.

[401] OSZKK, Fol. Germ. 155. 1–20.
[402] Kazinczy Ferenc: *Válogatott művei I.* Szerk. Szauder József. Budapest: Szépirodalmi, 1960, 114.
[403] MTAKK, K 605, Kazinczy Ferenc szabadkőműves iratai, 57.

A nagyszebeni páholy utolsó ülésén, 1790. március 22-én II. Lipótot köszöntötték és ünnepelték, aztán elaltatták a páholyt, mintha megérezték volna, hogy nemsokára a szabadkőművességet is betiltják. És nemcsak ezért jártak el így; a nemzeti mozgalmak szembekerülése miatt is célszerűnek tarthatták a szabadkőműves munka beszüntetését, a testvérek közül többnek is egymás ellen, egymással szemben álló nemzeti táborok tagjaként kellett fellépniük, miközben még összekötött a tudományos munka. Az ekkortájt alakuló tudományos társaságok sokat merítettek a szabadkőműves titkos társasági mozgalom tapasztalataiból. Eder ezekkel a magyar tudományos társaságokkal is kapcsolatban állt. Levelezett Aranka Györggyel, aki az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság lelke volt. A Bánffy György által irányított kolozsvári Kéziratkiadó Társaság legszorgosabb munkatársaként[404] ő gondozta Christian Schesaeus 1571-ben megjelent *Ruinae Pannonicae* című epikus költeményének, valamint Somogyi Ambrus történeti műve első könyvének (*Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum*) újrakiadását a *Scriptores rerum Transsilvanicarum* sorozatban. Mindkét művet történeti és államjogi fejtegetésekben gazdag jegyzetekkel látta el. A nagyszebeni olvasótársaságban pedig néhány évig olyan beszédeket tartott, mint korábban a szabadkőműves páholyban. Itt nyugodtan idézhette a francia filozófusokat, és egy-egy megnyilatkozásukból, miként egy bibliai idézetből világíthatott rá a felvilágosodás értékvilágára. Idézhette Raynal abbét: „Vagy ki kell mondanunk, hogy minden hit abszurd, vagy nyögnünk kell az intolerancia, mint szükségszerű rossz miatt." És ehhez Eder következtetése: „Igen, az igazi toleranciára csak a filozófus képes, az a filozófus, aki azt, ami az emberi boldogság feltétele, minden vallásban megtalálja."[405] Voltaire-nek a lisszaboni földrengésről szóló költeményéből azt idézte fel Eder, hogy „a természet néma [...] az emberi nemhez beszélő Istenre van szükség". Viszont – hangsúlyozza ugyanakkor – a kinyilatkoztatással szemben hálátlanok azok a teológusok, akik a kinyilatkoztatás révén kapott fényt saját eszüknek, a filozófiának akarják megköszönni. És nem a földi lét a legfőbb jó, az ember megmondhatja magának: „Nézd! Azért vagy itt, hogy a jó előmozdításával magadat tökéletessé tegyed: ezért a jót, ha nem másképpen, életed árán is elő kell mozdítanod." A lélek halhatatlanságának tudata kell meghatározza az emberi cselekvéseket. Szókratész is a jövőbeni élet reményében itta ki a méregpoharat.[406] A történelem, mint mindig, tovább keverte a méregpoharat. A felvilágosodásra ellenfelvilágosodás következett. Keserű idők azoknak, akik a felvilágosodás eszményeit éltették, a jozefinizmus túlélése után a túlélés újabb szakasza következett.

A rendi alkotmány visszaállítása és korszerűsítése kemény – társadalmi és nemzeti – konfliktusokkal járt. II. Lipót a magyar nemességgel való kompromisszumra tört, egyben meg is akarta torolni, hogy egy-egy magyar politikus más idegen uralkodót sze-

[404] Dávid Péter: *„Itt van a' legvégső óltára Pallásnak". Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén*. 2010. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/921/ (2015-06-30).

[405] OSZKK, Fol. Germ. 155. 29.

[406] OSZKK, Fol. Germ. 155. 39.

retett volna a magyar trónon látni a Habsburgokkal szemben, és ennek érdekében már külföldön is puhatolóztak. Lipót, aki korábban toscanai uralkodóként kitanulta a manipuláció fogásait és a zsarolás technikát, bátyja örökébe lépve az „oszd meg és uralkodj" politika mesterének bizonyult. Immár a maga javára próbálta kamatoztatni a titkos társasági élet és a szabadkőművesség tapasztalatait. „Titkos Társaság"-ot szervezett. Ez amolyan értelmiségi tanácsadókból álló munkacsoport volt, tagjai egy része a szabadkőműves páholyokban is megfordult, miközben a fő szervezők szabadkőműves-ellenesek voltak.[407] A társaság valamiféle titkos propagandaközpontként működött. Magyarországon az volt a célja, hogy a polgárság és a parasztság elégedetlenségével, annak felszításával az ország önállóságára törő nemességet sakkban tartsa. Kemény és kockázatos politikai játék volt, mert az uralkodó csak a nemesség megfegyelmezésére törekedhetett, a megsemmisítésére nem. Egy jellemző epizód: II. Lipót annyira komolyan vette a nemesség megzsarolását, hogy munkatársa, Leopold Alois Hoffmann – egykori szabadkőműves, antiklerikális újságíró és pesti egyetemi tanár – nemességellenes (egyben parasztlázító) röpiratának gondolatmenetét nemcsak hogy megbeszélte a szerzővel, hanem majd a kéziratot is elolvasta, javított rajta és a cenzúra megkerülésével adatta ki.[408] Nem kétséges, hogy a „titkos társaság" román értelmiségiekkel is kapcsolatba lépett, talán Ion Budai-Deleanuval is, ám ennek barátjával, a bukovinai Vasile Balşsal és az erdélyi – ugyancsak szabadkőműves – Ion Piuariu-Molnarral mindenképpen felvette a kapcsolatot.[409] A nemzeti elkötelezettségű román értelmiségiek számára a császár-király és a magyar nemesség szembenállása némi mozgási lehetőséget kínált. És mivel diétai fellépésre nem volt esélyük, nemzeti követeléseiket felsorakoztató beadványukat, a *Supplex Libellus Valachorum*ot (A románok könyörgő folyamodványa) az uralkodó, és nem a diéta elé terjesztették.[410] A folyamodvány legismertebb kidolgozói: Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Şincai, Ioan Molnar-Piuariu, Iosif Meheşi kancelláriai tanácsos, Ioan Para naszódi vikárius, Ignatie Darabant nagyváradi görög katolikus püspök, Ioan Budai-Deleanu. További tisztázásra vár, vajon milyen mértékben hatott a lipóti Titkos Társaság a román nemzeti mozgalom orientációjában.[411] Tény, hogy két volt nagyszebeni szabadkőműves – Piuariu-Molnar és Eder – a nyilvánosság előtt is szembekerült egymással. Az előző úgy adta ki a *Supplex*et, mintha „Jassyban"

[407] Denis Silagi: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II.* München: R. Oldenbourg, 1961.

[408] Benda Kálmán: A magyar nemesi mozgalom. *Magyarország története 5/1.* Szerk. Mérei Gyula – Vörös Károly. Budapest: Akadémiai, 1983, 61–63.

[409] Erich Prokopowitsch: Die Wiener „Geheime Assoziation" und der Bukowiner Bojar Basilius von Balsch. *Südost-Forschungen*, 1961, 274–278.

[410] *Supplex Libellus Valachorum.* (Bev. Iosif Pervain, ford. Köllő Károly.) Bukarest: Kriterion, 1971.

[411] Denis Silagi: *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie.* Wien – München: Herold, 1962, 157.

nyomták volna. Erre Eder válaszolt, olyanformán, hogy a *Supplex* szövegét egészében közölte, de szinte minden megállapítását cáfoló jegyzettel látta el.[412]

Eder akarata ellenére is a nemzeti polémiák kereszttűzébe került. De annak érdekében, hogy állásfoglalásainak eredetiségét jobban megérthessük, felidézünk néhány mozzanatot a *Supplex* érveléséből és általában a román nemzeti ideológia alapműveiből.

A *Supplex* legnagyobb része történeti fejtegetés, mert a románság jelen helyzetét a történelem alakulásával magyarázták, és történelmi jogokra való hivatkozással is legitimálták követeléseiket. Amikor saját koruk valóságával az általuk megkonstruált történelem valóságát szembesítették, arra a következtetésre jutottak, hogy mivel a román nemzet a legrégebbi, a románok a magyarok bejövetele után „közpolgárságnak" (*concivilitas*) örvendtek; „a románok egész mostani szomorú állapotának Erdélyben tehát nem a törvények, hanem az idő mostohasága az oka; sohasem lehet majd a törvényhozó hatalomra Erdélyben annak a törvénytelenségnek elkövetését reábizonyítani, hogy a tartomány legősibb nemzetét az egyezség feltételeivel megerősített jogaitól megfossza". Hiszen nemcsak Hunyadi János, Oláh Miklós emelkedtek országos tisztségekbe, hanem azon családok sarjai is, akik katolikus vagy református vallásra tértek át, sőt még egész sor román kapott vagy szerzett nemességet. A „jogfosztás" tehát nem „köztörvény" révén következett be, „hanem csupán az idők mostohasága folytán".

Az önmagát ismétlő érvelés ellentmondásos. A gyakorlati cél egyértelmű: a hatalomból való részesedés a románság számarányának megfelelő mértékben. Az országos és megyei tisztségeket ugyanis a három nemzet (magyar, székely és szász) és a négy vallás (katolikus, református, lutheránus, unitárius) egyenjogúságának elve jegyében osztották el. A románokat, illetve a román görög katolikusokat a három nemzet unióját megerősítő 1744-i törvény értelmében azon nemzethez számolták, amely nemzet területén laktak. Országos és megyei vezető tisztségbe csak mint nemesek és nem mint románok emelkedtek, erre is elsősorban II. József alatt került sor, aki egyszerűen eltörölte a nemzetek és vallások egyenjogúságára épülő hagyományos politikai rendszert, és bevezette a birodalmi egyformaságot. Az ő halála után viszont a románok további emelkedésének esélye korlátozódott, és a megtűrtségükre való hivatkozás a kormány- és a törvényhatóságok részéről egyaránt sértette emberi méltóságukat és állampolgári jogaikat. Ezek kiteljesítését viszont a román nemzet elismerése jelenthette volna, pontosabban a nemzethez tartozók jogainak elismerése. A *Supplex* diplomáciai s fogalmi „játék" is volt, hiszen olyan módon kellett a követeléseket előadni, hogy a restauráció és a reformok iránti igényeknek egyaránt megfeleljenek. Nem hangoztatta, hogy a román negyedik nemzet akar lenni, de így is lehetett értelmezni. Hiszen nemcsak azt követelte, hogy a román nemzethez tartozó nemes és paraszt „éppen úgy tekintessék, és ugyanazon elbánásban és jótéteményekben részesüljön, mint az unió szervezetét alkotó három

[412] *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae, jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I. C. E. civis transilvani.* Claudiopolis: Hochmeister, 1791.

nemzet papsága, nemessége és köznépe", hanem azt is, hogy a hivatalokat az etnikai arányoknak megfelelően osszák el, a román többségű vármegyék és székek román nevet viseljenek, és „mondassák ki, hogy a Fejedelemség valamennyi lakosa – nemzetre és vallásra való tekintet nélkül – állapota és rendje szerint egyazon szabadságokkal és jótéteményekkel él, s azoknak örvend, és valamennyiüknek ugyanazokat az erejükhöz mért terheket kell hordozniuk". Ez a követelés II. József azon reformjára emlékeztet, amely eltörölte a rendi nemzeteket és olyan új közigazgatási rendszert vezetett be, amelyben néhány román is megyei vezető pozícióba került. Úgy látszik, mintha a románok esetleg még a józsefi reformokhoz visszatérő politikai vonal érvényesülését sem zárták volna ki, és erre a helyzetre is készültek, a korábbinál viszont erősebb térhódításra törve. Ugyanakkor az egyéni szabadságot és a többségi hegemóniát biztosító elvet ötvözték, olyan amalgámmá, amely nem zárta ki a nemesség megadóztatásának és a parasztság országgyűlési képviseletének lehetőségét sem. Tudjuk, II. Lipót és tanácsadói a paraszti rend diétai képviseletének ötletével is játszottak, ezzel akarták a magyar nemesség lendületét megtörni, törekvéseit ellensúlyozni. A románok a *Supplex*ben óvatosan fogalmaztak, hiszen a rendi alkotmány hordozóit sem akarták teljesen elidegeníteni, vagy inkább éles kifejezésekkel ingerelni. Saját programjukat sem tekintették még teljesen lezártnak, mert az illír nemzetéhez hasonló nemzeti gyűlés összehívását kérték. Ezt a szerb nemzeti gyűlést, tudjuk, kifejezetten az udvar támogatásával hívták össze a magyar mozgalmak ellenében. Az uralkodónak azonban – miután a magyar nemességgel kompromisszumot kötött – már nem volt szüksége „a román kártya" kijátszására. A *Supplex*et leküldte az erdélyi diétára, és ezzel a felelősséget is elhárította magától. A románok viszont nem rettentek vissza. 1792 tavaszán újabb beadványban keltek a *Supplex* védelmére, és nemcsak azt követelték, hogy a diétai képviselők és a köztisztviselők kétharmada legyen román, hanem azt is, hogy az összehívandó román nemzetgyűlésre ne csak a katonai, a nemesi, az egyházi és polgári rendek, hanem közrendűek is küldhessenek képviselőt.[413]

A *Supplex* szerzői a történelem megjelenítésével próbálták az érvelés – már jelzett – ellentmondását feloldani, és egyben az uralkodót meggyőzni, úgy, hogy ha a diéta elé kerül, a rendekkel való dialógus alapja is lehessen. Nehéz és nem teljesen jóhiszemű dialógus, hiszen a *Supplex*ben megjelennek azon összeesküvés-elmélet és ellenségkép körvonalai, amelyek a román nemzeti mitológiát áthatották. A mítoszképzés logikájából következett a fény és a sötét összjátéka.

A román nemzeti mitológia alapja a római származás. Ez a fény. Eksztatikus élmény forrása. Mint Samuil Micu írta: „nagy dolog született románnak lenni, hiszen magától Pál apostoltól tudjuk, aki ugyan zsidó nemzetségből származott, hogy mindig büszkél-

[413] I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*. Budapest: Athenaeum, 1946, 389.

kedett és tisztességnek tekintette, ha legalább névleg született római".[414] A román nemzeti történelem a mítosz világába nyúlik. A trójai háborúval kezdődik, majd Róma megalapításával folytatódik, Daciában pedig Traianus hódításával. A *Supplex* persze nem kalandozott el az idők ködében, mint például Samuil Micu idézett rövid román története. Nem emelte dogmává a római vértisztaságot, mint Petru Maior 1812-ben Budán kiadott összefoglaló műve, *A románok eredetének története Daciában*, mely mű nemzedékek bibliája lett. A vérdogmának hódoló szerző azt állítja, hogy a rómaiak könyörtelenül kiirtották a dákokat, ugyanakkor a barbárokkal békésen együtt éltek.[415] A formális logika szabályai szerint tehát a barbárok humánusabbak voltak, mint a rómaiak. A felvilágosodás szellemének az felelt volna meg, ha a rómaiak humanizmusa kerül előtérbe, a vértisztaság bizonyítása azonban mindent maga alá rendelt. A vérdogma, a történelmen „a történelem révén vett reváns" – hogy Lucian Boia találó kifejezésével éljünk –, nem ismert kegyelmet.[416] Mindez jelzi, hogy Eder milyen darázsfészekbe nyúlt bele. És ezt nem is kesztyűs kézzel tette.

Eder a leghatározottabban az 1744-es törvény alapján állva nyilatkozott, és elöljáróban már azt idézte az *Approbaták*ból, hogy a románok „sok helyeken majd nyilvánvaló erőszakkal élődnek a többi nemzeteken és azoknak határin". Ugyanakkor úgy vélte, hogy „a mi időnk emberbarátságának" szellemében ítélkezik. És olykor még gúnyolódott is; például amikor a *Supplex* azt hangsúlyozta, hogy nincs szükség román „negyedik nemzetiségre", hanem csak annak elismerésére, ami volt, „országlakó nemzetként" való elismerésére, tehát – élcelt Eder „az éleselméjű" követelésen –: „nem kell negyedik nemzet, mert már van".[417] A *Supplex* Anonymus krónikájára hivatkozott: eszerint miután a magyar vezér, Tuhutum (azaz Töhötöm) legyőzte a románokat, és vezérük, Gelou (azaz Gyalu) elesett a csatában, a románok önként jobbjukat adták a magyaroknak, tehát – hangsúlyozza a *Supplex* – a románok és a magyarok elismerték a korábbi szerződések érvényét, mert ha nem így lett volna, folytatják az egymás elleni hadakozást. Eder szerint Anonymus krónikája megbízhatatlan forrás, és a hivatkozott hely csak azt jelentheti, hogy a románok uraikként ismerték el a magyarokat. A románok egyébként nem tehették ki a lakosok többségét, mert ha a dákok között meg is húzhatták magukat rómaiak, a románok nagy tömegben azután jöttek délről Erdélybe, miután itt a magyarok uralma már megszilárdult. Ami pedig a *Supplex* azon érvét illeti, miszerint az 1437-es parasztfelkelés egyik vezetőjét, Vajdaházi Nagy Pált a magyar és román országlakók zászlósának nevezték, és ez a két nemzet egyenjogúságára utal, Eder úgy vélte, Vajdaházi Nagy Pál nem a karok és rendek, hanem csak a dézsmaköteles pa-

[414] Samuil Micu: *Scurtă cunoştinţă a istorii rominilor*. Szerk. Cornel Cîmpeanu. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1963, 4.
[415] Petru Maior: *Istoria pentru începutul românilor în Dacia. I.* Szerk. Florea Fugariu. Bucureşti: Albatros, 1971, 100., 127.
[416] Lucian Boia: *România. Ţară de frontieră a Europei*. Bucureşti: Humanitas, 2002, 28.
[417] *Supplex*, 1971, 49.

rasztok bandériumának zászlósa volt. Azt a Szent István-féle szabadságlevelet pedig, amelyre a felkelők hivatkoztak, senki sem látta. A románoknak nem lehet polgárjoga, mert a polgárjog a megyei és diétai választó- és képviseleti jogot jelenti. Ha pedig románok kiváló tetteikkel kiemelkedtek, a magyar nemesekhez számlálták őket.[418] Más szóval a nemesség olyasmi lehetett, mint a római polgárjog, nem kellett hozzá rómainak lenni. Csakhogy azóta több mint egy évezred eltelt. Edernek pedig – mint később egyik feljegyzésében emlékezett – egy hét alatt kellett a *Supplex*et magyarázó és cáfoló jegyzeteit elkészítenie. Sietnie kellett, és a szemrehányások sem maradtak el. Viszont a 18. századi román nemzeti mozgalom egyik elemzője mégis elismeréssel nyilatkozott róla: „Eder alapos tudományos felkészültséggel dolgozott, és el kell ismernünk, hogy egyben nagy kritikai szellem birtokában is volt, és így észrevételeinek legnagyobb része, noha olykor sok iróniával és szenvedéllyel öntötte formába, sok igazságot tartalmaz." Ezzel szemben „a román érvek nagyrészt naivak és hibásak. Hibájuk azonban áldott, olyan hiba, amelyről pietassal kell beszélnünk, mert őseinket bizalommal töltötte el, lendülettel és lelkesedéssel a nemzeti megújulás nagy munkájában."[419]

Edernek azért némi lelkiismeret-furdalása is lehetett írása kemény hangütése miatt, mert hangsúlyozta, hogy ő is a román nép helyzetének javítását kívánja, „a kultúrához való felemelését, amire semmi remény, hacsak nem lesz tisztességesebb".[420] Ennél is tovább ment 1796-ban megjelent magyar nyelvű munkájában, amelyben Horatiust idézte annak érzékeltetésére, hogy a szegénység olyan gyalázat, amely mindenre és minden elviselésére késztet, és elítélte a románokat megbélyegző vagy románellenes régi erdélyi törvényeket, ám olyanra is hivatkozott, amely már minden etnikai diszkrimináció nélkül írta elő a bűnüldözést:

„Az afféle kemény vádakat, ha szinte azok valóságát, ami a közoláh parasztságot illeti, nem tagadhatni is, mégis enyhíthetjük valamennyire, ha illőképpen tekéntetbe vesszük, hogy ezen szánakozásra méltó embereknél többnyire ügyefogyott állapotjokból, sorsok mély alacsonyságából és régi meggyökerezett rólok való balítéletből (5 [jegyzet]) eredett majd közönséges megvettetések, temérdek tudatlanságok, a vallásnak mellékes szerzeményeire, úgy mint a böjtölésre, inneplésre s több afélére, az erkölcsi oktatás meghátráltatásával járó papi tanítások mellett se félelem, se szemérem, se más józan ész vagy a religyiótól szolgáltatni szokott tartalékok rosszra való vágyódásaiknak hathatós rakoncát nem vethettek. Mindazonáltal valamint némelyek közülök, akiknek a szerencse jobb nevelésre s pallérozásra való alkalmatossággal kedvezett, eddigelé is deli s mindenféle hivatalokra alkalmatos férfiakká váltanak, úgy közönségesen a szélybéli katonaságnak, még a katonáskodó oláhság gyermekeinek is katona fenyíték alá való szorítása és várasiabb életmódjára való szoktatása a katona helyeken kívül is ugyanezen

[418] *Supplex*, 1971, 56–59.

[419] Z. Pâclişanu: *Luptele politice ale Românilor ardeleni din anii 1790–1792*. Bucureşti: Cultura Naţională, 1923, 43.

[420] OSZKK, Appendix de Valachis. Quart. Germ. 150/1. 294.

nemzet számára hellyel-hellyel állított iskolákban kezdett kisdedek nevelése, a papi rendnek illő alkalmaztatására eredő nagyobb gondosság, az 1791-ben tartatott országygyűlésnek közönségesen a paraszt ember sorsának enyhítését tárgyazó több kegyes törvényei és más affélék bizonyos reménységet nyújtanak, hogy időjártával hazánk legszámosabb nemzetének erkölcse is jobb karba tétetik."

Az 5. jegyzet: „Úgy vagyon: az ügyefogyott embernek keserves volta azáltal még inkább keseríttetik, hogy közönségesen mindenféle gonoszságot, amelynek elkövetése által szegénységét enyhíthetné, gyanítanak felőle. Magnum Pauperies opprobrium jubet Quidvis et facere et pati. Horat. III. 24. Nem lehet szánakozó megilletődés nélkül olvasni, mennyire ment légyen régentén Erdélyben az oláhságra vetett mindenféle, de nevezetesen a tolvajkodást illető gyanakodás. A tizenötödik században e következendő, Mátyás király 1469-ben költ parancsolata által helybe hagyatott rendtartás volt Erdélyben. Ha valaki elveszett marhájának nyomát valamely magyar vagy szász helységig elvihette, a lakosoknak megengedtetett, hogy ártatlanságokról megesküdjenek, és azáltal mentek voltanak: ellenben, ha a marhájokban megkárosodott ember a nyomot valamely oláh faluba vihette, nem a lakosok, hanem a káros maga eskedtetett meg, s az oláhok az elveszett marhának megfizetésére kényszeríttettek. Az újabb erdélyi törvény efféle, az igazsággal nem könnyen egyeztethető nemzetek között való különbséget nem tészen. Approb. Const. P. V. Edict. 37."[421]

Viszont ha Edernek polemizálnia kellett, már harcias hangot kellett megütnie neki is. És kellett polemizálni, mert Johann Christian Engel – névtelen recenzióban – olyan éles bírálatban részesítette egykori göttingai professzora, Schlözer szászokról szóló könyvét, amit nem lehetett szó nélkül hagyni.[422] A professzor, a felvilágosodás európai nagysága persze nem tehette meg, hogy vitába száll egy 28 éves „kancellistával", Ederre bízta a választ, sőt valósággal megparancsolta neki – annál is inkább, mert Engel ezt, mármint Edert, nemcsak úgy állította be, mint a szász nemzeti jogok apologetáját, hanem „románellenes buzgalommal" jellemezte.[423] Schlözer azért is Edert tolta maga elé, mert Engel által megbírált könyvében megjegyezte, hogy a románok 1791-es beadványában, a *Supplex*ben „példás történeti tudatlanság uralkodik, ami a cáfoló [mármint Eder] tudós jegyzeteivel éles ellentétben áll".[424] Emellett Engel megbírálta Eder Schesaeus-kiadását is, holott 14 évvel korábban Edernek is tanítványa volt.[425] Engel ugyanis az addig ismeretlen források közlését tartotta elsődleges feladatnak. A nagy tudósok nagy kérdésekről szóló vitája mögött mindeközben feltárult örök kisszerűségük is. Schlözer, aki

[421] Eder József Károly: *Erdélyország ismertetésének zsengéje*. Kolozsvár – Szeben: Hochmeister Márton, 1796, XXXVII–XXXIX.

[422] A kérdéskört megvilágítja Bíró Annamária: *Nemzetek Erdélyben. August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011.

[423] *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1798. 53. sz. 420.

[424] August Ludwig Schlözer: *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Göttingen: Vandenhoek-Ruprecht, 1797, 667.

[425] OSZKK, Fol. Lat. 318. Joseph Karl Eder: Engel der Recensent. 5. v.

korábban azt írta Engelnek: halhatatlanná tette magát azzal, amit a magyarok eredetéről írt,[426] egy év múlva Gyarmathi Sámuelnek elvetemült gazfickóként jellemezte halhatatlanított tanítványát, és vette a fáradságot, hogy – panaszos hangnemben – oldalakon keresztül részletezze Engel bírálatát, ráadásul levele terjesztését is kérte a címzettől.[427] Eder megvetően nyilatkozott Schlözernek Engelről,[428] ez pedig azt terjesztette, még ha igaz is, hogy nem ő írta a Schlözert kipellengérező recenziót, ezt senki sem hitte és hiszi el.[429]

A Schlözer–Engel–Eder-vita nem egyszerűen történeti kérdések öncélú megítéléséről szólt, amiről a tudománynak szólnia kellene, hanem olyan történelemszemléleti mozzanatokról, amelyek összefonódtak térségünk népeinek nemzeti identitásról kialakított képzeteivel, és kemény hatalompolitikai hátterüket még a vak is láthatta. Kérdés: milyen formában adják elő a kemény téziseket? Schlözer tézisei nyersen: az ázsiai magyar barbárokat Szent István az általa behívott németek segítségével civilizálta, az erdélyi szászok viszont, ha most elveszítik privilégiumaikat, „félbarbár" sorba süllyednek. A göttingai mester a magyarok kiművelésének tézisét udvariasan adta elő. Már Géza fejedelmet zseninek minősítette, mert megalapozta az istváni politikát. És végül: „Hiába az ázsiaiak ellenállása az egyeduralom és a németek ellenében, saját európaizálásuk, létük fennmaradása ellenében. Királyaik kényszere és a németek segítsége révén akaratuk ellenére megvalósult a nagy mű: azok lettek és maradtak, amik most, önálló, hatalmas, művelt, európai nemzet."[430] Csakhogy ezt úgy is lehetett érteni, mint a fennálló abszolutizmus és még inkább szándékai legitimálását, hiszen az udvarban a centralizációs erők Szent István törvényeivel legitimálták a felségjogok kiterjesztését vagy annak igényét. A magyar diéták és a magyar, valamint az erdélyi kancellária igyekezett országának önállóságát érvényesíteni. Kemény centralizációt képviselő írást nem is engedtek megjelenni, miközben a központi cenzúra korlátozta az ország önállóságáért kiálló munkák megjelenését. A Szent István-i politika és a német vazallusok megítélése aktuálpolitika kérdése is volt, az ország szuverenitásának a kérdése. Engel, aki immár nemcsak elismert történetíróként tevékenykedett, hanem az erdélyi kancellária fogalmazója volt, sőt még cenzor is, akinek a fölötte álló cenzúrával is meg-meggyűlt a baja, a magyar állami önállóság eszméjét képviselte. Elképzelhető, hogy főnöke, Teleki Sámuel bíztatta, ám olyan nézeteket fejtett ki, amelyeket történeti munkáiban is vallott. De Schlözer idézett tézisét nem tartotta bizonyítottnak, és felrótta neki az olyan tirádákat, melyek szerint a németek legyenek büszkék a magyarok kiművelésére. Engel ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a magyarok a németektől nemcsak jót, hanem rosszat

[426] Ludwig Thallóczy: *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz*. München – Leipzig: Duncker & Humblot, 1915, 42.
[427] Thallóczy: *Johann Christian von Engel*, 1915, 52–59.
[428] OSZKK, Fol. Lat. 318. (a hosszú levél fogalmazványát és két másolatát tartalmazza a kötet).
[429] OSZKK, Levelestár: Eder levele Engelnek, 1798. jan. 23.
[430] Schlözer: *Kritische Sammlungen*, 1797, 181.

is tanultak. A keresztény vallást és annak szellemét erőszakkal terjesztették, és a nemes patriarkális házi rendszer helyett a német hűbéri rendszert vezették be, amely végül is korlátozza a királyi hatalmat és elnyomja a nemzet többségét. A banderiális rendszer német átvétel, és ez vezetett Mohácshoz.[431]

Schlözer a szászok privilégiumai kérdésében a szász hivatalos álláspontot képviselte. Ezért is kérték fel a szászok könyve megírására. A Schlözer által is képviselt szász álláspont: a polgárjog, az ingatlantulajdon-szerzés joga és az érdekképviseleti szervekben való részvétel csak a szászokat illetheti meg, különben nem maradnak fenn, mint németek, és ezt a keleti németek életéből vett párhuzamokkal nyomatékosította. Ahol ugyanis a németek zsarnokoskodni tudtak, ott a belföldiek – mint Poroszországban és Mecklenburgban – „legalább nyelvileg hasonultak", máshol úgy tartották meg németségüket, hogy maguk és a belföldiek közé „olyan válaszfalat emeltek, mint ember és állat közé", ahol viszont „csupán ésszerűen voltak szabadok", a többséggel egyenlő jogokat élveztek, átvették az idegen nyelvet és szokásokat. Igazában nem is a többi nemzet „jeleseitől" tartott, mert ezek Európa jeleseihez hasonlóak, hanem a magyar, a szláv és a román közembertől, ezek túlsúlyától. Schlözer szerint Erdélyben a magyarok és a szászok a hegyekbe szorították fel a románokat, akik aztán Havaselvén és Moldvában elszaporodtak, majd visszaszivárogtak Erdélybe. A magyaroknál és a székelyeknél fejekötött jobbágyok lettek, ám a szászok humánusabbaknak bizonyultak, mert hagyták, hogy a románok pásztorokként és majoros gazdaként megtelepedjenek, és bár a szászokkal egyenlő terheket viselnek, a tizedet a szász papnak fizetik, csakhogy II. József alatt a németektől teljesen függetlenek akartak lenni és hasonló előjogokat akartak élvezni. Lehet – fejtegette a göttingai professzor –, valamikor lehull a válaszfal a bevett és nem bevett nemzetek között, de ennek még nincs itt az ideje. „És ha a románok országlakosok lennének, mint a magyarok és a székelyek, akkor is addig ki lesznek zárva a Szászföldön a tulajdonszerzés jogából, amíg náluk és a magyaroknál a kizárás okai még fennforognak."[432] Schlözer már-már protorasszista pragmatizmusa univerzalista idealizmussal párosult: „Miként változnak az emberek az idő folyamán! A fehér emberekből feketék lesznek, az óriásokból törpék, a fajankóból nyalka legény, az okosokból ostobák, rendes emberekből rablók, és mindez fordítva, miként a klíma, a divat, az uralkodók és zsarnokok, feltalálók és eretnekek, szakácsok és szabók akarják."[433] Ez az uralkodói mindenhatóság-hit egyben a felvilágosult abszolutizmus létjogosultságának legitimálása is.

Engel más szemmel nézte a világot – a szepesi polgár szemével. A szepesi evangélikus polgárok megtapasztalták a vallásüldözést, és ez erősítette magyar állampatriotizmusokat. Ez, majd a felvilágosodás iránti fogékonyság közelítette őket a felvilágosodást

[431] *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1798,, 55. sz. 434–435., 440.

[432] Schlözer: *Kritische Sammlungen*, 1797, 640., 662–667.

[433] [August Ludwig Schlözer:] *Vorbereitung zur Geschichte für Kinder*. Göttingen: Vandenhoek, 1793.

felkaroló magyar kultúrához, majd a magyar liberalizmushoz. A szepesi polgári értelmiségiek számára a magyarságba való integrálódás nem identitásvesztést jelentett, nem is egyszerűen identitásváltást, hanem identitásukban a magyar mozzanat előtérbe kerülését. Engel a jénai újságban mintegy 90 cikket tett közzé „a magyar nacionalizmus szellemében".[434] Kérdés, hogyan és miként tette ezt, hiszen a magyar nacionalizmus is összetett jelenség. Engel is nyelvműveléssel kezdte. Amikor Cicero-fordítást adott ki, József nádorhoz intézett ajánlásában kifejtette, „hogy a jó fordításokat egy a legjobb eszközök közül valónak lehet tartani, mind a nyelvnek tökéletesítésére, minthogy az idegen gondolatokat és az idegen szóknak forgásit ki kelletik abban fejeznünk, mind pedig a nyelv tulajdonságainak tanulására, midőn az azon nyelvvel, melyből a fordítás esik, egybevetjük", és így a latinból való fordítások „a jó ízet [mármint ízlést] is terjesztik, és a nemzet pallérozását elébb mozdítják".[435] Történetíróként – német nyelvű írásaiban – a magyar nemzeti fejlődés autonómiája mellett tört lándzsát. Például azt vallotta, hogy a magyarok egy része már István király németjeinek térítő akciója előtt áttért a keleti kereszténységre, és ez a római katolikus egyház bírálatával társult. Egyik korábbi írásában a latin kereszténység térítőit tette felelőssé a románok sorsának alakulásáért. Szerinte a rómaiak nem ürítették ki teljesen Daciát, a bolgár hatalom alatt viszont Trákiából sok foglyot áthoztak a Dunán, így – a népek keveredésének eredményeként – a román vér a római, a szláv és a bolgár vér keveréke lett. Engel hitelt adott Anonymusnak is, miszerint miután a románok vezére elesett, a magyaroknak „önként jobbjukat nyújtották", és ha nem is egyenlőként kötöttek szövetséget, Töhötömöt uruknak választották. (Engel szerint a románok az őket háborgató kunokkal szemben kerestek védelmet így.) Várjobbágyként viszont nagyon is tűrhető sorsnak örvendtek, amíg a katolikus vallás uralkodóvá válásával „a legrútabb szolgaságra nem vettettek. Így az önmagában üdvös és szabadságot pártoló keresztény vallás az István füleibe duruzsoló papok szerfölötti buzgalma miatt oly sok rossz forrása és eredete lett!" És ennek nyomán a keleti rítust követő románok a pogányokhoz hasonló sorsra, aztán jobbágysorsra jutottak. „Ehhez még hozzájárult a nem egyesült görög rítusú papok tudatlansága, a nép ostobasága, az iskolák hiánya, a román nemesek számának csekélysége." Ezen a helyzeten segített az 1744-es, valamint az az 1791-es törvény, amely az egyházügyi diétai bizottságnak előírta, hogy tegyen javaslatot a román nép műveltségének előmozdítására.[436]

Engel a maga Schlözer-recenziójában alapvetően a szász rendi jogvédelmet marasztalta el. Míg a szász felfogás szerint csak a szászokra vonatkozik az 1224-es királyi sza-

[434] Karl-Heinz Jügelt: *Die Rezensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung" 1785–1803*. Rostock: Univ., Fak. für Gesellschaftswiss., 1975, 79–80.

[435] Marcus Tullius Cicero: *Az embernek tisztéről és kötelességeiről*. Ford. Kovásznai Sándor. Kiadta Engel Krisztián János. Pozsony: Wéber Simon Péter, 1795.

[436] Johann Christianus Engel: *Commentatio de Expeditionibus Trajani ad Danubium, et origine Valachorum*. Vindobona: J. Camesina, 1794, 287–294.

badságlevél azon kitétele, hogy „egy legyen a nép," tehát a szász nép tagjai csak a szászok, Engel azt hangsúlyozta, hogy a nép-formula a szabadságlevélben említett besenyőkre és románokra is érvényes. A Szászföldnek is nevezett Királyföld valamennyi lakosa egyenjogú, és nem alkothatott államot az államban. A szászok azon törekvése, hogy arisztokrata ne szerezhessen ingatlant, gazdasági szempontból káros, mert a városban élő arisztokraták bővítik a fogyasztópiacot, ugyanakkor – miután leteszik a polgáresküt – nekik is adózniuk kell. A szászok – érvel Engel – azzal, hogy meg akarják tagadni a *concivilitást*, következetlenek, mert logikájuk szerint a szászok nemesítését és nemesi birtokszerzését is tiltani kellene, holott a megyékben akadnak szász nemesi birtokosok. Engel a szászok által ideálisnak tartott autonómiát úgy értékelte, mint államot az államban. A „túlfeszített szász nacionalizmus" szerinte megtagadja a magyarok és székelyek jogát Erdélyre, és ezzel a „»felföldi emberek«"-et, „a nevetséges nemzeti büszkeségtől" mentes, „becsületes, szorgalmas, jómódú" németeket és szlovákokat állította szembe, akik „a magyarokkal soha sem kerültek összeütközésbe". Ők magyarul is beszélnek, és magyar ruhában járnak. De még a teljes nyelvcserében sem látott Engel nemzethalált. „Kis- és Nagykunságban magyarul beszélnek, és e miatt még nem mentek veszendőbe a kun privilégiumok, a nemzetet nem igázták le."[437]

Eder a maga *Illő vészvédelem* című ellentámadását nemcsak a szász folyóiratban jelentette meg, önálló kiadványként is közreadta.[438] És hangsúlyozta is, hogy „született erdélyi szász polgárként" kötelességét teljesíti, amikor meggyőződését a közönség elé tárja. Tagadta az *origo malorum* tézisét. Tagadta Engel azon elképzelését, hogy a románok olyan nagy számmal vándoroltak volna be, még a bolgár uralom alatt. Nem vitatta, hogy a románok régibb lakói Erdélynek, mint a szászok, bár ezek egy része addig lakatlan területeken telepedett meg. A románokra és a besenyőkre nem vonatkozott a „legyen egy nép" kitétel, azok a szászokkal határos területen éltek. A román nemes és a szászföldi szabad román egyaránt rendi jogoknak örvend. (Igaz, korábban úgy nyilatkozott, hogy „sok hajdan tiszta szász helységet ma jobbadán oláhok lakják", és nem lehet tulajdonjoguk.[439] Korábban is megértéssel írt a magyarokról, mert szerinte ha a hivatalos nyelv a latin helyett a magyar lett volna, ma „a magyar birodalomban" mindenki tudna magyarul, a „magyarsághoz való buzgóság is teljességgel meggyökerezett volna".[440])

Eder az engeli recenzió ellenében és Schlözer védelmében azt hangoztatta, hogy a magyarok jogait nem vonta kétségbe senki. Engel egy „igaz szótagot" sem tudott Anonymusról ejteni. Tévesen értelmezi azt, hogy Anonymusnál a románok a magya-

[437] *Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1798. 53., 54., 55. sz. 426., 433., 435., 433. http://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpjournal_00000005 (2015-06-27).

[438] Joseph Karl Eder: Gebührliche Notwehr gegen die Ausfälle des Recensenten in der Jenaer. *Allgemeine Literatur-Zeitung* nro. 53., 54., 55.

[439] Eder: *Erdélyország*, 1796, XXXVIII.

[440] Eder: *Erdélyország*, 1796, XLVIII.

rokkal szövetségre léptek volna. A magyarok a románokat leigázták. És végül éppen Engel az, aki az erdélyi nemzetek között gyűlöletet szít. Minden vitában van mellévágás, például még az is, amiként Eder denunciálta Engelt, hogy cenzor létére kijátszotta a központi cenzúrát. Schwartner Martonnak *A magyar királyság statisztikája* című művéről írt recenziójában szóvá tette, hogy Engel a kéziratból egyes részeket – központi kormányzati cenzúra nélkül – Halléban kiadott. És *A magyar birodalom és melléktartományainak története* című munkájának előszavában azzal indokolta tettét, hogy attól tartott, a kormányzat nem engedi megjelenni. És a kormányzat bizonyos adatokat valóban nem is engedett közzétenni. Eder mindezt megtoldotta egy Retz kardinálistól vett idézettel, mely szerint „Van egy olyan fátyol, amelynek el kell borítania azt, amit a népjog és az uralkodó jog körében lenni vélünk, mely jogok nem egyeznek soha (?), csak a hallgatásban."[441] Schlözernek még csúnyább levelet írt Engel könyvéről és az esetről. A göttingai professzor ugyanis felszólította, hogy nyilatkozzon Engel említett művéről. A nyilatkozat amolyan baráti körben forgalmazásra szolgáló magánlevélnek sikeredett, és mai szemmel olvasva Engel dicsérete. Mert ugyan tanárát és jótevőjét, Schlözert „ízléstelen recenzióban a legszemtelenebb módon bántalmazta", lenézi a papi rendből való magyar történészeket, és úgy nyilatkozik, mint valami Thraso [a hencegő katona Terentius *Eunuch* című komédiájában]. Mint cenzor hollóként lopja meg a kéziratokat. Schwartner adatainak kiadásával a kormányzatnak akart az orrára koppintani. „Nem kevesebbre számított, mint az Osztrák Monarchia közeli bukására." És amit művének előszavában a cenzorok, mint a kormányzat zászlóvivőinek megkötöttségéről írt, annak értelme: „Kormányzat! Irányod, álláspontod helytelen, túl rövidre, túl korlátoltan látsz, én jobban értek mindent."[442] Valóban, Engel sokat megengedett magának. Például bírált munkájában valóban nem rejtette véka alá, hogy tartott tőle, Schwartner munkáját betiltja a cenzúra, ahogy a katolikus iskolákban betiltották a kanti filozófiát.[443] Az ilyesmihez valóban kellett bátorság, de nyilván az is, hogy főnöke, Teleki Sámuel erdélyi kancellár a kulisszák mögött kiálljon mellette, mert nem csapták el állásából, viszont nagyon későn lépett csak elő titkári posztra, holott a hazai történetírás egyik nagy alapító egyénisége.

A Schlözer–Engel–Eder-vita szálai gordiuszi csomóvá gabalyodtak össze, és ezt aztán Aranka György próbálta kettévágni. A három nemzet unióját úgy próbálta megmenteni, hogy az erdélyi románokat két kategóriába sorolta. Gelou harcosainak leszármazottai a román nemesek. Ők szövetkeztek Töhötömmel. A jobbágyok, zsellérek pedig a szomszédos vajdaságokból vándoroltak be.[444] Az okfejtés logikája megfelel annak

[441] Anzeige von des Herrn Professors Martin Schwartners Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798. *Siebenbürgische Quartalschrift*, VI. k. 1798, 353. Kézirata: OSZKK, Fol. Lat. 318. 62–63.

[442] OSZKK, Fol. Lat. 318. 26–36.

[443] Johann Christian Engel: *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I.* Halle: Johann Jacob Oebauer, 1797, 5.

[444] *Aranka György Erdély-története*. Szerk. Bíró Annamária. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010, 180–182.

a magyar tézisnek, mely szerint a nemesek az ősi egyenlőség hordozói, a jobbágyok viszont közösségellenes tetteikkel, árulással, lázadással eljátszották a szabadsághoz való jogukat. Tartalmilag viszont hasonló az 1744-es, már említett törvényhez, és ahhoz a véleményhez, amelyet a diéta a *Supplex*ről kialakított.

Néhány év múlva Eder és Engel megbékéltek, mert ez utóbbi Erdély-történetet akart írni, és Eder a maga forrásismeretét egykori ellenfele rendelkezésére bocsátotta. A történeti megismerés és alkotás szenvedélye legyőzte a személyes indulatokat és sérelmeket. Amikor Cserey Imre gyulafehérvári kanonok a Schesaeus-kiadásért emlékéremmel tüntette ki Edert, az ünnepelt örömét annak hangsúlyozásával fejezte ki, hogy ő ugyan „Erdélyi, nem azért, mert született erdélyi, (noha a születési hely az emberre mágikus, megmagyarázhatatlan módon hat), hanem mert szenvedélyesen ragaszkodom Erdélyhez, annak politikai alkotmányához, és egyetlen külföldit sem irigyelek hazája alkotmányáért. Minden, ami Erdély javát és díszét valamilyen formában illeti, az én bálványom."[445] Ez lehetett az Engellel való barátság alapja is. 1806-ban Eder már Engelnek – mint barátjának – arról írt, hogy „Ön a cselekvés rendkívüli jelensége. Milyen élénken érdeklődik Erdély története iránt! Ön képes még egy halottat is felvillanyozni."[446] Ekkor ugyanis már romlott a látása, és verseket írt, amihez – mint Engelnek írta – nincs szükség könyvekre.[447] És titkon, vagy talán nem is titkon, imponált neki, ahogy Engel cenzorként szembeszállt a kormányzati cenzúrával. Hiszen Eder maga is némileg a cenzúra áldozata volt. És bár Eder nem írt olyan monografikus munkákat, mint Engel, az utókor a szász történetírás megalapítójának tartja,[448] akinek munkái kiemelkednek a többi történeti írás közül, és aki megalapozta „múltunk mélyebb megismerését".[449] Legjelentősebb munkája Martin Felmer 1780-ban megjelent Erdély-történetének[450] olyan újrakiadása volt, amelyhez szinte hasonló terjedelemben magyarázatokat fűzött.[451] A könyv legértékesebb példánya pedig az, amelyet saját kézírásos megjegyzéseivel látott el. És a borító belzetén meg is jegyezte: „Ez az írás cenzori engedély nélkül jelent meg. A cenzor, egy székely, azért nem engedte volna, mert én a székelyeket és a szászokat egyenjogú rendekként mutatom be. A cenzori engedélyt semmiképpen sem kellett volna a könyv jósága elismeréseként megszerezni; nem érvényes-e nálunk a filozófiai és poli-

[445] OSZKK, Quart. Germ. 449.

[446] OSZKK, Levelestár: Eder levele Engelnek, 1806. jan. 10.

[447] OSZKK, Levelestár: Eder levele Engelnek, 1805. márc. 8.

[448] Friedrich Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk III.* Hermannstadt: Krafft. 1907, 69.

[449] Friedrich Teutsch: Die Entwicklung unseres nationalen Bewußtseins. *Bilder aus der vaterländischen Geschichte, II.* Hg.. Friedrich Teutsch. Hermannstadt: W. Krafft, 1899, 385.

[450] Martin Felmer: *Primae Lineae, M. Principatus Transylvaniae Historiam, antiqui, medii et recentioris aevi referentes et illustrantes*. Cibinii: Typis Barthianis, 1780.

[451] Josephus Carolus Eder: *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis. Additis decem excursibus ceu prolegominis historiae sub principibus Transsilvaniae.* Cibinii: Hochmeister, 1803.

tikai írásokra az, amit Helvetius Franciaországról mondott? »A cenzor engedélye a szerző számára szinte mindig ostobaságának bizonyítványa.«"[452]

A székely cenzor nem más, mint Mártonfi József római katolikus püspök, Eder szerint „az erdélyi cenzúra diktátora",[453] aki egyébként elismerte a róla imígyen nyilatkozó történész érdemeit.[454] De Eder neheztelt rá, amiért Michael Ballmann statisztikai kézikönyvét túl keményen cenzúrázta meg. Valójában a cenzori véleményben – amely ugyancsak Eder gyűjteményében kötött ki – kisebb kiigazításokat találunk, és még különösebb székely nemzeti hivalkodásnak sincs nyoma, amikor a székelyek eredete került szóba, és a cenzor jelezte, talán örökre homály fedi, hogy a székelyek Attilától vagy az avaroktól váltak-e le, vagy valamilyen csata után húzódtak a hegyekbe, viszont nyelvük a legtisztább magyar nyelv. Abban viszont kategorikus volt Mártonfi, hogy a magyar alkotmány ellen nem tűrhető el a „sansculottische Sprache". Nem lehet bizonyítani, hogy a magyar alkotmány demokratikus lett volna, a vezérek feltétel nélküli tulajdonjoggal rendelkeztek, a vezéri tisztség törvényes örökösökre szállt át. Hiába gondolnak idegen statisztikusok feudális jogra, a Királyföldön a tulajdon feltételes jellegű, adóköteles. Amikor viszont Mártonfi arról írt, hogy a honfoglaló magyarok nem voltak vadak, Eder megjegyezte: „így Schlözer".[455] És Mártonfi valóban visszaküldte Ballmann Erdély-történetét, mert Schlözer könyvére épült volna, és a kézirat kiadását állítólag maga Eder és Brukenthal Mihály és Brukenthal Sámuel sem helyeselte.[456] Nyilván nem akarták túlfeszíteni a húrt. Ugyanis akadt, aki Edernek Schlözer nézeteit rótta fel. Cserey Miklós például Kazinczynak fejtegette, hogy a székelynek, „ennek a Régi Nemzetnek, mely a diplomák és régiség szerént az Atilla népének maradványa, Schlötzernek pedig (a szebeni szász Eder sugallása után, aki a szász nemzetet Erdélyben legrégibbnek, és a zöld [= a szász] őstulajdonosának akarta volna tenni) legalább való munkája szerént, Erdélyben legifjabb és gyülevész nép".[457] Ilyet Eder nem állított, viszont 1792-es szász jogvédő írásában valóban azt hangoztatta, hogy a II. Géza által behívott németek már német településeket találtak Erdélyben, hiszen a gótok germánok voltak, Nagy Károly is telepített németeket, István király alatt pedig ugyancsak jöttek németek Erdélybe.[458] Később ezt is finomította, amikor azt jelezte, hogy a szászok egyesek szerint dákok, géták, gótok maradékai, de ezt nem lehet bizonyítani.[459] Eder azok-

[452] OSZKK, Quart. Lat. 488.

[453] OSZKK, Quart. Lat. 488. 28.

[454] Vulkán Vera Tünde: Mártonfi József cenzori működése. *Irodalomértelmezések a felvilágosodástól napjainkig.* Szerk. Egyed Emese. Kolozsvár: Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, 2014, 199.

[455] OSZKK, Fol. Germ. 278.

[456] Vulkán: Mártonfi, 2014, 199.

[457] KFL XI. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XI.* Szerk. Váczy János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1901, 159.

[458] Josephus Carolus Eder: *De initiis Juribusque primaevis Saxonum Transylvanorum Commentatio.* Vienna: Ignatius Albertus, 1792.

[459] Eder: *Erdélyország*, 1796, XXVII.

ban a kommentárjaiban, amelyeket Felmer művéhez fűzött, elfogadta, hogy a románok a dákok leszármazottjai, de azt is fejtegette, hogy a románok ősei szláv nyelven beszéltek, és ebbe a nyelvbe kerültek a latin szavak, aztán a kinyomtatott részhez kézírással hozzáfűzte, hogy „a románok a rómaiak betörése után leigázott, szolgasághoz szokott nép", öltözetük olyan, mint a dákoké.[460] A román eredet kérdésében nem tudott olyan markáns és koherens álláspontot kialakítani, mint hajdan Engel, bár már közelebb állt hozzá, mint korábban. Hiszen korábban arról írt, hogy Traianus különböző népeket hozott a meghódított Daciába, Aurelianus sokat kiköltöztetett, de még maradtak, és ezek a gótok jobbágyai lettek. Az erdélyi románság „mostani nagy számát legalább résszerint a sokkal későbben a vidéki [szomszédos] tartományokból ideköltözött oláhságnak kell tulajdonítani".[461]

Némi kitérő árán jelezzük: nem véletlen, hogy Eder – és némileg Engel is – a román kortársak kritikájának kereszttüzébe került. Petru Maior 1812-es – *A románok eredetének története Daciában* című – művében valósággal átkot szórt Johann Karl Ederre. Nézeteit személyes gyűlölettel magyarázta: azzal, hogy testvére elől Erdélyben egy román nyert el magas állást. Így szerinte: „Az ilyenek, mint ezek, vadállatok, és az emberi nem átkai."[462] Engellel szemben már megbocsátóbb volt, mivel ez jóval korábbra tette a románok bevándorlását a Kárpát-medencébe. Ugyanakkor többször is kiszerkesztette Engelt, aki a dákok, rómaiak és szlávok keveredését vallotta, s ezzel úgy tett, mondja Maior, mintha kőből akarna vizet facsarni. Egészen másképpen vélekedett volna – fejtegeti a román vitázó –, ha tudta volna, hogy a románok ma sem házasodnak idegenekkel.[463] A mitizáló szemléletnek megvan a maga logikája.

Eder kommentárjaiban a székelyek eredetének kérdését már nem is feszegette. Megmaradt korábbi véleményénél: „A székelyek a legelsőbbször honnyokból kijött magyarok eleiktől származott nemzetnek tartatnak." Aztán „a magyarok utolsó bejövetelekor a székelyek velök barátságos kezet fogván [...] együtt harcoltak".[464] Azt viszont kézzel hozzáfűzte kommentárjai nyomtatott fejtegetéseihez egy korabeli közmondásgyűjteményből (*Kovács Pálnak közmondási*. Győr, 1794), hogy „a székely a pokolba is elmegy, csak megfizessék".[465]

Nem kétséges, hogy Eder a pokolba kívánta a cenzúrát. Helvetiusra csak kéziratban utalt. Hiszen Helvetius könyve, amelyből idézett – *Az emberről* – sok olyasmit tartalmazott, amit Engel a sorok között kimondott, és az ilyesmire éppen Eder hívta fel a figyelmet Schlözernek írt levelében. Példa erre, hogy Batsányi János a maga példányában oldalhúzással jelölt ilyen helyeket. Íme: „Minden nemzet életében van olyan időszak,

[460] OSZKK, Quart. Lat. 488. 24.

[461] Eder: *Erdélyország*, 1796, XXXIII– XXXIV.

[462] Petru Maior: *Istoria pentru începutul românilor în Dacia. I.* Szerk. Florea Fugariu. Bucureşti: Albatros, 1971, 130.

[463] Maior: i.m. 1971, 155.

[464] Eder: *Erdélyország*, 1796, XXV– XXVI.

[465] OSZKK, Quart. Lat. 488. 211.

amikor a szó: óvatosság, a hitványság szinonimája, és csak a szervilisen megírt munkára hivatkoznak úgy, mint bölcsen megírtra." Vagy: „A despotizmust az jellemzi, hogy a szellemben el akarja fojtani a gondolatot és az erényt a lélekben." Ausztriáról pedig a következő a prognózis: „Minden valami nagy változásra készül."[466] Érthető, hogy Eder nyomtatásban nem hivatkozott Helvetiusra. Annál is inkább, mert művét a császárnak is eljuttatta.[467] És ő, aki Engelnek felrótta azt, hogy a kormányzat orrára koppintott, megtette ugyanezt. Volt mersze Rousseau-tól és Diderot-tól idézni. Méghozzá akkor, amikor azt fejtegette, hogy a papok erkölcstelensége és a nép tudatlansága megalapozta a reformáció sikerét. Rousseau-val nyomatékosította az előítéletek káros mivoltát, persze csak úgy hivatkozott *Emil*jére, hogy írása a cenzúrán is átmenjen („R** *Em. livr.* 5."): „Az a hit, amelyet abszurd dolgok számára megkövetelnek, az őrülethez vagy a hitetlenséghez vezet." Diderot-idézete („D*** *Oeuvres philos. T. II.*") már a babona-ankétunk egy-egy jelentésébe is beillene: „A gyermek ugyanabban az időben, ugyanabból a szájból tanulja meg, hogy vannak lidércfények, visszajáró lelkek, farkas emberek, és van Isten. Oly módon oltják belé az egyik legfontosabb igazságot, hogy az egy napon már nem állja meg a helyét az ész törvényszéke előtt. Mi meglepő van abban, ha aztán húszéves korában Isten léte összekavarodik a fejében egy csomó nevetséges előítélettel, és Istent félreismerve úgy kezeli, ahogyan a mi bíráink egy tisztességes embert, aki véletlen folytán bekeveredik egy csapat gazember közé?"[468] Mindezt Eder is megtapasztalhatta, és a nyomtatott részt egy Moser idézettel egészítette ki: „Babona és hitetlenség olyan közel állnak egymáshoz, az előbbi legmagasabb fokától csak egy lépés kell, és az utóbbi alapján van az ember."[469]

Eder, mire munkáját újraolvasta, nem egy keserű tapasztalattal gazdagabb lett. Idézte is Thomas Paine-nek az emberi jogokról szóló értekezéséből („Thom. P* *Dr. de l'H. II. 74.*"), hogy a kormánynak tanulnia kell a tényekből.[470] Korábban magasztalta Mátyás művelődéspolitikáját, de most rezignáltan állapította meg, hogy „a magasabb osztályok felvilágosodottsága az államnak keveset használ. Hiába derül fény korábban a Csimborasszó, a Pico, a Mont-Blanc száraz szikláira, jótékony termékenységet az hoz, ha a mélyebben fekvő vidékek élvezik a nap hatását."[471] Hitét vesztette az egykori szabadkőműves? Némileg biztosan, mert amikor 1803-ban Széchényi Ferenctől megkapta könyvtára katalógusát, köszönőlevelében lelkesen írta „a barbár végekről": „Egy kőszikla kiemelkedik oda, ahonnan eddig Magyarország ragyogó szellemeit elriasztotta a kemény versengés, amely nélkül semmi derekasat elérni nem lehet. Mondom, egy, mert ha mégis másik felülmúlja, egy elegendő a kiváló szellemek erőfeszítéseinek összefogá-

[466] Helvetius: *De l'Homme I.* Londres: Chez La Société Typographique, 1786. (OSZK: Anthr. 513d) IX., X., XI.

[467] Sibiu, Arhivele Statului, H 1-5, 67. 80.

[468] Eder: *Observationes criticae*, 1803, 276.

[469] OSZKK, Quart. Lat. 488. 300. (Moser's Reliquien, vierte Auflage, S. 5).

[470] Eder: *Observationes criticae*, 1803, IX.

[471] OSZKK, Quart. Lat. 488. 280.

sára."[472] Abban is volt még valami optimizmus, amikor Eder saját kézirataink katalógusát összeállította, és a Brukenthal-féle babona-ankétot, amelyet ő is tévesen II. József parancsának tudott be, Lueder munkájára hivatkozva[473] a statisztikai művek közé sorolta. A luederi műnek azon az oldalán, amelyre Eder utalt, a középkori barbárság, önkény és sötétség ecsetelését találjuk, a következő oldalon pedig a felvilágosodás sötétségoszlató hatásának dicsérete áll.[474] A babona-ankét még erről a sötétségről és oszlatásának szándékáról szól. Kérdés: hogyan került Eder birtokába?

1816-ban Kazinczy Ferenc azt a pletykát csípte fel Nagyszebenben, hogy „Eder meglopta a Bruckenthali Bibliotheca kézírásait, s ezen kézírások a Muzéumba mentek által",[475] mármint a Széchényi Könyvtárba. Ez a lopás-pletyka aligha lehet igaz, a kéziratok többsége az ő keze alól került ki. És bár a szabadkőműves páholy anyagát átadták Samuel Brukenthalnak, hogy őrizze meg a Könyvtárában,[476] Edernek saját szabadkőműves beszédeit joga volt megtartani. Viszont kétségtelen, hogy Eder elégedetlenkedett a nagyszebeni állapotokkal. Meg is írta Engelnek, amikor Brukenthal Sámuel meghalt, hogy „könyvtára most legalább sokáig zárva lesz. Bár a helyzet nem lesz rosszabb, mint korábban volt. Ő úgy tartotta a könyvtárat, mint a lovait. Ő maga nem lovagolt, de mást sem hagyott lovagolni, csak parádézni mutogatták azokat. Ő hitbizományt és majorátust alapított. Ez – gondolom – nem fogja a zárlatot feloldani, bár az szemben áll a szászföldi tulajdonviszonyok természetével, hogy abból örökiséget csináljanak. Az öreg elég gonosz volt annak kinyilvánítására, hogy a comest, unokaöccsét [Brukenthal Mihályt], mivel ez egyáltalán nem volt olyan intoleráns szász, mint ő, teljességgel kizárja."[477] Eder termékeny munkakapcsolatban állt Brukenthal Mihállyal. 1790 augusztusában fel is kereste a feleki családi kastélyban, és látogatását naplóban írta le. Azt is, amit vendéglátója mesélt saját látomásáról, amelyben apósa halála után volt része. „Abban a pillanatban, amikor kiadta a lelkét, kétszer kopogott az ajtaján", és aztán „egy helyen egy vámpír nyomait látta". És ennek hallatán Eder is felindult: „Istenem! Milyen igaz az, amit Hamlet Shakespeare-nél mond: »Ég és föld között sok olyan dolog van, amiről filozófiánk mit sem tud.« És ezt sohasem fogjuk megtudni? Nincs egyetlen olyan tudomány sem, amit olyan szorgalmasan nem tanulmányoztam volna, mint a pszichológia, és ebben, azt hiszem, most némi haladást tettem, a látomásokról szóló beszédeket már távolról sem tartom olyan nevetségesnek, mint valaha."[478] Talán egy ilyen beszélgetés után adta neki Brukenthal Mihály a babona-ankét anyagát. De az is lehet, hogy máskor, mert kapcsolatuk nem szakadt meg. Tíz év múlva Eder olyan ész-

[472] OSZKK, Fol. Lat. 1678. 109–110.
[473] OSZKK, Quart. Lat. 10. 58.
[474] August Ferdinand Lueder: *Einleitung in die Staatskunde I.* Leipzig: Crusius, 1792, 228., 229.
[475] *Kazinczy Ferenc levelezése XIV*. Szerk. Váczy János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1904, 248.
[476] Sibiu, Arhivele Statului, A 6-8, 260. 74.
[477] OSZKK, Levelestár: Eder levele Engelnek, 1803. ápr. 19.
[478] OSZKK, Quart. Germ. 18. 16v – 17.

revételeket fűzött a comesnek a szász alkotmányról szóló írásához, amelyek aztán a végső változatba is bekerültek.[479] Éspedig Eder javaslata szerint abból kellene kiindulni, hogy a magyar monarchia megalapítói, István és örökösei országuk civilizálására, hogy azt Európa többi részéhez hasonlóvá tegyék, külföldről embereket hívtak be, akik magukkal hozták municipális alkotmányukat. A középkor nyelvén az alkotmány *libertas hospitum* és *jus theutonicum*. Ez a szabadság sérthetetlen, a municipális alkotmány a belső berendezkedés szabályozása – ahogy a Tripartitumban is olvasható – helyhatósági törvényekkel (mai kifejezéssel helyhatósági – törvényerejű – határozatokkal).[480] 1806-ban Eder írta Brukenthal Mihály számára azt a beszédet, amellyel Türy Lászlót Felső-Fehér megye főispáni tisztségébe iktatta be. „Nincsen se tekintetre méltóbb, se tisztviselésre alkalmatosabb úr annál, aki maga magának ura, aki tartalék alá szoktatta gerjedelmeit, s zabolán hordozza mindennemű hánykódásait. De ezen felséges tulajdonság közönségesen csak az érettebb kornak ajándéka. Sok jókat hoznak kebelekben az életünk szaporodó esztendői; de ezek közt legbecsesebb az, hogy az ésszel járó tapasztalás által éreltetvén ítélő erőnk, és szerfelett való nyers érzékenységünk csendes békességre birattatván, szívünknek indulatjai fellobbanni s magokat tisztünkbe, hivatalunkba ártani nem merészlik."[481] A sorok között ott bújik a rejtett üzenet, mert tudott a Diana-társaságról, programját le is jegyezte magának: azt, hogy a cél az uralkodó egyesítése az országgal, valamint a rendek egyesítése egymással. Ez jól hangzik, de az már a kormányzatnak aligha tetszhetett, hogy a népnek alapvető jogai vannak, még akkor is, ha az uralkodó nem erősítette meg azokat. Még kevésbé tetszhetett a nemzeti hadsereg felállításának szándéka. Edernek pedig az nem tetszett, hogy a szászok a nemzeti hadsereg felállítása mellett többet veszítenek, mint a hivatalviselési jog és a tulajdonjog deklarálásával.[482] Hiszen ha a Szászföld királyföld volt, a szász polgárok és parasztok ténylegesen tulajdonosok voltak.

Eder sztoikus hitvallása Türy megszelídülésének dicséreteként is olvasható, miközben ő maga, láttuk, egyre merészebb lett. Helvetius művét nem idézte, de azt tudta, hogy ez mivel zárul: „Virtus non territa monstris", az erény nem retten meg a szörnyektől. Ezzel a jelmondattal zárult az 1777-es magyarországi Szabadság Rend alkotmánya is. A szabadkőműves Kazinczytól nem volt szép, hogy hitelt adott a lopás-pletykának. Mentségére szolgáljon, hogy neheztelt Széchényi Ferencre, mert ez nem kívánt vele mint börtönviselttel kapcsolatba lépni, míg Wesselényi Miklós oly lelkesen fogadta őt zsibói kastélyában.

Aligha csak a haszonért adta el Eder a kéziratait József nádornak. Az 1808-ban kötött szerződés szerint 4500 forint a vételár, de az összeg a regnikoláris pénztárban marad, viszont Eder félévente 135 forint kamatot kap, halála után az örökös 4511 forinthoz jut.

[479] Sibiu, Arhivele Statului, M 1-5, 30. 90–117.
[480] OSZKK, Fol. Lat. 318. 60–61.
[481] OSZKK, Fol. Germ. 288. 16.
[482] OSZKK, Fol. Germ. 155. 40–41.

Összesen 85 kéziratot vásároltak meg, de 16-ot nála hagytak, hogy élete végéig egészíthesse ki azokat, és csak aztán kerülhetnek a könyvtárba. A kéziratokat nemcsak azért adta el Eder, mert a nagyszebeni könyvtár helyzetét olyan sötéten látta, és a Széchényi Könyvtár katalógusa olyan mély benyomást tett reá. Feltehetően a szabadkőműves szolidaritás is vezette. Brukenthal Mihály, a szabadkőműves adta a kéziratokat a szabadkőműves Edernek, és az pedig tovább, a szabadkőműves Széchényi Ferenc által alapított intézménynek. Igaz, 1795-ben a szabadkőművességet már betiltották, de valami még élt annak szelleméből, és ekkor már – Herder sugalmazásainak megfelelően – a könyvtár lehetett az igazi páholy.[483] (Példa erre Teleki Sámuel képe is az általa alapított marosvásárhelyi könyvtárban, pontosabban a kép fölött látható szabadkőműves jelkép.) Ez is példázza, amit Lessing vallott: „A szabadkőművesség nem önkényes, nem esetleges, hanem szükséges, az ember és a polgári társadalom természetében állnak az alapjai." Tehát: „Mindig is létezett", és akik ezt tudják, erről nem beszélnek, a szabadkőművesek ugyanis nem mondják ki titkukat, hanem cselekedeteik által juttatják kifejezésre, így hatnak.[484] Fichte szerint anélkül is lehet szabadkőműves valaki, hogy tudná.[485] Brukenthal, Eder és Széchenyi tudta. És a könyvtár igazgatója, Miller Jakab Ferdinánd is, bár ő aligha lehetett szabadkőműves, mert miután beköttette és polcra helyeztette a kéziratokat, így vallott az egykori tulajdonosnak: „egy profán, mint én, aki a műveltség templomába nincs beavatva, és csak mint a sok *Esprit fort* [szabadgondolkodó], valamint a föld tudósainak csodálója, nem tudom az ön kéziratainak belső értéket felbecsülni, hanem beértem azzal, hogy tekintélyes külsőt adjak nekik".[486] Bár Horvát István Batthyány Ignác erdélyi püspök 1787-ben kiadott egyházi törvényeinek második kötetét becsülte a legtöbbre Eder hagyatékából,[487] ma számunkra alighanem a Brukenthal-féle babona-ankét anyaga a legértékesebb.

[483] Paul Müller: *Untersuchungen zum Problem der Freimaurerei bei Lessing, Herder und Fichte*. Bern: Paul Haupt, 1965. 59.

[484] [G. E. Lessing:] *Ernst und Falk. Gespräche für Freymaurer*. Wolfenbüttel: J. C. Dieterich, 1778, 13., 16–17.

[485] Johann Gottlieb Fichte: Philosophie der Maurerei. Briefe an Konstant. Uő: *Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. *I*,8. Hrsg. Reinhard Lauth, Hans Gliwitzky. Stuttgart: Friedrich Frommann, 1991, 434.

[486] OSZKK, Fol. Lat. 33. Catalogus manuscriptorum Ederianorum cum adnexis documentis, quae eorundem comparationem pro Museo Hungarico concernunt. 21.

[487] *Tudományos Gyűjtemény*, 1833. III. 115. https://books.google.hu/books?id=0VJTAAAAcAAJ&pg=RA2-PA115&lpg=RA2-PA115&dq=%C3%A9der+k%C3%A1roly&source=bl&ots=Y1mHi2cD5E&sig=mA2qros38at9oTWFt1NeA1a_PXM&hl=hu&sa=X&ei=wHMdVcu4GYGIsAGCyYP4Ag&ved=0CCkQ6AEwAzgK#v=onepage&q=%C3%A9der%20k%C3%A1roly&f=false

Köpeczi Bodos Sámuel így ajánlotta gyűjtését Brukenthal Mihály figyelmébe: „Engedje a Fő Bölcsesség, hogy Excellenciád, amely közhaszonra céloz ebben a tekintetben is, az a mostaniakat és jövendőbélieket méltó hálàdatosságra kötelezze." Minket mindenképpen hálára kötelez, mert a Brukenthal-féle gyűjtemény betekintést enged egy olyan világba, amelynek még nincs vége, és talán elég sokáig nem is lesz. Ez a világ a babonák világa. Rejtély, hogy ezt az erdélyi gyűjteményt miért nem forgatták. A babonairtás némileg kiment a divatból. Ferenc császár alatt a birodalmi vezetés és maga a nemesség is úgy vélte, hogy a néphiedelmeket nem kell piszkálni. A szabadkőművesek után a papokra maradt a babonák elleni fellépés. Ők prédikáltak a híveknek, és a tankönyvekben is olvashatni a vámpírok ellen. A 19. század első évtizedeiben csak két magyar babonairtó könyv jelent meg: Fábián József (*Természeti Tudomány a Köznépnek*, 1803) és Pucz Antal (*A babonák és az ő sokféle nemeinek rövid előadása*, 1822) műve. A babonák zavartalanul élték a maguk életét.

A babona varázsa – olvashatjuk egyik minapi monográfiában – abban rejlik, hogy nem igényel semmiféle metafizikát. A babona irracionális asszociáció az ok és az okozat között.[488] Mégis, a babonás a maga metafizikusa, anélkül, hogy tudná. Mert vajon nincsen-e igaza Wittgensteinnek, aki a metafizikát egyfajta mágiának tekintette,[489] és úgy vélte, hogy a babona, pontosabban a mágia mögött racionális spekulációk állnak? Wittgeinstein szerint a vallásos hitnek nincs szüksége racionális alapvetésre, szemben a babonával. Frazerrel szemben hangsúlyozta ezt, miközben épített a frazeri mágiaszemléletre. Frazer ugyanis azt fejtette ki, hogy „a varázsló számára a mágia mindig művészet", viszont a filozófus feladata a varázslás logikájának, sőt belső törvényeinek, a hasonlóság és a kapcsolat törvényének feltárása. A hasonlóság törvénye arra a megfigyelésre épül, hogy „a hasonló hasonlót hoz létre, vagyis a következmény hasonlít az okára", ennek megfelelően a varázsló úgy véli, hogy a cselekmény utánzásával eléri, amit akar. A kapcsolat törvénye szerint azok a „dolgok, amelyek egyszer kapcsolatban álltak egymással, továbbra is hatnak egymással a távolból", tehát egy személyhez tartozó tárggyal való kuruzsló műveletek hatnak a személyre. Mindkét törvény egyazon törvény – a szimpátia törvényének – két arca, mert mindkét törvény feltételezi, „hogy a dolgok távolból titkos szimpátia útján hatnak egymásra".[490] Csakhogy a babona képlékeny jelenség, és Wittgenstein nézete is annak bizonyult abban a vonatkozásban, ahogy a vallást és a ba-

[488] Euan Cameron: *Enchanted Europe. Superstition, Raison and Religion, 1250–1750*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2010, 314.

[489] Ludwig Wittgenstein: Remarques sur «Le Rameau d'or» de Frazer. Actes de la recherche en sciences sociales. 1977. szept. 36. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/arss_0335-5322_1977_num_16_1_2566 (2015-05-18).

[490] James G. Frazer: *Az aranyág*. Budapest: Gondolat, 1965, 25–26.

bonát szembeállította.[491] A babonáról szóló kijelentések jellege egyszerre időtlen és korhoz kötött. Egyszerre ragadnak meg valamit a babonaság gyakorlatából és adnak viszsza valamit abból, ahogyan a megfigyelő saját világának terhe alatt a jelenséget megítélte. Míg Wittgenstein elsősorban Frazer könyvéből merítette a babonáról alkotott elképzeléseit, Eugen Ionescu az 1930-as évek román életéből, amelyre a népi támogatásra épülő fasiszta mozgalom, a Vasgárda nyomta rá bélyegét: „A babona azt jellemzi, akinek nincs ereje hinni és arra sincs, hogy ne higgyen."[492] Jó jellemzése ez annak az első generációs, városba kerülő, a falu világából jött csoportnak, amelynek a Vasgárda lelki és szellemi közösséget jelentett, identitást adott és az emelkedés lehetőségét biztosította, és mindezt a vallás instrumentalizálásával. Ugyanakkor a vasgárdista-hit is hit volt, hit a hitben – sokak számára csak a hit akarásába vetett hit, és ennek képtelensége, amit egy Cioran nem is tagadott. Így igazolódik Francis Bacon tapasztalata: „A babona mestere a nép, okos emberek követik a bolondokat, az érveket fordított rendben viszi át a gyakorlatba." Ezért: „babona azt hinni, hogy a babonát elkerülik, amikor azt hiszik, hogy mindent megtettek, ha a korábbi babonától a lehető legmesszebbre eltávolodtak, ezért figyelni kell arra, hogy [...] a jót a rosszal együtt ne semmisítsük meg, ami általában akkor történik, amikor a nép maga reformál".[493]

Akik véget akartak vetni a babonázásnak, belefáradtak. Nagy Frigyes 1750-ben keményen kifakadt: „Az emberi szellem szégyene, hogy egy oly felvilágosult század, mint a 18. század elején még mindenféle nevetséges babonák éltek. Értelmes emberek éppen úgy hittek a kísértetekben, mint az ügyefogyottak."[494] Aztán jó tíz év múlva már magánlevélben megvallotta, hogy „nincs nagyobb képtelenség, mint a babonák kiirtását célzó elképzelés. Az előítéletek a nép értelmét alkotják, megérdemli ez az ostoba nép, hogy felvilágosítsák? Nem látjuk-e azt, hogy a babona azokhoz az anyagokhoz tartozik, amelyből a természet az embereket megalkotta? Miként kellene a természet ellen harcolni, miként kellene egy ilyen általános ösztönt kiirtani? Mindenki tartsa meg magának a véleményét és tisztelje a másokét. Ez az egyetlen eszköz, hogy e rövid földi zarándoklatunk során békében éljünk, és a nyugalom az egyetlen öröm, amire képesek vagyunk" – írta az örökké nyugtalan hadakozó.[495] A porosz király éppen az ellentéte a német-római császárnak, II. Józsefnek, és rá is gondolt, amikor – Platón filozófus-állameszményét megfricskázva – így szellemeskedett: „Ha én egy tartományt keményen meg akarnék büntetni, akkor egy filozófussal kormányoztatnám."[496] Az illuminátus

[491] Kali Charan Pandey: *Religious Beliefs, Superstitions and Wittgenstein.* New Delhi: Readworthy Publications, 2009, 226–258.
[492] Eugen Ionescu: *Eu.* Cluj: Echinox, 1990, 183.
[493] Francis Bacon: *Essays.* New York: Charles Scribner's Sons, 1908, 76–78.
[494] Friedrich der Große: *Briefe und Schriften I.* Leipzig: Bibliographisches Institut, 1927, 60.
[495] Friedrich der Große: *Briefe*, 1927, 251.
[496] Franz Schuselka: *Briefe Josephs des Zweiten.* Leipzig: Brockhaus, 1846, 246.

Knigge babona elleni prédikációit egyenesen a nagy József császárnak dedikálta,[497] aki viszont nem fogadta meg azt a kniggei tanácsot, hogy a babonák elleni harcot nem kell elsietni.[498]

A francia forradalom nem ismert kegyelmet, lelkesedett is Batsányi János:

> Ím, az igazságnak terjednek súgári;
> Dőlnek a babona fertelmes oltári,
> Melyek a setétség fene bálványának
> Annyi századoktól vérrel áradának.

És miután sok vér folyt, a századfordulón Aranka György is a porosz királyéhoz hasonló bölcsességre jutott: „Az a józan ész olyanformának tetszik nékem, mint a savanyú gyümölcs: nem szerethetem. Inkább hajlok a bolondsághoz. Csak e teheti az ember nyomorúságos életét édessé, legalább tűrhetővé. Az értelmet olyan veteménnek tartom, mely az emberi igaz mívelést el nem szenvedhető főben meg nem terem. Nem lehet, hogy a mi földünk ege annak természeti hazája legyen. Ha hol teremni láttatik, talán csak erőltetés, mint az északi tartományokban, a meleg házokban az ananás. A babona ellenben ez igenis itthon van."[499] És ezzel Aranka, aki vénkorában filozófiára adta a fejét, nem egy kortársa mulatságára, igazolta a nagy romantikus Hamann paradoxonját, éspedig azt, hogy filozófia heroizmusához szükség van egy kis lelkesedésre és babonára.[500] Hatvanéves fejjel be is járt a marosvásárhelyi kollégium fiatal tanárának, Köteles Sámuelnek az előadásaira, mert meg akarta érteni végre Kant tanítását, aminek az lett az ára, hogy elapadt a költői vénája, odalett a versgyártásra ösztönző ihlet: „Az Elme leányai még a nyáron elhagytak, nem tudom hová kurvannyokba mentek!"[501] Ősszel viszont már éjjel-nappal nem tudott mást tenni, csak „filozofikusan fantáziálni".[502]

A felvilágosodás babonaellenességét az ellenfelvilágosodás utilitárius babona-szemlélete, majd a romantika babonakultusza váltotta fel. Joseph de Maistre szentpétervári beszélgetőpartnerei az észkultusz ellenében racionálisan mérlegelték a babonának nevezett hagyományok jelentőségét, de oly formán, hogy a babona létét és pozitív szerepét elismerjék. A Lovag Maistre véleményét tolmácsolja, amikor azt mondja, „hiszem, hogy a babona a vallás kiérlelt műve, amelyet nem kell lerombolni". Az emberáldozat

[497] Adolph von Knigge: *Sechs Predigten gegen Despotismus, Dumheit, Aberglauben, Ungerechtigkeit, Untreue und Mussiggang.* Frankfurt am Mayn: Andreä, 1783.

[498] Adolf von Knigge: *Über den Umgang mit Menschen.* Gera: Griesbach, 1891, 111., 342.

[499] OSZKK, Levelestár, Aranka György levele Fekete Jánosnak, Marosvásárhely, 1801. aug. 13.

[500] Norman Hampson: *The Enlightenment.* London: Penguin, 1990, 193.

[501] OSZKK, Levelestár, 1801. szept. 12.

[502] Sibiu, Arhivele Naţionale, Ms. var. II. 733. Aranka György levele Michael Ballmannak, Marosvásárhely, 1801. nov. 25.

abszurditását elvetette, viszont a becsület az erény babonája – tehát hasznos.[503] Novalisnál „a babona szükségesebb a valláshoz, mint azt általában hiszik".[504] A babona itt már nem egyszerűen hókuszpókusz, hanem hiedelem és meggyőződés, az önboldogítás és mások boldogításának eszköze. És a cél: visszatérés a felvilágosodás kiszámítható – számokkal és ábrákkal leírható – világából oda, ahol a fény és az árnyék valódi világossággá egyesül:

> Ha majd nem az ábrák s a számok
> kulcsára nyitnák a világot;
> ha csókolva-dalolva többet
> tudnak a lények, mint a bölcsek;
> szabad élete lesz a világnak,
> és visszaadják önmagának;
> ha fény meg árny újra valódi
> világossággá fog fonódni;
> s versben, mesében írva látják
> a lét örök históriáját: -
> fölzeng egy titkos ige, és
> az egész fonák lét semmibe vész.
>
> (Rónay György fordítása)

Ez válasz a korkérdésre, amelyet Spranger így foglalt össze: „Miért és hogyan idegenedett el az ember (a kultúra embere) önmagától?"[505] Rousseau „vissza a természethez" jelszavát ezzel – mondhatnánk – „az előre a költészethez és az elbeszéléshez" programjával egészítette ki, és a rousseau-i természet helyét elfoglalta a – romantika szimbólumává váló – „kék virág", illetve annak keresése. A novalisi mese nem népmese, amely hiedelemlények és emberek örök küzdelméről és együttműködéséről szól, közelebb áll ahhoz, amit Hajnal István „igaz mesének" nevezett, amikor 1947-ben azt kívánta, hogy „a történet legyen újra mese; megrendítő, mert igaz mese. Az örök emberi kíváncsiságot elégítse ki, mert az önzetlen, naiv kíváncsiság minden tudomány végső hajtóereje."[506] A történelem és a történetírás azonban nem igazodik az ilyen kívánalmakhoz.

Ion Budai-Deleanu már olyan tragikomikus eposzba foglalta a felvilágosodás nagy téziseit, amelyben önálló mitológiát teremtett a népi hiedelemvilág és a kereszténység egyes elemeiből. Senki a kortársak közül nem tudta így a folklórt a szépirodalomba be-

[503] Joseph de Maistre: *Les soirées de Saint-Pétersbourg II*. Lyon – Paris: Lesne Pelagaud Rusand, 1854. 64–65.

[504] Novalis: *Fragmente – Geschichte meines Lebens*. http://gutenberg.spiegel.de/buch/fragmente-6618/4 (2015-05-19).

[505] EKK, F 103 XV/53. Eduard Spranger levele Prohászka Lajosnak, Tübingen, 1959. ápr. 8.

[506] MTAKK, Ms. 5386/62-66.

építeni és a tudós kultúrával ötvözni. Antik istenek mintájára kialakított földöntúli lények szóltak be a földi halandók sorsába, akiket két részre osztott. Az egyik a felvilágosult uralkodó hadserege, amelyet a kanti kategorikus imperatívusz vezetett, a másik a saját babonáiban és hiedelmeiben élő tömeg, a cigányok, akik valójában a hagyományos világot modellnek tekintő csőcselék allegorikus figurái, és ez is lett a végzetük, önnönmaguk megreformálása anarchiába fulladt, míg a hadsereg „a szabadság vagy halál" jelszavával lázadt fel a sors ellen, és ezzel a harcos romantika és a nacionalizmus kora jelent meg a horizonton.[507]

A szabadságharc felemelő. De aztán minden a maga ellentétébe fordul. „Amilyen mértékben – vélte Rivarol – a babona eltűnik a nép körében, olyan mértékben kell a kormányzatnak éberségét fokoznia és olyan mértékben kell a tekintélyre és fegyelemre ügyelnie."[508] És Rivarolt sokban igazolta a történelem. Méghozzá a kommunizmus története. Lelkesen irtották a babonákat, előadásokat tartottak, amelyekből sok mindent megtudunk, s amelyek a maguk módján a régi babonairtó könyvek folytatásainak is tekinthetők. A kommunizmus a felvilágosodás örökségét vállalta fel a maga módján, szabadságot és jólétet ígért, és ennek a szabadság és jólét utáni vágynak lett az áldozata. Utópiája naiv babonának bizonyult. Átléptünk az erőszak-mitológiák korába. Hatalmas kollektív hiedelemlények léptek színre. Karinthy Frigyes pedig 1930-ban még nyugodtan megállapíthatta: „A humanizmus helyes és egészséges logikáját csak egy ugyanolyan erejű téveszme logikája döntheti meg, lépheti át. Nos, el kell ismerni az igazság kedvéért, hogy ilyen klasszikus, hibátlan téveszmét, ilyen logikus, szinte azt mondhatnám: a józan Ésszel méreteiben egyenrangú Tébolyt eddig kizáróan a kommunista filozófusoknak sikerült előállítani, a »kollektív lélek« fogalmának megalkotásával." A kollektív lélek emanációja a „Társadalom", azaz „eddig az állattanban még le nem írt eleven Csodaszörny", ez pedig „az én fejemen keresztül [...] gondolkodik és akar valamit, amihez nekem semmi közöm, nekem azt kell tennem, amit a Csodaszörny akar, akár tudom, akár nem, hogy mit akar".[509] Karinthy a kommunisták munkásosztályára utalt, de a fajelmélet faja is „csodaszörny". Nyomukban minden „igaz mese" szenvedéstörténet. Vajon lehet még remény a felvilágosodás?

A felvilágosodás és a babonaság viszonyát Madách Imre úgy foglalta össze *Az ember tragédiájá*ban, hogy a szabadkőműves hiedelmeket és a felvilágosodás korát követő keserű csalódásokat is megtapasztalta. Igaz, nem lehetett szabadkőműves, mert amikor élt és alkotott, hazájában a mozgalom még nem szabadult fel a tiltás alól. Ősei és rokonai között viszont lelkes szabadkőművesek akadhattak. (A családi könyvtár leltárja is sok szabadkőműves kiadványt tart nyilván.) *Az ember tragédiájá*ban az Úr úgy szólt, ahogy a szabadkőművesek hitték:

[507] Miskolczy Ambrus: *Eposz és történelem*. A Cigányiász *avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése a magyar és román irodalomban*. Budapest: Lucidus, 2008.
[508] Ernst Jürgen: *Rivarol*. Frankfurt am Main: Klosterrnann, 1956, 66.
[509] Karinthy Frigyes: *Kísértetek és szellemek*. Budapest: Pannon, 1992, 232–233.

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.

Közben az emberről való tudásunk is sokat változott, Madách pedig Luciferben, a bukott angyalban az emberről és történetéről való tudás hátra- és előretekintő, múlt és jövő összefüggéseit felismerő – babonás kifejezéssel – „látót" vagy „nézőt" szólaltatja meg. Ádám már túllát a felvilágosodás babonaellenességén:

A babona
Bárgyút vakít csak, aki úgysem érzi
A szellemet, mely köztünk hat, mozog;
De testvérét felismerné a jobb, ha
Rideg tanod számokkal meg nem ölné.

Ádám kifakadása jelzi, a felvilágosodás babonairtó lendülete is megtörik, amikor az ösztönvilágból addig nem sejtett erők törnek fel. Lucifer igazi dialektikus, a földi történelem ura és titkainak ismerője:

Valóban, melyre lépsz, dicső a pálya,
Nagyság s erény leszen tehát vezéred,
E két szó, mely csak úgy bír testesülni,
Ha babona, előítélet és
Tudatlanság álland mellette őrt. -
Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napsugárból összegyúrva
Tudásra törpe és vakságra nagy.

Malinowski közelről is látta és tapasztalta, hogy primitív és komplex kultúrában az embernek ugyanazokkal a problémákkal kell szembenéznie, mely „problémák annak a ténynek a folyományai, hogy az emberi test különböző szerves szükségletek rabszolgája, és olyan környezetben él, amely egyszerre legjobb szövetségese, hiszen nyersanyagokkal látja el, és egyben legrosszabb ellensége, mert ellenséges erőktől hemzseg".[510] Minapi erdélyi, mezőségi tapasztalat szerint „a hiedelmek [...] a mitikus szféra közbeiktatásával a környezethez való optimális viszonyulás eszközét alkotják. Ezáltal pedig a létezést teszik lehetővé, a létezés veszély-faktorát csökkentik." Márpedig „a létezés alternatívája a gonosszal való szerződéskötés, valamint a gonosszal való örökös szembenállás."[511] Ná-

[510] Bronislaw Malinowski: *Une théorie scientifique de la culture et autres essais*. Paris: F. Maspero, 1968, 36.
[511] Keszeg: *Mezőségi hiedelmek*, 1999, 152.

lunk hagyomány útján terjedtek a megfelelő technikák, Nyugaton írásban, Franciaországban a 18. század végén ördögidéző kézikönyv látott napvilágot.[512]

De mi is a gonosz? Nem kétséges, „nem fogalom, hanem a fenyegetésnek a neve, amely a szabad tudatot érheti, vagy amelyet e tudat maga gyakorolhat. Ott éri fenyegetés, ahol a természet elzárkózik az értelem keresése elől, a káoszban, az esetlegességben, az entrópiában, a zabálásban és felzabáltatásban."[513] Így jelenik meg a horizonton a gonosz transzcendenciájának képzete. Márpedig – hangsúlyozza René Girard – „az evangéliumok csak egy transzcendenciáról adnak számot, az isteni szeretet transzcendenciájáról, amely győzedelmeskedik az erőszak fölött".[514] A felvilágosodás azon hívei, akik hittek a lélek halhatatlanságában, maguk is ilyenformán gondolkoztak.

A modern ember már nem fogadja el a hagyományos mágikus–animisztikus világszemléletet, amely a dolgoknak lelket tulajdonított, és mindenütt szellemeket látott, amelyek szimbólumokban, jelekben nyilvánulnak meg, és a mágiával a dolgokra éppen a lelkükkel, szellemükkel való érintkezéssel lehetett hatni.[515] Számunkra ez illúzió, de az illúzió nosztalgiája tovább él a művészetben, és egy-egy remekműben valóvá válik, ha nem is úgy éljük át, ahogy a mágikus animizmus hordozói. Baudelaire animizmusa már a posztmodern romlottságot is előre megjeleníti:

Templom a természet: élő oszlopai
időnkint szavakat mormolnak összesúgva;
Jelképek erdején át visz az ember útja,
s a vendéget szemük barátként figyeli.
Ahogy a távoli visszhangok egyberingnak
valami titkos és mély egység tengerén,
mely, mint az éjszaka, oly nagy, és mint a fény,
egymásba csendül a szín és a hang s az illat.
Vannak gyermeki húst utánzó friss szagok,
oboa-édesek, zöldek, mint a szavannák,
- s mások, győzelmesek, romlottak, gazdagok,
melyek a végtelen kapuit nyitogatják,
mint az ámbra, mosusz, tömjén és benzoé:
test s lélek mámora zeng bennük ég felé.

(Szabó Lőrinc fordítása)

[512] Eloïse Mozzani: *Magie et superstition de la fin de l'Ancien Régime à la Restauration*. Paris: R. Laffont, 1988, 46–47.

[513] Rüdiger Safranski: *A Gonosz avagy a szabadság drámája*. Budapest: Európa, 1999, 12.

[514] René Girard: *The Scapegoat*. Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press, 1986, 194.

[515] Tánczos Vilmos: *Folklórszimbólumok*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006.

Bartók – kolindáktól ihletett – *Cantata profaná*ja heroikus kísérlet a romlás világából való kitörésre, és a reintegrációra a „lét megszakíthatatlan láncának" világába, amiről a nagyszebeni páholyban Eder is értekezett.

A felvilágosodás megszabadította az embert a babonaságtól és annak fő alakjaitól, a démonoktól, a szellemektől de – akarata ellenére – egy sokkal veszélyesebb démonra hagyta, önmagára és a szellemtelenségre, ami a mágia-pótló reklámvilágban ölt dologi jelleget. És egyre jobban látható, hogy az ember legnagyobb ellensége önmaga, és miután már a babona sem „álland mellette őrt", megsemmisíti magát az élet forrását is, a természetet, és technicista babonák foglyaként önmagát is, ha képzett homeopaták helyett azokra az egydimenziós orvosokra hallgat, akik a homeopátiát babonának tartják. Ezért emlékezzünk kegyelettel Samuel Hahnemannra, a nagyszebeni szabadkőművesre és későbbi társaira, akiknek ezt a babonagyűjteményt köszönhetjük...

Michael von Brukenthal körkérédése és Baló Bálint, Samuel Barbenius, Jacob Bayer, Michael Binder, Bodor János, Ioan Halmaghi, Köpetzi Bodos Sámuel, Johann Gottfried Schenker válasza

Michael von Brukenthal: „Kivánván tudni, mitsoda babonaságok és bal vélekedések uralkodjanak…"[516]

Segesvár 26dik aprilis 1789

Kivánván tudni, mitsoda babonaságok és bal vélekedések uralkodjanak még a' köz emberek között, tudniillik mitsoda vélekedéssel légyenek még mais, és mennyire higgyék, a' boszorkányokat, az halottak lelkének éjjeli ki járását, vulgo Vámpir, deákul Sanguisugae (:a Spectrumokat:) vagy jelenéseket, Kisérteteket, Lüdértzeket 's azoknak emberekhez való járását, az (:Omeneket:) vagy babonás jeleket, az tisztátalan lelkek által való éjjeli nyomatásokat, vagy test linkadásokot és több efféléket? És remélvén továbbá, hogy a' tiszteletes Papi Clerus, melyjnek a' maga pásztorsága és tanittása alatt való Népnek esméreti, leginkább szivén fekszik, és főbb kötelessége, ebben leg jobb tudosittást tehet; Tiszteletes Uramot is ezennel arra kivántam birni, hogy velem mind azt, valamit ebben az részben eddig elé tapasztalt és meg jegyzett, minden tartozkodás nélkül szabadoson,

[516] MOL, F 277 1789:890 [Körlevél-fogalmazvány, bal hasábon a papok neve és székhelye, jobb hasábon a körlevél szövege:]
Rever. DD. Valentino Balo Fogarasiensi
Mattheo Kereßtesi KVásárhelyiensi
Samuel Kotsis Szt Györgyiensi
Mich. Intze Also Csernatoniensi
Ladislao Baktsi Also Rakosiensi
Samueli Kaszoni Udvarhelyiensi
Samueli Jozsa Fartzadiensi
Sam. Ardai Agyagfalviensi
Sam. Benkő Bögöziensi
Sam. Köpetzi Koboriensi
A papok nevét és illetőségét Brukenthal a maga kezével rótta a fogalmazványra, ennek szövegét más kéz vetette papírra, viszont ugyancsak Brukenthal a maga kezével tett bizonyos javításokat, egyes részeket ugyanis kihúzott, és bővebben kifejtett. A kihúzott részeket ékes < > zárójelbe tettük. Kiegészítései a magyar nyelv tökéletes birtoklására vallanak. Ilyen javítások: „Kisértteteket, Lüdértzeket 's azoknak emberekhez való járását"; „megtudása által is nem az ő károkra igyekezem, sőtt inkább az egész Közönségnek javára igyekezem munkálodni".

és mezittelen fel fedezett szivel közölje, annyival is inkább, hogy sokkal esméretesebbek előttem az emberi gyarloságok, mintsem hogy mind azok közönségesen még a' leg nevettségesebb költemények által is, valamint az magok mélto érdemekből és tekintetekből én előttem el veszthetnének, és ha ezen egybe szedett tapasztalásoknak <tsak különös hasznát akarom venni> megtudása által is nem az ő károkra igyekezem, sőtt inkább az egész Közönségnek javára igyekezem munkálodni.
Az munka, melyet a' felyebb nevezett (:Superstitio:) babonás vélekedéseknek esmértető jeleiről kell készitteni, azt akarnám hogy bizonyos rend és sinor mérték szerint légyen ki dolgozva, még pedig olyan formálag, hogy leg elsőbben bizonyos jelei az még uralkodó Superstitionak, azután az ezt követő különös szakaszban §.^{ban} <az eszközök tétessenek fel, melyekkel annak az rosznak el hárittására, melytől a köz emberek babonaságbol, superstitiobol félnek, élni szoktanak.> jegyeztessenek fel azok a' babonás eszközök, a' mellyekkel az fennebb fel jedgyzett babonás költeményektől félő emberek szoktak azoknak magoktól való el hárittására élni.
Eggy példa a' dolgot jobban meg fogja világosittani.

Fel tétetik tudniillik az a' kérdés; ha valyon hiszi é még a' Község a' boszorkányokot? a' felelet erre az: igenis hiszi. Ezen feleletnek meg erősittésére és meg bizonyittására már olyan tselekedetek és történetek számláltatnak elő, melyeket a' község a' boszorkányoknak tulajdonitand. p. o. A' köz ember hiszi, hogy boszorkányok tselekedete az; ha t.i.
1. Ha az Tehény tej helyett vért ad.
2.º Ha egy, vagy több darab marha hirtelen el döglik, ugy, hogy az köz ember előtt annak oka nem mindjárt nyilvánságos.
3.º Ha mikor valakinek a' szája, az muskulusok hirtelen való egybe vonodása (:görts, sibbadás:) által félre vonul.
4.º Bizonyos vén aszszonyoknak, vétuláknak fel keresése a' végre, hogy azoktól meg lehessen tudni, hogy valakinek el veszett portékája hol légyen, és több ehez hasonlo babonás vélekedések. Már; midőn mind azok az esmértető jelek, melyek által meg lehet bizonyitani, hogy a' köz Nép, a' boszorkányokat hiszi, elő számláltattak, és e mellett különös, Singuláris Casusok és történetek, melyek az effélékben elő fordultanak, fel tétettek az munkában; tehát

Következik ezen Tractátusnak az 2^{dik} része, melyjben azt kell meg mutatni, mit szoktak közönségesen tselekedni, és mitsoda eszközökkel szokták magokat a' boszorkányok ellen, a' köz emberek oltalmazni. P. o.
1º Ujj esztendő Napján egygy Seprőt meg forditva az ajto küszöbire ki tesznek, 's mindenkinek, a' ki akkor előbször menyen ki a' házbol, valami különös módon, talám éppen egészszen meg fordulva, vagy négy kéz láb mászva kelletik ezen keresztül ki menni.
2º Szent János Napja felé, éjtszaka, egygy Ág, egygy vad Rosa tőről le vágattatik, és valahová egygy hasadékba, az kapuba szurattatik.
3º Némelyek egygy eltört eke talyiga kereket tésznek fel az házokra.

4º Az bornyaknak egygy sinort kötnek a' nyakokba, és ahoz egygy el viselődött és el tőrt fa kalánt akasztanak; p p. és több efféléket tselekszenek. Efféle babonás dolgok el kerülésére való babonás tselekedeteket és módokat (:Pervertendi mediumokat:) gyakran lehet az gyermek ágyba fekvő aszszonyok körül tapasztalni, és azoknak applicatioja és azokkal való élés alkalmatosságával, bizonyos, és egészszen különös tzeremóniák és szollások, (:dicteriumok:) kivántatnak meg; – a' melyeket per extensum egész tökélletességgel kell fel jegyezni a' midőn tulajdonképpen ezekből lehet természeti tulajdonságát és valóságát minden efféle oktalan babonáknak leg jobban ki venni és ki tanulni.
Ezen modon minden féle nemeit az még uralkodó Superstitionak és babonának ki kell dolgozni, és mivel az felyebb meg irt külömbség nem minden babonáknak nemében találtathatik fel, a' midőn olyan babonázások is vagynak, melyekkel tsak bizonyos nemü és hivatalu emberek élnek, a' kik is azt az abbol következni várt haszonért gyakorolják, tehát ezekre nézve az a' Szakasz, §.; melyben a' babonás Mesterségek el kerülésére való eszközök, a' többiben fel tétetnek, itten önként el marad. Ilyen babonázásokat nem ritkán tapasztalhatni;
1º. Az Méhes Gazdákban.
2º. Az Vadászokban.
3º. A Kotsisokban. Etc. etc.
A Kotsisok p. o. azt hiszik, hogy ha egy holt embernek, kivált ha akasztott, vagy egyébként erőszakos halál nemével meg holt embernek kezét, az Istálloban tartyák, ez a' kéz a' Lovakat tisztán tartaná (:Mert hogy ők az Istálloban Fokhagymát és fekete ketske gödölyét tartanak, azt az boszorkányok el irtoztatására nézve tselekszik, következésképpen maga fenn nevezett helyén elé fordul:)

Ha T. U. maga is, ezt jól gondolóra vészi, és maga tapasztalása segittségével él, mind ezeket az különböző Nemeit az uralkodó vagy szokássá vált babonaságoknak és Superstitioknak fel fogja találni, 's következés képpen az erről tejendő munkát könynyen ki dolgozhattya, haszintén az munka egy kevéssé hoszszasotska lenne is, mivel annak gyökeres keresésében az arra való inditto eszköz igen nagy.

Még tsak azt akarom megjegyezni, hogy ebben a dologban nem kell az Embernek magát tsak az maga religioján való Emberek között uralkodó babonákra szorittani, és határoznia, hanem mindent fel kell tenni, a' mit T. U. tud, hogy Erdélyjben, nevezetesen pediglen abban az környékben szokásban vagyon.

2º és utoljára ezt is az meg jegyzésre méltonak itélem, hogy ez az Munka egészszen titkoson, és a nélkül hogy valahol valami tekintetet gerjeszthessen dolgoztassék ki, ne hogy a' köz Ember azt hidje vagy gondolja, hogy ezen dolgok, mivel azoknak ki tanulása iránt szorgalmatoskodunk, ne talán hasznosoknak és joknak tartatnak; mert jóllehet az ilyen babonázást jónak tartani nem lehet, mindazáltal semmi kemény, vagy érezhető eszközt ennek el fordittására fel venni nem lehetne; sőt ezáltal a' roszszat még nagyobbitaná és mérgesittené az Ember.

Erre az dologra nézve következendő <April>[október][517] végéig el várom a' választ, és olyj reménységgel vagyok, hogy azt addig tökélletesen ki lehet dolgozni.

Michael von Brukenthal: „Da mir daran gelegen ist zu wißen waß für Vorurtheile und Aberglauben noch unter dem gemeinen Mann herschen...“[518]

Vortrag
Schaeßburg, am 26sten April 1789.

Da mir daran gelegen ist zu wißen waß für Vorurtheile und Aberglauben noch unter dem gemeinen Mann herschen, ob und in wie weit nemlich diese noch die Hexen, Wampir, Gespenster, Ahndungen, das Drucken des Albs – und dergleichen glauben? und ferner zu hofen ist, daß der Geistlichkeit, die Kentnüß des Volks, das sie zu unterrichten und zu belehren hat, am meisten am Hertzen liegen werde, so habe ich Hochwürden hiemit auftragen wollen, mir hierüber diejenige Erfahrungen welche dieselben hierin gemacht haben mit aller Freymüthigkeit und Ofenhertzigkeit mitzutheilen, um so mehr, weilen ich die Schwachheiten der Menschen all zu wohl kenne, als daß selbe im gantzen genommen, selbst durch die lächerlichste Geschichten, von ihrem Werth und Ansehen in meinen Augen etwas verliehren könten, und weilen ich hievon nie einen nachteiligen Gebrauch zu machen gesonnen bin.

Die Arbeit, welche über diese obenangezeigte Kennzeichen der Vorurtheile zu machen ist, mögte ich zwar, daß sie nach einer gewißen Ordnung gemacht würde, dergestalt zwar, daß erstlich die Kenzeichen eines noch bestehenden Vorurtheils, sodann in der darauf folgenden besondren Abtheilung die Mittel angezeigt würden, welche zur Abwendung des Übels, daß aus dem Vorurtheile von dem gemeinen Mann befürchtet wird angewandt wird. Ein Beyspiel wird dieses beßer erläutern.

[517] A német utasítás alapján pótoltuk a hónap megnevezését.
[518] MOL, F 277 1789:890. Fogalmazvány. [Bal hasábon:] „expediert den 2ten May 1789."
[Kiküldve a követezőknek:]
Dem Herrn Pfarrer von Czeiden. Georg Draudt
v Sárkány. Sam. Barbenius
v Honigberg Paul Roth
v Weydenbach Joh: Roth
v Katzendorf Bayer
v Schäßburg Schenker
v. Kreutz. Binder
v. Fogaras. Joh. Deubler.
Vicar aus Fogaras Halmágyi

A beérkezett jelentések lelőhelye: OSZKK, Fol. Lat. 2014.,Quart. Germ. 159. (Ez utóbbi kötet csak Schenker jelentése.)

Es wird nemlich die Frage gemacht, ob noch Hexen geglaubt werden? Die Antwort darauf ist: Ja es werden daran geglaubt. Dieses nun zu beweisen oder zu bestärken werden Facten hergezählt. Zum Beispiel, der Gemeine Mann glaubt, daß von Hexen herrühre

1. wenn eine Kuh anstatt Milch Bluth giebt,

2tens wenn ein oder mehrere Stuck Vieh umfallen, ohne daß die Ursachen dieses Umfals in den Augen des gemeinen Mannes sogleich sichtbahr sind,

3tens wenn durch die Wirkung eines krampfigten Zufalles jemandem der Mund verschoben wird,

4tens das Aufsuchen gewißer alter Weiber, wenn etwas verlohren gegangen, damit durch diese erfahren werde wo sich das Verlohrne befindet, u. d. gleichen mehr. Jezt wenn alle die Kenzeichen durch die man darthun kan daß der Gemeine Mann die Hexen glaubt hergezehlet, und hirbey auch besonder eintzelne Fälle die sich ergeben haben angeführt worden, so komt der 2te Theil der Abhandlung von den Hexen, worin anzuführen ist, waß man macht um vor den Hexen bewahrt zu seyn, zum Beispiel.

1. Am Neuen Jahrs Tag wird ein Besen verkehrt in die Thür gelegt, jeder der zuerst hinauß geht muß auf ein besondre Art, vielleicht gar rücklings, oder auf allen Vieren, über diesen hinauß gehen.

2tens in der Nacht gegen den Johannis Tag wird ein Ast von einem Wilden Rosen-Strauch abgeschnitten und irgendwohin in einen Riß am Thor eingestekt.

3tens andre setzen ein zerbrochnes Pflug-Rad auf ihre Häußer.

4tens den Kälbern wird um den Hals eine Schnur und an diese ein gebrauchter und zerbrochner höltzerner Löfel angehenkt, p. p. und waß dergleichen mehr ist; dieserley Vorbauungs Mittel kamen nicht selten bey den Kindbetterinnen vor, und es werden bey Anwendung gewiße gantz besondre Ceremonien und Sprüchel erfordert, welche alle gantz ausführlich angemerkt werden müßen, indem aus diesen eigentlich die wahre Beschafenheit aller dieser Einfältigkeiten am besten ausgenommen werden kann.

Auf diese Art sind alle Gattungen der noch herschenden Vorurtheile durchzuarbeiten, und weilen nicht bey allen der oben angeführte Unterschied Platz findet, indem auch solche Vorurtheile sind, womit sich nur eine gewiße Gattung Leuthe abgiebt, welche davon Nutzen erwarten, so fält die Abtheilung wo man dargegen Vorbeugs-Mittel anwendet ohnehin weg. Es außern sich diese Vorurtheile nicht selten.

1stlich bey den Bienen Würthen,

2tens bey den Jägern,

3tens bey den Kutschern, und s. w.

Die Kutscher zum Beispiel glauben, daß wenn sie von einem toden Menschen, besonders wenn solcher hingerichtet wurde, eine Hand im Stall haben, diese Hand die Pferde sauber hielte. Dann daß sie im Stall Knoblauch, einen schwartzen Ziege Bok u. d. g. zu halten trachten, ist etwas waß zu Verscheuchung der Hexen dienen sol, und komt demnach dort vor.

Wenn Euer Würden selbst hierüber nachdenken und Ihre Erfahrung zu Hülfe nehmen, so werden dieselben alle die besondere Zweige herschender oder im Schwung gehende Vorurtheile und Aberglauben ausfinden, und also auch hierüber das Elaborat leicht verfertigen obwohlen solches etwas weitläuftig ausfallen dürfte, weilen der Stof darzu bey gehöriger Erörterung weitläuftig ist.

Ich finde nur noch dieses anzumerken, daß sich hiebey nicht nur auf die zwischen Euer Würden Religionsverwandten herschenden Vorurtheile einzuschränken, sondern alles anzuführen ist, was Euer Würden wißen, daß es in Siebenbürgen, besonders aber in dasigen Gegenden im Schwunge geht.

2tens und leztlichens finde ich auch dieses zu bemerken, daß diese Ausarbeitung gantz ins Geheim und ohne irgend ein Aufsehen zu erregen gemacht werden muß, damit der Gemeine Mann ja nicht glaube, daß diese Sachen, weilen man auf deren Erforschung aufmerksam ist, gut geheißen würden, denn wenn man gleich dergleichen abergläubisches Zeug nicht gut heißen kan, so läßt sich doch zu deßen Abstellung nichts nachdrückliges vorkehren. Man würde das Übel dadurch nur ärger machen. Ich erwarte hierüber biß Ende October des Jahres die Antwort, und ich glaube, daß man biß dahin solche vollständig aufführen könne.

Köpeczi Bodos Sámuel: „...igyekeztem fizetés igéréssel is..."

Kegyelmes Uram!

Excellentziád méltóztatott parantsolattyát mély alázatossággal tisztelvén, imé bátorkodom ezen tsekély irásba foglalva Excellentziád Méltóságos tekintete eleibe terjeszteni a' köz babonáról egybe szedegethetett gyüjteményetskémet, kiváltképpen a' mennyiben azokról igen megjegyezhető ez az én Megyém, melynek előttem élt Papja is több hitelt adott a' Bábák beszédjeinek, mint az értelemmel ékes Böltsek erősittésének, a' régi szenynyes hagyománynak, mint a' jelenvaló világos tapasztalásnak. Mind azokat, melyeket akartam vólna, és igyekeztem fizetés igéréssel is, ki nem tanúlhattam, már tudva lévén a' Nép előtt, hogy én ezen babonának, boszorkányságnak ellensége légyek; azért jó reménységgel táplálom magamat, hogy Excellentziád fogyatkozását Gyüjteményemnek méltóztatik énnen hibámnak nem tulajdonitani. Ha Excellentziád jó tzélyára valamit alkalmatos vóltam forditthatni, örömemre, és nagyobbakra serkentőn gyanánt lészen. Engedje a' Fő Böltsesség, hogy Excellentziád, a' mely köz haszonra tzéloz ebben a' tekintetben is, az a' mostaniakat és jövendőbélieket méltó háládatosságra kötelezze. Én pedig örökös engedelmességgel igyekezem azt minden ki telhetőkben megbizonyitani, hogy
Excellentziádnak

leg hüségesebb alázatos Szolgája
Köpetzi B. Sámuel mp.

Kobor. 1789. 13. Julii H[elység]. Papja

* * * * *

Felix! quo potuit rerum cognoscere causas,
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus, strepitumque Acherontis avari.[519]
Virg. Georg. L. II. v. 415.

Kóltsa
A betsülletből ki nem írt neveknek

V. Sz. M. tészi Voldorfi Szepesi Mosesné.
V. P. din R. tészi Voldorfi Popa din Ripa.
Im K. I. tészi Ipom, Komáromi István.
V. A. L és L. tészi Voldorfi Apáti László és Lajos.

Gyüjtemény,
mely
A' községnek gyakorlatosobb babonáit foglallya magában.

Bévezetés

Nem az állván előttem, hogy a' köz Babonáknak azokot a' Nemeit gyüjtsem őszve, melyek a' Vallást, vagy Isteni tiszteletet meg undokítani, avagy az igaz Isteni esméretet meg homályositani itéltethetnek,[520][a] hanem a' melyeket a' mit nevet az okosság,[521b] úgy kárhoztat az Isten beszide is:[522][c] nem s biztathatván én magamat azzal, hogy hogy ezen

[519] Mily boldog, ki a dolog okát ismerni tanulta,
És a könyörtelen elmúlás minden riadalmát
Sarka alá veti, sőt a falánk Acherón örömét is! Vergilius: *Georgica. II.* 490–492. (Fordította Lakatos István)

[520 a] [a betűvel jelzett jegyzet eredeti lapalji jegyzet]Vid. I. Fr. Buddeus in Taesibus de Ath. et Superst. cap. 8. et Sg. M.L.C. Essai sur les Erreurs et les Superstitions. [Lásd: Johannes Franciscus Buddeus: *Theses theologicæ de atheismo et superstitione*. Jena, 1718.; Jean Louis Castilhon: *Essai sur les erreurs et les superstitions*. Amsterdam, 1765.]

[521 b] Sam. Werenfels Dissert. De Superstitione in rebus physicis. [Samuel Werenfels: *Dissertatio de superstitione in rebus physicis*. Basel, 1693.]

[522 c] 5 Mos. 18: 10.11.12. Esa. 8:19. 'sa't. [*Mózes V. Könyve* 18:10.: „Ne legyen olyan nálad, aki a fiát vagy leányát áldozatul elégeti, ne legyen jós, se varázslást űző, jelmagyarázó vagy igéző! 11.: Ne legyen
átokmondó, se szellemidéző, se jövendőmondó, se halottaktól tudakozódó! 12.: Mert utálatos az

balgatagságnak minden szüleménnyeit, melyek az ostoba községnek nagyobb, oktalan részit félelemben tartyák, vagy valami tsalfa reménséggel táplályák, sőt olykor a' Nagyobb Rendű, és külömben bőlts embereket is meg-tántorították, elő és öszve szedhessem; mert valyon azt ki vihetné véghez? midőn nem tsak minden Nép és Nemzetség, hanem minden Város és Falu, sőt Familia vagy Háznép bövölködik effélékkel, és nem tsak közönségesekkel, melyeket a' minémü hiedelemmel vettek az öregebbektől, olyan bizonyittással adnak által az ifjabbaknak, hanem különösökkel is, melyeknek használó erejét hijába tudakozza valaki, mint p. o.

Vagyon itten az én Falumban egy kevesebb jórol mint roszszról esmeretes ember, kinek Felesége Mohából való (: ezt ezen dologra elég ennyiben ki nevezni :) ki is minden Újjhóld péntekin a' kapuját meg fordittya, hogy a' hol a' sarka vala előbb, már a' nyilója legyen ott; és ennek hasznát Senki a' Szomszédság közzül meg nem tudhatta; hanem látván, boszorkányságnak mondják. Talán a' jó ember azzal a' reménséggel tselekszi ezt felesége tanátsából, hogy igy az olykor őtöt nyomozók, mert gyakran jár titkos utakon, és keresi azt, a' mi másé, nem fognak nyomába akadni, vagy ha abba akadtak is, eltévesztik.

Ezekre nézve nem fog nékem hibául tulajdoníttatni, ha a' melyek esmeretesebbek, és annyira gyakorlatban vagynak, hogy én is meg érthettem; és főképpen, a' melyek inkább ezen én Falumban uralkodnak, öszve szedegetem: ezek közül is pedig tsak azokat válogatom ki inkább, a' melyek közönségesen nem tiszta dolognak tartatnak, és a' Gonoszoknak, az az, vagy éppen az Ördögöknek, vagy tsak az azokkal tzimboráló embereknek tulajdonittatnak, kik a' menyiben ártalmasoknak itéltetnek, Boszorkányoknak neveztetnek, a' mennyiben ellenben használhatóknak gondoltatnak, Jósoknak és Nézőknek.

Babonák kútfeje.

Mikor az emberek valami terhes környülállások között, és kedvetlen állapottyokban nem tudnak magokon segiteni, a' közmondás szerint, fához fühöz ragaszkodnak,[523]d innen meg tetszik, hogy a' mily tudatlanság szülte légyen ezt az ostoba hiedelmet; és ugyan ez okozta amaz oktalan félelmet is, mert a' keveset látott, hallott, és tapasztalt ember, mikor lát, hall, vagy szenved valami rendkívüli-valót, okát pedig annak nem tudja, azt mindjárt nem tiszta dolognak véli, a'ki azt tselekedte, nints, úgy mond, egye-

---

Úr előtt mindaz, aki ilyet cselekszik: éppen ezek miatt az utálatos dolgok miatt űzi ki előled." *Ésaiás Könyve* 8:19.: „Ha majd azt mondják nektek, hogy forduljatok a halottidézőkhöz és jövendőmondókhoz,
akik suttognak és mormolnak, ezt feleljétek: Nem Istenéhez kell fordulnia a népnek? A holtakhoz kell fordulni az élő helyett?"]

[523]d Nescia mens hominum fati, sortisque futurae; etc. Ovid. [Emberi szív, te, jövő sorsod, véged sose látó stb.
Vergilius: *Aeneis*. 10501. (Fordította Lakatos István)]

dül, bizonyos ez abbólis, hogy mentől inkább nő és terjed a' tudomány, annál inkább enyészik el az emberek' szívekből mind a' vak hiedelem, mind az oktalan félelem. Talán nem leszsz helytelen erre példát emlitenem:

Esmeretlen vólt Erdélyben a' *Philosophia Experimentális*, mig nem J. H. Bisterfeld Fejérváron[524] tanitani kezdé: nem tsak tsudállák ennek experimentumait, még a' Fő Rendek is sokan, – hanem azt is kezdék közönségesen hirdetni, hogy azok nem tiszta dolgok, az az ember nints egyedül: ez a' vélekedés értemíg is meg tartott, mert ifjontan nem alávaló emberektől hallottam bal itéletet azon Istent igazán félt ember fellől: és hogy ő még sem halhatott vólna külömben, hanem az ördögök a' kőfalhoz verték; a' míg minden agya ki omlott, és koponyája most is az Enyedi Könyves-tár béli ritkaságok között mútogattatik (:a' Deákok tsintalanságából:) még talán most is meg vagyon ez a'szenny némely régibb pókhálós agyakban.

Garbontziás Deák.

Ez eredete a' Garbontzás és Jégesső-hordozó Deákoktól való félelemnek is, kiknek már most tsak emlékezetek vagyon fenn; noha hogy 'Somboron, a' többek között ilyen tudákos Mester lett légyen, ki sok hatalmas és ártalmas tselekedeteket vitt véghez, a' község most is, szentül hiszi, bár ha halya is, hogy a' mit ezen környék-béliek felőlle erősítenek, más környék béliek azt más felőll beszéllik. t.i.: Valami kis *experimentumotskák*ot meg tanúlván, az Ifju Mesterek (némelyek) a' magok Megyéjekben azok által magoknak mások felett való hirt és betsülletet igyekeztek szerezni, a' mihez olykor tsintalanság is járulván, azt nyerték, hogy mint Ördöngösoktől, az emberek meg félemlenének.

Az okoskodással keveset bibelődő község hogy az efféle babonáknak oly' sokat tulajdonitson, eleitől fogva, azt éppen nem lehet tsudálni, midőn esmeretesebbek, mint sem tagadni lehetne, azok a' Tudósok, mind a' Böltsesség szeretők, mind az Isteni esméretet tanitók közzül, kik tsak nem hasonló hiedelemmel erősitették az efféle ördögi munkákat,[525][e] sőt kárhoztatnák, mint Isten, és Sz. Irás tagadókat, a' kik külömben értenének: mert még nem tanúlták vala ki, hogy a' lelkek a' testekben oly' sokat nem tehetnek, és talán nem vették vólt észre, hogy a' tselekedet jelen lételt kíván.

Leg közelebbről talám rajtom történt az, hogy midőn mosolyognám az Ipomnak, külömben tudós, és nagy verselő embernek, a' boszorkányokról, lüdértzekről, hopp

[524] Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) a gyulafehérvári főiskolán is tanított. Elsőként fizikai kísérleteket is végzett, amiért sokan azt hitték, hogy az ördöggel cimborál.

[525][e] Conf. J. G. Dorschei Diss. de horrenda et miserabili Satanae obsessione. Jen. 1720. [Johannes Georgius Dorscheus: *Dissertatio de horrenda et miserabili Satanae obsessione*. [1667] Jena, 1720.]
item. B. Hahn Dis. de Spectro Endoreo. Jen. 1673. [Benedictus Hahn: *Dissertatio de Spectro Endoreo*. Jena, 1673.]
item. Christ. Mat. Pfaffii Dis. De operationibus Diabolicis. Tab. 1733. etc. [Cristoph Matthaeus Pfaff: *De operationibus diabolicis in hoc mundo*. Tubinga, 1733.]

hírivel való járásról, a' meg kantározósról, 's a' t. buzgón folytatott beszédeit,[526][g] mert nem tartottam méltóknak, rájok vagy ellenek szóllani, Atheus nevet vettem, és úgy meg jegyeztettem magamot, hogy nem átallotta légyen a' községet felőllem való azon bal itéletre birni, mint a' ki nem igaz tudományt, újj vallást, tanítanék, melyet a' ki hiszen mind bolond, mert a' ki a' boszorkányokat nem hiszi, nintsen annak igaz hite, sem vallása.

Azt sokkal inkább lehet tsudálni, mimódon nem fordúlhatott meg az okos elmékben is az, hogy még addig az ördöggel tzimboráló embereknek senki bizonyos esmértető jeleit nem adhatta; és a' kik azoktól leg inkább félnek, azok sem tudhattyák, kik légyenek a'félék; valakit pedig, még pedig ok nélkül, az ördöggel egy' hámba fogni, nints az okosságtól, sem a' keresztyénségtől, tsak Farizeúsi irigységnek döhösségéből származhatík e'féle vád; mert azok a' jelek, melyek hírleltetnek, melyek közül némelyek maga helyén, majd elő is fordúlnak, nem elégségesek valakit meg bélyegezni; a' hajdan gyakorlott megusztatás pedig ebben a' tekintetben tsak annyit tett, mint a' halálra sententziáztatandó gonosztévőnek kínzás által való vallattatása; hasonló a' tűzes vassal gyakorlott próbához, melyet mitsoda józan értelem hagyhatna helybe?

Terjedése.

Hogyha tehát böltsességnek tartatott, sőt hit ágazattyának, régen az, a' mit most nevet az okoskodás, mi tsuda, hogy a' Pogányság szemeteiből még nem tisztúlt Nép, mikor a' tudományhoz igen távol való atyafisága vólna, azonban pedig el nem kerülhetné a' nállánál, 's talán minden nemzeteknél ostobább Néppel való meg elegyedést, melynek vallásának is nagyobb része babona, melytől függ Pópáinak nagyobb tekintete és jövedelme; sőt maga tulajdon Papjaitól is azt hallaná, hogy a' boszorkányok miképpen játzodtathatnák a' Természet rendit a' felhőkben, a' földön, a' rejték, és föld alatt való helyeken, ezeknek annyira hitelt adott, hogy midőn az estvéli gyülésekben (:gúsalyasokban:) mese-beszédet, többire efféllékből állót, hallana, úgy meg rettenne szive, hogy még az ajtón is ki menni egyedül ne merészelne, éjjel temetőbe, templomba, pintzébe, vagy kamároba, faluban vagy mezőben kereszt útra menni ne bátorkodnék, azt szülvén a' félelem, hogy akár merre nézne, mindenütt kisirtetet látna? Ilyen alkalmasságokkal lett eredete a' fogadásoknak, nagy igéretek alatt, hogy ha valaki merné magát biztatni temetőben hálással, éjjel templomba bémenetellel, akasztófa megkerülésivel, 's a't. a' mi ennél nagyobb bátorságot kivánt, mivelhogy rettentők vóltak, a' probát tetteken esett történeteknek előbeszéllései, melyeknek ma is nem kevés hitele vagyon a' község között, példákkal erősíthetném.

[526][g] Fultos Historia Endorea [Waldschmidt, Bernhardus: *Pythonissa Endorea, Das ist: Acht und zwantzig Hexen- und Gespenstpredigten*. Franckfurt, 1660. Változata lehet], et Narrationibus Loniceri in Teatro Hist. Hondorffii [Andreas Hondorfius, Philippus Lonicer: *Theatrum historicum illustrium exemplorum*. Majna-Frankfurt, 1575.]

Oka.

Ezek szerínt a' könnyü hívés, a' dolog valóságának tovább való megvi'sgálása nélkül, mert elég vólt azt hallani, szállást adván minden felé a' babonáknak, nem lehetett a' kisirtetektől és boszorkányoktól való szertelen félelemmel azt nem szűlni, hogy, a' mit felyebb emlitők, fához fűhöz ragaszkodnának, az az, találnának olyan embereket és eszközöket, melyek által magokat bátorságban tarthatnák a' Gonoszok és Emberi tétemények ellen, vagy ha már az e' félék által valami tekintetben meg bántattaknak hinnék magokat, vagy valaki által megkárosittatnának, szabadolásokat és boszszujokat vihetnék véghez, sőt szerentséjeket és előmeneteleket munkálkodnák, midőn látnák, hogy az Isteni gondviselésnek nem tetszenék minden ő kívánságokot bé telyesiteni.

Nem mind ördögi munka.

Holott szükség meg jegyezni, hogy nem tartatik mind az Ördöggel bérlettnek, nem is, nem tiszta dolognak, ha valaki vagy valami reménséget ád valamire, és azt tápláll ya; hanem inkább ártatlannak és szentnek, kivált ha láttya a' Jóst vagy Nézőt keresztet vetni vagy forgatni, ha halya az Istennek Nevét, a' Krisztust, Sz. Máriát, vagy valamely szentet emliteni a' nézés, vetés, öntés, deszkintálás, és több e'féle szem és fül tsalásokra intézett berbitélések közben. Igy hogy a' fülök tseng, tsuklanak, prüszszentenek, szemek, orrok, tenyerek, talpok viszket, káprádzik vagy jádzik szemek préme, ha a' kést le tévén történetből fokára áll, hogy a' tűz pattog, ha üress edénnyel, Pappal találkoznak, hogy a' szarka, kakukk, halál bagoly szóllanak, hogy a' kutyák orditanak, a' harang sir, a' kakasok nappal vagy rendkívül kukorikolnak, kivált ha a' tyúk kakasul talál szóllani, ha a' matska mósdik, a' marhák játzodnak, a' hangyák szaporodnak a' ház körül, ha valami házi majorságnak idétlen szaporodása vagyon, 's több *1000* e' félék, úgy az álom látások is, nem tisztátalan dolgok, hanem jelek, és jelentések, melyektől függenek a' külömb külömb bé telyesedések: melyek, ki nem láttya, hogy mind a' pogányságból maradott szeplők légyenek? Nem külömben

Hogy a' gyermekek ijesztgettetnek, hogy éjjel az ablakon ki ne nézzenek, mert artzúl tsapják a' gonoszok, ki nem menynyenek, mert babós van künn, a' kútba ne nézzenek, mert a' békák bé vonnyák, tűzzel estve ne járjanak, mert s. v. az ágyba vizellenek 's a't. mert ezek a' paraszti gyermek nevelésnek régulái.

Melyek az ördögi munkák?

De gonoszok, nem tiszta dólgok, tétemények, kuru'slások, 's a' t. mind azok, valameljektől tarthatni, ne hogy embernek vagy baromnak ártsanak, inkább éjjeli setitben vitetnek véghez, nem Isten hirivel lesznek. Nem tiszta dólgok, melyek a' természet rendinek kivánatos folyása ellen lésznek, minémüek a' forgó szelek, rontó pusztitó szélvészek, jégessők, fellegszakadások, levegő égbeli gyuladások (:ignes fatui:) emberek és marhák

rendkivül való betegségei, tagjaikban hirtelen esett változásai, váratlan halálok; a' föld, fák, és plánták terméketlensége, ártalmas férgek, bogarak és ismeretlen állatok támadása, a' bolond szeretet, idétlen szülés, nagy szerentse vagy szerentsétlenség, hirtelen gazdagodás vagy elő nem mehetés, nagyobb terü fel emelhetés, több 's nagyobb dolognak véghez vihetése, mint sem közönségesen szokott lenni – 's a' t. Igy tisztátalanok, melyek tsak az üress agyakban mentenek véghez, mint a' halottak sirása, haza járása, fegyver nem járás, porba rajzolt szekéren való járás, le teritett köppenyegen hirtelen el tünés, hogy egy' órában számtalan mért földeken keresztül hathasson ezen szónak erejére: Hopp kerekedjél, rabságból kemény zárok, és örizet alatt vas lántzal, békóval együtt való (:minémü a' kőhalmi várban is, mondják, hogy találtatik:) látatlan el hozatás fenn a' felhőkben, 's több e' félék.

Ezeknek el szemlélése három utakat ád előnkbe, melyeken szükség járnunk, hogy a' babonákat, a' mennyire kiki érkezhetett, egybe gyüjthessük.

1. Az első vezet azokhoz, kiket a' kisértetektől való félelem emészt.

2. A második azokhoz, kik a' boszorkányoktól való félelem és a' Jósokhoz való bizodalom között haboznak.

3. A' harmadik azokhoz, kik a' Nézőköt körül állván tudakozzák, és kérik a' Jósokat, hogy segítséggel legyenek. *videbis 1. Sam: 28: 2 Reg: 1:*[527]

(:Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo:)[528]

(:Tsak halogatsz Te ha Gondviselés, keresek ma tudós Jóst:)

I. A' *kisértetekről*

§.1. Hogy hajdon felettébb Sokat tulajdonítottanak légyen az Ördögnek, még a' Tudósok is, bizonyos; úgy mint a' ki nem tsak el foglalhatná az embereket és barmokat, bé mehetne az Istenfélő emberekbe is,[529] hanem fel öltözhetné embereknek és egyéb állatoknak külömb külömb féle formáját,[530][h] és tselekedhetnék rettentő dólgokat:[531][i] de

[527] Sámuel I: 28.: „...ezt mondta Saul az udvari embereinek: Keressetek nekem egy halottidéző asszonyt!
Elmegyek hozzá, és megkérdezem őt. Udvari emberei ezt felelték neki: Van itt Éndórban egy halottidéző asszony." Stb. *A királyok második könyve* 1.: „...Ahazjá ... elküldött néhány követet ezzel az utasítással: Menjetek, és kérdezzétek meg Baalzebúbot, Ekrón istenét, hogy meggyógyulok-e ebből a betegségből!" Stb.

[528] „Hogyha pedig nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!" Vergilius: *Aeneis*. 7.312. (Fordította Lakatos István)

[529 g] Dorscheus 1. c. Quaest. 23.

[530 h] Pfaff. 1. c. p. 3.

[531 i] qualia recenset Hondorffius in Teatro Hist. ad II. Praecept. Sic alii in operibus De Spectris [ilyen estekről számol be Hondorfius a *Theatrum historicum* munkájában, lásd a II. Tanítást. Hasonlóképpen mások a kísértetekről szóló munkákban.]

azokkal nints dólgom, külömben is e' felöll már meg vólt a' viadal;[532k] hanem keresem tsak azokat a' kisirteteket, melyeket, azt gondolják a' félelmes szivü babonások, hogy most is gyakran látnak. t: i:

§.2. Sokat próbált aszszonynak, nem tisztaszemélynek tartatik az, a' ki éjjel egyedül künn mér járni, puszta épületbe, pintzébe bé menni; akár ki is pedig igen nagy fejűnek, a' ki temetőbe, templomba anyival is inkább vesztő helyre el mérne menni, mert mindenütt ott a' kisirtet valami formában, mely vagy vezet, vagy kisér. Ha fejér gunyában, ősz, nagy szakállu ember, nints attól miért félni, az jó kisértet, mert nem árt, hanem pénzre viszen, a' hol meg áll, és el tünik, megkell ott ásni, mert ott van a' kints: de ha az fekete, rettentő formáju, óltalmazkodni kell tőlle, Istent emliteni, és keresztet vetni; azonnal el tünik, és nem árthat.

Ezt a' módot el fogta vólt mulatni V. Sz. M. midőn beteg kedves öttséhez tartozó atyafiságos szolgálattyát tenni itten az Ipomnál múlatna, mert nem tsak látta, a' fentebb emlitett Mohából származott aszszonnyal együtt, a' galambúgos kapunál magassabb rettenetes ember formát, egy' nehány izben a' kapunál, hanem kissebb állapotra apadván, és szelidebb formára változván, szemlélte a' kis ház ablakán is, melyben maga, V. Sz. M. egyedül szokott vala hálni, és a' mi nagyobb, attól egyszernél többször meg nyomattatást szenvedett, mert talán azt gondólta az a' kisirtet, hogy a' beteg vólna ottan.

§.3. A' fekete ló, ketske, matska, kutya, ha éjjel valaki előtt megfordúland, az is mind kisirtet, valamelyik a' féle képben jelent meg az ördög, ki magát minden formára el változtathattya.

Minden e' félék megfordultak a' közelebb emlitett alkalmatossággal, az Ipam udvarán, ki nem szégyenlette fia felöll azt erősitteni, hogy az ördögök gyötrik, mert nagy hánykodásban vagyon.

De valljon nem szégyenli é az Ördög, hogy olyan ostoba léleknek tartatik, mint a' ki e' féle rettegtetésekkel akarná magához édesiteni valakit, és meg tsalni? Nem ezt követte Éva Anyánk körül; nem így bánt Jézussal a' pusztában. Szépen sipol a' madarász, hogy madarat foghasson: mely szerint okosabb költeményt koholt az, a' ki azt hagyta emlékezetben, hogy az Ördög Sipossá válván, Sireni notával tsalta volna ki a' Hámelensi templomból a' gyermekeket, és mind addig tsalogatta, mig Erdélybe érkeztek.[533l]

§.4. A' Lüdértz kisirtetről simább még is a' költemény, mert az ámbár tüzesen jár, fossa s. v. a' szikrát maga után, de meg érkezvén a' hova tzélozott, jó forma férfi ábrázatra változik, tsak hogy lúd lába marad, melyet tsak az vehet észre, a' kivel hál, mert igen hideg a' lúd láb, a' nyomát is olykor az ajtó előtt reggel meg lehet esmérni. A' kihez ez

[532k] Pfaff. In Epimetro Dissert. laudatae dedit Historiam Conflictus. [Pfaff fentebb jelzett *Dissertatió*jának függelékében elmondja a vita történetét.]

[533l] Jos. Benkő Transilv. T.I. p. 433. Conf. Hondorff. in Teatr. Hist. p. 348. [Josephus Benkő: *Transsilvania: sive magnus Transsilvaniae principatus*. Vindabona, I. 1778.]

a' vendég jár, sárga, halovány, komor az, tsuda még is, hogy a' férjes, és özvegy aszszonyok nem panaszolnak a' Lüdértzek ellen, külömben, hanem ha férjek vagy valaki valamit sajditánd a' dolog felöll; tsak az ártatlan leányok panaszolnak: az is tsuda, hogy vén aszszonyhoz, és rúthoz miért nem menyen ez az apa, ki semmit nem szokott nemzeni, legalább azzal nem vádoltatik? Licet non defuerint magni, Suo tempore, nominis, at Theologi, qui tuto asserabant impregnationis a' maligno spiritu possibitatem. Exemple et Hondorffius refert.[534]
Mohában laktomban jár vala egy' leányhoz ez a' kisirtet, kit tüzesen oda repülni sokan láttak, kértem én hogy adnának hirt nékem mikor láttyák többször oda menni, de az után nem jelent meg, noha a' Petru Póp az előtt két hétig is a' templomnál tartotta éjjeleken, 's még sem távozott a' gonosz. Az illyen mesének megfejtése akár milyen könynyű legyen annál, a'ki a' gonosz aszszonyok mesterségeiből valamit ki tanúlhatott; még is, mintha valóság vólna, olyan hitele vagyon.

Lüdértz Zmjeon.

Tulajdon az Ipom, kinek tudni kell vala, mi légyen az *Ignis fatuus* (:melyet, ha jó fenn gyúlad meg, tsillag le esésnek tart a' község, és egykor egy' ember hal meg, mert minden embernek egy' egy' tsillaga van; ha pedig közel a' földhöz vét lángot, és bőv tüzzel jótska darabot menyen, (mint a' kötő rúd, igy nevezik) a' mint szokott az igen ganejós, és seppedékes, kénkővel salétromos helyek felett, melyekből ki gőzölög, bővebb tüzzel járni, és mentől melegebb a' hely, annál hamarább el sülni, a' honnan a' szemetes árkokból láttatik inkább fel kelni, és az épületek között 's felett el menni; ez már a' lüdértz, mely valakihez jár:) ámbár, mondom, ezt tudnia kell vala, még sem szégyenlette vakmerőn erősiteni, hogy igaz légyen a' Lüdértz járás, itt Kóboron maga tudott példát, sőt hogy a' szemivel látta légyen mikor a' *Parochia* mellett való árokból fel kőlt vólna, és az utszán keresztül hatván, egy' jó-félének az udvarán el tünt volna, az az, tüzét le vetkezvén, bé ment hozzája. (:Magna ingenia semper habent aliquid admixtum Stultitiae:)[535]
§.5. Nem tsak az Ördög változtathattya magát külömb külömb formákra, hanem a' boszorkányok is, és ekkor ezek is kisírtetek.[536][m] Jaj azért a' szegény varas békának, ha estve a' küszöbön bé talál szökni, 'sákba ugrattyák ötöt, és meg rontyák a' tsontyát, a'saggal, ha lehet (:mert a' boszorkányok a'sagonn is szoktak járni:) erről másnap meg lehet esmérni, melyék boszorkány vólt a' kisértő.

[534] Jóllehet nem hiányoztak a maguk idején nagynevű teológusok, akik biztosan állították annak lehetőségét, hogy a rossz szellem áthatja az embert. Hondorffius is hoz erre példát.

[535] A nagy szellemekben mindig van valami bolondság.

[536][m] Innen van oly nagy félelem az emberekben, ha valami áll ortzát látnak, hogy a' mia[tt] a' nagy nyavalya is sokakat ki ront.

Mentől közelebbről van a' Tanu, annál bátrabban lehet azzal bizonyitani. Azért az édes Anyámat sem titkolhatom el, hogy ebben a' vélekedésben lett légyen. A' Napom Apja pedig azt is tselekedte, hogy meg rontván a' békát a' leirt módon, más nap jó reggel meg kémleltetett egy' gyanuja alatt lévő aszszonyt, ki, hogy az előtt való Napom a' híjjúból le esett vala, igen meg romolva lévén, nem kellett több bizonyság, hogy ő lett légyen a' meg rontott béka. Szegény aszszony!

Estvélen a' házban repdeső pillangó hasonlóképpen kisirtő boszorkány, vi'sgálódni jött, azért el kell fogni, és a' tűzbe vetni.

Légyen elég eddig a' kisértetről, mert ez külömben is tsak egy'mást ijesztgetés: és szollyunk

II. *A' Boszorkányokról és Jósokról*

§.1. Itten, hogy az Ország uttyán kívül ne szévédezzünk, szükség mindjárt meg határozni, kit tartson a' köz nép boszorkánynak, mert nagy külömbséget teszen a' Boszorkányok és Jósok között, bár ha mindeniknek, némely Jósokat ki vévén, társaságok vagyon is az Ördöggel; ellenben nem tartya mind boszorkányoknak azokat, a' kik valami ördögi mesterséget mondatnak gyakorolni, vagy annak segitségével élni. p. o.

Spiritus.

Veszen valaki *Spiritust*,[537][a] hogy vagy a' fegyver őtöt ne járja, vagy meg gazdagitsa, ez akár hányszor váltassa el a' gazdája, nagyobb pénzét (:inkább a' márjást:) mindenkor viszsza viszi néki, vagy erszényét ollyan termékennyé teszi, hogy akármenyit költsön is belőlle, soha még is el ne fogyhasson, de arra tsak ugyan vigyáznia kell, hogy mikor költ, mindenkor leg alább egy' garast meg hagyjon az erszényben: amaz pedig úgy meg erősitté a' bőrit gazdájának, hogy semmi éles fegyver azt meg nem hathattya, hanemha forro kenyér bélin, mikor a' kementzéből kiveszik, el huzza kardja élét, a' ki őtöt meg akarja vágni; a' gojobis is, hanemha ezüstből lejénd, meg nem járja. Hires erről most, ebben a' környékben, egy' Huszár Hadnagy, kinek a' Törökök fegyvere semmit nem árthatott, holott közökbe ki vágtatván számtalant le kontzolt.

[537][a] Spiritus, nem tsak *Lelket* tészen, hanem bátorságot is, és erőt, tüzességet. Innen Nagy Spiritusa van, annyit teszen, mint igen tüzes, bátor ember. Ebből lehet irteni, hogy ez a' költeminy honnan eredett légyen.

NB. Ez a' Spiritust el nem adhatni, mert viszsza menyen, hanem hársfába kell bé fojtani egy abba mélyen bé fúrt lyukba, onnan nem jöhet ki.

Ki a' boszorkány?

E' szerint a' Boszorkány az, a' ki az Ördöggel azért szövetkezett össze, hogj annak ereje által, valamit akar, véghez vihesse, nem tsak a' maga haszna vagy bosszuállása kedviért, hanem a' másokéért is.

Ki a' Jós vagy Néző?

Jós és Néző pedig az, a' ki külömb külömb módokon a' jövendő dólgokat meg tudhatytya, azokhoz képest a' hozzá folyamodókat tanátsával éltetheti, ördögöt üzhet, vesztések, tétemények, és rendkivül való, vagy rendes Nyavalyákban mind embernek, mind baromnak használhat a' természet rendén kivül is. A' külömbség azirt az én beléláthatósom szerint, a' Boszorkányok és Jósok vagy Nézők között ennyiben gondoltathatik

Megesmérhető jelei a' boszorkánynak.

1mo a) A' Boszorkányok vén aszszonyok,[538]b kiket ezekről lehet meg esmérni:

α. Ha hajadon fővel járnak:[539]c ezek Sztrigoják (: Ha a' mostani módi úri aszszonyok ezt meg tudnák, ismét elő vennék a' főkötőt:)

β. Ha el vizellik magokat, mikor valamely házba ki menvén, alattomban a' seprüt meg fordittyák, kést ütnek belé, és megsózzák.

γ. Kiváltképpen, ha valaki azt merné tselekedni, hogy tavaszszal, midőn a' tehén tsordát elsőbben ki hajtyák a' faluból, fel ülne a' Falu kapu Zábéjára (:fél fájára:) nem tudom mit szórván a' kalapjába, kigyó fejiből ki nőtt foghagymát, hogy őtet meg ne lássák, akkor meg látná, és meg esmerné mind, a' mennyi boszorkány ottan a' faluban vagyon, mert az ő fejedelem aszszonyok a' bika szarvai között ül (:azért bömböl és bőg a' szegény bika oly rendkivül akkor:) a' több boszorkányok pedig a' tehenek szarvai között; de magára vigyázzon az illyen vi'sgálódó, mert külömben mind öszve szaggattyák.

δ. Ha farka van a' vén aszszonynak, mint a' lónak.

ε. Ha, mikor úsztattyák, a' vizben le nem menyen.

ζ. Ha, mikor meg égették, nem égett el maga, hanem valamely Falu bikáját hagyta maga helyett a' tűzben.

η. Ha az emberrel szembe nem nézhet, hanem mindenkor félre néz.

538b Nyilván azért, hogy az Endorbéli boszorkány aszszony vólt, más boszorkányt pedig a' Sz. Irás nem nevez ki. A Sibillák is aszszonyok vóltak; de ezek inkább a' Jósok rendibe számlálandók. Külömben a boszorkányságok aszszonyi dólgok.

539c Másképpen az oláhok semmire úgy nem vigyáznak az öltözetben, mint hogy az aszszonyok haját valaki meg ne lássa, mert úgy nem dughatnák el a' lopott portékát.

θ. Ha vastag, fekete öszve érő szemöldökei vagynak (:az illyen szemöldökü akár ki is
igéző:) ennek minden meg vagy által nézése ártalmas; ha gyermeket néz meg, meg betegszik (:ha nagy embert is:) ha pálinkának való bé kevertet [néz], az mind ki fut, mikor főzik; ha tésztát [néz és] abból lapos izetlen kenyér lesz; ha az égő Sütő kementzébe bé néz, a' kenyérnek le szalad a' béle. 's a' t. Ezeknek el távoztatására szükséges keresztet vetni a' tésztára, kevertre – a' kementzébe pedig kereszt formára korpát vetni, de a' gyermekek és marhák igéz[e]ttyére vizet vetnek kereszt vetés alatt, nem érthetni mitsoda igék el mondása mellett; ezzel a' vizzel ha még mossák, megtér (:meggyógyúl a' beteg, de a' mosás is a' feje tetejire vetett keresztel mennyen végbe:).

ι. Ha vastag haja, mely a' szemibe bé nőtt.

κ. Egy' szóval, ha komor, idétlen tekintetü, boszorkány az.

λ. Ismét ha annak sok vaja leszsz kevés tehene lévén, mert vagy a' támaszt feji, vagy el vette mások tehene vaját.

μ. Ha bővebb termése van, mint másnak, méhei jobban eresztenek, az ártalmas bogarak, verebek az ő gyümölcsfájának, veteményeinek, gabonájának 's a' t. nem ártanak, egy' szóval, ha élhet, holott szegénynek kellene lenni.

ν. Ha vén, rendszerint görbe, 's még is jól mehet (:ez nem jár egyedül, most itt, majd amott vagyon:)

b) A' Jósok és Nézők ellenben nem tsak aszszonyokból, hanem férjfiakból is lésznek, kikről külömben külömböző az itélet, mert ezeket némelyek boszorkányoknak, mások igaz embereknek, meg mások tsak hazugoknak itélik.
Éppen ez fátoma a' szegény V.P. din R.-nek, 's több efféléknek.
2. A' boszorkányok titkollyák magukat. De a' Jósok önként ajánlják szolgálattyokat, sőt magok keresik az alkalmatosságot: és árullyák orvosságaikot, (:philtra sua:).

Boszorkányok és Jósok közt való külömbségek?

3. A' boszorkány ha valahová bé menyen, őrizkedni kell tőlle, meg nem kell boszszantani, ne hogy boszszut álljon, ha mi olyast kér, adni kell ugyan, de vigyázni kell ne hogy valamihez nyolyon, vagy valamit el vigyen titkon, mer abban vagy azzal kurusolni, veszteni akar, meg tsinálya; nyomába nem jó lépni, helyibe nem jó ülni; ha valamit ott hagyott, a' tüzbe kell vetni, (: még ha adott is olyast:) mert vesztés van benne.

A' mely szegény leánynak a' hajából el vihet, annak tábor után kell menni, úgy meg tsinállya.
A' Jósokat ellenben jó szível kell látni, meg kell betsülni, jó emberek.
4. A' boszorkány a' mit akar, mindent meg tudhat; mert a' hol akar, megjelenhetik; és az ördögök által is megjelenik néki, a' mit kérd.

Azért nem jó a' boszorkányságról gyanus aszszonyról sohult semmit beszélleni, mert ő a' hol nem vetik, ott is terem, minthogy nem tsak a' kürtön, hanem a' kolts lyukán

is bé mehet, a' hol nem gondolnák, ott is jelen van, pillangó, béka vagy egyéb formában.

A' Jósok ellenben nagy munkával tudhatnak meg holmit, kiki a' maga állapottyához képest: a' Pópa Jósok könyvből (:Paszkaliából:) nézik ki, a' mit meg akarnak tudni; a' tzigánynék a' tenyérből, ezek és az Olánék, némeljek viaszsz, vagy ón öntésből, hogy az vizbe öntetvén mitsoda formát mutat, mások bogok kötésiből, meg mások bab vetésből, meg ismét mások deszkintálásból; a' mi ismét sok formán menyen véghez; ha nálla van a' beteg, vagy ő a' betegnél, úgy rá deszkintál, (:parantsol valamit a' Nyavalyának, nyüveknek, 's a' t.:) ha távol, némely deszkintál fokhagymába, (:mint most Sz. Tyukoson egy' oláné:), más viaszba, mézbe [mint] a' Földvári, vagy borba (:mint a' Lebneki:) más a' marha szőrire, vagy az embernek valami gunyájára vagy vizelletére, (:mint a' havas allji:) 's a' t. Tsillagból is sokan néznek, és jövendölnek, inkább a' Pópák.
5. A' mitsoda formára akar a' boszorkány el változhatik; de a' Jós nem. Valami kenője van (:úgy hiszik felöllök:) a' boszorkánynak, azzal mikor meg keni magát, a' mi formába akar, elváltozik, és a' hol akar, Hopp hirivel, ott megjelenik. Innen van az a'sagon, ördög bordán (:illyen nevü füvön:), matskán, kutyán, emberen, 's a't. való járás; melyekhez ha a' kantárját hozzájok üti, lovakká válnak: azért is a' halovány, sárga, elszáradó kedvetlen emberek fellöl köz vélekedés, hogy a' gonoszok járnak rajtok, igy az elszáradó marhák fellöl is.[540]x

Szép asszonyok.

Innen a' *szép aszszonyok* historiája, mint vendégeskednek azok valami szép palotában: ez alatt, ha valamelyik ló (:a' mely ember:) Istent tanál gondolni, meg láttya a' rusnya vén aszszonyokat az akasztó fán, vagy alatta, és a' sok ember tetemeket körül: mint tántzolnak a' temetőkben, kik hajnal felé egy' egy' forgo szélben mind el tünnek.
6) A' boszorkány véghez viheti a' mit akar; a' Jós nem mindent.

Meszsze helyről haza hozás.

A' kőhalmi király Birót (:másutt másfelőll beszéllik:) viszsza hozhatta a' terek rabságából; viszsza hozhattya az elszökött vagy bujdosott embert, a' leány vagy menyetske szeretőjét meszsze helyről is hozzája viheti, (:innen a' koptza főzés históriája:), az el lopott marhát, vagy egyéb el kárositott portékát viszsza hozattathattya.

Gyilkos megkötése.

Meg kötheti az embert, hogy el ne mehessen (:külömben a' gyilkost igy lehet megkötni: a' vériből, mig meg nem alunnék, a' meg öltettnek hintsenek hirtelen a' tűzbe egy'

540x borsért főképpen a' Czengellér (Szent Gellérd) hegyére.

nehány tseppet, úgy megkötődik a' gyilkos, hogy ki nem mehet a' határból, hanem ha mások hátokon ki viszik, azon túl, magától el mehet; ezt itten is nem rég történtnek beszéllik, én temettem el az embert, a' ki felöll mondják:) meg kötheti (:a' tudós jáger is:) a' fegyvert, hogy ne lehessen vélle lőni, a' méh lopót (:mint 'Siberken:) hogy a' méh kassal együtt a' kert tetejiről le ne szállhasson, mig a' gazda le nem szabadittya, ki ezt a' mesterséget a' boszorkánytól vette, a' mint a' tudós jáger is. – 's a' t. alább, a' maga helyén, több nevezetes példák fordulnak elő.

A' Jós az efféléket tsak meg esmeri, de véghez vinni nem tudja.

7. A' boszorkánynak semmi nem árthat, de igen a' Nézőknek.

Ha tűzbe vetik, vagy rá tüzet tesznek (:hanemha borsó szalmában égetik meg:) meg nem ég, ha vizbe akarják ölni, belé nem hal, a' ki hozzá üt, vág, magát éri, ha hozzá lő, magába menyen a' golyobis, (:ezt a' mesterséget közlik férfiakkal is, Spiritus által:) az ő tehenek tejét, tejének vaját el nem vihetik; Jégesső, menykő, tűz, ártalmas bogarak, nyavalyák nékiek nem árthatnak, 's a' t.

A' boszorkányok ártalmas tselekedetéiről. I. Az emberek körül.

Nagy a' töllök való félelem majd mindenütt, de itt kiváltképpen némelyekbe hasonló az Olánék töllök való félelméhez, azért el nem mulattyák mind azt el követni, valamit az Olánékról érthetnek, a' magok óltalmára, vagy a' gonosznak el távóztatására. A' nevezetesebb ártalmakon jobb leszsz renddel mennünk:

1. *A' születés körül. Váltott gyermek.* Valamely gyermek idétlen születik, az emberi tétemény. Ha a' gyermeknek nagyobb a' feje, füle, mintsem rendszerént szokott lenni, ha a' nyaka vékony, és nagy fejit nem birja, karjai lábai higok, erőtlenek, a' húsa, mint a' kotsonya, idétlen sir, az váltott gyermek. Ezt mikor a' sütő kementzét bé hevitík, a' lapátra kell tenni, hogy bé vessék a' tüzbe; erre meg sivallik, és a' gonoszok viszsza hozzák az igaz gyermeket, 's a' magokét el viszik. Hogy pedig a' gyermek el ne váltassék, igen vigyáznak a' bábák a' gyermekre, a' kementze alatt úgy fektetik, hogy a' kürtő alá ne essék fekvése, mert nyilván el váltanák. Minekutánna meg kereszteltetnek, nem válthattyák el.

2. *Házasság körül.* Ha valaki bolondúl bele szeret valamely személybe, a' ki külömben hozzá valo nem vólna, vagy Familiája, vagy sorsa, állapottya, vagy kora (:aetas:) vagy gazdagsága tekintetiből, a' nem tiszta dolog, meg tsinálták; azért folyamodnak a' Jóshoz tanáts kérdeni (:ezek a' V. P. din R. hoz:) ki rend szerint ezt szokta felelni: Ez az ő része, vagy szerentséje; így vagy amúgy tsinálták meg, nem lehet rajta segijteni, mert ez vagy amaz veszedelem következik belőlle.

Ez most itten éppen jelen való példákkal bizonyos.

Kúrúslás. Ha rosszúl élnek a' házasok, hogy valamelyik ismét bolondúl másba szeret, vagy, ha mikor kivánnák, gyermekek nem lészen, vagy ha lészen, de félszeg, idétlen, vagy hamar meghal, 's a' t. ezt mind a' gonoszok tsinálták meg, valakinek boszszuállása kedvéért. Közönségesen esmeretesebb dólgok ezek, mint sem példákkal bizonyitani kellene. Legyen elég ez az egy':

A' katonáknak nevezetes boszorkányi mesterségek az, hogy úgy magok után tudnak némely aszszonyokat bolondittani, hogy érettek el hagyják házokat, gyermekeket – ... Egy' hajszállal magok után viszik a' leányokat is.

3. A' *betegségek* körül kiváltképpen foglalatosok a' boszorkányok. Ha ezen tzikkely körül mind le akarnám írni, a' melyeket ezen faluban észre vehettem, (:hát a' melyek tőllem el titkoltattak:) éppen az únalomig terjednének.

Láb megszivás. Gonoszoktól való gyötretés. Az én tő szomszéd aszszonyom olyan szerentsétlen, hogy minden éjjel megszíják a' lábát a' gonoszok; néha úgy gyötrik, hogy tsak nem meg emisztik a' belső részit, (:mert kolikás:) Engemet is hivatott ördög üzni, mikor szinte meg ölnék, de szerentséjekre a' gonoszoknak nem vóltam jelen. Ennek ha vagj egy' marhája meg döglik, azt is mind a' gonoszok ölik meg.

Sziv meg evés. Közönséges hiedelem itt az, mikor valaki terhes nyavalyában sindík, hogy annak a' gonoszok a' szűvít vágják, mely mikor el fogy, osztán meg is hal a' beteg (:ha tehetségem leszsz vala, a' múlt esztendőn, fel akarék egy' illyen halottat bontatni, hogy meg mútattassam nékiek annak szívét, az ő meg-tzáfoltatásokra:).

Vér kiszívás. Ha valaki szárad, halovány, annak a' gonoszok a' vérít szivják; Ha valakinek valamely tagja el esik, hogy nem járhat, nem foghat, (:in paralysi:) annak a' velejit ki szívták a' gonoszok: a' szára tsontját ki vették (:in arthritide:); ha lábai megdagadoznak, rútul ki sebesednek, az emberi tétemény, vagy a' gonoszok nyomába lépett; *Vesztés*, ha a' Nyavalya ki tőri, a' gonoszok mentek rá; ha meg tébolyodik, (:in animi deliquio:) el foglalták; ha gyomra meg vész, azt meg vesztettik, 's a' t.

Mitsoda eszközökkel éljenek pedig illyen állapotokban a' gonoszoknak el távoztatására, két három példákban jelentsem meg.

Nevezetesebb Jósok itt körül. Vala N. Sinken egy' ördög üző Tzigány, ki a' felyebb való esztendőben meghólt, 'Somboron egy' Oláné, és ehez más hasonló Fogaras Földén a' Havas alatt; ezeknél még tudósabb egy' a' Bartzán, Földváron, ezek mézbe tsinálták az orvosságot, vagyon Brassóban is egy orvos, kihez a' vizelletet viszik; és itt most hiresedik Lebneken, más Sz. Tyukoson, mindenik oláné, és ugyan a' V. P. din R. az elébbiekhez vólt elébb, most már az utóbbiakhoz vagyon a' bizodalmas folyamodás, (:hijába feddem őköt, mert elég nékik az, hogy ennek is, amannak is használt:) t: i: Tulajdon az én I. m, K. I. Feleségét (:ki magával éppen egyenlő erőss hittel ragaszkodott a' Né-

zőkhöz, és félte a' Gonoszokat:) és kisebb fiát, mert a' nagyobb (:több esze lévén:) haláig ellent állott, mind addig orvosoltatta a' fennebb említett Jósokkal, mig meg hóltanak. Felesége és nagyobb fia, száraz betegségben lévén, a' N. Sinki Tzigányt hivatta, ki feresztéssel, és valami büdös kenővel távoztatta a' gonoszokat az Aszszonytól, mert a' Fiu mindenkor el bútt. A' kisebb Fiut is mikor a' mértékletlenség miatt –, a' nyavallya meg kezdé környékezni, maga az Apa adott bé néki (:pro purgatione:) kutya tejnek gyökerit porúl, mely midőn a' belső részeket ostromlani kezdette, melyek erőtelenek valának, és nem tisztitott, egy' nehány napokig szörnyű volt a' beteg hánykódása, már ez elég jele vólt annak, hogy az ördögök gyötrik; ezért leg elsőbben vólt a' folyamodás Voldorfra, a' Pópa minden mesterségét el követte, de nem távoztak a' gonoszok, el hozatott a' N. Sinki Tzigány, ez iszonyu büdösség tsinálással el űzte az ördögöket, és el ment; (:a' nagy büdösségben el szédülvén a' beteg, felejtette hánykodni:) de viszsza tértek az Ördögök, hogy a' büdösség el múlt: azért 'Somborról hozattak kenedéket a' beteg számára, de ezzel senki nem mérte meg kenni, mert úgy kellett annak vigyázni magára, ne hogy a' testen kenetlen annyi is maradjon, mint egy' tő gomba, mert úgy az Ördögök a' kenő aszszonyt el szaggatnák, azért tsak házi orvossággal kellett élni, t. i. sót hántak bé a' kürtőn, és füstöt gerjesztettek a' féléből, u: m: tömjén, léstyán, fokhagyma, harangkötél, fontsika, koporsó darab, temetőnél való keresztből forgáts, buza szemek, só, sertés ganéj-ból, melyek egybe elegyittettek, és úgy tétettek szénre: mindezeknek (:még olyanoknak is, melyeket szégyenlek felírni:) a' Practikánsok V. Sz. M. és Dóbra nevü ide való Oláné, 's ugyan ide való, felyebb is emlitett Magyar Aszszony által lett el probálása után tsak ugyan hozzám kelle fordúlniok, hogy a' templomban könyörögtetnék a' betegért, ki, a' mig viszsza jöttem a' templomból, megis hólt (:Midőn a' Pap illyen bolond, a' tudatlan községtől mit lehet várni?:) Ismét

Már 3. esztendeje, egy' ifjú Gazda itten gyomor erőtlenségbe esik, fenn jár, de halovány, nem ehetik, nem is alhatik a' beteg Ipja a' V. P. din R.-hoz, el menyen Lebnekre is, amaz ki nézi a' Paszkaliából, ez meg önti, és meg ismériꞏa' Nyavalyát, hogy valami haragosok meg vesztették; ezért el hozák a' N. Sinki Ördög Üzőt, ki mindjárt meg ismérte, hogy 7. Ördög gyötri az Ifjút; ki is üzte egy' kövér s. v. disznóba, melyet az Ördögök meg öltek, és ő magával el vitte. Ugyan A' Mostani Egyházfi Leányát egy' nehány esztendőkkel ez előtt; és a' minap a' kastély Örzönköt, a' V. P. din R. szerentsésen meg szabaditotta az Ördögöktől, tsak keresztet függesztvén mind meljekre, mind hátokra, és olvasván a' fejekre, *1000 közül legyen ez elég.*

Az orvoslás körül tzeremóniák. Az efféle Jósok által való orvoslásra nézve meg kell jegyezni, hogy a' természeti eszközököt bizonyos módon tészik tartósokká: vigyázni kell t. i. *1.* az időre, hogy az éjjel legyen, *2.* a' Napra, hogy az, ha lehet Pénteken legyen, *3.* a' materiálék megszerzése módjára, hogy azok titkon, lopva, szereztessenek meg, hogy, mikor a' harang kötélből, templom küszöbiből, vagy akasztófából, vagy keresztből, vagy temetői földből egyik lop, a' más kergesse, utól se érhesse, *4.* a' számra, hogy a' matéria vagy 3. vagy 3/3-ból áljon, *5.* bizonyos igékre, melyeket hijába tudakozol. 's a' t. Mikor

hibáz valami ezekben a' módokban, nints ereje az orvosságnak, ehhez Istent sem jó némely alkalmatossággal emliteni.

Vagynak a' féle gyógyithatatlan tétemények is; mint p. o. a' kinek szára tsontját, vagy térde kalátstsát ki vették a' gonoszok, ha már azt meg is égették, és a' széllel el fútatták a' porát, vagy ezt a' folyó vizbe hintették, nem lehet helyrehozni.

4. *A' halál körül.* Nem tsak éltekben vesztenek és ölnek meg a' boszorkányok. Sokakat, szíveket meg évén, véreket mind ki sziván, hanem halálokban is, mert haza járván, el hordanak sok közel valókat.

Emberek el hordása. Ezeket külömben nem lehet a' földben marasztani, hanemha ki ássák, és hasmánt fektetvén a' Sir fenekére, derekon által egy' karóval ki szegezik a' földbe, és úgy takarják bé. Tavaj akartak vala egy' vén tzigánynéval itten e' képpen bánni a' maga gyermekei, ha meg nem ijesztem vala őköt.

II. A' *Marhák körül*

Ezeken még nagyobb hatalma van a' gonoszoknak; (:mert nem tudják meg mondani, mi bajok vagyon, azért, a' mi rajtok esik, mind a' gonosztoktól van:) el foglalyák, tejeket el viszik, gyötrik, meg ölik, 's a' t. Erre nézve

Sz. György (:Szindzáne:)[541] Napja előtt való estvén nagy készületek vagynak a' gonoszok el távóztatására, rósa töviss bokrot, vagy más zöld ágat dugnak a' kapukba, újj fazékban fekete ürmöt égetnek, hogy a' gonoszok ne közelithessenek: azomban fekete Sertés ganéjt, léstyánt, fokhagymát öszve törvén, azzal kereszteket, kötnek a' pajta ajtók, ablakok nyilására; mert igy bé nem mehetnek a' marhákhoz; 's ha ekkor el nem vihetik tejeket a' teheneknek, az után nem annyira féltik, legalább nem vigyázhattyák. A' mely marhák ezen éjtszakán az Udvarban hálnak, meg jelentik mikor jöttek rájok a' boszorkányok; ezt kell azért tselekedni, egy' jó dorongot kell késziteni, és vigyázni kell, hogy melyik tehén kél fel éjtszaka, ez ha vagy meg bődül, vagy vizellik, jele hogy ott vagynak a' gonoszok, sebesen azért ennek fekvő helyéhez kell menni, és a' doronggal a' földet, melyen feküt, meg kell tsépelni, mind öszve romlik a' boszorkány, másnap halálos beteg, és meg tudhatni erről, hogy ki ment vólt a' tehénre.

Ha a' tehén tejét, vaját már elvitték, a' mi abból esmertetik meg, hogy mikor fejik, vagy szopja a' borja, vizellik (:mert tsiklik a' tőgye:) a' teje vékony, kék, (:a' mint rendszerint a' gyenge füvön szokott lenni:), ha véres, ezt igy kell orvosolni: terem az erdőkben, kivált a' tserefa tövin egy' fű, mely a' Nap fel jövetelével el hervad, és nehezen lehet meg találni, *mumá padúri*[542] a' neve; ennek gyökerét ássák a' vén olánék, mert tsak ők esmérik, de nagy tzérémoniával, kenyeret, sót, buza szemet, viaszszot tesznek a' helyé-

[541] Téves: Szent György napja április 23., Sânziene (vagy Drăgaică) Keresztelő Szent János napja június 24.

[542] muma pădurii

re, és bé takarják; ezt a' gyökeret adják enni a' tehénnek korpában, 's meg jő a' teje, vaja.

Munyá paduri.[543] Láttam én illyen gyökeret, olyan mint a' kövér kéznek újjai, poronyu és igen kövér, természet szerint hasznos ez, mint a' baraboj, és murok levele, vajasittya a' tejet, és szép szint ád neki, ha tsak murok levelet ehetik minden estve a' fejős tehén, szép sárga vaja leszsz; ha baraboly levelet, vagy azt a' muma padúrit, de e' ritkább, úgy fejér lesz a' vaja, bővön. (:a' természeti dólgot mint változtattyák babonára!:)

A' tej el vitel ellen az az orvosság mikor a' tehén meg borjuzik, hogy fokhagymát ásztatnak etzetben, és azzal meg kenik a' tehénnek fejét, a' borjut pedig egészszen; az utsza kaput is; igy a' gonoszok nem férhetnek hozzá. Mind borjúnak, mind tsikonak egy' roszsz kalánt ha a' nyakába kötnek, nem nézhetik a' gonoszok a' borjut vagy tsikót, hanem a' kalánt, és meg nem igézhetik. Illyen Nyakba vető orvosság

Ha valamely marha beteg, fokhagymát, léstyánt, sertés ganéjt együvé kötnek egy' ruhába, és a' beteg marha nyakába kötik; el távoznak tőlle a' gonoszok.

Hogy a' marha dögi az Udvarra ne jöjjön bé, a' tsürök tetejire fel tett roszsz taliga kerék, és döglött ló, vagy berbéts fő a' kert karójiba fel szurva, használlyák. Külömben a' taliga kerék, ház tzimer, melytől az idegen tolvajok meg esmérik, hogy hol lakik Ór gazda, és oda bé szállhatnak.

Ha már meg döglött egy' marha valamely udvaron, és betegesznek többek is, azt a' meg döglöttet szükség a' kapu közi keresztül bé temetni, úgy több nem döglik meg. Ezeknek külömben alább vólna helye. –

Támasz fejés l. alább a' természet ellen való dólgok - Nro *23.*

Különös példák, melyek szerint a' gonoszok ártanak, de mintegy' *bün büntetésül*

1.) *Száj félre vonodása*; mikor valakiről roszszat szóll valaki, a' gonoszok félre vonnyák a' száját. Mohában laktomban egy' kis Aszszony valaki felöll roszszat szóllot, azonban a' gonoszok félre vonák a' száját (:ásitott, és ki ment az álla helyéből:) de a' Fogaras földi czérémonia helyre nyomta.

2.) *Láb vagy kéz sugorodása.* A' kinek háza vagyon, a' boszorkányhoz menyen, és farkas inat égettet a' tolvajra; a' mely tagját kivánnya, meg sugorodik. Ez úgy menyen véghez, hogy a' farkas in égető vagy maga mondja, vagy a' károssal mondattya viszsza a' Miatyánkot, a' képpen: Tátul nosztru, nu nosztru; tsel jest in tsér, nuj im tsér 's a' t. absit blasphemia.[544] Külömben nem lesz sugorodás.

3.) *Meg kötés.* A' gyilkost, tolvajt megköti a' boszorkány, hogy a' határból ki ne mehessen, de erről feljebb, vagy meg tsinálya, hogy a' holt testhez kellyen mennie, melynek vére megindúl.

[543] muma pădurii

[544] Mi Atyánk, nem a miénk, ki vagy a mennyekben, nem a mennyekben stb. távol legyen tőlünk az Istenkáromlás.

4.) *Meg hozás*. Nem tsak meg mondja, mint a' Jós, hogy hol légyen az elveszett portéka, s' ki által lett a' kár, hanem elő is hozattya magával a' tolvajjal. Igy az elszökött embert, férjet, fiut, vagy szolgát; de az meg hal a' sebes jövés miatt.

Boszorkányok ereje

1.) az égben

1.) A' Napfogyatkozást okozza az, hogy a' Vurkolátsok[545] (:két agár forma:) észik a' Napot, és azért fogy.

2.) A' Felhőkben, Szélvészekben.

2.) A' Jégessőt a' boszorkányok szerzik és hordozzák (:vagy a' garbontzás Deákok:) többnyire. Ennek el távoztatására szükség a' sz. keresztel meg járni a' határt Áldozó-tsütörtökön, és K. János Napján. E' végre tartatik a' vénektől a' Sz. Péter 6. héti böjtye, és maga az Innep Nap, hogy a' jég a' patakban el olvadjon; eddig gyümöltsöt nem jó enni a' gyermekeknek, és almát fel felé hajtani, mert úgy a' jég el verné a' határt, de ha ez nem használ, sem a' sz. harangszó; a' boszorkány, ha nagyobb annál, a' ki a' Sárkányon ül (:a' millyent ezek most is mindenkor láttatnak magoknak, látni a' Felhőben, mikor kemény idő jő:) ki menvén a' mezőre, egy' tsuporban valamit addig kever, a' mig a' Sárkány oda eleibe le esik a' rajta ülővel egygyütt, és az oda gyűlt jégtől agyon verettetik.

3.) A' földön.

3.) Mikor rendkívűl sok egér, vagy bolha terem, és emészti a' határt, nem tiszta dolog. A' boszorkány meg boszszontatván, egy' 'Sák port viszen ki a' mezőre, és hánnya szélylyel, 's mind egér válik a' porból, vagy bolha, vagy egyéb ártalmas firgek sokasága.
4.) A' palánt mag ha igen el fogy valamely tartományban, a' gonoszok szedték azt el: Bonyhán laktomban vala az a' hir, hogy a' palánt magot mind a' törökbúza kóroba rakták a' boszorkányok, mert igen szük vala, (:én láttam azt; és igaz, hogy olyan forma vólt, de az ottan élt nyünek a' ganéja vala:).
5.) Hogy a' fokhagyma meg pollosodik, a' méhek el vesznek, 's a' t. a' gonoszok dólga, valamely boszorkány bé nézett a' kertbe. Külömben ezek úgy is meg esnek, ha valaki meg lopja.

4.) A' vizben.

6.) Nem jó éjjel innya fedetlen edényből, mert, a' boszorkány meg feredett benne, kinek motskát ha meg iszsza az Ember, meg vész a' béle, és meg hal.

Tavaj itten egy' jó Gazda, Ifju ember, ebben hala meg, a' mint a' Lebnéki Jós meg ismérte, a' V. P. din R. is (:NB. Az aszszony mást szeretett, kihez már most feleségül is adta magát:).
7.) A' forgó szélben is mindenkor boszorkány vagyon, azért van oly nagy ereje.

[545] Vârcolac (tsz.: vârcolaci), magyar alakja a markoláb.

3. *Akármi állapotban a' Jósokhoz való folyamodásról.*

A' ki valamit kiván, valamire igyekszik, vágyik, valamit szenved, de nem a' gonoszoktól, és fél valamitől, hogy rajta ne essék, vagy kárt ne valjon, 's a' t. mind ezen állapotytyában, minthogy máshoz nem bizik, az Istent mintegy' nem akarni láttya az ő tzélját, nem tudja mit végezett felőlle, tehát a' Jóshoz folyamodik, hogy az meg jelentse néki, mint lészen, mire válik dólga? mit lehet reménlenie, mit kelljen tselekednie, vagy mihez fognia? Igy mikor

1.) Itt a' leányok, menyetske özvegyek valamely férfihoz vágynak, de annak tzélját nem tudják, kivánnák magokévá tenni, de nem tudják, ha valyon javokra szolgál é? vagy nem más, talán nagyobb szerentsijik vagyon é? vagy pedig ha valamely e' féle férjhez vágyó több személyeket forgat maga előtt, kiket mind szeretne, leg alább abban a' bizodalomban vagyon, hogy akár melyik el venné, de melyik fogna jobb szerentse lenni, nem tudhattya; tehát mind ahhoz a' V. P. din R.hoz küldnek követeket ajándékkal, hogy nézze meg a' könyvből, mit reménlhetnek? mi tévősök légyenek? ki meg is mondja, kinek kitsoda a' része, mennyi ideig fog élni vélle, hány gyermekei lésznek-, 's a' t. és ehez úgy biznak, mintha a' Gábriel Angyal jelentette vólna meg. Leg közelebb való példáim vagynak erre.

2.) Ha valakinek betegje vagyon, ugyan azon Oraculumhoz mégyen, és meg érti, ha a' Nyavallya nem tsak az, hogy gonosztól vagyon é, vagy nints, hanem hogy halálos é vagy nem? és ezt igen kevés múlattya el, miolta el hiresedett az az ember, és valameddig ő halált nem jövendöl, addig nékem a' betegséget nem jelentik.

3.) Várná valaki, hogy gyermeke légyen (:ez ritkább:); Ő meg jelenti.

4.) Nem szereti valaki a' férjét; ez meg mondja, ha meg hal é hamar, vagy nem, el válhatik é tőlle, vagy nem? és mit remélhessen.

5.) Lehessen é félni tűztől, viztől, jég essőtől? Várhatni é áldást? meg mondja ez.

6.) Vagynak továbbá mindenkor szerelem fű áruló aszszonyok (:keritők:) kiktől ritka leány, a' ki ne vásárolyon; ezzel magokhoz édesitik, a' kit kivánnak.

7.) Fel-hágy valaki egy' szeretőt, és máshoz hajol; már fél, hogy az elébbi meg ne vesztesse; azért a' Jóstól viszen boszorkány távoztató eszközt, mely áll 9. féléből. t: i: kigyó főből, szem búzából, temető beli földből, hólt ember tsontya darabból, fokhagymából, viasz'ból, régi kis pénzből, sóból, és nem tudom mitsoda rongyból, akasztott ember ruhájából valónak kell lenni, mert annak van igen nagy ereje, mint a' harang kötélnek is. Ezeket magával hordozza, és nem árthatnak a' gonoszok.

8.) A' Deszkintálás igen hasznos minden Nyavalyákban, mind az embereknek, mind a' barmoknak; ezért a' deszkintálókhoz folyamodik minden község, mert úgy mondanak, a' Borbély tsak hóhér: de a' Néző tsak olvas a' betegre, és meg gyógyul. 'S a' mi nagyobb

9.) Idegen, távol való helyen viszi ezt véghez, 's még is használ, (:ezeknek a' Krisztus távolról való gyógyitásai nem tetszhetnek tsudáknak:) p. o. a' meg nyüvesedett belü, vagy másként beteg marhának tsak a' szőriből vigyen valaki a' Jóshoz, arra olvas, és meg

gyogyúl: másnak tsak az is elég, ha meg mondatik, mitsoda szörű; erre a' formára deszkintál, és használ szemlátomást. De ezek közönségesen tudva valók. (:Proh Insipientem insaniam!)[[546]]
10.) Kára ha van valakinek, hiszi, hogy a' Néző meg veti babbal, vagy bogokkal; a' tsillagban is meg láthattya, hogy merre vitték. De az efféléktől oda felyebb emlékezénk.

Boszorkányságok, vagy nem tiszta dolgok, melyeket a' kik gyakorolnak, magok nem boszorkányok ugyan, nem is Jósok, hanem mesterségeket azoktól tanúlták, vették.

1. A' Spiritusról, és pénz viszsza menésről fellyebb emlékezénk.
2. A' *Kotsisok* Sz. György Nap előtt a' mely kigyót foghatnak, meg száraztyák, és a' lovakot minden Nap azzal meg simogattyák, igy kövérek lesznek. Igy. A' bosszus kotsisok Urokra meg haragudván, szereznek akasztott embernek vagy kezit, vagy akármi ruha darabját, melyet éjjeli *11* és *12* óra között kell szerezni, még pedig, hogy a' *12* előtt meg érkezik haza, mert másként el szaggatnák az ördögök. Ezzel ha minden Nap meg dörgölik a' lovakot, igen szépek lesznek, de erőtlenek, és mihelyt más kézre birnak, mind meg döglenek.
3. Az akasztott ember kezének az az ereje is vagyon, hogy ha éjjel a' házba bé mehetvén, meg érintgeti a' tolvaj az aluvókat azzal, olyan mély álom menyen rájok, hogy ő mindent bátran fel verhet, és el hordhat, valami tetszik.
4. A' *pokol fü*, ha a' tenyere bőre alá bé forraszthattya a' tolvaj, azt használlya, hogy akár mely erőss Zárra rá tegye a' kezit, magától meg nyiljék.
5. A' kigyó fejiből ki nőtt fokhagymának igen sokakban hathatós ereje van a' gonoszok ellen. t: i: kigyót ölnek Sz. György Nap előtt, a' szájába egy' fok fokhagymát dugnak, és úgy ültetik el.

Természeti és természet ellen való Munkák.

Nem tudván sokan a' természeti dólgoknak okát, munkáját, következését, egynek a' mástól függését, babonára fordittyák azt, a' mi a' természet renditől és erejétől függ: és ezen az úton tulajdonit sok dolgoknak természet ellen való munkát: Igy nem tiszta dolgok, ha
1. Mikor erőss Menydörgés vagyon, ki ütnek az olánék egy' szánto vasat a' földbe, az ajtó elibe, hogy a' Menykő a' házat meg ne üsse.
2. Mikor az aszszonyra már el jőnek a' szülésnek fájdalmi, a' Bába meg óldattya minden kötőjit, még a' gyöngyön is; meg mossa a' fűsűt, és azt a' vízet meg itattya, a' seprűn is vízet szűr által, azt is meg itattya, igy puskaporos vízet, 's egyéb utálságokat; minden házban lévőknek is markokba vízet tölt; hogy mind azokból igyék a' szegény kinlódo aszszony, (:ezek az otsmányságok bizony erőltetik a' belső részeket:) végre az

[546] Oh, oktalan ostobaság!

ajtót meg rugattya az aszszonnyal, hogy a' gyermek olyan könyen jöjjön ki, a' milyen könnyen mennek ki az ajtón.

3. A' férjhez vágyó leány újj esztendő reggelén ki menyen az ajtó eleibe, hátra meg rugja az ajtót, és ezt mondja: *huj in hesztán, huj intáltán.*[547] ha erre a' sertések fel kelnek, vagy röfögnek, a' kutya is ugat, jele, hogy abban az esztendőben férjhez menyen, még pedig a' kérő arról felőll jő el, a' merre a' kutya ugatott.

4. Mikor a' Vőlegény a' hitlésre a' templomba menyen, egy' garast teszen a' talpa alá a' tsizmájában, melynek az az ereje leszsz, hogy a' mig azt meg tartya, jól élnek, gazdagodnak; de ha el költi, el hagyja a' szerentse, Felesége is vagy halál által, vagy külömben el válik tőlle.

5. A' Vőlegény, mikor már a' háztól viszik hozzája a' Menyaszszonyt, nem a' kapun menyen ki, hanem a' kerten hág által, hidon sem menyen keresztül; és ennek az a' haszna, hogy jól fognak élni, az áldás bővebben menyen bé hozzájok, 's több e' féle balgatagságok.

„Ha a' kapun menyen ki, hamar meghal a' Felesége.

6. A' gazdagabb Olánék újj esztendőre apro kolákotskákot sütnek, mindeniket külömb külömb névvel nevezvén; és kinálnak ezekkel másokat. Az az ereje van ezeknek a' kalátsotskáknak, hogy a' ki milyen nevüt talál választani magának, bizonnyal az kövesse ötöt, p. o. a' ki azt vette el, melynek neve *morte*,[548] az meg hal, ha azt – *Norok*,[549] annak szerentséje lesz, ha ezt, *furts*[550] (:én mind igy nevezném:) a' nem kerülheti el az akasztó fát. 'S a' t.

7. Ki adni a' háztól nem jó: Újj esztendő Napján, és Hétfőn, mert úgy az egész esztendőn, héten által, mind adni kell ki valamit. Vetéskor sem jó; mert ha tüzet viszen ki valaki az udvarról, a' búza üszöges leszsz, ha egyebet, nem leszsz eresztős, el viszik azzal az áldást a' háztól.

8. Az Órának nagy közí van a' dolgok kimeneteléhez; innen a' ki jövendőről valamit akar mondani, a' miben valamire ajánlja, kötelezi magát, hogy jó kimenetele legyen a' dolognak, ezt kell mondania: *Jó orában mondott szó legyen.*

9. Az igéknek is nagy ereje van: azért ha valaki valami újjságot, p. o. gyermeket, tsikót, borjut, 's a' t. lát elsőbben, és az szép, ezt kell mondani reá: *Igézet ne fogja*, és pökve: *ptfi tsúf*, külömben meg betegednék. Igy ha Sebet; félszegséget beszéllvén, maga testin, tagján akarja mútatni, ezt kell mondani: *Kőhöz mért, legyen,* másként reá fordúlna az a' seb vagy félszegség.

10. <A' kereszt vetésnek az az ereje, hogy ha a' már szitált lisztre, tésztára, kevertre, 's a' t. keresztet vetnek, nem fogja meg azt az igézet. A' Sütőkementzébe is minek előtte

[547] *huj in hesztán, huj intáltán* = cumu-i în 'cest an, cumu-i în alt an. Ahogy az idén van, úgy lesz jövőre is.

[548] Moarte = halál

[549] Noroc = szerencse

[550] furcă = ágasfa, furci = bitófa

bé vetné a' tésztát, kereszt formán korpát hint bé a' babonás, és a' kenyérnek nem esik le a' béle.> Ez meg van felyebb is.

11. A' *kereskedők* ha viszszájára (:fonákjára:) veszik fel ingeket, meg nem tsalhattyák a' vásárban; az alkalom után mezitelen kézzel nem jó kezet fogni, hanem valami köntös szárnyát közbe téve; az áldomást is nem hajadon fővel, hanem süveg fel téve kell el köszönni elsőbben, igy lehet szerentséje a' vásárlott marhához.

12. A' méhészek ha farkas fogon vagy gégén botsáthattyák ki tavaszszal méheiket, azt hiszik, hogy mint a' farkas, erőssek, prédálók lésznek; jú gyapjun ki botsátani nem jó, mert jámborok lesznek, el prédállyák a' mások méhei. Ha téli dugóját a' kasnak el veszik, a' raj el nem mehet, ha az el szökött rajt menni láttya valaki, hirtelen vesse le az ingét, forditsa ki, és egy' tsomoba gombolyitván tegye le a' földre, rá kell annak a' rajnak szállani. Fokhagymát kell a' méhesbe sokat ültetni, a' gonoszok bé nem mehetnek; ha a' roszsz szemü bé néz is, nem árthat. 's a' t. Külömben, ha valaki szerentsés a' méhészésben, és jól vigyáz, hogy a' rajok el ne menynyenek, a' tolvajók is közel ne férhessenek; már az egy' sem tiszta ember, 's tsak ezenn az okonn, hogy másnak miért nints úgy? —

13. Ha a' káposztát meg lepik a' Hernyók, egy' szűz leány hajnalban merő mezitelen háromszor kerüllye meg a' kertet, mind el mennek' a' hernyók. Igy

14.Ha a' verebek igen meg lepik a' buzát, a' gazda, hasonloképpen, kerüllye meg a' földit, mind el hagyják a' verebek azt a' helysiget. (:itten az idénn is próbált dolog :) Igy nem kellene veréb fejeket szedetni.

15. Mikor tejet főznek, vigyázni kell, hogy ki ne fusson, mert a' tehén tőgye mind ki sebesednék, és teje el fogyna; ha ki talál futni, sót kell reá hinteni, és nem árt.

16. A' vadászok bak veréb szárnyából tépett tolluval fojtják meg puskájokat, ha lehet, ennek közibe a' véréből is tseppentenek, és igy nints semmi ereje a' meg kötésnek. Hogy pedig

17. A' jáger mindenkor vadat kapjon, mikor puskával ki mégyen, szükség spiritussának (:l. fennebb:) lenni, a' mely vadat vigyen eleibe. (:inkább sipjának:)

18. Sz. György Nap előtt a' ki kigyót talál, szerentsés lesz azonn a' Nyáron. Hogyha azt a' Nyakánál fogva a' hüvejkivel és mutató ujjával meg öli, azzal a' két újja begyivel akármely mérges kelevényt, tályogot, – meg fog, megfordúl. (l. fellyebb Boszorkányságok. N. 5.) A' kigyó fő külömben sok féle vesztések, tétemények ellen használ, gonoszokat elüz.

19. A' mennyi aszszony, annyi orvos, kiknek efféle orvoslásaiknak, és azoknak módjainak le irására sok esztendő kivántatnék, midőn annyira is el mennek, hogy ha a' feje valakinek fáj, bé kötik a' szék lábát, 's meg gyogyúl a' fájó fő. Többire a' rá mondott ige tészi hathatóssá az orvosságot, mint ez is, hogy mikor valamely orvos valami ahoz való matériát kér valahol, és a' harmadik kérdi: *Mi az?* erre azt feleli: *Mentől hamarább kérded, annál hamarább használjon.* Innen a' Deszkintálás, melynek több ereje van, mint minden Patikákban. *erről felyebb*

20. A' hárs kötélnek az az ereje, hogy ha azzal kötik meg a' boszorkányt, vagy magát az Ördögöt, mikor kísért valami formában, meg tarthatni őtöt, de semmi egyéb féle kötél meg nem tartya.
21. Vagyon egy' petsét, melyel az el rejtett pénz ha meg petsételtetik, ki nem lehet azt onnan venni, mig nem azzal a' petséttel újjra meg nem petsételnék, ugyan azon hely, még pedig háromszor hozzá ütve, ilyen igék elmondása alatt: *ezzel a' petséttel petsételtek le;* mert a' ki el tette a' pénzt, az is ezekkel az igékkel petsételte vala meg 3. izben: *A' mig ezzel a' petséttel meg nem petsételnek, addig innen senki ki ne vehessen.* Ez a' petsét, S. V. a' pénzes és irigy vén aszszony mezitelen alfele.
22. <Ha valamely aszszonytól, vagy leánytól egy hajszálat kaphat a' boszorkány, és azt a' katonának adja, meg tsinálva, ki magával azt a' hajat el viszi, nem lehet hogy az a' személy a' tábor után ne mennyen.> - felyebb meg van.
23. A' mely vén aszszonynak bővön van teje és vaja, az támaszt fej. Ennek azt a' históriáját gondolom: Valamely szegény vén aszszonynak pásintos udvarára ki szokott volt estvénként menni valakinek fejős tehene, ő azt megfejte, és az edényt a' kert mellé rejtette a' burjánba, melyet midőn osztán elő vett, meg látván a' gyermek, kérdette, hogy hol vette vólna Mákó[551] a' tejet, kinek, hogy a' dologban semmit ne tudjon, ezt felelte a' Mósa:[552] *ama támoszból fejém fiatskám.*

Corollarium

Ugy látszik első tekintettel, hogy ezek, 's több *1000* e' féle balgatagságok alább való dólgok légyenek, mintsem hogy a' bőlts legkissebb ügyeléssel is rájok tekinthetne: De én azt látom, hogy az efféléktől a' tudatlanokot jó móddal, az okosságnak utára bírni, a' böltsebbeknek egy' kiváltképpen való kötelessége. Roszsz, vagy rest gazda az, a' ki veteményes kertiben nem akarja meg látni a' tsipő tsallyánokat, és büdös burjánokot; ha láttya pedig, és el szenvedi ezeket, nem veszi észre, a' kárt, melyet ezek okoznak a' jó plántáknak, és kedvesen illatozó virágoknak.

Toldalék

Az elébbeni babonákhoz igen hasonló balgatagságnak, melyet mégis kiváltképpen való hiedelemmel erősit a' község, és buzog vakúl mellette, némely példát nem leszsz helytelen itten számlálnom. t. i.
1. A' mely környékben a' király meg fordúl, holott vagy soha, vagy régolta király nem járt, azt a' jégesső megrontya, mind a' Király nyomát tartván: ugyan a' Jégesső azt a' határt el veri, melyen hólt testet vittek keresztül. A' Papoknak is az a' szerentsétlenségek, hogy ha jég esső leszsz, és kivált ha egyszernél többször, valamelynek idejében, ki

[551] A szó lehetséges eredete: moşneagă = öregasszony.
[552] A szó lehetséges eredete: moaşă = öregasszony.

az előtt nem sokkal vitetett abba a' helységbe, tehát mindenek azt kiáltozzák, hogy a' Papért verte el a' jég a' határt; veszett vólna el, hogy soha ne láttuk vólna!

2. Ha valamely Rab, vagy katona el szökött, azt vétek el fogni, mert *Dumnyezeu la szkepát din Nyevóje*[553] a' ki az effélét el fogja, a' más világon mind ember hust eszik, és ember vért iszik, hogyha azon foglyot halálra fogják sententziázni. (:ez itt éppen újj példa:)

3. A' halottak sirása, keserves jajgatása azért van, hogy noha azoknak sok pénzek vólt, de a' szegényeknek, vagy Templom számára, abból nem adtak, hamiss esküvéssel titkolták; és igy tsak az aszszonyok, nem a' férfiak, szoktak sirni. (:ez a' matskák gyermek sirás forma nyávogása:).

4. A' mely bizonyság a' törvényben hamissan akar meg eskünni, ha annyi szelet szívhat bé magába, hogy az esküvés alatt végig azt fuhattya ki, nem árt a' hamisság, mert tsak a' szelet fútta ki, nem eskütt lélekből:

A' *mentalis reservatio*: A' paraszt vagy kenyeret fog a' kezibe, vagy a' süvegit, és azzal esküszik meg, ha nem szereti a' Mátkáját: a' mint tudok olyan Aszszonyságot, ki az órájával eskütt meg. Illyen bizonyság tétellel nagy kárt okozott 2. Nemess ember, V. A. L. és L. a' közelebb való esztendőkben, valami osztályra szolittatott atyafiak. A' kérdés e' volt: *Meg osztoztak é a' jószágból? Nem osztották meg*, azt bizonyitták, és ez, úgy mondanak, nem vala hamiss esküvés, mert nem kérdeztetett az, hogy: Hát miképpen birják ezek, 's amazoknak nints része a' jószágban? Nem fizettettek é ki? ezeket hogy nem kérdezték, ők nem tartoztak felelni a' kérdésnél tovább.

5. Némely szokott Innepeknek fel hagyása igen ártalmas, Jég esső, tüz, viz Menykő ütés következik ezért azokra, kik é bünbe esnek.

6. A' Falusi elölljárók, ha az adó fel adásban, és a' dézma ki jegyzésben nem kedveznek a' Népnek, és a' tsalárdságot ki jelentik, igen nagy vétek, a' lelkit vészik ki akkor az embernek.

7. Ujjittani igen nagy vétek, ezért az Isten meg vonnya az áldást: ezen az okon nem lehet telyesittése sok Rendeléseknek, melyekre ez a' titkos felelet: *eddig sem vólt az úgy, 's még is kenyeret ettek eleink.*

8. A' vér nem válhatik vizzé, azért nagy vétek, ha a' Birók az atyafiságot nem tekintik az itéletben. 's a' t. Az igazságot nem a' fel adott dologban kell keresni, hanem a' peres felekben, és ezeknek állapottyához kell alkalmaztatni: Ez a' Törvény, és az Igazság.

Tolvajok könyörgése

Szfuntule! Káre áj rindujit szel bátsz pe óm tsel peketósz; áretemnyi kále káre sze ma duke fore gressere la' ájá, pe tsine áj gind szel dáj in muná mjá: si ma gri'seste, sze pots iszprevi vojá tá.

[553] Dumnezeu l-a scăpat din nevoie = Az Isten mentette meg a bajból.

+ Domne á'sute. + Domne mnyilujeste. + Domne á'sute.[554] Itt fejet hajt, 's el indul bátran.

Bodor János: „...amit csak a' lényegről megtudhattam, leírtam..."

Excellentissime Domine Commissarie Regie
Domine Profundissima Veneratione Colende!
Mandatum Excellentiae Vestrae circa Opiniones Praejudiciosasque de Lemuribus, Sanguisugis, etc.: Imaginationes, rudes adhuc inter Plebeos, quin imo quosdam excultiores quoque vigentes Anno hocce Currenti 26ª Aprilis sub Nro 890. exaratum, et fine Reportationis ad me directum, ea qua par erat demissione accepi, cujus in complementum quiquid in substrato mihi innotescere potuit, omni prorsus absque metu, sub licentia aliquali, libere plane tam ex singulari, erga Vestram Excellentiam eaque humilima Reverentia, quam vero ex obligatione debitis, Conscientiose et secundum Officii mei Partes perscripsi, cujus quidem Relationis Series juxta Excellentiae Vestrae Praescriptum in Advoluto est communicata Queis perennali Venerationis Cultu perenno.
Excellentiae Vestrae

devotissimus Cultor
Joannes Bodor mp.
Archi Diaconus Unitariorum Kereszturis

Sz. Mihálly 13tia octobris 1789

Fordítás:

Legméltóságosabb Uram, Királyi Komisszárius Úr,
aki iránt legalázatosabb tiszteletet kell ápoljak!
Excellenciád folyó év április 26-án kelt, 890. szám alatt küldött utasítását a babonák és előítéletek tárgyában – hogy mely képzelődések élnek elevenen a tanulatlan nép között, sőt, egyes műveltebbek között is a lidércekről, vérszívókról, stb. –, s amely utasítás úgy irányíttatott hozzám, hogy jelentést kell rá válaszként írnom, ezt illő alázattal fogadtam s annak teljesítése végett mindent, amit csak a lényegről megtudhattam, leírtam egyenesen, minden félelem és elhallgatás nélkül, szabadon és világosan, mind személyes legalázatosabb tiszteletem, mind lekötelezettségem miatt – amelyekkel tartozom Excellen-

[554] Sfântule! Care ai rânduit să-l baţi pe om cel păcătos; arată mie calea care să mă ducă fără greşire la ăia pe cine ai gând să-l dai în mâna mea şi mă grijeşti, să pot isprăvi voia ta.
+ Doamne ajute. + Doamne milueşte. + Domne ajute.
Szentséges Uram! [vagy: Oh! Szent!] Aki úgy rendelted, hogy sújtsd a bűnös embert, mutasd meg nekem az utat, amely tévedés nélkül visz engem ahhoz, akit szándékod kezembe adni, és ügyelj rám, hogy véghez vihessem a Te akaratodat. Uram segíts. Uram irgalmazz. Uram segíts.

ciádnak –, s hivatali munkámból is következően lelkiismeretesen, részletesen; mely beszámoló az Excellenciád előírása szerint a mellékelt iratban közöltetik azzal, aki iránt örökös tiszteletem állandó ápolásával maradok
Excellenciádnak

legodaadóbb tisztelője
Bodor János
a keresztúri unitáriusok főesperese

Szentmihály, 1789. október 13-án

Superstitionum Omnium in Genere Anno 1789. adhuc in rudi Populo crassantium genuima observatio, inque certis Sectionibus et Articulis cum Opinatis Anthidotis Methodica Relatio. Et quidem[555]

Sectio Prima
De Crassioribus Superstitionibus
Notanter de Lemuribus Seu Veneficis[556]
Az az Az éjjel járó Boszorkányokról

§ 1. Még vagyon még az az Balgatagság a' tudatlan kösségben melly azt tartya hogy Aszszonyok vagy Aszszonyók képében ördögök járnak Országokrol Országokra borsért Pintzékről Pintzékre magok mulattságok véget.
Remedium Sive
Anthidota[557] *Az az: Olly Eszköz mellyel maga oltalma végett ez ellen él a' Kösség*
Ugymint
1mo Fokhagyma Étellel 's ennek Ágyakban való tartassával. Nem külömben
2do Feszületeknek 's Keresztnek Nyakokban való tartásával.

§ 2. Kiknek munkalkodásoknak tartatik az is, hogy a' mostan Születet Keresztség nélkül való Gyermekeket más Hibasokkal felváltyák.
Anthidota
Némellyek Keresztül Seprüt tésznek a' böltsön vagy a' Ferfiunak valami kötéjét. Nemelylyek pedig Keresztet vonnak azt tartván hogy ezek meg oltalmazzák a' Gyermekeket. Ezekkel a' Babak élnek.

555 A bárdolatlan nép körében az 1789-ik esztendőben eddig terjengő összes babonáknak igaz megfigyelése, benne módszeres beszámoló a vélt ellenszerekről részenként és fejezetenként. Éspedig
556 Első rész. A durvább babonákról. Jelesen a boszorkányokról vagy bűbájosokról.
557 Védelem vagy ellenszer.

§ 3. Ugy az illyenek munkáinak tartatik a' Fascinum is mikor a' Férfiaknak Virilitassát meg kötik. Az Aszszonyoknak Szülésbeli Tehettségeket praepediállyák Sőt akarmélly Profugusokot is azoknak valami meg maradott Portéjkáit fogván nem tsak feltett utazássokot gátollyák hanem még az erdö ága bogánnis idegény Országokbol haza hozzák.
Anthidota
A Férfiaknak Confortatiot adnak azt hivén hogy azután Potensek lésznek, az Aszszonyokat más Aszszonyi állatok Szüléskor vajtól lévö Köntössén által buktattyák. A' Profugusok semmi Viselö Kontossoköt elszököt hellyeken ne hadják és igy semire nem mehetnek.

Sectio Secunda.-
De Incububus deu Ephialtibus:[558]
Az az A' Lüdertzekröl s azok által valo meg nyomattatásokrol.
§ 1. Hiszi azt a' Kösség arrol a' nyavallyárol melly az Szivnek a' vér által valo meg nyomattatássátol okoztatik, Hogy az illy Emberhez Lüdertzek járnak 's azok nyomjak még.
Anthidota
Mikor ezen vér által valo szivbéli meg nyomattatássát érzi a' Nép a' Jesus Neve Kialtása által valo meg Szabadittatássát alhatatossan hiszi.
§ 2do Ezén Éjjeli Boszorkányok vagy Aszszonyok képében járo Ördögökröl azt is hiszi a' Kösség hogy a' Teheneknek, Juhoknak Tejekbéli sirját vaját elvészik meg a' Támaszokbannis által viszik 's megfejik.
Anthidota
1. Sz. György napjára viradolag a' Tehenekkel Borjujokot a' Juhokkal Bárányokot edjütt szokták hadni ugy a' Kapuban Csipketövisset szoktak huzni azt tartván hogy ezek által megoltalmaztatnak. 2. Az elöhasu Teheneknek Szarvokat meg furjak abban Temjént, Borsot, fokhagymát részt szorossan bé fojtván ezt véghez vivén Szentséges igazsagnak lenni hiszik hogy senkiis az illyen Tehennek sirját vaját elnem veheti. 3. Hogyha pedig valami nyavallya miat Teheneknek vagy Juhoknak Teje elapad. Egy uton talált Lo Patkot meg hevitnek s arra ha mi kevesetis fejnek a' Tehénböl vagy Juhbol állitván bizonyosan hogy a' Corrumpeus az Házhoz mégyen mivelhogy a' Patko süti 's a' kárt restituállya. Ugy a' Pakulárokis az illyen Casusokban leterittik Glugájokot 's arra fejvén ha mi kevesetis azt keményen megverik azt tartván hogy azon esik a' ki a' Barom Tejét elvette. Nem külömben ebben a' Casusban az Hugyátis a' Tehennek egy Csizmaszárban az Füstre Szokták tenni mellyet mihellyt tselekesznek mingyárt Szörnyü kint a' Corrumpeusre következni Hisznek, melly miatt az Házhoz mégyen addig nyavallyája nem enyhittetik.

[558] Második rész. Nyomó boszorkányokról vagy lidércekről.

Sectio Tertia
De vagis seu Errantibus mortuorum Animabus[559]
Az az A' meg Holtak Lelkének az Halál után valo Bujdosásárol
§ 1. Ezis a' Tudatlan Kösségnek Babonás vélekedése hogy a' Testböl ki ment Lelek mind a' Test körül jár egy darabig
Anthidota
Melly Lélek mihellyt az Halot Tisztességére elöször harangoznak mingyárt távozik
§ 2do Az illyen Halottaknak Lelkek ha az elsö harangozás után távoznakis mindazon által nyukhatatlanságban lévén Némellyek tüzes Ingben vagy fejér Lepedöben vagy emberi test formában haza járnak Sokaknak meg jelennek.
Anthidota
Melly Lelkek nyukhatatlansága orvoslására Aphaeremat vagy Áldozatot tétetnek Szabadulásokat a' Nyukhatatlanságtól.

Sectio Quarta
De Spectris Seu Phantasiis[560]
Az az A' Képzésekröl
§ 1. A' Cholericusoknak Melancholicusoknak Phraeneticusoknak Phantasiáit s képzelödéseitis mind a' Venefikáknak 's Lüdertzeknek munkáinak tulajdonittyák a' Babonások.
Anthidota
Melly képzelödések ellen élt a' Babonás világ büdös Lestyánból Fokhagymábol (salva venia) Sertés ganéjból készittetett kenetekkel. 2. Némelly Papokrol hiszik hogy fizetésért mintha ördög volna bennek az Ördögöt belöllek ki üzik Exorcizállyák s meg gyogyittyák minek utánna bőséges Temjenezést 's Imádságot tésznek érettek

Sectio Quinta
De Apparentiis
De igne fatuo[561]
§ 1mus Mikor öszszel és Tavaszszal a' köznép az Electrumoknak gyuladásait láttya azt Lüdértznek magyarázza.
Anthidota
Ezt mikor láttya, pökdösi 's mikor errül balul beszéll igy rekeszti bé beszédit kö füledben.
§ 2dus *De Aurora Boreali*[562]

559 Harmadik rész. A halottak kóbor vagy bolyongó lelkeiről.
560 Negyedik rész. Kísértetekről vagy képzetekről.
561 A jelenésekről. A bolygó fényről.
562 Az éjféli hajnalról.

Mikor a' Köznép az Égen vagy Paszmáson vagy más formábannis ragyogó verességet tapasztalt az Estvének vagy Ejtszakának idején olly Babonát tart hogy Ellenségnek kell béjöni az Országban arról a' melly felöl láttya a' verességet tamadni.
§ 3tius De Cometis tam Crinnitis quam barbatis et mixtis.[563]
A Kösség azt tartya hogy mindenkoron v. éhséget vagy Döghalált vagy fegyvert okozzon.
§ 4tus De aliis Phoenomenis et quidem Aereis.[564]
§ 1mus Azis még a' Tudatlan Népnek vélekedése az utakrol port erössen felhajtó erös épületeket 's elö fákot tövökből kitekerő erős forgo szélröl hogy abban Pithigangós az Ördögök Fejedelme ül 's a' dörgest ö okozza.
Anthidota
Él a' mindent könnyen hivö kösség ez ellen illyen Remediumokkal. az Aerben keresztet vét. vagy ha meg alhat a' fejsze (ha van kezénél) a' földön keresztet vág vagy az aerben hajittya a' forgo szelben fejszéjét vagy egyéb eszközöt melly van kezében
2dus Mikor kemény Égihaboru vagyon s a' Fellegek Congvassalodván fel tornyoznak azokot Sárkánynak nevezi és azokon ülő Garbontzás Deáknak tulajdonittya a' Jeg essö Hordozássát
Anthidota
Nemellyek az ellen élnek harangozással Keresztházással mások a' le eset Jeget tüzben vetik vagy Keresztetis vágnak a' földre. Nemellyek pedig Papoknak 's közembereknekis fizetnek egész falustolis amazok biztatásokbol, erössen hivén azt hogy a' Jégessöt elfordithattyák.
Jam de Specialioribus et minus Crassis Superstitionibus Quae observantur [565]
§ *1mus Inter Agricolas*[566]
Hiszik a' Szántovetö emberek azt hogy a' madarak Gabonájokot Szánto földgyökben el nem verik ha bizonyos Babonával élnek.
Anthidota
1.) Ha mikor leg elsöbbén vetni mégyen egy marék buzát fején által vét háta megé. (2.) Ha a' Mi Atyánkot a' földének mind a' két végén el mondgya. (3.) Ha mezittelen a' földét meg kerüli 's a' madarakot rolla eltiltya. (4.) Ha a' közönséges temetöböl a' nem régen eltemettetet Sirhalomrol egy általvetö földet elviszen 's azt buzájára elveti uttyában pedig senkinek nem köszön.

563 Az üstökösökről, mind a hajfonat alakúról, mind a szakáll alakúról, és a vegyesekről.
564 Más jelenségekről, éspedig égiekről.
565 A sajátosabb és kevésbé durva jelenleg megfigyelhető babonákról.
566 A földművesek körében.

§ 2dus *Inter Opiliones*[567]
Hogy az Juhoknak Tölgyök el ne veszszen söt bövebb tejüek egésségessebbek légyenek és Gyapjokis erössen meg nöjön a' Juh Pasztorok külömb külömféleképpen babonáznak.
Anthidota
1.) Egy napot a' másnál szerentséssebnek tartván akármelly napon Juhait a' major házhoz egyben nem gyüjti, hanem tsak kedden vagy Szombaton. (2.) Szeredán és Pénteken sem szegénynek sem Gazdaknak semmi költséget nem adnak sem meg nyirettetni nem engedik. (3.) Ha valamelly Csep tejet eldöjt egy marék sót vét a' tüzben hogy a' Juha Csetse meg ne tserepdezzék. (4.) A' Kenyeret a' Major háznál addig meg nem szegi mig Keresztet nem vet ugy az Orda fözös üstreis mikor az Ordát ki vészi belöllel ugy az üstreis Keresztet hány, az ordárais.

§ 3tius A' Lovászokis hogy a' Lovak kövérebbek 's tisztábban légyenek élnek Babonával
Anthidota
E dologban vége el érésére a' Lovász és Kotsis Sereg illendö Eszközének tartya valami fel akasztot vagy erőszagos halál nemével megholt ember kezét az istalloban tartani
§ 4tus Hiszi még a' kösség aztis hogy a' szép Lovat Kövér Csikkokot és Borjukot némelylyek olly artalmosson meg nézik (igézik) hogy meg döglenek miatta
Anthidota
A' Csikkoknak 's Borjuknak nyakokra kalánt kötnek a' Lovaknak pedig Serényekre vagy Kantorokra veres matériát.
§ 5tus *Inter Apiarios*[568]
A' Meheszekis hogy Mehek erössebbek és Tolvajlobbak légyenek élnek babonával
Anthidota
A' Méhek ki eresztésében külöm külömb modon elnek a' mesterséggel a' méhészek kik Farkas Gégén kik Vas Karikán botsatván ki meheket.
§ 6tus *Inter Venatores*[569]
A' Vadászokis hisznek a' Babonaságnak hiszik hogy fegyvereket meg kötik, ugy ha Pappal talalkoznak vagy ures edényel szerentsétlenek
Anthidota
Ellövetett Vadnak vérével puskájokot, annak lyukát 's serpenyéjét megkenik s a' kötés alol fel oldgyák Ha Papot talalnak v. szidjak v. Desperalvan visszatérnek.

[567] A juhászok körében.
[568] A méhészek körében.
[569] A vadászok körében.

§ 7[mus] *Inter Caupones*[570]
Virágzik a' Kortsománnis a' balvélekedés állitatván hogy Némely dolgok által szaporábban kél az Ital.
Anthidota
Melly is hogy jobban Procedallyon
1mo Az elsö Kupat hitelben adják
2do Amelly Pénzt elöbb kapt azt megpökdösik mondván Apád Anyád ide jöjjön Mások a' vég elerésére fel akasztott ember kezetis (a'mint mondgyák) tartyák az Italban.

Baló Bálint: „...a' magam tulajdon tapasztalásaival, egy Rendbeszedett Irással, Excellentziádnak igen alázatoson udvarolnék."

Kegyelmes Uram,
Nagy Méltóságu Patronus Uram!
Még a' közelebb le folly 1789[dik] Esztendőben, Áprilisnak 26[dikán] Segesváron költ és én hozzám, ugyan azon Esztendőben Májusnak 13[dik] Napján érkezett, Excellentziád Kegyelmes, és bölcs parantsolattyát, vala szerentsém igen alázatoson tisztelnem az aránt; Hogy e' mostani Világban is, a' Köz Nép között uralkodó sok féle babonaságokról, és a' Boszorkányokról el-terjedett, éretlen Vélekedésekröl is, a' magam tulajdon tapasztalásaival, egy Rendbeszedett Irással, Excellentziádnak igen alázatoson udvarolnék. Én ennek tartása szerint;

Én meg vallom Excellentziádnak igen alázatoson, hogy én, nagyon Sajnállom, és Szégyenlem ezen igen alázatos kötelességemnek, illy hoszszas időre lett el-haladását, de minthogy ezt, egyfelöl a' mostani időnek rajtunk által-ment sok változásai, más felöl pedig Szent Hivatalom folytatásának terhei okozták, erről Excellentziád, természeti Kegyelmessége szerint, méltóztatik énnékem meg engedni. Annál is inkább, mivel;

Isten Kegyelméből, én ollyan Szent Gyülekezetben lakom, a' mellyben a' babonázás, és a' Boszorkányokról sokakban meg-gyökerezett éretlen itélet tételek, nem nagy mértékben uralkodnak, következendőleg, az én magam tulajdon tapasztalásom, ebben a' dologban, nem igen sokra mehetet, 's ma sem mehet, mert az én Hallgatóim az ollyan éretlenségeket, én előttem, a' mellyek vagynak is, a' mint mindenkor, úgy most is, vagy egészszen el-szokták titkolni, vagy pedig igen ritkán jelentik-ki. Mindaz által, a' mennyire az én tulajdon tapasztalásom e' jelen való dologban érhet, szükségesnek látom meg külömböztetve,

A. A' Babonaságokról; és azután

B. A' Boszorkányokról is irni. Akarván tehát mindeneknek előtte közönségesen A. A' Babonaságról irni. Itt mindjárt meg-kell jegyeznünk a' minden napi tapasztalás, és a' Philosophusoknak jó tanátsok szerint:

[570] A kocsmárosok körében.

a. A' Babonaságnak (:Definitioját:) Summás leirását.

b. Annak eredetét, és Kútfejét

c. Annak meg-esmértető Jeleit. Végezetre

d. Némelly Szokásban lévő Babonás-tselekedeteket, azoknak okaival, és Eszközeivel együtt, a' példákban le-kelletik irnunk. Ezeknél fogva

a. A' Babonaság, ebben a' tekintetben, a' mellyben most feltétetik, az ő (:Definitoja:) Summás le-irása szerint nem egyéb, hanem: „Az embereknek ollyan tsudálatos magok' el-hitetesék, el-tsábittások és éretlen itélet tételek, a' mellyeknél fogva valami tsudálatos és közél isteni erőt tulajdonittanak, némelly természeti dolgoknak, és okoknak, jóllehet a' józan okosság, az illyen okok és azoknak munkálkodásai között, semmi valóságos öszve-köttetést, fel-nem gondolhat, és által nem láthat, és azoknak titkos öszve-jöveséket a' minden-napi állandó tapasztalás-is, nem bizonyitja, sőt igen gyakran meg-tzáfollya, és azzal ellenkezőt mutat.["] Már ez az e'képpen le-irt és summáson meg-határozott Babonaság, 's babonázás, az emberek között el-áradott igen nagy Gonosz, és a' józan okosságnak felettébb mérges ellensége, úgy annyira hogyha ezt egyszer valaki bé-szivta, nintsen semmi olly nevetséges dolog, nintsen semmi ollyan képtelenség, és nintsen a' józan okossággal ellenkező ollyan történet, a' mellynek, az illyen babonás ember könnyen hitelt ne-adjon. Egy példát hozok ide előre (:mert a' több példák, ide alább, a' magok hellyeken, meg fognak jegyeztetni:) ezeknek meg-mutatására, a' magam tulajdon tapasztalásomból, melly-is ez: „Tsak hamar azután, hogy Akadémiákról, ide Fagarasba haza jöttem, nem meszsze Fagarastól, egy Méltóságos Udvarba, annak már idvezült igen jeles, és gyakran elmés tréfáju Praefectussához, mint jó Uramhoz, magam múlattságára ki-mentem, a' holott történtenek lenni, más, nem köz-rendü Jó-akaróink is, és az időt tréfás Vidámsággal töltöttük. A' mikor ez esett, volt az idő későn Szűret után, és a'mikor természetesen, mint öszszel, vastag hó harmatok szoktak esni. Egykor, a' mi furtsa tréfáju elmés jó Gazdánk, mint Udvari Tiszt, ki-mégyen reggel, midőn a' Nap fel-kezdett melegedni, hogy mint jó Gazda, az Udvarban széllyel tekintsen, de tsak szaporán jő viszsza, nagy pihegéssel, lelkendezéssel, és ijedezéssel, 's magát alig láttatván fel-találni, igy szóllit-meg minket: Jüjjenek az Urak szaporán, hadd mutassak egy rettenetes nagy tsudát, mert gonosz Léleknek kellett járni, a' közelebb elmúlt éjjel, az udvari kissebb Kertben. Mi sebessen bé-menénk, a' régi Udvarházakhoz közel lévő Kertben, 's azonnal mútat, a' jelentett elmés tréfáju Udvari Tiszt, valami Emberi Láb Nyomokat, mellyekből a' Nap már el-olvasztani kezdette vala a' vastag hóharmatott, és az őszi igen gyenge fü-szálak, olly formában látszattak vala (:a' mint ollyankor szokott lenni:) mintha el-perselődtenek és meg-égtenek vólna, mi erre a' Látásra, egymás szemiben tekintvén, az egész dolgot nevettségre forditottuk, 's Ki egygyet, Ki mást mondott. De az egyikünk, nagy rebegéssel, és buzgósággal imádkozni kezdett, 's minket is arra serkentet; ezt az okát adván buzgóságának; hogy azok a' Láb Nyomok, egy haza járó Szegény Léleknek Láb Nyomai, 's azért perselték-meg a' gyenge füveket, hogy az Udvari Kápolnában (:lévén a' régi Udvarház Pincze-torka felett, egy Hajlékotska régen melly is annak idejében Kápolna gyanánt szólgált:) nem jól imádkoztak vólna

érette, 's azért járna haza, és Lábaival azért perselné a' gyenge füveket. Azután egynehány órákkal, a' mi tréfás jó Gazdánk, ki-jelentette, nagy nevetséggel, hogy ott az udvari paraszt oláh Biró járt, 's azok a' Láb-Nyomok, annak Lábának nyomai. Mi erre nagy múlattsággal töltöttük az időt, de semmiképpen, el-nem hitethettük azon jó Barátunkkal, jóllehet értelmes, és a' Köz-renden felyül való ember volna, (:ma-is az, Tiszt, és él:) hogy az egéssz dolog tsak tréfa; Sőt nehezen szenvedte, hogy mi a' főben járó Nagy Dolgot tréfára, merészellyük fordittani, és végtére kész vala arra menni, hogy azon Szegény Lélekért böjtölni is fog. Illyen nagy ereje vagyon, a' már fellyebb le-irott Babonaságnak és babonázásnak; következendőleg, igen szükségesnek látom

b. Ennek az elterjedett Babonaságnak, és babonázásnak Eredetét, és Kútfejét is, a' menyiben tapasztalhattam le-irni. Én miólta az Embereket esmérni kezdettem, úgy tapasztaltam, hogy annak a' Babonaságnak, és Babonázásnak, a' melly most fel-tét[et]ik, két nevezetes Eredetei és Kutfejei vagynak főképpen; ugymint

1ső A' Nevelés és

2dik Az Emberi Társaságból bé-vett roszsz Szokások.

Ha már fel-veszszük itten

1ször. A' Nevelést, hogy a' Gyermekeknek Nevelésektől, felettébb, igen sok függjön, tsalhatatlan, és a' mindennapi példákból, állandó igazság, az akár, a' fő, akár a' Köz Rendeknek Gyermekinek Neveléseket nézzük-meg. Mert ha a' fő Rendek' Udvaraikban megyünk, ottan láttyuk azt; és magam-is Ifju Deákságomtól fogva, sok hellyeken tapasztaltam: hogy a' Fő Rendü Atyák, és Anyák, minden szorgalmatossággal is, igen nehezen, sőt el sem kerülhetik, hogy alatson születésü, és nem jól neveltetett Dajkákkal, és külömb külömbféle természetü Babonás Tselédekkel ne-elegyedjenek az ő Fő-Rendü Magzataik; Fiaik és Leányaik. Következendőleg, a' Nevelés által, ollyan Babonás értelmeket szivnak-bé Gyermekkorokban; a' mellyeket meg élemedett idejekben-is, igen nehezen vetkezhetnek-le magokról; az Elmének leg-jobb mivelése által is. Számtalanok erre a'példák a' Fő-Rendek' Udvaraikban, főként a' Fő-Aszszonyságoknál, nem mindeneknél, de igen sokaknál, a' kiknél, menyire mehetnek igen sokszor; a' bé-járó babonás vén Aszszonyok, világosabb, 's bizonyosabb dolog, mint sem szükség vólna, példákkal meg-bizonyittani. Mindaz által, még sem álhatom meg, hogy ezt elő ne hozzam; a' mint régen egy udvarban tapasztaltam; és ez az: „Egy Uri dáma, gyenge korától fogva, nevelkedett egy babonás Dajkának gondviselése alatt; a' Dajkája pedig, hol játékból, hol a' Kis-Aszszonnyal időt töltessen; hol egyéb okokból, a' maga babonázását üzte, mellyet az ő babonás Annyától (:hallottam, hogy Boszorkánynak tartották a' Dajka Annyát:) tanúlt volt, és néha rostát vetett, néha ónat öntött, ollykor tzernákat bogzott, néha fuszullykával olvasott, és úgy jövendölte a' Kis-Aszszonynak jó, vagy balszerentséjét. Ezt a' Dajkát, a' Kis-Aszszony szerette, meg-élemedvén-is magánál tartotta, vélle magát múlatta, és a' gyermekségiben tanúlt babonázáshoz annyira hozzá tanúlt, hogy egy babonás Aszszonyság telék belőlle, és semmi pallérozás által, magát ebből egészszen ki nem tisztithatá.["] De ha fordittyuk Szemeinket a' Köz-rendekre; minthogy azoknak Gyermekeiknek Nevelések, az ő állapottyokhoz képest, többire igen alatson,

és durva, 's tsak nem minden hellytelenségekkel tellyes, tehát a' Babonaságnak, és a' babonázásnak, az ő roszsz Nevelésekben tészik Eredetét és Kútfejét. Mert ők Gyermek-korokban, mihellyt az Értelemmel, és az okossággal való élésre, avagy tsak valamenyire is el-juthatnak, mindjárt hallyák, 's láttyák, az ő hasonlólag roszszúl nevelt szüléjektől, a' sok féle babonázást, nintsen a' ki véllek a' természetet meg-esmértesse (:ez a' fő-Rendek között is gyakran meg-vagyon:) és ebből osztán a' következik, hogy midőn láttyák Kisded-korokban, hogy Némelly természeti Eszközökkel, mint p. o. Füvekkel, Gyümöltsökkel, Gyökerekkel, 's egyéb a' félékkel, Embereknek, vagy oktalan állatoknak, bizonyos Nyavalyájokat meg-gyógyittyák, de azonban mikor azon természeti Eszközökkel élnek, tehát akkor holmi babonás szókkal élnek, és azoknak a' természeti Eszközöknek számát, hol háromra, hol hétre, hol kilentzre határozzák, és azoknak gyógyitó erejeket, azon babonás szókban, és számokban állittyák lenni. A' Gyermekek hallyák, az ő Szüléjektől, hogy Templomokban, és Temetőhellyekben, éjtszakának idején járni félelmes, ebből olly babonás félelem rögzik beléjek, hogy meg-élemedett állapottyokban-is, nehezen vethetik-ki magokból. A' Gyermekek hallyák az ő Szüléjektől, hogy a' hol pénz van el-ásva, Szent György Napján ki-szokott gyúlni, tehát mikor meg-élemednek is, ollyan méllyen vagyon ő bennek, ez a' babonás éretlen vélekedés, hogy ahol elásott pénzt gyanittanak, valamelly hazughirből, azon a' hellyen, Szent György Napjára Virradólag, egész éjjel vigyáznak, hogy a' pénznek fel-gyúladását megláthassák, és így a' pénzre rá találhassanak. Erre méltónak tartom ezt a' tréfás történetet meg-jegyezni: „Egy tréfás, friss elméjü Köz-rend Ember, észre vészi, hogy egy jó Baráttya, Szent György éjtszakáján, valami puszta kő-falak körül, a' pénznek fel-gyulását lesi, vala pedig, setét éjtszaka, és ekkor módot talál benne, az ő jó Baráttya; hogy a' puszta Kő-falak között el-rejtezvén a' sürü setétben, egy kevés puska port fel-lobbant, és azonban elébb áll onnan a' setétben, az ő pénzt leső Baráttya mohon kapja, a' hirtelen lett lobbanást, és leg-ottan ásni kezd a' pénz után, 's mikor már nagy fáradsággal sokat dolgozott vólna, de minden haszon nélkül, tehát az ő jó Baráttya nékie, nagy Nevettséggel a' dolgot meg-jelenti, mind az által, semmiképpen el nem hitetheti, ama pénz keresővel, hogy ott az pénz nem gyúladott vólna fel; hanem ezt az ő babonáját máig-is hiszi, ha meg nem hólt.["] De ki tudná mind rendben szedni, a' Gyermekek roszsz Nevelésekből származó Babonaságokat? Tsak azt kell itt meg-jegyeznünk: hogy mikor osztán, nagyobb vagy kissebb oskolákban adatnak is tanúlni a' Gyermekek, akár mi rendbéliek légyenek is, oda-is, a' Szülék Házoktól, el-viszik magokkal, a' Babonás Szokásokat, igen sokan és mikor osztán, a' Természeti Tudományoknak tanulásából, a' Természetet, és a' Természeti okokat, esmérni kezdik, akkor is nagy bajjal vetkezik-le a' már beléjek oltódott, babonás, és éretlen itélet-tételeket. A' mint is (:Szégyennel irom ide:) esmértem ollyan Papot is, a' ki Szent Hivatallyának természeti ellen, kedvellette a' Babonálást, és a' Babonás Aszszonyokhoz folyamodni; maga dolgaiban nem átallotta, 's a' Babonás Aszszonyoktól nagyon-is félt. A' Gyermekek roszsz Nevelések után, tekintvén

2szor Az Emberi Társaságból Származó roszsz Szokásokra. Nem lehet azt tagadni, hogy az Emberi-társalkodások is igen Nevezetes Eredetei, és Kútfejei, a' Babonaság-

nak, és babonálásnak. Mert az Emberi Társalkodásokban, a' mint tudjuk, sok féle nevelésü, természetü, és külömb külömb szokásu Emberek szoktak öszve jőni, és menni; 's ezeknek, a' mint magok viselések, úgy beszédeik-is hasznosok, vagy haszontalanok lévén, mint valami titkos ragadó Nyavalyák, az Embereket érezhetetlenül elfoglallyák. Mint p. o. az Emberi társalkodásokban, elő szokták az Emberek beszélleni gyakorta, hol tréfából, hol valóságból, az ő viselt dolgaikat, és külömb külömbféle történeteiket, és ezen elő-beszéllésekben, sokszor sok babonás történeteknek elő-hozásai jőnek elő, és illyenkor hallgattyák azokat sok olyan Emberek, a' Kiknek értelmek nem lévén jól meg-világosittatva, s' külömben-is, természettel hajlandók lévén a' babonálásra, és minden éretlenségekre, tehát illyenkor, kapva kapnak az ő inyek szerint való babonás történeteknek elő-beszélléseken, főként ha azokat, valamelly értelmes Emberektől halják, és minden tovább való Visgálódás nélkül, gyakorlásba venni, 's el-próbálni nem átalylyák, többire tsak azért, mert azt egy Nagy társaságban, egy jó tulajdonságu emberséges Embertől hallották, a' ki is, né talán, tsak mulattságból beszéllette, de a' gyenge elméjü Ember, mint Valóságot, azt úgy vette, 's ezen az úton, terjed a' Babonaság, és a' babonálás. Egy illyen történet a' dolgot jobban meg-világosittya: „Azt beszélli egykor egy nagy Társalkodásban valamelly nagy tekintetü értelmes Ember, hogy ő harmadnapi hideglelésben szenvedvén, egy bizonyos Házi orvos, néki valami füveket ad, hogy azokról igyék, és a' harmadnapi hideg-lelés el-hadja, de úgy hogy ezt a' régi babonás szót *Abracadabra*, egy papirosra, egy háromszégü formában fel-irván, visellye nyakában, mert külömben a' füvek nem fognak használni.["] Mi lésszen belölle? Hallya ezt, egy Babonára hajlandó Uri Ember, és azt is, hogy ama hideglelős a' füvek által meg gyógyult, de az a' babonálást szerető férjfi tsak a' babonás Szónak erejét vészi elő; némelly Könyvekből-is, olvasván erről, 's magam itt Fagarasban alattomban való mosolylygással szemléltem, midőn az emlitett Úri Ember, egy Grenadiros Kapitány Úrnak egy Házi-Tselédit, ezen szónak *Abracadabra*, három szegre le-irt formájával, egy papirosban, a' Nyakába függesztvén, a' harmadnapi Hideg-lelésből, igyekezett meg-gyógyitani, de azt is tudom, hogy ezen babonás orvoslás módja semmit sem használt, és mi azt ezután, a' kik ottan jelen vóltunk, nagy mulattsággal, nevettségre forditottuk. Mindaz által ezen példából más sokakkal együtt, tsakugyan igaz az: „Hogy az Emberi Társalkodás is egy Nevezetes Kútfeje és Eredete, a' Babonaságnak és a' babonálásnak,["] úgy mint a' mellynek már Szükség lészen

c. Meg-esmértető Jeleire-is, a' menyiben lehet le-irnunk. A' Babonaságnak és Babonálásnak, 's következendőleg a' Babonás Embernek, Meg-esmértető Jelei, felettébb sokak, az Embereknek külömböző állapottyok szerint. De én többire ezeket tapasztaltam úgymint: „A' Babonás és babonáláshoz szokott Ember az ő minden dolgaiban kételkedő: akadékos: a' hol nem kellene-is félelmes; minden álmaitól retteg; minden Jelekre el-bámul: őtet most egy eb, most egy varju; majd egy bagolly el-rettenti; ha tudni akarja, hány esztendőket éljen ezután, azt a' Kakuktól szokta meg kérdeni: Valahányszor a' jobb füle tseng, mind annyiszor örvendez: de ha a' bal füle zeng, akkor kesereg. Valahányszor szeret, mindenkor azon panaszol; hogy nékie Szerelemre-gerjesztő Esz-

közt adtanak: Semmihez nem fog; mig a' Kálendáriumat meg nem nézi: enni-is alig mérészel, mig a' szerentsés órákat nem visgállya: a' Tsillagoknak tüzeitől inkább retteg, mint amikor a' Szomszéd Háza ég: magánn eret-vágatni nem bátorkodik, mig elsőbben, a' Tsillagoktól (:*Planetáltól*:) engedelmet nem nyér: az ő magvát el-nem veti a' földbe, mikor azt a' jól el-készült föld kivánnya, hanem mikor a' Hóldnak járása meg-engedi: ha a' fejit beretváltatni szokta, még abban-is a' Hóld járására vigyáz, hogyha a' Hóld az oroszlán Jegybe van, tehát az ő haj-szálai-is, mint az oroszlánnak szőrei meg-keményedjenek, vagy ha a' Hóld a' Kos Jegybe jár igy az ő haj-szálai-is, mint a' Kos Szarvai fodrok légyenek: Valamint aban hogy nevekedjék, a' Hóldnak nevekedésivel, és valamit akar, hogy lassanként el-fogyjon, a' Hóldnak el-fogyásával tselekeszi: Midőn a' Hóld a' Bika Jegyben van; Soha senki arra nem veheti, hogy orvossággal éljen, nehogy ez a' kérődző állat, az orvosságot vélle ki hányassa: Kerüli a' Tengert, valahányszor a' Márs az Égnek közepin van, félvén attól, ne hogy ez a' Hadakozásnak istene, a' Tengeri Tolvajokat ő ellene küldje: (:ezt Fránékerában-is hallottam, a' Hajjósokról, Tanuló Belga Deák Barátimról beszélleni nevetséggel:) Fát ültet a' Bika Jegybe, minthogy az a' Jegy a' Csillag-Visgálóktól állandónak szokott neveztetni, tehát az élő fákat is állandóbbá tészi, és a' földben méllyebben bé-gyökerezteti: Ha beteg Gyermeke van és álmában Medve Kőllyket lát, 's köt, tehát attól fél, hogy a' beteg gyermeke, bizonyosan meg-hal: A' Szarka-tsergést udvarában nehezen szenvedi; mert úgy tartya; hogy akkor vendége érkezik: Ha a' Kakasok Télben éjszakán idő előtt szóllanak, akkor lágy időt vár. Ha valamikor Fejedelmi nagy Emberekhez akar menni, akkor meg-várja, hogy a' Hóld, öszve társalkodjék a' Nappal, mert akkor hasznos, a' Kissebbnek a' Nagyobbal való társalkodása. Mikor Házából kimégyen, semmitől nem fél inkább mint attól, ne hogy ötet, valamely irigye meg-lássa: Mikor vadászni mégyen, ha Pappal találkozik, annak nem jó szivel köszön, mert Szerentsétlennek tartya, a' Vadásznak Pappal találkozni: Mikor meszsze útra indúl, nem annyira a' Farkasnak fogaitól, 's attól való elszaggattatásától, mint annak reméntelen tekintetétől fél, ne hogy az ötet a' Szóllásban meg-némittsa: Mikor Házához viszsza tér, ottan ottan attól rebeg, ne hogy valamelly tojásból Basiliskus származzék és őtet nézésivel meg-öllye: Kivánná ugyan, hogy halála után az ő Javai, leg-jobb Barátaira maradnának, de inkább akarja azokat akárkinek-is hagyni, mintsem Testamentumot tenni, félvén attól, ne hogy mihellyt Testamentumot tészen, mindjárt meg-hallyon: A' *Climactericus* (:Hetenként változó:) Esztendőnek el-telését ha fellyül-múlhattya, nem különben örvend, mintha a' Halálnak mérges Kaszájától, már meg-szabadúlt volna: Ha meg-sebesittetik, az orvosságot nem a' Sebre, ha nem, hogy hasznosabb és hathatósabb légyen, arra a' fegyverre köti, és azt keni-meg, a' mellytől meg-sebesittetett: Ha betegségben esik, az ő nékie rendeltetett pilulákat, egy arányú számmal soha bé-nem vészi, hanem mindenkor feletlennek, mint p. o. ötöt, hetet, kilentzet, vagy hármat, nem pedig, Négyet, nyoltzat, tizet s. a. t.: A' füvekkel nem él, hanem ha azok valamelly szerentsés órában szedettek-le: A' Nyavallyákat, valamelly újj mesterséggel, mint valami oltó ágokat akármi-némü fába, a' mint akarja bé óltya: A' Hideg-lelést, nem orvosságokkal szokta gyógyittani, hanem a' mi leg-jobb 's közelebb

való Eszköz, a' gyógyulásra, körmeit elvagdalván magánok, és bizonyos Rákra kötözvén, a' háta-megett való folyó vizbe veti: Mindennémü gonoszok ellen, egy ollyan Gyürüvel szokta magát meg-erősitteni, a' mellybe valamelly Szerentsés Tsillagnak járását, és valami szinten el-repülő bóldog órát, tsudálatos Serénységgel bé foglalván, 's bé-nyomván, abba bé-rekesztetve lenni tart, és hiszen: Semmit nem állitt, ollyan nehéz dolognak lenni, a' mellyet valamelly tsudálatos Számoknak, babonás Szóknak, és bizonyos (:*charactereknek*:) Formáknak; erejekkel véghez vihetni, ne hinne. (:*Ezek a' Számok, Szók, és Formák, én előttem tudva nintsenek a' magam tapasztalásából*:) A' Babonás ember, az ollyan füveket hisz hasznosoknak lenni, valamelly Emberi Taguknak meg-gyógyittására, a' mellyeknek, az embernek meg-sértetett Ta[g]jához valami hasonlatossága vagyon; Vagy pedig magokon, valami ahoz illő formát mutatnak, a' bölcs Természet alkotásából. A' babonás Ember Hétfü Nap semmit ki nem ád örömest, a' maga Házától, mert úgy tartya, hogy osztán, azon az egész Héten, mindennap ki-kell valamit adni: A' Tejet külömben ki nem adja Házától, hanem egy kevés apró fát vét belé; mert külömben úgy tartya, hogy a' Teheninek el-viszik a' Tejit; vagy pedig a' tsetsei meg-dagadnak.["] Ezek, és több e'féle számtalanok, a' Babonaságnak, és babonálásnak Meg-esmértető Jelei, a' melylyek a' külömb külömb féle tekintetü, idejü, és rendü Emberekben Uralkodnak, kiben egy, kiben más, és a' meljeket, vagy magam tapasztaltam, vagy másoktól hallottam, vagy pedig irásban tett jegyzésekből-is olvastam. De már ezek után, a' fellyeb ki-szabott Rend hozza magával, hogy a' mostan le-irt Jelek szerint, a' menyire az én tapasztalásom mehetett, vagy bizonyos Emberektől érthettem, vagy Némely Szorgalmatos jegyzésekből is olvashattam, tehát ezeknél fogva,
Némelly Szokásban lévő, és az Emberek között gyakorlásban forgó Babonás Tselekedeteket, azoknak okaival, és Eszközeivel együtt, a' Példákban, elő-hozzunk, 's leirjunk. Az illyen Babonás Tselekedetek, azoknak okaival és Eszközeivel együtt, a' külömböző rendü Embereknek, sok féle Babonázások szerint, igen sok félék, és igen külömbözök egymástól, annál is inkább, mivel az illyen Babonás-tselekedetektől, még a' Fő-Rendek Udvarai-is nem üressek. Mert

1[ször.] Tanuló Deák koromban, magam láttam egy Fő Háznál a' Maros mellett; hogy minekutánna vigan ebédeltünk vólna, a' már szép idejü Kis-Aszszony, ebéd után, hirtelen el-ájula, és ollyan állapotba esék, mint a' kit a' Nagy Nyavalya ront, vagy; Nehéz Nyavalyában fetreng (:igy Nevezik a' Magyarok: *Morbum caducum*:) Azon Kis Aszszonynak egy akkor velem együtt Haza jött Testvére, a' kivel Kolosváron együtt tanúltunk; és nagy barátságban éltünk, ő tanúlt az Akadémiában a' Jesuitáknál, én pedig a' mi Collegiumunkban; minden tehetségünket rá tettük, hogy a' Kis-Aszszonyt hellyre hozzuk, de tsak abban állott-meg, a' mi Nyavalyás Kis-Aszszonyunk; hogy rajta, nem más, hanem az udvari paraszt oláh Biróné segithet. Meg kellett engedni, hogy az a' babonás oláhné bé-hivattassék, a' ki-is, mi előttünk sokat babonázott, onat öntött, hogy mitől ijedett meg a' mi betegünk: rostát vetett, hogy kit szeret, vagy őtet ki szereti, és ezt a' Nyavalyát néki, ki-okozta; ezt sok-féle figurákkal vitte véghez, 's magában sokat beszszéllett, mellyet mi nem értettünk. Végre minket a' Házból ki-küldött, hogy a' beteget

megkennye, 's mikor egy idŐtske múlva, a' Házba viszszamentünk, a' beteget aluva tsendesen találtuk; és azon örvendettünk, minekutána pedig Kolosvárra, tanulásunk' folylytatására viszsza tértünk, azután értettük, hogy a' mi betegünk viselős vala.

2^{szor} Itt Fagarasban, ez előtt egy néhány Esztendőkkel, meghallya egy Nemes Leány, hogy akkor életben lévő Testvér Báttya, egy ollyan Nemes Leányt akarna feleségül venni, a' ki nékie nem tetszenék; és hogy azt meg-gátolhassa; (:Szégyelve irom ki ezt a' példát, de ebből-is láthatni, mire mégyen az emberi babonás erőtelenség:) meg-mezittelenitvén azokat a' Tagjait, mellyeket a' Természet Szemérem alá rekesztett, azokat egy néhányszor mezittelenen a' Tűz-hellyhez Verte, és azt mondotta, holmi babonás Szókkal: Hogy mig ő él, azt a' Nemes Leányt az ő Testvér Báttya, abban a' Házba, annak Tűz-hellyéhez bé-ne hozza. Mikor pedig ugyan ezen Nemes Leány, a' Testvér Báttya halála után, a' Jószág felett, több Testvéreivel együtt perlődnék, akkor-is sokat babonázott Tzérnákat kötözött öszve, azokon sokat bogzott, hogy mind addig az ő Testvérei, őtet meg ne nyerhessék a' Törvényben, mig ő, azokat a' Czérna-bogokat meg nem óldja.

3^{szor} Ugyan itt Fagaras Földön, egy Nemes Aszszonynak, sok bajai lévén, hogy magánn segithessen; az Annya méhéből hozott Köntösiben, egy hasonló módon öltözött babonás oláhnéval, hét éjtszakában egymás után, az Udvarházat meg-kerülve, és a' babonás oláhnéval, a' Tsillagokról tudakoztatta, az ő dolgainak jó vagy roszsz ki-menetelét, és mikor fattyu Tsillagnak (:a' mint neveztetik:) el-enyiszésit szikrázva, hirtelen látta, abból a' Tsillagba néző babonás oláhné azt jövendölte, azon Nemes Aszszonynak; hogy az ő ellenségei, ollyan hamar meg-szégyenülnének és el-oszlanának, mint az a' Tsillag, sebessen szikrázva, el-oszlott.

4^{szer} Itt Fagarasban, egy Nemes Aszszonynak, egy Fia, burokban, az az: valami vékony hártyában bé-borittatva született, és azt a' Burkot, a' Bába, hétszer egymás után (:meg-szárasztván előszer:) mikor másoknak kereszteltek, meg-kereszteltette, illyen babonás okon: Hogyha azon fiu Gyermek fel-nevelkedvén Katona lészen tehát azt soha nem fogja a' Fegyver meg-járni; és jó szerentsés is fog lenni. Én ezt a' Nemes Ifjat esmérem, a' ki-is most a' Splényi Regimentben Kadét, de már egyszer vólt sebben, 's már régitske Kadét. Tsak ennyit használt a' Burokban lett születés és annak a' Buroknak meg-kereszteltetése.

$5^{\text{ször}}$ A' fellyebb emlittetett Burokról, a' Leány Gyermekekre nézve is, ollyan babonás vélekedés vagyon, hogyha valami olly Leány Gyermek abban születik, az ő Burkát meg-szárasztyák, és vélle meg-keresztelik alattomban, hogy a' Pap ne tudja, azután el-tészik a' Gyermek Köntösei közé, 's meg-tartyák, ezen az okon: mert az ollyan Leány igen Szerentsés fog lenni. Magamon történt, mostani Papságomban illyen babonás példa, hogy midőn egy Gyermeket a' Templomban meg-akarnék Keresztelni, a' babonás Bába Aszszony, egy ruhában, bé-takarva, a' Gyermek (:nem jút eszembe Fiu, vagy Leány vólt:) Burkát, a' Gyermek feje alá mérészelte tartani, hogy azt is, a' Gyermekkel együtt Keresztellyem meg, de én a' Bábát, onnan el-riasztottam, és a' Keresztelés véghez menvén, mindenek előtt keményem meg-is pirongattam.

6szor Hogy a' Bábáknak, a' Szülő-Aszszonyok, és a' Tsetsemő Gyermekek körül, sok babonázások vagyon, azt sokaktól hallottam de én előttem, tudva nintsenek. Hanem tudom azt, hogy a' Kis Gyermeknek Vánkossa alá Kenyeret szoktak tenni, ollyan babonás okon: hogy a' Boszorkányoknak ártalmas Szándékjokat az által, vagy meg-előzzék, vagy pedig el-is fordittsák.

7szer Ezekhez tartoznak, e' következendő Babonás tselekedetek-is: P. o. Valamelly Nyavalyákban, az Emberekre, és a' Barmokra való Babonás olvasás, a' Szent Háromság Isten Nevének, vagy az ő Beszédének, és más figuráknak, Szóllások formáinak, rájok való el-mondása, vagy le-irása, mind a' meljek szerint, a' puszta szóknak, betüknek, és Számoknak isteni erő tulajdonittatik. Illyen Szent Irásbéli helly a' többek között, 1. Mós. VI. 3. *Engedek nékiek Száz húsz esztendőt*. Vagy: *Lesznek az ő Napjai Száz húsz Esztendők*. Melly Szavaiból a' Sz. Irásnak fel-vévén a' Száz húszas Számot, abból az ember élete felől sokat szoktanak babonásan jövendölni. Nevezetesen illyen a' CIXdik egész Sóltár; a' mellyről, még a' Fő Emberek-is sokan, nem tsak régen, hanem még ma-is, ollyan babonás értelemben vagynak, hogyha ezt a' Soltárt, bizonyos ideig gyakran el-mondják, tehát azzal, az ő Ellenségeiknek veszedelmet szereznek. Továbbá illyen a' Szent János Évangyéliomának Kezdete is, a' mellyről sokan, olly babonás, és éretlen itélettel vagynak, hogyha valamelly hideglelős ember azt a' nyakába függesztve viseli, tehát annak titkos erejétől meg-gyógyúl bizonyoson. Igy babonáskodnak ezen Szentséges Nevekkel-is: *Isten, Szent Háromság, Jéhóva, Jésus*. Meljeknek elmondásoknak, bizonyos Nyavalyáknak gyógyittásokban különös, babonás erőt tulajdonittanak, főként, ha azok közül valamellyiket, vagy mindeniket is, nyakokban viselik. Illyen babonás tselekedet az is, a' Sz. Irással: Midőn Némelly Babonás Emberek, a' Szent Bibliát hirtelen fel-nyitván, a' melly Szent Irásbéli mondást leg-elsőbben meg-látnak, és el-olvasnak; azt jóra, vagy roszra, mint egy Isteni tsalhatatlan feleletet úgy tartyák, az ő dolgaikról. Erre a' Rendre (:Classisra:) lehet hoznunk azokat a' Babonásokat is, a' kik az *Eucharistiával*, az Úri Szent Vatsorával babonáznak, midőn annak, bizonyos Nyavalylyákban gyógyitó erőt tulajdonittanak, mint p. o. ha valaki a' meg-szentelt Ostyát, Kenyeret, Nyakában hordozza, azt nehéz Nyavalya, és a' mi nagyobb a' Ménkő soha nem találja, 's másokat is ez által meg óltalmazhat. Emlékezem arra, hogy Kolósvári tanuló Deákságomban, vólt egy kedves tanuló Barátom, az Universitásban, a' ki-is vólt *Clericus*, és *Physicae Praeses*, a' mi Collegiumunkban, és mikor együtt, Sokat Disputáltunk vólna, *de occultis qualitatibus*,[571] Végre azt mondja, és azt feleli nékem: Lelkem Barátom! akármit felelj nékem, de igaz az: hogy mig én, a' meg-Szentelt Ostyát Nyakamban viselem, addig engem soha a' Ménykő meg nem int, és a' hideg ki-nem lel, sem semmi véletlenség nem ér, Én akkor ezt a' dolog el nevettem, azonban mint Deákok, az én Kamarámban jól pohároztunk; az a' jó Barátom (:ha tsak kevés idő alatt meg nem hólt:) mostis él, és kevés idővel ez előtt, az Universitasban Theologiae Professor vala. Mikor ezeket irom, egy példa jut eszembe, a' melly ezen dologra tartozik, és ez az: Udvarhely-

[571] a titkos dolgokról

lyi Tanuló Logicus-koromban; vólt nékem, egy jó forma vén Leány Mosó Gazdaszszonyom, a' Ki-is azon panaszolt egykor nékem, hogy ő nékie azért fáj a' Lelke, miért vesztette-el, azt a' meg-szentelt, és bársonyban varrott ostyát, a' mellyet ő sok alamisnával, és imádságal nyert, mert ha azt, el nem vesztette vólna, már régen jó Szerentséje lett vólna. Ugyan annál a' Gazda-aszszonyomnál ördögi üzést-is láttam, egy este az ablakon által, de ezt szégyenlem le-irni, elég az: hogy az Exorcismus babonáson, de valósággal, szemem láttára, véghez méne.

8[szor] Ha már a' Napokra tekintünk, véghetetlen Babonaságoknak külömböző Nemeit talállyuk, a' mellyeket az emberek, némelly Napokon gyakorolni szoktanak. Illyenek a' többek között, e' következendő Napok, úgymint:

aa. Újj-Esztendő Napja, a' melly napon felettébb sok babonázást visznek véghez némelly emberek, és illyenek a' sokak közül ezek: Újj-Esztendő Napján, semmit nem mernek ki-adni Házoktól; Nevezetesen *Tüzet, Sót, Tejet, Kenyeret*, Mert abból valami roszsz dolgot gondolnak következni, ha ezen a' Napon a' féléket, és valami házi eszközöket ki-adnának. Ezen a' Napon, némelly babonások; zöld-füvet és zöld-ágat tesznek-el a' házban, a' házbéli Személlyeknek számok szerint, és abból jövendölni szoktanak. Ekkor szoktak a' babonás emberek, zöld füből, és hagymából-is Kalendariomokat tsinálni. Némellyek pedig, az ajtó küszöbén belől, egy Seprüt tésznek, és olly vélekedéssel vagynak, hogy ha Boszorkány találna, hozzájok menni Ujj-Esztendő Napján, abból meg-lehetne azt esmérni, mert azon a' Seprün, által nem léphetne, a' Boszorkányos ember, a' Seprünek pedig újnak kellene lenni, és a' ki azon a' Ház Népek közül, háttal kimenne az ajtón, annak osztán, abban az Esztendőben Semmi boszorkányság nem árthatna. Ujj-Esztendőre virradólag szoktanak némelly babonások, az istállokban-is hallgatózni, mert olly gondolatban vagynak, hogy akkor a' Barmoknak Nyelveik meg-oldoztatnának, és egymásnak, az ő állapotjokról beszélgetnének. Ekkor szokták Némelylyek, Szem fájás ellen, jó hajnalban, az úgy nevezett aranyos Vizet meritteni.

bb. Viz-kereszt Napján, a' mit régentén tselekednek, ma-is azt tselekszik némelly babonás emberek, hogy tudni-illik: Meg-szoktak feredni, mert úgy itélnek, hogy osztán egész Esztendőben az ő Testeiken, semmi fekélly nem fog lenni. Ezen kivül edényeikbe ekkor vizet merittenek, azt bizonyos Czérémóniával meg-szentelik, és mint orvosságot úgy tartyák.

cc. Pál-fordúlása Napja, mindenkor jövendölő Napnak tartatott, és még mais, a' babonás emberek, ebből a' Napból jövendőlni szoktanak, a' mint mindenek előtt tudva vagyon. P. o. Ha tiszta, bőv termést, ha essős, havas, szükséget, ha ködös dög-halált, jelentene. A' honnan származott vólna, a' Magyaroknak ama Köz-mondások: *Ha Pál fordúl Köddel, a' nép meg-hal Döggel.*

dd. Vintze Napjából is azt jövendölik, a' babonások, hogy ha azon a' Napon tiszta idő vagyon, tehát abban az Esztendőben sok Bor terem, ama' Magyar mondás szerint: *Mikor fénlik Vintze, meg telik a' Pintze.*

ee. Virág-Vasárnapon, némelly babonás emberek pálma-ágakat és más zöld veszszőket szednek, azokat az ő Házaikban szorgalmatos gondviseléssel meg-tartyák, és

azokkal sok féle babonaságot űznek, 's visznek végbe; mind az embereknek, mind pedig, a' barmoknak Nyavalyájok körül. Nevezetesen, ollyan itélettel vagynak; a'melly Házokban illyen pálma-ágok tartatnak, az ollyan Házakat a' Ménykő nem eltalállya, de ha valahogy találná, és meg-gyúladnának, tehát azokat nem Vizzel, hanem téjjel lehetne meg-óltani. Egy példát hozok elő erre: Idvezűlt Tiszteletes Ipom Uram gyakran beszéllette: hogy egykor Nyárban Vójlán keresztül jővén Fagaras felé, egy Házat meg-ütött a' Menykő, és meggyúladván, az oláhok, nem mérték Vizzel óltani, hanem tejes edényeket, és Kenyeret hánytak fel, az égő épületre, 's az oláh Pap is ott babonázott; míg osztán, maga Vizzel, óltani kezdette az Ipom, 's az oláhokat is néki rijasztván, úgy tsendesitették a' tüzet, és a' Háznak derekát meg-óltalmazták, hogy el nem égett, 's igy látták a' babonás oláhok, hogy a' Menykőtől támadott tüzet-is Vizzel lehet meg-előzni, és nem babonával.

ff. Húsvét Napján, tudjuk a' babonás öntöződéseket, és a' piros tolyásokkal való gyermekségeket, és ez ollyan régi, 's ma-is Szokásban lévő babonázás, hogy ennek a' Húsvéti piros tolyással való babonázásnak eredetéről, és okáról, nagy tudományú Ferjfiak-is kivántak tudakozódni. A' mint-hogy erről ama' Német országi tudós férjfi *Harembergius* egy emlékezetes Munkát is irt, melly-is a' Brémai Gyüjtemények közé bé-tétetett. *Biblioth. Brem. Class VI. p. m. 893. Tom. XII.*[572]

gg. Szent-György Napján, menyi minden féle babonázást visznek véghez az Emberek, ki győzné le-irni? Mert azon kivül a' mi fellyebb meg-jegyeztetett, hogy ekkor sokan lesik a' pénznek fel-gyúladását, melly a' földben el-ásatott; tehát ezen a' Napon; sok babonás emberek, azon igyekeznek, hogy a' Boszorkányokat megesmérhessék. Erre nézve jó reggel fel-kelvén; egy mosatlan, régi motskos fa Kalánt, az övedzőjökbe szúrnak, és a' Város, vagy Falu Kapujába ki-mennek; mikor a' marhákat jó reggel ki-hajtják, és úgy vélekednek, hogy ezen babonás tselekedeteknél fogva, meg-láthattyák a' Boszorkányokat, a' Kik is Szent-György Napján, a' Marhákon, mint meg-annyi Lovakon, a' Mezőre, ki szoktak menni. Vagynak még sok Varáslások, és babonálások szokásban, Szent-György Napján, de azok előttem, nintsenek tudva. Hanem, hogy már több Napokat el-hallgassunk, Nevezetes erre, a' babonázásra.

hh. Keresztelő Szent János Napja, mert ezen a' Napon, némelly hellyeken, a' Gyermekek és az Ifjak, tsontot, szemetet, kaptzát, egybeszednek, 's rút büdös füstöt támasztanak, azért: hogy a' Pogányoktól fenn maradott, 's ma-is uralkodó babonás vélekedés szerint, ezen idő tájban, a' meleget nem szenvedhető Sárkányok, a' Kútak, és Források környűl szárnyálván, 's mérgeket azokban húllatván az illyen büdös füstökkel, el kergettetnének. Ezen a' Napon némelly hellyeken (:erre emlékszem gyermek koromban a' Hazámban-is:) tüzeket tsinálnak a' mező Széliben, és égő üszögekkel kerülik a' Vetéseket, hogy a' jég elne verje azokat. Azonban, énekelnek, tántzolnak, a' tüzek körül az üszögeket házokhoz viszik, 's azokat fel-szúrdallyák, a' Káposztás Kertben, hogy a' hernyók a' Káposztát meg ne egyék, vagy pedig a' Vetések közé-is szúrdalnak illyen

[572] Johann Christoph Harenberg (1696–1774).

Üszögeket, hogy a' Gabona meg-ne üszögeskedjék. Néhol pedig ezen a' Napon, Kereket-is forgatnak annak emlékezetére, hogy már a' Nap, a' maga felső pontyára fel-hágott, 's meg-is fordúlt. A' parasztok pedig úgy tartyák, hogy ha ezen a' Napon esső lészen, a' Mogyoró abban az Esztendőben meg-nyüvesedik. Ide tehetyük Medárdus Napját-is, a' mellyről azt jövendölik közönségesen; hogyha ezen a' Napon esik az esső, tehát negyven Napok alatt, reá tart az essős idő. Nevezetes még ide az is: Hogy az illyen babonásoknak valamelly fü azért hasznos, ha Pénteken vágták le; de igen veszedelmes, a' [tse]tsemő kis Gyermeket Pénteken meg-mosni; és felettébb káros, Tsütörtökön, és Szombaton, az istállót ki-takarittani. Ezek, és több számtalan féle módon-is szoktanak az Emberek, a' Napokkal babonázni.

De továbbá,

9szer A' Babonaságra, és babonálásra nézve, igen szükséges dolog fel-vennünk, a' külömböző állapotú, és életü Embereket is. Minémüek, hogy például egy néhány rendbéli Embereket emlittsünk:

aaa. A' Méhes Gazdák. Ezeknek Véghetetlen az ő Babonájok, a' Méhek körül, még az Értelmeseknek-is. Mert némelly babonás Méhes Gazdáknak, meg rögzött babonázás az; hogy midőn Tavaszszal a' Méheket magok idejekben ki akarják botsátani, tehát a' Tsillagokra, igen szorgalmatoson vigyáznak, úgy itélvén, hogy minden tselekedetnek, a' maga Tsillaga alatt kellene véghez menni, és az úgy volna jobb 's szerentsésebb. Mint p. o. Úgy itélnek, a' Méhes Gazdák: Hogyha a' Méhek a' Hóld alatt, Vagy-is *Hétfőn* botsáttatnak-ki, tehát mindenkor benn-ülők, aluvók, túnyák, betegesek, bádjadtak, és lopók lésznek. Ha *Kedden* botsáttatnak ki, tehát veszekedők, marakodók, prédálók, kártévők, irigyek, és ellenségesek lésznek. Ha *Szerdán*, akkor erősek, kemények, győzedelmesek, érzékenyek, kereskedők, serények, gyüjtők, vidámok, egészségesek, kövérek, szaporodók, tiszták és takarékosok lésznek. Ha *Tsütörtökön*, épittők, munkások, szelidek, 's jámborok, tiszták, jók, épek, és maga birók lésznek. Ha *Pénteken*, baráttságosok, szerelmeskedők, nyájjosok; egymáshoz vendégségben járók, amitt amott, hijjában múlatozók lésznek. Ha *Szombaton*, kedvetlenek, erőtelenek, változók, szűzek, meddők, magtalanok, mérgesek, fösvények, 's magoknak valók lésznek. Következendőleg, úgy itélnek, az illyen napokban válogató babonás Méhes Gazdák, hogy a' Hétnek Napjai között, kiváltképpen való módon, tsak kettő vólna jó, és Szerentsés Nap, a' Méhek ki-botsátásokra, úgy-mint: *Szerda* és *Tsütörtök*. De még arra-is szorgalmatoson vigyáznak, a' babonás Méhes Gazdák; hogy a' Méh-Kosár lyukában telelt dugót, akármiből lett légyen-is az: nagy gondossággal meg-jegyzik, ki meljik Kosárban vólt, és arra valami Madzagot kötvén, vagy a' Kosár alá tenni, vagy annak tetejére szokták kötni, hogy a' raj el-ne mehessen. Vagyon még az a' babonájok-is, a' Méhes Gazdáknak, hogy ők, a' Méhes Kertből, a' Méh-füvet örömest Senkinek nem adják-ki, félvén attól, hogy osztán az ő Méheiket el-hordattya az a' Gazda az ő Méheivel, a' kinek az ő Méh-füvökből ki-adtak vólna. Azt is tartyák babonáson, a' Méhes Gazdák, hogy mikor a' Méheket ki-botsáttyák, ha jól meg-mosott, fövénnyel meg-döngölt, tiszta fejér Juh gyapjat, jól meg-szárasztva, a' Méh Kas lyukába vonnak, igy a' Méhek jámborok lésznek; ha

pedig ellenben Farkas fogon és Farkas gégén botsáttyák-ki, hogy azokat meg-mászszák, tehát felettébb gonoszok és ragadozók, 's prédálók fognak lenni. Ha pedig, az Újj Veress posztót Kakas vérrel meg-kenik, a' Méh-Kas lyúkában vonnyák, és azon botsáttyák ki a' Méheket, még annál gonoszabbak lésznek.

bbb. A' Vadászoknak-is, a' mint hallottam, igen sokféle Babonájok, és babonázások szokott lenni. De nékem, minthogy kevés Vadászokkal vólt szerentsém társalkodnom, tehát tsak a' következendő kevés hallomásaimat tészem ide, azon kívül a' mit ide fellyebb, a' Vadászok babonázásáról, tsak egy szóval meg-jegyzettem. Hallottam tudni-illik azt, a' Vadászokról, hogy ők felettébb nehezen szenvedik azt, ha nékiek Vadászni menő útjokban, valaki jó szerentsét kiván. Hallottam azt-is a' Vadászokról, hogy valami titkos, és babonás mesterséggel, eggyik Vadász, a' másikának, a' Vadász puskáját úgy meg-köti, és meg-kurusollya; hogy azzal semmi Vadat, nem lőhet, mig ollyan Boszorkányra nem találhat, a' Ki-is az ollyan meg-kötött, vagy megkurusolt puskát meg-oldja. Hallottam még azt-is, a' babonás tanúlt Vadászokról, hogy ők ollyan titkos Mesterséget-is tudnának, melly szerint, valamelly Vadashellyen, ha egymást nem látnák-is, mind az által még-is, a' titkos mesterségü tanúlt Vadász, az ő babonaságával, a' más idegen Vadászt agyon tudja lőni. Mint p. o. hallottam bizonyoson beszélleni, illyen történetet: Hogy egy nevezetes Uri Embernek, a' Vadászó Erdejiben, egynéhány Vadászszai, egymás után főben lövettek, de végire nem lehetett menni Ki által, mind addig, mig egyszer osztán, egy mesterséges tanúlt Vadász akadván, azon Úri Emberhez: Ki mégyen ez is, a' szokott Erdőbe Vadászni, 's akkor vészi észre, mikor tsak ki-lövik a' Kalapját fejéből. Ő-is, a' maga tanúlt Mestersége szerint újra töltvén Flintáját, el-lövi az Erdőben; és agyon-is lövi, azt a' Vadászt, a' ki hozzá lőtt vala, és az Erdőben fel-keresvén, meg-talállya, 's hogy a' Szomszéd Uraságnak Vadászsza lett légyen, meg-esméri. Beszélnek még ollyan mesterségeket-is, a' Vadászokról, hogy a' melly Vadász azokat érti, az ollyan mindenkor talál vadat elég bővön.

ccc. A' Kotsisokban-is, igen sok a' babonálás, kiknek is a' Boszorkányoktól való hellytelen félelmek, ide alább fordúl elő mikor a' Boszorkányokról fogunk irni. Most pedig tsak azokat jegyzem-meg, a' mi keveseket róllok hallottam, és a' miket már Barom' tartó Gazdák-is, babonáson gyakorolnak. Az illyen emberek, igen ártalmasnak tartyák, akármi féle Marhák között, a' Menyétet, és az igaz is, mert annak marása természet szerint felettébb mérges szokott lenni, ha akár melly Marhát is, meg-marhat. De már, ezen mérges állatról, illy babonás itéletel vagynak, hogy azt nem jó vólna meg-ölni, mert az a' Marháknak igen ártalmas vólna, 's talán még ártalmasabb, mint sem annak ártalmas marása, hogy tehát ezen Mérges állatott, hasznoson, és minden kár nélkül el-üzhessék, tehát nékie Gusalyat szoktanak kötni, nem tsak az Istállóban, vagy a' hol a' Marhák vagynak, hanem annak ösvényeibe-is, mellyeken járni gyanittyák, mert olyan babonás értelemben vagyunk; hogy ez a' mérges állat, a' Gusalytól felettébb félne, és azt a' mennyire meg-látná, annyira el-futna attól; a' minthogy illyen Menyét ellen kötött Gusalyat, magam is láttam. Mondják azt is, hogy tudnának a' Kotsisok, ollyan babonás titkos Mesterséget, mellynél fogva, a' melly Kotsisra ők meg-haragudnának,

tehát annak keze alatt lévő Lovakat, valamelly füvekkel, czérnák öszve bogzásokkal; és egyéb a' félekkel, annyira meg-kurusolnák, hogy a' hámos Lovaival, az illyen Kotsis semmire nem mehetne, mig valamely tudós babonás Aszszonyra nem találna, a' ki jó fizetésért, az illyen kuruslást semmivé tenné.

ddd. A' Juhos Gazdák, és Juhok' pásztorai között-is véghetetlen a' Babonázás. Mint p. o. midőn a' Szomszéd faluban, a' Juhok döglenek, tehát akkor, a' Juhos Gazdák, és Juh'Pásztorok, ki-mennek, az ő határok szélire, főként az útak mellé, és oda valami Kereszt formában meg-hasitott Karokat fel-vernek, és annak hasittásai közé, Juh és Bárány Lábakat, 's Kos Szarvakat raknak, olly babonás itélettel lévén, hogy már az ő határokban, az ő Juhaik' közé, a' dög bé nem mehet, mig azok az, úgy el-készittetett Karók, az ő határ széleiken fel-verve állanak. Illyen Karókat magam is láttam, az oláh faluk' határain; főként a' Mezőségen Deák-koromban, és ugyan akkor tanúltam ezen babonálást. Talán nagyobb babonaságok, vagy éppen Ördögi Mesterségek, a' Juh Pásztoroknak még ez-is: Hogy ők jó távolkán, valamely óldalban meg-látván, a' Fejős Juhokat, azoknak tejeket, vagy a' magok Szekereken, vagy Pásztori botjokon, által tudják fejni, úgy annyira, hogy a' meszszéről látott Juhok öszve szaladjanak, nagy bőgéssel és sirással, mellyet látván ezeknek Pásztorok, ha ez-is tudja a' Mesterséget, tehát ragadja a' maga Tsuklyáját vagy valamelly Köntösit, és azt igen keményen verni kezdi, az ő pásztori bottyával, a' mellyre, az ő fejős Juhai, meg-szünnek a' Sirástól, enni kezdenek, mint az előtt, de ama más Juh pásztor, a' Ki az ő pálczáján, vagy más Eszközön által fejni akarja vala a' Juhokat, orditt és kiáltoz, hogy ne hadják, mert amaz óldalban, az ő Tsukjáját kinzó Juhász, őtet meg-öli. Nevezetes babonázások még-az is, némelly Juhos Gazdag embereknek; hogy ők, a' Jákóbnak a' Sz. Irásban megirt ama' tsudálatos tselekedetéből példát vévén, bizonyos természetü, és szinü, 's formáju Veszszőket tésznek, a' Juhok' itató Edényekben, hogy azok szerint, az ő Juhaik szebbeket bárányozzanak, jobbak, frissebbek, kövérebbek és egészségesebbek, 's szaporittabbak légyenek.

eee. A' Bábáknak is számtalan az ő babonázások, azon kivül-is, a' mit őrollok fellyebb meg-jegyzettünk, hogy ők a' Gyermeknek Burkát-is, ha lehet meg-szokták alattomban kereszteltetni; felettébb igen számtalant babonáznak az Aszszony emberekkel; mind akkor, mikor a' Szüléshez közelgetnek, mind akkor, mikor szülnek, mind pedig, minekutánna már szültenek, és a' mint az Anya, úgy a' Született Gyermek körül-is, mig a' Hat Hétből ki-mennek, ezen sok féle Babonájokat, a' mint hallottam gyakorolni szokták, valamint az Anyának, úgy a' Gyermeknek gondviselésiben is. De minthogy én, ezeknek a' babonáknak Végire nem járhattam, 's ezeket előttem, mindenkor is titkolták, a' mi Bábáink, és Aszszonyaink, azért ezekről többet nem-is irhatok. Hanem tekintsük-meg itt utoljára, másokat el-hallgatván

fff. A' Tolvajokat, ezek azt hiszik: Hogyha ők valami, akasztott Embernek a' Karját meg-kaphattyák, és azzal a' barmokat őriző Pásztorokat hétszer meg-kerűlhetik, tehát azok úgy el fognak alunni; hogy akármelyik Lovat, vagy ökröt, bátran el-lophatytyák, mert igen későn fognak az őrizők fel-ébredni, és ők addig jól el-fognak haladni. Azt-is tartyák, az illyen Gonosztévők, hogy midőn valakit meg-ölnek, ha annak a' háját

ki vészik és abból Gyertyát tsinálhatnak, tehát annak babonás erejével, minden kemény rabságból ki-szabadúlhatnak, ha pedig az illyen Hájjal, vagy-is Fagygyuval, az őrizőket meg-illethetik, tehát azok, olly mélyen el-alusznak, hogy a' Gonoszt-tévők, minden félelem nélkűl bátran el-szökhetnek. Hiszik azt is a' Tolvajok, hogy vólna valamely fű, mellyet Vas-fűnek neveznek; mellynek erejével, a' Lovak Lábáról, akármelyly keménybékót le-vehetnek, és akármelly erős Vas Zárokat is meg-nyithatnak. Vagynak még más rendbéli babonás Emberek-is, de már a' fellyebb tett rendünk hozza magával; hogy

B. A' Boszorkányokról, és a' szokásban el-áradott Boszorkányságokról-is irjunk valamit. A' hol ismét ezekre kell figyelmeznünk, úgymint:

a. Vallyon a' Köz-Nép, sőt még az Értelmesek-is, hiszik-é azt, hogy légyenek Boszorkányok? Ha igen, tehát

b. Mi a' Boszorkány, és boszorkányság? Végezetre,

c. Némelly Szokásban lévő Boszorkányságokra és azoknak külömböző Nemeire, és Eszközeire-is ki-kelletik terjeszkednünk. Midőn ezeknél fogva, fel-vészszük azt;

a. Vallyon a' Köz-Nép, sőt még az Értelmesek-is, hiszik-é azt, hogy légyenek Boszorkányok, és boszorkányságok? Erre rövideden, azt kelletik felelnünk, a' mindennapi közönséges tapasztalásból, hogy nem tsak a' Köz-Nép, hanem még, némelly értelmes Emberek-is, a' Boszorkányoknak, és boszorkányságoknak tételeket, valójában hiszik, és hellybe hagyják. És ez a' képzelődés-is, valamint ide feljebb a' Babonaságról meg-mutatott, vészi a' maga Eredetét, rész-szerint a' roszsz Nevelésből, rész-szerint pedig az Emberi Közönséges-társalkodásban, igen el-terjedett vétkes, és igen hibás *praejudiciumokból*, éretlen itélet-tételekből. De itten, jól meg-kell azt külömböztetnünk, miképpen hiszik, a' Boszorkányságot, mind az Értelmesebb, mind pedig a' Közönséges Emberek is. Mert némellyek tsak azt hiszik, hogy ma-is vagynak, ördöggel tzimboráló Emberek, a' kik-is az Ördögnek erejével, sok dolgokat vihetnek véghez, és az illyeneket mondják Boszorkányoknak, 's Boszorkányságoknak. Mások pedig, az illyen Boszorkányokról, és Boszorkányságokról, felettébb igen vastagon, durván, és képtelenül hisznek; midőn a' Boszorkányoknak, tsak nem isteni Munkákat tulajdonittanak, mint ezek ide alább le-irattatnak. De most lássuk-meg rövideden

b. Mi a' Boszorkány, és a' Boszorkányság? A' Boszorkányon, és a' Boszorkányságon szokták az Emberek érteni közönségesen, az ördöggel tzimboráló, vagy is öszve Szövetkező Embereket, a' minémüeknek tartattnak a' Sz. Irásokban is, amaz Endorbéli boszorkány, Simón Mágus, és az ördöngös Elimás, 's a' mi némüek vóltanak, főként az Újj Testamentumnak kezdetében azok az ördögtől el-foglalt nyavalyás Emberek, a' Kikből Idvezitő Urunk, az ördögöket ki-űzte. És jóllehet Ő Felsége, az ördögöt, és annak munkáit igen meg-rontotta, mindaz által, még ma-is, nemtsak a' Köz-nép, hanem Nagy érdemü Tudósok-is, a' Boszorkányt, és a' Boszorkányságot, úgy képzelik, hogy az az ördöggel való öszve-szövetkezés légyen; még pedig, vagy nyilván való, és világos, vagy pedig tsak alattomban való. Nyilván-valónak tartatik az, mikor valamelly

Ember, nyilvánságos fogadásal, magát az Ördögnek ajánlja; és annak bizonyságára, akár keze-irását adja, akár pedig Újjából ki-botsátott vérével, maga Nevét le-irja, és azt bizonyságúl az ördögnek által adja. Titkos és alattomban való Szövetkezésnek állittatik pedig az ördöggel az: Mikor Valaki, az ördögnek Súgallásait jó kedvel vészi, azokról gondolkodik, 's magában azt kezdi forgatni, mitsoda jó vólna, Nagy Emberré lenni, tsuda Dolgokat tselekedni, betegeket gyógyittani, s. a. t. a' jövendő dolgokat meg-tudni, s. a. t. és midőn osztán ennyire mégyen, akkor mindjárt tanúlni kezdi, az ördögi babonás Mesterségeket, és tsudálatos Szóllásoknak formáit, 's az ördög-is, mindezen kétféle Szövetkezéseknek módjára azt igéri, hogy valamikor az illyen Emberek kiványnyák, mindenkor jelen lészen, és az ő akarattyakat Véghez viszi, 's mindent ád nékiek, valamit tőlle kivánhatnak. Mivel pedig ebben a' Munkátskában sokszor emlittetnek, az ördöngős és babonás Szóllásoknak formái, mellyekkel a' Boszorkányos és Babonás Emberek élni szoktanak; tehát én az okból, jóllehet azokat nem értem, mind az által a' mint azokat, vagy másokktól hallottam, vagy pedig, némelly jegyzésekből, és könyvekből olvastam, e' következendőket ide-is fel-jegyzem, úgy mint:

Abracadabra. Sator. Arebo. Tenet. Obera. Rotas. Chunrat. Cara. Serite. Abrac. Aman. Gibel. Got. Irioni. Khiriori. És a' mellyekkel, a' hellyekből ki-ment, 's meg-romlott Tagokat szokták boszorkányoson gyógyitani, minémüek, ezek az értelem nélkül való Szók: *Matas. Denatas. Daries. Dardaries. Araries.* s. a. t. Melly balgatag Szóknak, Némely elmés Emberek, magyarázatokat is kivánnak adni, de kevés elő-menetellel; mert ezeket, magok-is a' boszorkányosok, nem hihettyük, hogy érthetnék. Elég az, hogy ezeknél fogva, gyakorollyák babonás boszorkánykodásokat. Tehát itten ereszkedjünk ki:

c. Némelly Szokásban, 's gyakorlásban lévő boszorkányságokra, 's azoknak külömböző Nemeire, és Eszközeire, 's leg-ottan meg-fogjuk tapasztalni, mennyire uralkodjék még ma-is az Emberek között, a' Boszorkányság, és annak gyakorlása, melly igen el-terjedett légyen. A' Boszorkányságoknak Nemei, és Eszközei pedig, a' mint igen külömbözők, úgy szintén, igen sok félék-is, de a' mindennapi tapasztalás szerint, leg-inkább gyakoroltatnak, e' következendők úgymint:

1szór A' *Divinatio*, Jövendő-mondás. Midőn a' Boszorkányos Emberek, magokkal, és másokkal-is azt hitetik el; hogy ők az el-múlt dolgokat-is meg-mondhattyák, és a' következendőket is, meg-jövendölhetik, az ördögöknek segittségivel. Mint p. o. ez, vagy amaz Embernek régentén, mint folytanak dolgai? Vagy pedig, Marháját és egyéb portékáit ha el-vesztette, azokat, hogy és Kinél találhattya-meg? Ennek a' Jövendölésnek-is, sok féle nemei gyakoroltatnak ma, az ördögökkel szövetkező boszorkányos emberek-között. Minemüek

α. A' Tsillagokból való Jövendölés, a' melly igen közönséges, az úgy nevezett Tsillagba néző Vén Aszszonyok között. Tudok-is magam, egy ollyan példát, hogy egy Szerentsétlenségbe esett Ifjunak következendő állapottyát, annak akarattya ellen; egy Tsillagba néző vén boszorkányos oláhnéval nézették, és jövendöltették-meg.

β. Az Éltető-állatokból való Jövendölés, mellynek négy féle Nemei szerint, boszorkányosan jövendölnek; Valamelly földi dologban; Fában, Kőben, meg-simitott Vas-

ban, s. a. t. lévő formákból: Nem külömben a' Vizekben ollykor láttató formákból is. És igen sokszor, a' Borokban véghez menni szokott Változásokból. Úgy szintén, a' Levegő Égben, és a' Tüzben-is, magokat ki-mútató, sok Környüll-állásokból is.

γ. Az Emberek Tagjaiból való Jövendölés, mint Kezeinek, Lábainak, 's Ábrázattyának, állásából, és vonagatásaiból; nem külömben az embernek Körmeiből-is. A' mint ezeket, a' babonás, és boszorkányos Vén Oláhnék, és a' Lepedős Czigánynék-is gyakorollyák, és ezen Mesterséggel, a' tudatlanoktól sokat tsalnak, midőn azoknak Tenyereikből, és Körmeikből, azoknak állapottyokról szoktak jövendölni, és Szerentsét mondani.

δ. A' Madarakból, és más oktalan állatokból való Jövendölés. Mint p. o. a' Madaraknak szállásokból, éneklésekből, 's repülésekből, ez vagy amaz állapotnak előre való meg-mondása. Ha tudni-illik: a' Varju bal-felől, a' Holló jobb-felől kárrog, ha a' Madarak hirtelen öszve-repülnek; ha Szarkával találkozol veled szembe repűlni; tehát Szerentsétlenséget jelent. Ha valamelly Városban a' Kakasok sokat szóllanak, jelenti annak a' Város Népének győzedelmét, minthogy a' Kakas, a' győzedelmen énekelni szokott s. a. t. Mikor a' Galambok el-hagyják a' Házat, 's a' Tyukok ki-vetik szájokból az eledelt, veszedelmét jelenti, annak a' Háznak. Hasonlatosképpen jövendőlnek, a' szárnyas, és egyéb oktalan állatoknak belső részeikből-is jót, vagy roszszat.

ε. Nevezetes Jövendölésnek, és Boszorkányságnak közönséges módja, melly-is igen felettébb el-terjedett, a' Házi Eszközökkel szokott gyakoroltatni, midőn, a' mosdó edényben töltött Vizből, az ördögöktől tanátsot kérdenek; a' mellyre az ördögök, nem Szókkal, hanem bizonyos Formákkal felelnek; Ide valók, a' Tükörből, és ki-pallérozott Kristálly-pohárokból való boszorkányos jövendölések is, és egyéb e' félék.

ζ. Ezekhez tartoznak, (:Omina:) a' Jelek; mellyekből véghetetlen boszorkányságokkal szoktak jövendölni. P. o. Mikor az ember Házából, elsőbben jó reggel ki-mégyen, ha akkor, elsőbben-is, szegény, vagy kegyes emberrel találkozik, tehát azt a' Napot szerentsétlennek tartja: hasonló bóldogtalannak állittya azt a' Napot is, mellyen első ki-menetelekor a' Házból, vagy meg-találta ütni a' lábát, vagy pedig történetből, a' bal Lábát találta ki-tenni Házából. És ezek a' dolgok, 's több e' félék, nem tsak a' boszorkányságokra, hanem a' babonaságokra is, egyaránt tartoznak, minthogy ez a' kettő természetesen igen együtt szokott járni. De tekintsük már, a' Boszorkányságnak

2dik Nemére is; a' melly-is, az (:*Incantatio*:) Varáslás, a' Bübájolás, a' mikor az ördög, a' mint közönségesen állittatik; valamely Verseknek, és Szóknak (:mellyekről fellyebb emlékeztünk:) az ő Szövetségessei által lett el-mondásokra, vagy formáknak tsinálására tsudálatos, és irtózatos nagy dolgokat viszen Véghez; mint p. o. Nagy Szél-vészeket inditt; a' mint a' Tengeren, úgy a' Szárazon is; jégesőt támaszt, a' Levegő-eget meg-vesztegeti; a' barmokat meg-öli; a' Embereket, 's Gyermekeket, meg-veszti; 's meg-rontja: és felettébb sok károkat tészen. Ebből származott, a' Garbontzás, vagy-is Jég-essőt hordozó Deákokról való vétkes Költemény, a' mellynek a' Köz-nép, igen nagy hitelt ad, a' mint ezt, magam tapasztaltam sok hellyeken. És már a' több Nemei között, az illyen Varáslásnak. E' félék

aa. A' kik a' Nyavalyákat, Lopókat, 's egyéb a' féle dolgokat, ón-öntésből; Rosta-vetésből, Fuszullyka számlálásból, s. a. t. akarják meg-mondani, melly-is az ördög által menne véghez.

bb. Azok, a' kik a' betegeknek Nyakokba valami irást kötnek, minémű ez a' Szó-is, *Abracadabra* (:mellyről fellyebb emlékeztünk:) hogy az által, valamelly terhes Nyavalyából, mint: Hideg-lelésből, 's egyéb ollyanokból, meg-gyógyúljanak. És hogy többeket elő ne hozzunk,

cc. Azok a' Varáslók, a' kik az (:*Congelatiot*:) emberi Testnek ollyan állapotra, és Keménységre tehető vitelit, akarják el-hitetni, és boszorkánysággal véghez-is vinni; hogy az Embert a' Fegyver, meg ne járja, és ezt nevezni szokták: *Fegyver ellen való orvosságnak*. Nintsen-is, semmi közönségesebb, a' mint a' régieknél, úgy a' mái Embereknél-is, mint az a' beszéd: hogy vólna, ollyan Boszorkányos, *Fegyver ellen való orvosság*, a' mellyre, ha valaki szert tehet, azt semmi Fegyver meg nem járja, és annak semmi lövés nem árthat, hanem ha ezüst Gombal, avagy ezüst Golyóbissal lövettetik-meg. A' minthogy illyen Szemmel látott példákat, igen sokakat beszéllenek, a' Tábori emberek, nem tsak a' Köz- de még a' Fő-Rendek-is, és azt másokkal-is, el akarják hitetni. Miből készitessenek pedig, az illyen Fegyver ellen való orvosságok, azt tsak a' Varáslók, tudják jobban. Szintén el-felejtők

dd. Azokat az ide tartozó, és álnok Varáslókat-is, a' kik, midőn észre vészik; hogy valamelly Ifju, valamelly Leányt erőssen szeret, de a' Leány őtet nem szereti, vagy pedig ellenben, valamelly Leányzó, valamelly Ifjat, igen szeret, de ez amazt, nem szereti. Tehát az illyen történetben; a' nem szerettetett fél, akármellyik légyen, a' móstan emlittett Varáslókhoz szokott folyamodni, hogy őket öszve szeresse, és egybe-kerittse. Már illyeskor, véghetetlen a' Varáslásoknak sok-féle gyakorlása, mellyek közül emlittsünk egygyet kettőt. P. o. Azon iparkodik a' Varásló, minden erejével, jó fizetésért: hogy az illyen fenn emlittett Személjek közül, annál, a' ki nem szereti az őtet szeretőt, valami Szörötskéjét, főként azon Tagjáról, mellyet a' Természet Szemérem alá rekesztet, vagy ha onnan nem lehetne, a' fejéről, valamelly haja' fürtötskéjit, kezére kerithesse, és azzal osztán, a' mint a' két Személlyeket, a' mint szokták mondani: öszve, 's meg kurusollya, avagy: meg-boszorkányozza. Vagy: Evő, és ivó Edényét, 's Köntösének valami rongyát, főként Lábra-valójából, Ing'-allyából, és Keszkenőjiből, akármelly keveset ha kaphat, tehát azokkal szokta Varáslását és boszorkányságát el-követni, az emlittett Személyek körül, hogy azokat öszve szerezhesse. Nem-is lehet azt tagadni: hogy az illyen boszorkányságnak és Varáslásnak Nemei, a' mint igen számtalanok, úgy szintén majd minden Rendek között-is uralkodnak, és én magam-is, meg-vallom azt: hogy miólta, a' Világot, valamenyire esmérni kezdettem, és közelebbről-is, Papságomban, igen sok helylyeken, véghetetlen panaszokat hallottam ez iránt: Hogy ez, vagy amaz, azért vette-el Feleségül ezt, vagy amazt: Ez, vagy amaz, azért ment hozzá Feleségül ehez, vagy amahoz; mert meg-boszorkányozták, és varáslással, ment a' dolog Véghez. Mind ezekhez tartozik, a' Boszorkányságnak

3dik Neme is; a' (:*Praestigium*:) Szem-fény-vesztés: a' mikor valaki; az Embernek látását, olly keményen meg-játzódtattya, álnok Mesterséggel, melly szerint a' Néző olylyan dolgokat hitet-el Magával, hogy lát, a' mellyet ő Valósággal, és igazán nem lát. És iljen Szemfényvesztéseket, a' Boszorkányosok számtalanokat visznek Véghez, nem tsak a' Köz-Nép, hanem az Értelmesebbek-előtt is. A' Boszorkányságnak ezen Nemére kell hoznunk tsekélly vélekedésem szerint:

(•) A' *Spectrumokat*; Jelenéseket, az úgy Nevezett Lüdértzekkel egygyütt. Mert ezekkel az ördög, és a' Boszorkányosok, számtalanszor meg-játzódtattyák, és meg-rettentik, nem tsak a' Közönséges, és gyenge értelmü, hanem még a' Szemesebb Embereket is, a' mint ezt, a' mindennapi tapasztalás bizonyittya. Az illyen *Spectrumok*, Jelenések, vagy Látások pedig, leg-inkább szoktanak történni, Némelly Házakban, Várakban, Bányász-hellyeken, s. a. t. Vagy, a' Templomokban, Temető hellyekben, Klastromokban, Meleg-feredőknél, Tengereken, Nagy folyó-vizeken, s. a. t. Már az illyen Látásoktól, és Jelenésektől, az Emberek közül sokan szerfelett remegnek, és ezeknek babonáson igen felettébb sokat tulajdonittanak, minthogy ezekkel, úgy gondolkodnak; hogy az ördög gyakran meg-játzodtattya az Embereket éjtszakánként. Nevezetesen a' Viselős Aszszonyokat, 's a' Gyermek-ágyban fekvőket-is. Sőt az a' gorombaság-is uralkodik az emberek között: Hogy midőn az Istállókban a' Lovak éjtszakának idején, rugdosnak 's Nyeritnek, nagy lármával, a' tehenek bőgnek, és Szarvaikkal ökleldeznek, tehát a' Boszorkányoknak és az illyen Jelenéseknek szokták tulajdonittani. Tudom itt az Fagarasban, hogy ez előtt egy néhány Esztendőkkel, egy bizonyos Gazdánál, a' Bial, jó darab ideig, minden éjtszaka, úgy kelepelte Szarvaival, az Istálló Óldalát, mintha egy pár jó Cséplő csépelt vólna. Ezt magam-is, másokkal együtt, igen sokszor csudálkozva hallgattam, és igen sokban Boszorkányságra magyarázták, 's úgy itéltek; hogy az ördögök járnak abban a' Csürbe Csépelni, a' melyhez vólt- 's van ma-is, a' Bial Istálló ragasztva. A' Lüdértzeknek Emberekhez való járása, vagy az Embereknek azoktól való meg-nyomattatások-is, illyen Meg-játzódtatása lehet az ördögnek, a' mellyről az Emberek, igen sokat beszéllenek; és erről sokat-is tartanak. A' mint-is magam sokat hallottam, kivált némelly beteges Leányokról ollyan közönséges beszédeket, hogy azokhoz Lüdértz járna, és némelly emberek nem átallották, sokaknak füleik hallattára-is, esküvéssel azt erősitteni, hogy ők látták, a' mikor tüzesen szikrázva, ehez, vagy amahoz, bé-ment a' Lüdértz. Külömben, az illyen Látásokat, és Jelenéseket, úgy a' Lüdértzeket is, az Emberek igen közönségesen, Kisérteteknek-is szokták nevezni, és alig van egy dologról, több babonás vélekedés az Emberek között, mint erről, a' mindennapi tapasztalás szerint.

(••) A' Meg-hóltak Lelkeinek, éjjeli Ki-járások, vagy hazajárások. Az ördögnek igen különös megjátszodtatása ez, mellyel a' mint régen, úgy még ma is, számtalan Embereket, nem tsak a' gyengébb értelmüeket, hanem még a' gyakoroltattabb érzékenységüeket is felettéb gyakran meg-szokta tréfálni. Nem-is lehet azt tagadnunk, hogy némelly Keresztyének, a' mint a' Köz- úgy a' Fő-rendek-is főként ez előtt egy néhány Esztendőkkel, igen sokat hittenek, a' Meg-hóltak Lelkeiknek, illyen Ki-járásoknak, vagy-is; Haza-járásoknak. És jóllehet, mind az Évangyéliomnak Világa, mind a' Természeti Bölt-

seségnek Tudománya, mind pedig a' *Critica*-is, e' mostani meg-világosittatott időben, nagyobb, és mint egy újjabb fényre jöttenek, és el-terjedtenek; de még-is, a' melly bizony tsudálatos dolog, számtalanon vagynak, e' már meg-világosittatott, és ki-palléroztatott Világban is, ollyan emberek, a' Kik, a' Meg-hóltak' Lelkeinek ezen ki-járásokat, az ő Házaiknál való Meg-jelenéseket, és azokkal való beszélgetéseket, vakmerőképpen hiszik, és óltalmazzák-is, minél buzgóbb indúlattal lehet, és abban valami különös Szentséget tartanak, a' Kinek az illyen Lelkek meg-jelennek. Tudom azt magam példámból: hogy ez előtt, egy néhány Esztendőkkel, itt Fagarasban vóltam egy Társalkodásban, a' holott is, a' mint ollyan állapotokban szokott lenni, sok-féle dolgokról beszéllgettünk, és az egygyikünk, Kit is értelmes Embernek tartottunk mindnyájan, esküvéssel erősitette, hogy nékie (:meg-mondván az éjtszakát is, de én arról el-felejtkeztem:) éjtszakán, meg jelent vólna egy Lélek (:a' kit ő, midőn a' maga Testében élne akkor-is jól esmért, de nem mondá meg Ki Lelke vólt:) a' Kitől ő fölöttébb meg-rettent, és magában, imádkozni kezdett ijettiben, igen buzgóságoson. Azonban pedig, az a' Lélek, őtet meg-bátoritotta, Vélle nagy dolgokról, igen kegyesen beszéllgetett, és azt mondotta: Hogy őtet, annak a' Férjfinak Angyala küldötte vólna hozzá, a' Kinek meg-jelent, és a' Kivel beszéllett, de őtet, végezvén vélle való beszédét, meg-tiltotta keményen, hogy a' miket azon Lélek beszéllett, Senkinek-is az ég alatt, ne-mérészelné, ki-beszélleni. Én ezekre hallgattam, de az ott jelen-lévők közül, sokan tudták; hogy én az a' félét nem hiszem, erre nézve, igy szóllottak Némellyek; hogy az ollyan drága Jelenések, tsak az ollyan Embereknek lésznek, a' kik azokat hiszik, és buzgóságoson meg-is betsüllik, mások pedig ollyan Lelkek' meg-jelenésekkel, nem ditsekedhetnek. Kitsoda nem látná már azt? hogy az illyen Hóltak' Lelkeinek Meg-jelenései, (:a' mint ezt ha most a' vólna dolgunk, könynyen meg-lehetne mutatnunk:) tsupán tsak, az ördögnek tsalárdságai, 's meg-játzodtatásai; a' ki-is, emberi formát, ábrázatot, maga-viselést, és szókat, szokott magára fel-öltözni; mikor másokat, meg akar játzodtatni; és el akar tsábittani, a' miképen ezen dolgot, az illy meg-jelent Lelkeknek tselekedeteik-is, nyilvánosságossá tészik; mert ezek, vagy el-akarják az embereket tsalárdúl hitetni, vagy pedig, más módonis az Élőknek terhekre, és alkalmatlanságokra vagynak: és ez, az ördögnek mindenkori Szándéka, és igyekezete, a' ki minden úton, 's módon arra törekedik, hogy az Embereket, akárhogy, és akár mint lehessen-is el-tsallya, és maga hálójába kerittse.

Még ezeknél is többekre mennek, a' mái Világban élő némelly Emberek, és azt hitették-el magokkal: Hogy az illyen Halottaknak meg-jelenő Lelkeikről, a' jövendő dolgokról, és még a' Hitnek Ágazatairól-is, tanátsot kérdhetnek, és ezek őket, vagy el-vesztett portékájokra, vagy el-tévesztett Marhájokra, rájok igazithattyák, vagy akármelly jövendő dolgokat, nékiek meg-jelenthetnek, vagy a' jövendő boldog, vagy bóldogtalan életet, minden környüll-állásokra nézve, ki-beszéllhetik, vagy a' Hitnek, némelly titkaira, őket meg-tanittyák, a' mellyeket külömben, ez Életben, nem lehetne, senkinek-is ki-tanúlni, sehunnan-is; Vagy pedig, hogy már egyebeket, ne-is emlittsünk; miképpen gyógyuljanak-ki valamelly terhes Nyavalyákból némellyek, azt az illyen Lelkektől, akarják, meg-tanúlni. A' minthogy, magam hallottam nem egyszer, az emberek

között, bizonyoson azt beszélleni: Hogy ennek, vagy ama' Beteg Embernek, egy Öreg Ember, vagy meg-hótt Attyafia, vagy jó Baráttya, éjjel meg-jelenvén, a' tanitotta vólna-meg őtet, mivel orvosollya-magát, terhes Nyavalyájában, és azután, ágyából azon orvossággal segitette, 's gyógyitotta vólna-fel magát, holott külömben, semmi patikai, vagy Házi-orvosság-is, ámbár sokat próbált-is, azon Nyavalyában, az ollyan Embernek, nem használt. Az illyen (:*illusioi*:) tsalárd meg-játszodtatásai közé tartozik még az-is a' Boszorkányosoknak, midőn ők, azt hitetik-el magokkal, hogy ők a' Szent Gellért hegyire repülnek; meszsze-országokra járnak, az embereknek gondolataikat tudják, beszédeiket nagy távólságra-is, meg-hallyák, s. a. t. a' honnan a' Boszorkányoktól félő emberek, nem is igen mérészelnek, a' Boszorkányok ellen, valamit vagy gondollni; vagy beszélleni, vagy annál-is inkább tselekedni, ne-hogy azokat magokra haragitsák, és azok osztán őket az ő Varáslásokkal, 's boszorkányságokkal, vagy Személlyekben, vagy Gyermekeikben, vagy Marhájokban, vagy pedig, valami egyéb Javaikban, meg-rontsák, és meg-károsittsák.

És ezek immár azok, Kegyelmes, Patronus Uram! a' mellyeket, az Excellentziád fenn-is, igen alázatosan tisztelő parantsolattyára, ha mi későre-is, irásba tettem, mellyről, hogy ennyire el-késett, terhes Szent Hivatalom', és sok akadékaim miatt, a' mint fellyebb, úgy itt-is, igen alázatoson engedelmet, 's Kegyelmet kérek. Azt külömben, különös Szerentsémnek tartanám, ha ebben a' dologban, a' miket én, vagy magam tulajdon tapasztalatomból, vagy hallomásomból, vagy pedig némelly Jegyzésekből, illyen Rendbeszedtem, azokkal az Excellentziád bölts Czéljának, vagy tsak kisebb részben-is, eleget tehetnék; de meg-vallom; hogy magam-is, igen akartam vólna, ha ezen dolog' Szövevényeiben, az én tulajdon tapasztalásom többre mehetett vólna. Ezen kevesekkel-is, az Excellentziád' meg-tapasztalt Valóságos Atyai Kegyelmességiben, méllységes engedelemmel ajánlott, Szüntelenül maradtam;

Excellentziád'

Fagaras 20mo Januarii 1790 — igen alázatos Szólgája.

Baló Bálint mp.

Ioan Halmaghi: „...non sine dolore observare debui..."

Excellentissime Domine Regie Commissarie Domine Domine Patrone mihi Gratiosissime!

In sequelam Gratiosi Excellentiae Vestrae de 26ta Aprilis a. c.[[573]] exarati Intimati sub N[umer]i 890 consideraturus, quae superstitiones, ac Praejudicia in Plebe adhuc regnarent, utpote quae puritatem Religionis, salutariumque operum meritum obfuscare viderentur, ac dupplicem hanc Salutis Anchoram subverterent, adjutus quidem experientia non tam a teneritudine meae aetatis pendente, quam etiam in Officio e

[573] anni cursi

Consortio Populi, Conservationeque cum illo hausta non sine dolore observare debui, Populum multis adhuc superstitionum praejudiciorumque involutum esse generibus, quorum alia vix exstirpata, alia in flore esse, denique alia sensim subnasci exploratum mihi est.

Recensiturus proinde ab Officio omnia superstitionum, praejudiciorumque genera, quae mihi in praesens usque inotuissent, praeprimis, quo omnis Confusio in iisdem exponendis evitari, suoque bono modo intimatum isthoc elaboratum deduci queat, superstitiones, praejudiciaque ad 3ª potissimum capita reducendo duxi: in

1^{am} quidem Classem ea omnia quae sub generali Nomine divinationis venire possunt, in

2^{dam} quae quoquo modo artificiosam incantationem exprimere videntur, in

3^{am} demum, quae spectant ad magicas, sive satanicas artes, ut in specie etiam maleficium referenda censui.

Inter diversas divinationis species primum occupat locum vulgatissima illa quoddam manuscripto valachico (:sic dicta Paskalia:) comprehensa ea praenunciandi ars, qua utpote per vitam bona malaque cuique simile quid explorare volent obventura forent. Habet haec Paskalia singulare quoddam inviativum Schema in modum rotundae figurae, quae ab intra 99. circiter distincta esset celullis, quarum unamquamque suus suus occuparet numerus inclusive ad 99. usque porro tot carmina varia exprimentia eventa in illo manuscripto contineri, quot numero celullae in figurae distinguerentur; modus autem beneficio talis schematis praedicendi eventa cujusque futura, in quantum mihi cognitus est, sequens est: exercitor hujus artis granum potissimum Tritici demittit ex alto directe ad centrum figurae, notat numerum, super quem ceciderit granum, hoc Numero inviatur ad paralellum Carmen, quid proinde Carmen sub ejus modi Numero comprehensum innueret, homini eventurum id sciscitanti manifestatur saepius, si imbecillis sit animi ad ejusdem desperationem. Hanc praenunciandi artem, siquidem uti videtur, requirat Litteraturam, a Litteratis hominibus exerceri, et quod dolendum est, ab ipsis etiam nonnullis Ecclesiae Ministris ex vili; et abjecto animo, turpisque lucri studio hanc praxim adjuvari, questumque ex illa fieri observo.

Huc pertinet quarundam Muliercularum in simili divinationis objecto fata obventura se requirentibus erga certam mercedem praedicendi; aut ipsos edocendi ars de inventione rei deperditae (:quae medio Pishae,[574] aut Phisoly passim exerceri consuevit:).

Non minus pestilens manuscriptum observavi a quibusdam volvi, revolvique, in quo perinde ejusmodi divinationis documenta tradi animadverti; utpote, quae prout diversi e corpore membri aliquem motum sentire contigerit, hinc etiam diversa exinde eventa praenunciare videntur.

Similis divinationis species se offert

2do Augurium, quod diversis modis sit

[574] pisae

1[mo] Per Observationes e Cantu Volatilium, aut etiam Reptilium captatus exempli gratia: Si Pica prope alicujus domum vocem suam emittat excitatam, moxque abeat, colligunt hinc domestici brevi rediturum eum si quem absentem haberent e domo, aut etiam aliam sive notum seu ignotum ad se accessurum, ex frequenti porro Gallorum cantu, ranarum voce, aut insolito Pulicum morsu sive etiam molendinorum quem ipsi observarent strepitu inferunt pluviam futuram.
2[do] explicatur interdum isthoc Augurium per observationes frivolas e sternutatione, aut singultu hominum factas, ita si quem contingat sternutare solito modo frequentius, praenunciant talem aut inebritandum, aut inde a quoquam tractandum, si vero singultire, ajunt: Sui ab aliquo injectam esse mentionem, prout etiam novum annum cum Laetitia, et voluptate si quis degat, inferunt se reliquum etiam anni decursum sic transacturum.
3[o] Quandoque manifestatur per interpretationem signorum quorundam, in exemplo dum Aranea directe ante faciem homini se demittit, perinde ac si Carbo caudem exsilient e Foco ad domus pavimentum similiter dum panes pinsendi fornaci illati, e parte superiori distringantur deducunt ex his, similibusque signis quosdam Hospites ad ipsos adventuros; et si Carbo longius duret, usque dum exstingueretur eos longiori tempore apud ipsos commoraturos. Si porro flama ignis strepitet, praenunciant in oppido, aut Pago tumultum futurum, titilationem demum, aut lenem aliquem morsum in vola manus si quis sentiat, colligit se aut verberes aquisiturum, aut pecuniam.
Accedit
4[to] quod tale augurium subinde repetatur ab observatione ominum, sic dum sibi aliquo discessuro occerretqui cum vase vacuo persuasus est, se in hoc itinere minus fortunatum fore; nec quod tali itineratione quaereret, se juxta vota consecuturum; et si contingat periculo exponi, aut illud in itinere subire, mox inferunt, id ipsi ex eo accidisse, quod cum vase vacuo sibi discendenti quis occurrerit; dum porro in peregrinatione aliquem mori contingat, colligunt talem infelici hora domo exiisse.

Ignem dare suo vicino sub vesperum ominosum quid censent: unde saepissime eidem denegatur; perinde malum esse ajunt: bibere ex aqua vespertino tempore portata, aut loquere ex ea. Dum audiunt trabes domus strepitare futurum ominosum signum existimant non minus, ac dum ursus per Provincias circumducitur et cholere cum illo aguntur quaestus instituendi causa; similiter etiam dum ex improviso Scintillam contingeret saltas ad vestem cujusquam et postea adverteret, per Combustionem vestem esse perforatam; praeterea si cui inopinate e nasu fluat sanguis, qui caeteroquin tali homini aut nunquam, aut rarissime saltem fluxisse velut etiam si occasione novi oeconomici Laboris incipiendi vota latus constringatur, varia hinc ominantur.

Accedit

Quod praesertim mulieres die veneris nec suere, nere vestes lavare, nec vacas unquam a sinistra mulgere, nec messem die Sabbathi inchoare audeant ex ea fors ludicra Observatione quod cum in Ecclesia Graeca Officium defunctorum eodem die persolvi

consueverit, arbitrentur, si hoc attentarent, non se super dicturos, ut terrae, quas collegerint, fructus consumant.

Sanctos quosdam de Canone Sanctorum ab Ecclesia privatim duntaxat coli solitos a Plebe sola a laboribus abstinentia honorari, sive quod secus in sanitate aliquod detrimentum paterentur, aut aliud quid infortuniis ominarentur, seu damnum in oeconomia et pecoribus a feris inferendum sibi praemetuerent.

Rationem Augurii

5[to] videtur praeformare etiam explicatio quorumdam Somniorum, in exemplo: si cui contingat maxillam sibi excidisse ex ore somniare, aut etiam nobiliorem cujusdam aedificii partem corruisse, uti etiam fornacem, praesagiunt quendam de Domesticis, aut etiam notum hac vita discessurum aliquem, porro si imaginatio cuispiam in Somnio praeponat ictum Schlopeti praenunciant famam sibi perferendam, et si in somniis a carne mordeatur, sive dilaceretur, persuasus est talem ab inimico supplantatum iri.

Sed et sacrae sortes speciem augurii praebent, quae e speciosiore causa in locum similis paganae praxeos substitutae fuerunt; Christiani quippe e Gentilismo conversi spretis virgilianis sortibus existimarunt hoc genus divinationis melius fieri posse per usum S.[anctarum] Litterarum; unde hanc praesagiendi Methodum hodiernis temporibus a Ministris Ecclesiae sive Sacerdotibus exerceri adverto, ubi illi, ut candide omnia fatear, sub finem administrati infirmis extremae Unctionis Sacramenti Sancti Evangelii codice aegrotanti porrecto, ab eoque temere arrepto, apertoque quaecumque Evangeliis lectio occulis eorum se se objiceret, eam divinationis loco haberent, infirmum aut sanitati restitam iri, aut vitam cum morte commutaturum.

In alteram praejudiciorum Classem retuleram artificiosam incantationem; quae cum praecipue referatur ad peritiam et potestatem aliquid boni faciendi, atque adeo speciem quondam utilitatis, et beneficii pro humano genere praeseferat, tanto ferventius superstitiosi in praxim eandem deduxerunt: ejusmodi incantamenta, in quorum cognitionem deveni, sunt:

1[mo] Si quis infirmitate aliqua vexetur, ac potissimum acuto illius pustulae sic vulgo dictae malae,[575] et perniciosa dolore afficiatur, talis sive proprio motu Ductus, seu ab aliis persuasus ad incantatrices recurrit conquisiturus remedia magica sui leniendi doloris, aut hujus pustulae per repulsionem e loco periculoso alteri membro defigendae: adfertur quippe incantatrici mel in poculo, et fors aliud quid adhuc, quibus medicamentum a vetulis paratur per incantationem nescio quorum verborum formulis fieri solitam istud medicamentum applicatur pustula affecto, quae superstitionis species passim, et intrepide ubivis locorum practicari consuevit. Porro

2do ad depulsionem alterius morbi sic dicti de in Truella,[576] quem ajunt aquiri e flotu super aliquem nescio cujus peculiaris venti, adfertur aqua vetulae in vase, atque haec

[575] pustula mala = gonosz kelés = bubă rea = himlő

[576] Morbus de in Truella = hastífusz. Halmágyi kifejezésének és szófejtésének az lehet az alapja, hogy románul lingoare = hastífusz, lingurică = kanál, latinul pedig truella = kanál.

cum habeat lapidem in formam rotae tres ad summum Spitamas altae, a virtutibus quas ipsae sciverint, in aëre versantibus in hunc modum fabricatum, et in centro perforatum, in terram casu et fortuito demissum, aquam per illud foramen ad patenam demittunt nonies, qua demum sic lustrata aqua aut animal tali morbo correptum, aut homo saepius lavatur.
3º ad praedeclaratum, aliumque sibi ignotum morbum quemcumque qui tentatis caeteroquin pluribus remediis, et medicamentis curari non potuit, depellendum, accedunt fontes scaturientes sive in suo, seu alieno Territorio reperibiles, et ex persuasione, quod tales fontes vim curandarum infirmitatum in se contineant, si tali aqua semet abluerint, se lavant in eo, et quatiescumque balneavirint, toties ex supperstitione relinquat laceras vestes e tela a potiori penes fontes, subinde si arbusculae inibi dentur, eisdem appendant, redituri domum.
Praeterea
4to Speciem incantationis redolent etiam ea, quod ex aqua si illam vespere ferant, antequam bibant, ignem primo adspergant,
5to a quibusvis Leguminariis plantis in Novilunis terrae infigendis ex frivola ea observatione sibi plerique cavent, quod secus tales plantae non succrescerent cum spe desideratum percipiendi fructum.
6to Superstitione perinde implicatos existimo illo quoque qui aedificium aliquod e ligno exstructim opportunum secandorum id genus lignorum variis, quos ipsi noverint de causis, in Novilunio exquirunt Tempus. Quo deinde
7mo Arbores fructiferae procreent fructus, aut eosdem abundatiores producant, coronis e straminibus contextis ejusmodi arbores in radice circumcingunt, ligantque.
8vo De aceto coëmpto adspergunt ignem, quo ad ejusdem virium similitudinem fortificetur.
9no Si Cucumeres non procreentur ex superstitiosa utique observatione, quod postea adhuc abundantius producerentur, decerpunt flosculos. Praeludia utpote Cucumerum, eosque salvo respectu porcis e campo sub vesperum domum redeuntibus consumendos objiciunt. Accedit
10mo Quod Apes primo in vere expposituri in altum ex illa fors ratione non suspiciant, ne secus de relicto suo habitaculo, aut dum progignuntur, in sylvas se se recipiant.
11mo Contra Febres Schedulam cum inscriptione verborum, aut nescio quorum characterum collo appensuri, flumen accedunt, et per decursum fluminis sursum deorsumque aliquoties currunt, ac demum prolatis quibusdam verbis schedulam projecturus in Flumen redit domum cum persuasione quod Febris eundem dimiserit. Porro
12mo intelligo et illud practicari, quod Hospes, dum exiret primum inseminaturus de domo nihil cuiquam det, et rediturus e Campo terram quae fors suo aratro, etsi exigua etiam in quantitate adhaesisset, non in campo, sed in aula sua excutiat ex superstitiosa illa opinione, quod hac ratione speraret suos agros fertiliores fore et multo copiosiores procreaturos fructus, nec per quorundam maleficium steriles reddi posse.

13mo Ova Gallinae cubanda pro meliori successu ponunt imparia, et Pullos praeterea
14to recens eductos foemina in domum illatura ad olam aliquam eosdem ponit, de ola illos exceptura signat, eandem frequentibus crucibus, hisce incantans: culter et ola sit tuus interitus. Quin et
15to post demissum cadaver demortui in Tumulum, et ante plenariam inhumationem, in signum elemosynae observavi alteri Gallinam trans sepulchrum in tumulum recens demissum dari, quod aeque superstitionis aliquam speciem redolere videtur.
16to Si oculus nescio qua albedine afficiatur, et obducatur, indeque male affectus sit, pro recuperanda in hoc infirmitatis, uti plurium etiam aliarum casibus exquirunt incantamenta et amuleta.
17mo Dum quis incidit in affectionem oculorum vulgo caecitatem Gallina ex eo dictam, quod mox ut primum advesperasceret, visus oculorum debilitetur, et parum aut nihil de nocte videat non minus ac ipsa Gallina sub nocturnu Tempus, ad quem proinde morbum curandum dupplex potissimum remedium, quod speciem superstitionis praesefert, adhiberi observavi: 1mo Si comedat renes agni nigri die praesertim pascali: alterum si vas aliquod cum aqua ponatur in Gallinario mane usque, ac dein tali aqua suos oculos bene abluat; idque ter aut saepius etiam repetat, persuadetur, hisce applicatis remediis visum oculorum restitum iri. Praeterea
18vo observavi non minus a rudi Plebecula, quam et aliis melioris conditionis hominibus Philocteriis e filo contextis subinde nomina plura, quae soli B.[eatae] M.[ariae] Virgini convenirent, inscribi, et Thus aliaque advolvi; quandoque autem Reliquias Sanctorum assumi, atque ut talia suis collis appendi, et cirumligari, ex illa superstitiosa utique opinione, quod existimarent, per gestationem id genus Amuletorum, et Philacteriorum partim se liberari ut ajunt ab obsessione Doemonum; partim vero adversus eandem protegi, ac etiam contra quascunque insidiosas inimicorum machinationes, et molitiones praemuniri, Profecto quisquis talia gestat, si minus credat hisce praecise sive nominibus, seu reliquiis Sanctorum propriam inesse curandi aegritudines virtutem, aut quemcumque ab immundis Spiritibus praeservandi; nec fiduciam salutemque seu spiritualem sive corporalem in iisdem reponat, quin potius omnem quam eisdem venerationem exhiberet, ad sua Prototypa esse relativam existimaret; ac proinde non nisi de sursum ab omnipotenti divino Numine respectu etiam meritorum Sanctorum, sive suorum amicorum, quorum reliquiis congruam aliquam juxta Spiritum tamen Ecclesiae venerationem et honorem praestaret, obtineri crederet; a macula superstitionis absolvi adhuc videretur. Verum enim vero cum rudes longe aliam ideoque de iisdem conceptam habeant diversam utpote a sensu Ecclesiae, siquidem spem et fiduciam suae curationis salutaris in iis praecise figant, reponantque tum ex hac ratione, cum etiam, quia earundem venerationi per id non consuleretur, e causa publicae utilitatis ejusmodi Philacteriorum usum abolendum consultum videri. Sed et
19no illam opinionem imprudentibus quorumdam mentibus se insinuasse adverto, quod siquem infantum ignota aliqua infirmitate corripi, agitarique contingat, mox arbitrentur eum esse energumenum; proindeque nomen baptismale, quodcumque ipsi datum fuerit,

in nomen Joannis Baptistae videlicet mutent, rati, per hoc talem infantem nedum liberari ab energia Satanae sed et imposterum quoque adversus ejusdem ne fors recursuram Obsessionem praemunitum iri. Demum
20mo eam quoque opinionem ex Asseclis aliarum Religionum praesertim mentes animasque vehementer penetrasse, accendisseque, quodsi semet quibusdam oratiunculis e praescripto modo impenderent, devoverentque, adhibitis caeteroquin aliquibus prorsus singularibus et certis solemnitatibus adjuratus Spiritus Thesaurum revelaret, et quantumcumque peterent, ut eisdem adferret pecuniae summa, illis coram statueret eam. Horum proinde siquis Numos a Spiritu aquirere velit, cameram aut cubiculum aliquod purgat, pulchreque scapat, bono fumo fumat, speciebus videlicet Thure, Myrcha, aliisque similibus; foenestras, portasque relinquit apertas; his praemissis format 3 circulos in medio cubiculi, ac primum quidem ad 15. spitamas, alium per inde carbone benedictarum Palmarum exprimit ad 11. spitamas intra priorem, et 3 demum intra 2da ad 9. spitamas, porro intra dictos circulos ordine in sequenti in toto eorundem circuitu scribuntur nomina varia tam Sanctorum quorundam, quam et exotica quaedam; interjecta post quodvis crucula, inspergit postea circulos aqua benedicta; in circulo inferiori collocat Crucifixum, imaginem S.[ancti] Christofori, et Scamnum: comporanda Lampas, et in hac Candella cerea benedicta; praemissa coeteroquin illa Septimana, quae huic operi se accingere velit castitate, puritateque cordis omni modo, ejunis et temperantia in victu, singulori devotione erga Deum, et S.[anctum] Christophorum; his porro associata Confessione, comunioneque, ingressurus praeterea circulum interiorem, ubi videlicet ad Oranda fore oporteret, Telam novam sternit, atque terni a potiori incipiunt orationes eum in finem compositas, lampade accensa, in accrescente Luna, a die Jovis 9na hora noctis ad 12ma usque in continua oratione et vigiliis semet continentes; atque has orationes 2. aliis insequentibus diebus utpote Veneris et Sabbathi repetunt perinde a 9na ad 12ma noctis; in oratione ipsa etsi Spiritus varie transformatus horribilem semet orantibus objiceret, variosque strepitus ederet ad eosdem de circulo exturbandos per terrorem; in quo eventu conclamatum esset de sperato effectu; exituri 12ma hora, aut 9na ingressuri spiritui nequaquam attendant, sed invidem confortant in finem usque, quo absoluto actu spiritus adjuratus ad incitas tandem redactus, et vietus, eisdem per fenestram summam, quam petiissent in aureis projiceret.

Quem hanc Laborem, et vigilias quantumvis solemnitatas etsi frustaneos suis votis ipse quidem existimem esse, et inter aniles Fabulas ablegare debeam; cum tamen fucatae hujc coacervandi numos arti ab antiquo alioquin tempore inventae, variisque solemnitatibus stipatae, etsi de praesenti in minori, quam initio suae originis, pretio suum praestari obsequium advertam; eam nihilominus temporis diuturnitate penitus non esse obliteratam, aut obsoletam, sed in praesentiorum etiam sui aliquos sortitam esse sectatores, et ad minus, quod ipse sciam, anxietate et sollicitudine tale quid probandi detineri eos; quoniam proinde pluribus haec fucum facere, multosque incautos fallere, et a labore, quem ab ipso naturae Auctore velut ordinarium vitae medium coordinatum, ipsique adeo Publico utilem, et perquam necessarium abstrahere videatur cum dispendio

imprimis suae salutis animae, dein mediorum vitae, emolumentique publici; atque adeo aliis etiam pluribus e capitibus tam privatis familiis, quam civitati hanc opinionem periculosam aeque ac perniciosam esse existimen, e medio jure meritoque callendam videri.

Sed nec illam occultam, et prope magicam artem, quam tanta cum sagacitate, et solertia a quibusdam in explorandis Thesauris per Territoria exerceri, et vel ab ipsis Ecclesiae Ministris inter medio Sacrarum Solemnitatum pestilentissimam hanc praxim adjuvari observo, tanto minus sustineri posse, quod imprimis pretiossimum hoc tempus nobis sub severa responsabilitate de sursum concessum, ejusmodi vanitatibus praeoccupati, inutiliter ferant, quod caeteroquin aliis sive respectu animae, seu corporis necessariis et utensilibus comparandis impendere possent, et deberent; et praeterea ejusmodi anxietatibus distracti, inhabiles ad quaequae reddantur: quin et miserorum corda talibus curis dissipentur.

Tertiam praejudiciorum Classem quantum attinet fateor sincere Sagas, Striges et Maleficos, etsi in minori, quam antea gradu et vix non de animo Plebeculae perniciosam hanc opinionem exstirpatam esse existimem, ab eadem nihilominus credi adhuc; idque ex sequentibus exemplis colligi.

1mo Paucissimi licet, dantur tamen, qui arbitrentur hae vaccae per operationem Sagarum ex eo corrumpi posse quod experiantur lacti sanguinis quid admixtum, et mox ut mulgerent indensatum reddi; et porro si vacca haec non habeat, nec patiatur ex ignota caeteroquin causa mulgeri, id perinde maleficio Strigum adscribunt.

2do Plebem in eo persuasam esse observo, dari vetulas, quae per explicitum cum Satana pactum plura operari adverterentur; quippe interrogatus hic ab illis de quavis re deperdita aut persona vagabunda, quo locorum devenerint, rogatusque de iisdem coram sistendis, per figuras in cribro aut aliis fallaciarum modis factas sive per veras apparitiones, seu nescio quam aliam Ludificationis imaginem responsa daret, remque deperditam, velut etiam quodvis animal, et personam vagabundam coram sisteret, sive dein tales vetulae quid proprium, et usuatum horum deperditorum prae manibus habeat, sive non. Porro

3° a talibus vetulis utpote pro Sagis a Plebecula creditis magicos quosdam characteres adhiberi intelligo ad pericula et damna a se et fructibus Terrae averruncanda, velut dum ne messis et vindemina imbribus et grandinis ictibus congrassentur, aut volatilia damna favetibus inferrent, impedirent.

4° Si quis diuturna infirmitate detineatur, et fors sanguinem per sedam salva venia emittat, et hinc marcescat, ac demum ex occulta aegritudine hac vita decedat, sunt praesertim aliquae foeminae, quae existiment ejusdam animam a Strigibus esse absumptam; quam tamen opinionem utcumque remisisse post publicationem Rescripti Regii, nec in amplitudine sua eas quas prius, de facto habere vires. Praeterea

5to Illud quoque Strigibus adscribitur quod practicari observavi, quippe si animalia contingat sub vesperum non redire domum, sed in campo casu pernoctare, hospitissa pectines imponit ad Cothurnum, supraque bene ligat Cothurnum, prolati fors aliquibus

verbis. Sive etiam securim foris ad finem alicujus de trabibus domus e regione combinationis earundem infigit, rata, hisce remediis ora luparum ligari per consequens suis animalibus etsi in campo ad longius etiam tempus pernoctantibus, feras nihil nocituras fore.

6[to] Sunt, qui eo simplicitatis devenisse advertam, ut credant dari vetulas quae a professione artis magicae nomen sagarum promeritae, seu ab aliis erga certam mercedem conductae, sive proprio motu incitatae, utrimque tamen e pravo erga tertium affectu, in viam ejus quem morbo corripi volunt, aliquid projiciunt, quod per magiam esset aptum redditum ad alteri morbum causandum, utpote si illud suis pedibus attereret, morbum eo ipso instanti reciperet; qua porro vetulae aliis adhuc infascinationis adminiculis contra infantium, aut etiam nocentium vitam et salutem molirentur. Sed et

7[mo] illam superstitiosam opinionem quorundam mentes subegisse experior, quod passim conquererentur, partim Juvenes et Puellas esu potuque magico hic dictis Philtris et Pharmacis, ad libidinem inductos, aut etiam cui nubere, sive quam ducere ne intendissent, saepius etiam contra voluntatem etiam suorum Genitorum deceptos, atque adeo invicem Matrimonio conjunctos exstitisse; partim vero ab ejus modi foeminis alterutrum conjugatorum eo infascinatum esse, infascinarique, ut abrupto conjugalis amoris vinculo, alteri solutae aut ligatae imamoretur, cum irreparabili id genus Matrimonii ruina, domumque scandalo. Alios

8[vo] ea superstitione detineri cognovi, qui credant numos e marsupio per cujusquam maleficium surripi posse, nec nisi argenteam pecuniam, nec etiam alia modalitate, nisi maleficus eandem manibus tetigerint.

9[no] Qui se quidem ditescere, alios vero in apiaria oeconomiae deficere gestiunt, intelligo eos accipere guttur Lupi, illudque e regione foraminis Habitaculi apium applicare eo fine, ut apes ipsorum per illud per Canales velut exiturae redituraeque alienarum apium mel surripiant, ipsosque adeo apes interimant; quam quidem opinionem adeo vulgarem esse non observavi. Audio

10[mo] quibusdam eam perniciosam insedisse observationem, quod ranae a sagis subordinatae grana frumenti ex Horreo suffurentur.

11[mo] Plerosque in eo etiam intime persuasos esse observavi, quod quis sumpto nescio quo magico potu, applicatisque proinde satanicis remediis suum Corpus a Planta pedis ad os usque ligari, eoque obductari curent, ut si vel medius per cohortem inimici transeat, ejusdem globus et gladius corpori nihil noceat, praeter quod vestigia quaedam impressa relinquat.

12[mo] Si infantem aliquem advertant morbo quoddam aut debilitate corripi mox hanc infirmitatem maleficae cujusdam adspectui adscribunt. Observavi alias

13[mo] Domum in ipso Coemeterio exstructam ex eo non esse ausos inhabitare, quod Spectra, et Ludificationes imaginis atque adeo homo demortuus juxta fassionem eam inhabitantis sese objecerit in corpore. Coeterum domus et eos inhabitantes ab immundis spiritibus infestari passim creditur.

14[to] Si quis coemat aliquid sive animal seu apes, aut aliud quid, hocque interirent, tanto minus ut progignerent, multiplicarenturque, aliqui superstitionibus dediti, mox eventum hunc, infortuniumque adseribunt maleficio vendentis.

De remediis se se defensandi adversus ejusmodi maleficia, velut etiam Sagas et Strigas.

Primo. relata ad primum numerum Praejudiciorum in tertiam Classem revocatorum; qui tam vano praeoccupati sunt hujus maleficii metu in nova potissimum dupplicis generis non minus superstitiosa id genus maleficia a se avertendi, corruere media: eorum quidem primum: quod mox, ac suum foetum emiserit vacca, eandem zona muliebri per medium circumcingant ab aliquot dies; alterum vero, quod intestina nescio quae utpote ipsa produti foetus occasione emissa, in eodem loco, ubi primum emissus fuerit, fodi curent.
2[do] ad 8[um] Si praemetuat aliquis ne sub oculto quoddam maleficio ipsius pecuniam suffuretque e marsupio solent imponere ad saccum aliquot granu Tritici, alii et aliquid Thymiamatis rati, per hoc se defensatos esse adversus tale maleficium.
3[o] ad 6[tum] correpti creditis id genus morbis passim vetulas requirunt, quae suis magicis remediis quaesitam ipsis per cujusdam malitium infirmitatem curent, sanitatique restituat aegrotantem; qui tamen sine fructu plerumque intolerabiles facerent expensos.
4[to] ad 10[um] hujc maleficio praemetui solito, homines ejusmodi superstitioni dediti ut accurrerent obviarentque suum frumentum in horreo ventillaturi suo capiti obducebant et de facto etiam alicubi obducunt interius mulieris velamen sic dictum Kaitza[577]; quam quidem superstitionem etsi modernis temporibus praxi adjuvari ipse non adverterim; eam tamen ex animis quorumdam necdum exstirpatam esse censeo ex eo, quod sermonem de ea incidenter instituentes, eidem assensum praebere videantur.
5[to] ad 12[um] curaturi ejusmodi Infantis infirmitatem, qua inopinate correptus fuisset, sunt, qui ejusdem oculos tali aqua abluere, aut etiam ab bibendum eidem ex ea dare consueverint, in qua aliquot carbones condentes exstinxissent.

Caeterum
6[to] remedium Generale Superstitiosorum Hominum adversus maleficia, et quovis Sagorum et Strigum impetitiones semet defensandi illud existimo esse, quod a Die Resurectionis ad insequentes 3. aut 4. dies festivos pascales vomerem aratri, sive securim, aut aliud quid fereum ad januam domus ponant.

Haec sunt, quae in praesens usque mihi inotuerunt praejudicia et superstitiones in populo grassantes.
Tot autem, et tantarum, quae salutem cujusque aeternam, et felicitatem temporalem, per consequens etiam publicam infestare videntur, eam cumprimis inveni originem; quod quidem haec vitia e reliquiis gentilitiae superstitionis ex parte repetenda esse, et

[577] căiță = főkötő

hinc porro a Parentibus quasi per conales, et manus propagata in filios, atque adeo Plebi jam aliqua ratione innata esse ipse existimem; verum tamen tantarum superstitionum Matrem et Nutricem ausim dicere ipsam in populo incrassatam ruditatem fuisse et esse. Haec etenim dum semel praeoccupare animos, mentesque obnubilare coeperit, locum relinquit in illis capiendi, aucupandique pravas quasque opiniones; quodsi proinde ex tempore suae ad Christianismum Conversionis, aut longe etiam tardius Plebi sana Religionis Orthodoxiaeque principia instillata fuissent, nullius dubito, multiplicem hanc imprimis e Paganismo in Religionem invectam superstitionem, illam utpote tantorum malorum radicem et Honorum Spiritualium obicem sensim ex animis Populi evulsam, et ab aliis dein, quae ruditas unumquemque erudire noverit, praeservatum fuisse populum; talem autem, tamque singularum fortunam eum sub antecedentis suis Pastoribus nactum non fuisse; ac in moderna etiam providentia difficulter omni ex parte nancisci posse, quandoquidem copiosissimos quosque rudiores sacerdotes non minus ac suos Praedecessores, et reliquam Plebem iisdem Superstitionibus implicatos esse, nec eos ab eadem, nisi sola lectura, notitiaque Cantus, et administrationis Sacramentorum distingui, in rudimentis autem fidei, morumque aequo ut ita dicam pede incedere exploratum sit: doctiores caeterum, quos populus favente Caesarea Regia Clementia animarum suarum Rectores aquisiverit, felicioris utique doctrinae viros, qui noverint Triticum discernere a Zizaniis, meliorisque doctrinae principia populo propinare, paucissimos adusque existere; unde si studeant hi gregem partialem suae pastorali curae commissum ab ejusmodi superstitiosis, gentilibusque studiis avertere: quia tamen in aliis pluribus talem Parochiam circum ambeuntibus id non praestetur, nec praestari possit, consequitur, male haecce ex his etiam Parochiis difficillime exstirpari. Videri proinde summa necessarium ut in primis politica authoritas in extirpandis id genus vitiis interponatur, quo salutaris quorundam instructio eum infinem directa tam efficaci remedio suffulta, quousque Clerus Junior per Caesariam Regiam Munificentiam et Augustissimi nostri Principis Zelum vere Apostolicum e votis in Parochiis floresceret, ex parte saltem desideratum suum effectum fortiri valeat.

In hoc salutari negotio maximi aestimari visum est porro institutum scholasticum, quod profecto nisi a publica perinde authoritate et potestate sustentatum fuerit, et Juventus sexus utriusque mediis efficacioribus in sana assiduaque informatione contineatur, in hoc populo pene obdurato in praejudiciis de sperato ejusdem effectu per solam sacerdotii admonitionem obtinendo conclamatum est.

Quae omnia dum Gratiosae simul ac Prudentissimae Directioni Excellentiae Vestrae demissime commendarem, in profundissimo venerationis cultu perenno
Excellentiae Vestrae
Fagoras 22da 8[bris] 1789

humillimus servus
J. Halmágyi
Vicarius Fagorasiensis

Ioan Halmaghi válaszának fordítása[578]

Legméltóságosabb Uram, Királyi Komisszárius Ur, Legkegyelmesebb Patrónus Uram!

Méltóságod folyó év április 26-án, 890. szám alatt kelt utasítása szerint figyelmesen megvizsgálom, mely babonák és előítéletek uralkodnak mind mostanáig a nép között, tudniillik azokat, amelyek a vallás tisztaságát és az üdvözítő tanok lényegét elhomályosítani látszanak és az üdvösségnek eme kettős horgonyát a helyéből kifordítják, nem anynyira zsenge koromból, mint inkább hivatalomban a néppel való együttélésből és a vele való érintkezésből merített tapasztalatom által támogatva, igen nagy fájdalommal kellett meglátnom, hogy a nép sokféle babona és előítélet szövevényébe van belegabalyodva, s azok közül egyesekről azt tapasztaltam, hogy nagy nehezen kiirtattak, másokról éppen azt, hogy virágzóan tenyésznek, megint másokról azt, hogy lassanként szaporodnak.

Hivatalból számba veszem tehát minden fajtáját a babonáknak és előítéleteknek, amelyek eddig tudomásomra jutottak, először is, hogy az előadás során minden zavart elkerülhessek és hogy az utasításnak megfelelően a válaszomat jól kidolgozhassam, a babonákat és előítéleteket három fő csoportba soroltam, mégpedig

az első csoportba azokat, amelyeket általános névvel jövendölésnek nevezhetünk;

a második csoportba azokat, amelyek valami módon a ráolvasás mesterségét fejezik ki;

a harmadik csoportba pedig azokat, amelyek a mágikus vagy sátáni mesterségekhez, vagyis a boszorkánysághoz tartoznak, ítéletem szerint.

A jövendölések különböző nemei között az első helyet foglalja el az a legelterjedtebb jósló mesterség, amely bizonyos oláh kézirathoz, (az úgynevezett Pászkáliá-hoz) [[579]] kapcsolódik, amellyel az életben várható jót és rosszat és bármi ezekhez hasonlót ki akarnak fürkészni. Ehhez a Pászkáliához egy kör alakú ábra tartozik, és amely belülről kezdve körkörösen cikkecskékben van osztva; ezek a cikkecskék egytől 99-ig egyegy számot viselnek; abban a kéziratban annyi különböző eseményt kifejező ének van, ahány cikkecskére a köralak fel lett osztva; amennyire megtudhattam, eme köralaknak a segítségével kinek-kinek élete jövendő eseményeit a következő módon lehet előre megmondani: ennek a mesterségnek művelője egy szem gabonát, a legtöbbször búzát ejt le a magasból az említett köralakra, középre, megjegyzi azt a számot, amelyre hullott a mag, ez a szám utal a megfelelő énekre; s az illető szám alatti ének általában megmutatja a jövendőjét tudakozó embernek, hogy lelkében gyenge lesz-e a bekövetkező kétségbeejtő helyzethez. A jövendőmondásnak ez a mestersége, mint használatából látszik, bizonyos írástudást igényel, így tehát azt, hogy a jövendőmondást írástudó emberek műveljék, és ami fájdalmas, nem egy esetben maguk a falusi papok művelik, hitvány

[578] Fordította Fazekas István.

[579] Păscălie, Pászkália = öröknaptárral ellátott egyházi énekeskönyv, amelynek alapján kiszámítható, hogy húsvét milyen napra esik.

és elvetemült lélekkel és a tisztességtelen haszonra törve folytatják ezt a gyakorlatot és üzletelnek, mint ezt látom.

Ide tartozik még egyes asszonyoknak hasonló jóslása, akik azoknak, akik őket hasonlóképpen jóslás céljából keresik fel, meghatározott díj ellenében mondják meg előre eljövendő sorsukat vagy tanítják ki őket az elveszett dolgok megtalálásának módjára (mely mesterséget borsó vagy bab segítségével szoktak űzni).

Nem kevésbé veszedelmes kéziratot fedeztem fel, amelyet egyesek forgatnak és bújnak, és amelyben éppen úgy a hasonló jóslás kellékeinek a továbbadását figyeltem meg; ez pedig az, ha a különböző testrészekben valamely változást észlelnek, ebből is, úgy látszik, jósolnak különböző eseményeket.

Előfordul még, mint a jövendőmondás egy hasonló fajtája,

2. a madárjóslás is, amelynek különböző módozatai vannak:

1. Jósolnak a madarak énekének vagy a csúszómászók viselkedésének megfigyeléséből, például: ha a szarka valakinek a háza közelében igen hangosan csörög, majd elrepül, ezt a házbeliek úgy értelmezik, hogy a távollévők közül valaki hazatér vagy pedig valaki más betér hozzájuk, akár ismerős, akár ismeretlen; aztán a kakasok gyakori kukorékolásából, a béka brekegéséből vagy a bolhák szokatlanul erős csípéséből, vagy még a malom zúgásából is, amit figyelnek, várható esőre számítanak.

2. Jövendőt mondanak néha még az emberek tüsszentésének vagy csuklásának frivol megfigyeléséből is, így ha előfordul, hogy valaki a szokásosnál sűrűbben tüsszent, abból vagy azt jósolják, hogy megrészegedik, vagy azt, hogy valaki megvendégeli; ha pedig csuklik, azt mondják, hogy valaki emlegeti; ehhez hasonló módon úgy vélik, hogy ha valaki az új esztendőbe vidámsággal és örömmel lép be, az az év többi részét is így tölti majd el.

3. Hányszor is adódik olyan, hogy bizonyos jelek magyarázatával mondanak meg előre dolgokat! Például ha a pók pontosan az ember arca előtt ereszkedik le, vagy ha az elszenesedett tuskó kiesik a tűzből a ház földjére, vagy ha a kemencébe sülni betett kenyér a tetején meghasad, ezekből és hasonló dolgokból arra következtetnek, hogy vendégek jönnek hozzájuk; ha pedig az izzó fahasáb hosszabban egyben marad, egész addig, amíg elhamvad, ebből azt jósolják, hogy a vendég hosszabban fog náluk tartózkodni. Ha aztán a tűz lángja pattogva ég, abból azt jósolják, hogy városban vagy falun zenebona lesz; ha pedig valaki a tenyerében könnyű viszketést érez, abból azt jósolja, hogy vagy meg fogják verni vagy pénzt kap.

4. Következik előjelek megfigyeléséből való jövendőmondás; így ha valaki útra kelő emberrel egy másik, üres edényt fogva szembejön, ebből azt jövendölik, hogy azon az úton nem lesz szerencsés és amit azután keres, azt sem fogja kívánsága szerint elnyerni; s ha előfordul, hogy veszélynek teszi ki magát vagy az út folyamán veszélybe kerül, arra is azt mondják, hogy azért következett be, mert útrakeléskor szembejött valaki üres edénnyel; s ha történetesen a vándorlás alatt valaki meghal, azt azzal magyarázzák, hogy rossz órában indult el hazulról.

Úgy ítélik, hogy este, sötétedés után a szomszédnak tüzet adni baljóslatú dolog, ezért aztán az ilyen kérést rendszerint megtagadják; ugyanígy rossznak mondják, ha valaki este hozott vízből iszik, vagy beszél róla. Amikor azt hallják, hogy a ház gerendái recsegnek, azt nem kevésbé baljóslatú jelnek tartják; és amikor egy medvét visznek körbe a vidéken és nyereségszerzés végett mutogatják; hasonlóképpen, amikor előfordul, hogy váratlanul szikra pattant valakinek a ruhájára és az később veszi észre, hogy égés okozta lyuk van a ruháján; ezen kívül, ha valakinek elered az orra vére, akivel ez egyébként soha vagy csak nagyon ritkán szokott megtörténni, valamint ha valakinek, amikor új gazdasági munkába kezd, meghúzódik az oldala; ezekből a jelekből különböző dolgokat jövendölnek.

Ehhez kapcsolódik még, hogy az asszonyok pénteken sem varrni, sem ruhát mosni nem mernek; soha sem merik a teheneket bal oldalról fejni; szombati napon pedig aratásba fogni, abból a talán mulatságosnak ható megfontolásból, hogy ha ezt megkísérlik, mivel a görög egyházban a halotti szertartást ugyanezen a napon végzik, akkor elgondolásuk szerint annak a földnek a terméséből soha nem fognak enni, amit akkor takarítottak be.

Az egyházi törvények által tisztelni parancsolt szenteket csak a munkától való megtartóztatással tisztelik, csupán azért, hogy az egészségükben kárt ne szenvedjenek, vagy valami szerencsétlenség be ne következzék, vagy a gazdaságukban és jószágukban a vadállatok okozta kártól félnek.

5. A jóslásnak az látszik értelmet adni, hogy egyes álmok magyarázatát előre elkészítették, például: ha valakivel előfordul, hogy álmában az állkapcája leesik, vagy hogy valamely épület fontosabb része, például a kemencéje beomlott, ezek mind azt jelzik előre, hogy a házbeliek vagy az ismerősök közül valaki eltávozik az életből; továbbá, ha valaki azt álmodja, hogy puskával meglőtték, az hírnevet jelent; ha pedig valakinek álmában a húsából harapdálnak vagy egyenest széttépik, meg van győződve, hogy ellenségei fognak vele gáncsoskodni.

De még a szent jövendölés is sokszor ilyenfajta jóslás látszatát kelti, amikor azt meglehetősebb okból hasonló pogány gyakorlattal helyettesítik; mert a pogányságból megtért keresztények, megvetve a vergiliusi jóslást, a jövendölésnek azt a fajtáját ítélik jobbnak, amelyet a Szentírás felhasználásával folytatnak. Így aztán manapság már azt figyelhettem meg, hogy a jóslásnak eme módszerével az egyház szolgái, a papok élnek, amikor is ezek az emberek, hogy mindent világosan mondjak el, a betegnek az utolsó kenetet feladván, a Szent Evangélium kötetét a gyengélkedőnek odanyújtják, aki azt megfogva találomra valahol kinyitja és amely része az Evangéliumnak a szeme elé került, abból jósoltak, hogy egészségre fordul-e a beteg állapota avagy e földi életet a halállal fogja fölcserélni.

A babonák másik csoportjába soroltam a ráolvasás mesterségét; ez főképpen azzal függ össze, hogy valakinek módja és hatalma van jót cselekedni; és minél inkább az a látszat, hogy ezek a ráolvasások az emberi nem számára valami hasznos és áldásos

dolgok, annál inkább űzik ezt a babonás népek. Ilyenfajta ráolvasások, amelyek tudomásomra jutottak, a következők:
1. Ha egy embert gyengeség gyötör, méghozzá leginkább valamely kínzó betegség, amelyet az úgynevezett gonosz kelés[580] okoz és kegyetlen fájdalommal jár, akkor az az ember, akár saját indulatától vezérelve, akár mások rábeszélésére hallgatva, elmegy a ráolvasó asszonyokhoz, hogy valami mágikus szert keressen fájdalma enyhítésére vagy arra, hogy azt a kelést a veszélyes helyről más tagra vigyék át; a ráolvasó asszonynak egy pohárban mézet visznek meg még valamit azon felül, amiből a vénasszonyok ráolvasással, nem tudom, mely szavakkal, orvosságot készítenek, és ezt az orvosságot a kelésre teszik; a babonaságnak e fajtáját folyamatosan és rettenthetetlenül gyakorolják mindenfelé.
2. Ezen kívül egy másik betegség eltávoztatásához, amely úgynevezett Kanálból szerzett betegség,[581] s amelyről azt mondják, hogy valamely, az ember feje fölött fújó, nem tudni, kihez tartozó széltől kaphatja az ember; egy öregasszonynak edényben vizet visznek, és mivel az asszony tart magánál egy három arasz nagyságú kerék formájú követ, amelyet a levegőben forgó, általuk ismert erők alakítottak ilyen formájúra, lyukasztottak ki a közepén és bocsátották le a földre váratlanul, tehát a kő ezen nyílásán keresztül vizet csorgat egy tálba kilencszer és ezzel az ilyen módon megtisztított vízzel mossa meg a beteg állatot, vagy gyakrabban a beteg embert.
3. Ha az ember az előbb említett és más, számomra ismeretlen betegségeket kipróbált többféle korábbi gyógyszerrel és orvossággal nem tudta meggyógyítani, akkor arra, ami az emberi testből kiűzendő, akár az ő, akár a más földjén található források vizét használják, abból a meggyőződésből következően, hogy ezeknek a forrásoknak betegséget gyógyító erejük van, ha valaki magát ezzel a vízzel lemossa, benne megmosdik; és ahányszor csak megfürdik, mindannyiszor babonából ott hagyja rongyos condráját a források közelében, ha pedig a forrás mellett fácskák vannak, hazafelé induláskor azokra aggatja.
4. Ezen kívül a varázslás egy bizonyos fajtáját gyakorolják akkor is, hogy ha este hoztak vizet, mielőtt innának belőle, előbb egy kis vizet a tűzre ráfröcskölnek.
5. Többnyire tartózkodnak attól, hogy valamely hüvelyes veteményt újholdkor ültessenek a földbe, abból a téves megfigyelésből, hogy az ilyen növények nem nőnek remény szerint, sem a kívánt termést nem hozzák meg.
6. Továbbá babonaságba gabalyodott embereknek tartom azokat is, akik fából építkezvén, a fák kivágására, különböző okokból, melyekről ők tudják, mifélék, a legalkalmasabbnak újhold idejét tartják.

[580] Gonosz kelés = bubă rea = himlő.
[581] Morbus de in Truella = hastífusz. Halmágyi kifejezésének és szófejtésének az lehet az alapja, hogy románul lingoare = hastífusz, lingurică = kanál, latinul pedig truella = kanál.

7. Ez után következik, hogy a gyümölcsfákat, azért, hogy egyáltalán gyümölcsöt hozzanak vagy hogy bővebben teremjenek, a gyökerüknél szalmából font koszorúval körülkötik.
8. Miután ecetet vásároltak, abból egy keveset a tűzre loccsintanak, hogy az ecet a tűz erejéhez hasonló erőt nyerjen.
9. Ha nem terem az uborka, abból a szerfölött babonás megfigyelésből, hogy később bővebben teremjen, az uborka virágocskáit lecsípik. Az első termést ugyancsak, és ezeket, tisztesség ne essék, az este hazajövő disznók eleibe vetik, hogy megegyék.
10. Következik még, hogy a méhek első tavaszi kiengedésekor, talán azért nem néznek fel az égre, nehogy a méhek elhagyva lakhelyüket, vagy amikor párosodnak, az erdőbe vegyék be magukat.
11. Láz ellen egy cédulát függesztenek a nyakukba, mely cédulára bizonyos szavakat és nem tudom, miféle számokat írtak, és így a folyóhoz mennek, a folyó partján le és fel futkosnak néhányszor, s végül miután bizonyos szavakat mondanak, azt a cédulát a folyóba vetik és hazamennek, azzal a meggyőződéssel, hogy a lázat ezzel elűzték.
12. Továbbá értesültem arról a praktikáról is, hogy a gazda, amikor először megy a földjére vetni, senkinek semmit nem ad; amikor pedig hazajön a mezőről, az ekevasára bármi kis mennyiségben ráragadt földet nem a mezőn, hanem saját udvarán kaparja le, abból a babonás vélekedésből, hogy ezáltal a földjei termékenyebbek lesznek, sokkal bővebben teremnek majd, és valamely ártó varázslat sem tudja majd azokat terméketlenné tenni.
13. A tyúk költeni való tojását a jobb keltetés érdekében páratlanul teszik a kotlós alá.
14. Azon kívül az épp most kiköltött kiscsibéket a gazdasszony a házba beviszi, valamely fazékba teszi, majd a fazékból kiveszi, megjelöli őket sűrű keresztekkel és ráolvas: kés és fazék legyen a halálod.
15. Azt is megfigyeltem, hogy a holttest sírba tétele után, de a teljes elföldelés előtt elemózsia gyanánt egy tyúkot adnak át egymásnak a síron kersztül, miután abba a tetemet leeresztették, ami szintén a babonaság egy fajtájának látszik előttem.
16. Ha a szemen valami hályog keletkezik és azt eltakarja, és így a szem rossz állapotba jut, ráolvasásokat és amuletteket keresnek, mint több más esetben, hogy ebből a betegségből kigyógyítsák.
17. Ha valakinek a szemét olyan baj érte, amit közönségesen tyúkvakságnak neveznek, azt abból eredeztetik, hogy amikor beesteledik, a szem látása meggyengül és keveset vagy semmit sem lát éjszaka, éppúgy, mint ahogy a tyúk sem lát éjszaka idején; mely betegség meggyógyítására két igen hathatós gyógyszer alkalmazását figyeltem meg, melyek mindketten a babonaság egy fajtáját hordozzák magukkal: 1. a betegnek fekete bárány veséit kell enni, kiváltképp húsvétkor; a másik módszer, hogy az ember valamely vízzel telt edényt reggel a tyúkólba tesz, s majd ezzel a vízzel mosogatja a szemét; ha ezt háromszor, vagy többször is ismétli, ezeknek a gyógymódoknak az alkalmazásával a látása helyreáll.

18. Azt is megfigyeltem, mégpedig nemcsak a durva, tanulatlan népségnél, hanem a jobb sorsú embereknél is, hogy fonálból szőtt bűvösnek vélt ereklyéket használnak, amelyekre Szűz Mária több elnevezése van felírva és amelybe tömjén és más szerek vannak beletekerve; máskor pedig szentek ereklyéit veszik, hogy azokat nyakukba függesszék; vagy nyakuk köré kössék; teszik ezt abból a babonás vélekedésből kiindulva, hogy ítéletük szerint ilyenfajta amulettek és bűvereklyék viselése, mint mondják, megszabadítja őket egyrészt a démonok kísértésétől, másrészt előre megvédi őket ettől a támadástól és egyéb ellenséges, ármányos machinációktól is, és oltalmaznak a rossztól. Végül is, aki ilyesmiket hord, ha nem hinné, hogy a szentek neveinek vagy ereklyéinek olyan ereje van, hogy a betegséget meggyógyítsák, vagy valakit a tisztátalan szellemtől megóvjanak, sem hitét, sem testi, lelki üdvét nem bízná azokra, sőt inkább úgy vélné, hogy minden tisztelete, amelyet ezek iránt tanúsít, az eredetit, a prototípust illeti meg; ebből következően, hacsak azt nem hiszi, hogy a mindenható Istentől a szenteknek, mint pártfogóinak a közbenjárására, akiknek az ereklyéi iránt az egyház szelleméhez illő megbecsüléssel és tisztelettel adózik, ér el bármit, a babonaság bűnétől még feloldozhatónak látszik. Valójában pedig a bárdolatlan népségnek messze más elképzelése van ezekről a dolgokról, mégpedig az Egyház vélekedésétől lényegesen különböző, úgyhogy reményét és hitét, már gyógyulását illetően feltétlenül azokba helyezi és bennük bízik; mégpedig azért, mert midőn azok, akik a közhaszon érdekében az ilyesfajta bűvereklyék viselésének eltörlését tanácsolják, az igazi ereklyék tiszteletéről nem gondoskodnak.
19. Megfigyeltem, hogy az alábbi vélekedés bizonyos tudatlan elmékbe behatolt; ha egy csecsemőt valamely ismeretlen betegség kezd megtámadni és gyötörni, azt vélik, hogy abba a gyermekbe az ördög bújt bele; ezért a gyermek keresztnevét, bármit adtak neki előzőleg, nyilvánosan Keresztelő Szent János nevére változtatják, abból a meggondolásból, hogy ezáltal azt a csecsemőt nemcsak megszabadítják a sátán hatalmától, hanem előre is megóvják, ha netán az ördög visszatérne őt megszállni.
20. Végül az elmékbe és lelkekbe oly igen erősen behatolt az a más vallások követőitől származó vélekedés, hogy ha bizonyos, előírt módon elvégzett kis imákkal fordulnak a szellemhez, és magukat neki elkötelezik, bizonyos ünnepélyes alkalmakkor a megidézett szellem kincset fed fel, és annyi pénzt ad elébük, amennyit csak kérnek.
Ezek közül ha valaki a szellemtől pénzt kíván szerezni, egy helyiséget vagy valamely szobát kitakarít és szépen kiseper, jó szagú füsttel – mármint tömjénnel, mirhával vagy valami hasonlóval – megfüstöli, az ablakokat, ajtókat nyitva hagyja és miután ezeket megtette, a szoba közepére három kört rajzol, mégpedig az elsőt 15 arasznyira, a másodikat az első közepébe rajzolva szentelt barka szenével, 11 arasznyira, a harmadikat pedig a második közepébe rajzolva 9 arasznyira; majd az előbb mondott körökbe, sorban mindhárom teljes kerületére egyrészt különböző szentek, másrészt valamely ismeretlen dolgok nevét írja föl, keresztecskéket közbevetve; utána szentelt vízzel meghinti a köröket; a legbelső körbe tesz egy feszületet, egy Szent Kristóf-képet és egy zsámolyt, s elő kell még készíteni egy lámpást, benne szentelt viaszból gyertyát; rá kell szánni még előre azt a hetet, amelyet ennek a munkának kíván az ember szentelni tisztasággal, a

szív megtisztításával, böjtökkel és a táplálékban való mérsékletességgel, az Úr és Szent Kristóf iránti áhítattal; ehhez járul még a gyónás és az áldozás. Ezek után belépve a legbelső körbe, ami az imádságok helye kell legyen, ott új vásznat kell a földre leteríteni és három-három e célra összeállított imát kell mondani úgy, hogy növekvő holdnál gyújtsa meg a lámpát, csütörtökön kezdve este 9 órától 12 óráig, folyamatos imádkozással és virrasztással; és ezeket az imákat a két rákövetkező nap, úgymint pénteken és szombaton megismétlik, újra este 9 órától 12 óráig; az imádkozás alatt a szellem különböző ijesztő alakokat ölt és úgy jelenik meg az imádkozók előtt, különböző zajokat kelt, hogy megijessze és a körből kikergesse őket; hogy kimenetelében a remélt hatással érjen véget; ha elmúlt 12 óra vagy a 9 óra még nem jött el, a szellemhez semmiképpen nem fordulnak, hanem inkább bátorítják egymást abból a célból, hogy ha majd a szertartásokat végigcsinálják, a megidézett szellem szorult helyzetbe jut és megtörve, az ablakon keresztül, azt az összeget, amit kértek, aranypénzekben bedobja nekik.

Noha mindeme fáradozást és ünnepélyes virrasztást, a fogadalmakkal együtt magam hiábavalónak vélem, és mindezt a dajkamesék közé sorolva el kell utasítanom, mégis figyelmet szenteltem a pénzszerzés eme rég föltalált, hamis és különböző ceremóniákkal kísért módjának, és ha jelenleg kisebb jelentősége is van, mint korábban, nem tapasztaltam, hogy az idő múltával ez a módszer teljesen elfelejtődött vagy kiment volna a szokásból, sőt, manapság ezt a módszert egyes követői a sorstól nekik juttatott dolognak tartják, és mint tudom, kevesebb aggodalmaskodással és aggodalommal foglalkoznak ennek gyakorlásával; de minthogy tehát ez a módszer többeket elámított már és sok óvatlant becsapott, és attól a munkától von el, amelyet maga a természet Alkotója az élet rendes, mindennapi tevékenységeként rendelt, és amely magának a köznek is hasznos és nagyon szükséges, és ez elsősorban saját lelki üdvének, aztán pedig élete mindennapi tevékenységének, a közért való fáradozásnak a kárával jár, ezt a vélekedést annyira veszélyesnek és ártalmasnak ítélem egyének vagy családok, akár maga a község számára, hogy jogi úton érdemben kell azzal foglalkozni.

Tehát, hogy ezt a titkos, sőt közel mágikus kincskereső mesterséget akkora szellemi ráfordítással és ügyességgel űzzék egyesek, sőt, hogy – mint tapasztaltam – még akár az egyház lelkészei is a szent ünnepek közepette ezt az olyannyira veszélyes gyakorlatot folytassák, annál is kevésbé lehet eltűrni, mivel a nekünk, embereknek, komoly felelősség terhe alatt odaföntről megadatott különösen értékes időt egyesek az ilyenfajta hiábavalóságokkal oly haszontalanul töltik, hogy ezáltal másokat lelki vagy testi szükségletei kielégítésében, vagy hasznos dolgai megszerzésében veszélyeztetnek, azonkívül, akik ilyesmivel foglalatoskodnak, mindenre alkalmatlanná válnak; sőt még a nyomorultak szívét is szétmarják az ilyen gondok.

Legjobb tudomásom szerint az előítéletek harmadik osztályába a jövendőmondók, boszorkányok és bűbájosok tartoznak; és még ha úgy ítélem is, hogy a nép lelkében kisebb mértékben él ez a káros vélekedés, mint korábban, és alig irtották ki, nem kevésbé hisznek benne; a következőket gyűjtöttem össze példaként:

1. Jóllehet igen kevesen, mégis vannak, akik úgy vélik, hogy a teheneket a bűbájosok ténykedése úgy meg tudja rontani, hogy fejéskor csak valamiféle véres és összement tejet adnak; továbbá, ha a tehén valamely okból nem hagyja, nem is tűri, hogy fejjék, ezt is a boszorkányok gonosz varázslatának tulajdonítják.
2. Megfigyeltem, hogy a nép afelől is meg van győződve, hogy vannak öregasszonyok, akiket úgy tekintenek, hogy az ördöggel kötött szerződésük révén sokféle dolgot művelnek; így ha az ember megkérdezi őket valamely elveszett dolog vagy eltűnt személy felől, hogy mely helyre is kerültek, és ha érdeklődik azok felől, akiket elő kell keríteni, akkor rostába helyezett figurákkal, vagy más, csalárd módon készített figurák segítségével, akár valóságos megjelenítéssel, akár nem tudom, miféle, rászedésre szolgáló képmás által választ adnak; és az elveszett dolgot, állatot vagy eltűnt személyt előállítják s mindezt úgy érik el ezek az öregasszonyok, hogy akár az elveszett dolog vagy élőlény egy részét, vagy az elveszett élőlény által használt valamit kézbe vesznek, akár e nélkül.
3. Tudok olyanról is, hogy ilyenfajta öregasszonyok, akiket a nép jósoknak [bűbájosoknak] hisz, valamely mágikus jeleket alkalmaznak, hogy veszélyeket és károkat a föld termésétől elhárítsanak, vagyis hogy az aratást és a szüretet se zápor, se jégeső verése ne érje, vagy hogy megakadályozzák, hogy a madarak veszteséget okozzanak a hasznosaknak.
4. Ha valakin a hosszan tartó gyengeség lett úrrá, és esetleg – tisztesség ne essék – székletével együtt vért ürít, és ettől sorvad, és végül titkos betegsége miatt ezt az életet mármár elhagyni készül, vannak bizonyos asszonyok, akik úgy vélik, hogy annak a betegnek a lelkét a boszorkányok ragadták el; mégis ezt a véleményüket valami módon a királyi rendelet közzététele után megváltoztatták és ennek ténylegesen nincs olyan ereje, mint korábban.
5. Azonkívül, mint megfigyeltem, azt is a boszorkányok rovására írják, ha mesterkedéseik miatt az állatok estefelé nem térnek haza, hanem esetleg a mezőn éjszakáznak, akkor a gazdasszony fésűket tesz a csizmára és rajtuk jól átköti a csizmát, miközben esetleg bizonyos szavakat mond; vagy még a szekercét a ház valamelyik gerendájába, kinn, a végüknél, ahol össze vannak eresztve, belevágja, úgy vélvén, hogy ezekkel a gyógymódokkal a farkasok száját be tudja kötni, következésképp a vadak semmit se fognak tudni ártani az állatainak, még ha azok hosszabb ideig kinn éjszakáznának is a mezőn.
6. Vannak olyanok, akik együgyűségükben azt hiszik, léteznek olyan vénasszonyok, akik bűvös mesterségük miatt a jós [bűbájos vagy tudományos asszony] nevet megérdemlik, ezek vagy másoknak bizonyos fizetségért dolgoznak, vagy saját indulatuktól hajtva, mindkét esetben végül is egy harmadik ember elleni gonosz érzéstől indíttatva. Annak az útjába, akit betegséggel meg akarnak rontani, valamit odadobnak, ami mágikus módon alkalmas lesz arra, hogy a másiknak betegséget okozzon, mégpedig úgy, hogy ha az eldobott tárgy az illető lábához akárcsak hozzáér, attól azon nyomban megkapja a betegséget; ezek a vénasszonyok a megigézés más eszközeivel is munkálkodnak a csecsemők, vagy akár még az ártók élete és működése ellen is.

7. Mindazonáltal van tapasztalatom szerint olyan babonás vélekedés is, amely egyesek elméjét úgy hatalmába kerítette, hogy folytonosan panaszolják, hogy egyrészt a legények és leányok valamely mágikus ételtől és italtól, úgynevezett szerelmi bájitaloktól és gyógyszerektől szerelemre gyulladtak, vagy nem akartak férjhez menni ahhoz, akihez kellett volna, vagy nem akartak megnősülni, akivel kellett volna, sőt igen gyakran a szüleik akaratával szembeszegülve kötöttek házasságot; másrészt ilyenfajta asszonyok által a házasok egyike-másika oly módon megigéztetett s azóta is folyamatosan megigéztetik, hogy a házastársi szeretet kötelékét eltépve, másba – aki szabadon, vagy házasságban él – szeret bele, a házasság végleges romlására és a család botrányára.
8. Úgy értesültem, az a babonás hiedelem tart egyeseket fogva, hogy valakinek a titkos varázslata révén erszényből pénzt lehet elrabolni, mégpedig ezüstpénzt, és ez nem is történhet más módon, csak ha a boszorkányos férfi érintette a kezével.
9. Azt hallottam azokról, akik meg akartak gazdagodni, másoknak viszont azt kívánták, hogy méhészetük menjen tönkre, hogy farkasgégét szereztek és azt a méhkas nyílásához illesztették abból a célból, hogy amikor a méheik ezen a csövön át jönnek-mennek, akkor idegen méhektől mézet raboljanak, sőt azokat elpusztítsák; ennek a véleménynek azonban nagyobb elterjedését nem tapasztaltam.
10. Még arról az ártalmas gyakorlatról is hallottam, amely egyeseket hatalmába ejtett, hogy bizonyos békák, akik a bűbájosok alárendelt segítői, a csűrből alattomban gabonát lopnak.
11. Megfigyeltem, hogy igen sokan mélyen meg vannak győződve arról, hogy ha valaki miután bizonyos mágikus italt ivott és valami ördögi szerrel élt, testét a talpától egész a szájáig körbekötik és így be akarják takarni, az, ha akár az ellenséges sereg közepén menne is át, a tömeg és a kardok testének nem ártanának, azon kívül, hogy valami nyomot hagynának rajta.
12. Ha észreveszik, hogy egy csecsemőt valamely betegség vagy gyengeség kerítette hatalmába, akkor ezt a gyengeséget a boszorkány szemmel verésének tulajdonítják. Tapasztaltam, hogy egyesek
13. A temetőben épített házban azért nem mernek lakni, mert jelenések és játszódtató képek jelennek meg, sőt még halottak is – az abban a házban lakó vallomása szerint – testi valójukban. Különben azt hiszik, hogy a házat s a benne lakókat tisztátalan szellemek fenyegetik.
14. Ha valaki állatot vagy méheket vagy másvalamit vásárol, és az elpusztul, mielőtt szaporodott volna vagy mielőtt új rajt bocsátott volna ki, a babonás emberek ezt az eseményt, vagyis ezt a szerencsétlenséget annak tulajdonítják, hogy az eladó művelt valami boszorkányságot.

Azokról az ellenszerekről, amelyekkel megvédhetjük magunkat az ilyenfajta varázslatok, vagyis a bűbájosok és boszorkányok ellen.

1. Azok a dolgok, amelyek az előítéletek harmadik csoportjának első számára vonatkoznak: akiket hatalmába kerített a varázslattól való oly hiábavaló félelem, hogy azt kétszer akkora, nem kevésbé babonás hiten alapuló varázslattal akarják elűzni, éppen a babonaság kellős közepére esnek. A gyógymódok közül az első: amikor a tehén világra hozta a borját, a tehenet asszonyi övvel kell körülkötni néhány napra; második az, hogy nem tudom, miféle belső részeket, amelyet az ellés alkalmával a tehén kibocsátott, azon a helyen, ahol a tehén ellett, el kell ásni.
2. A 8. esetre ellenszer: ha az ember előre fél, hogy valaki a pénzét az erszényéből valamely titkos varázslattal ellopja, a zacskóba néhány szem búzát szokott tenni, mások pedig valami füstölésről gondolják, hogy általa védve lesznek ilyen varázslat ellen.
3. A 6. esetre: azok, akiket a fent írt hiedelemben szereplő betegség kerített hatalmába, folytonosan öregasszonyokhoz fordulnak, és kérik, hogy varázsszereikkel gyógyítsák meg azt a betegséget és a gyengélkedőnek állítsák vissza az egészségét, ezek az emberek többnyire elviselhetetlen költségekbe verik magukat, minden eredmény nélkül.
4. A 10. esetre ellenszer: akik ettől a varázslattól félni szoktak, azok az emberek olyan babonaságnak adták át magukat, hogy megelőzzék ezt a dolgot, hogy amikor a csűrben szelelik a gabonájukat, a fejüket be szokták takarni és néhol valóban betekerik női főkötővel, amit Kaitzának[582] hívnak; de úgy figyeltem meg, hogy ezt a babonaságot újabban nem űzik, mégsem ítélném úgy, hogy ez a lelkekből egészen ki lett irtva, mert amikor erről véletlenül beszélgetni kezdtünk, helyeselni látszottak.
5. A 12. esetre ellenszer: azok, akik a csecsemő ilyenfajta betegségét, amellyel váratlanul megrontották, úgy gyógyítják, hogy a csecsemő szemét olyan vízzel mossák meg vagy olyan vízből adnak neki inni, amelyben néhány beleejtett izzó széndarab aludt ki.
6. Általános ellenszer, amelyet a babonás emberek használnak a varázslatok ellen s a tudósok s a boszorkányok támadásától így vélik magukat megóvni, hogy a Feltámadás napjától a harmadik vagy negyedik húsvéti ünnepnapig ekevasat vagy fejszét vagy más vasból készült dolgot tesznek a ház ajtajába.

Ezek azok a dolgok, amelyeket mint a nép között ma is elterjedt babonákat és előítéleteket megismertem.

Hát ennyi és ilyenfajta babona az, amelyekről úgy látszik, hogy kinek-kinek örök üdvösségét és e világi boldogságát, következésképp a közboldogságot veszélyeztetik; ezeknek pedig ezt az eredetét találtam; ezek a vétkek – úgy ítélem meg – a pogány babonaság maradványaira mennek vissza, és a szülők átadták fiaiknak, szinte szájról szájra, kézből kézbe, és így a népben már megvan bizonyos veleszületett gondolkodásmód; azt is merem mondani, hogy oly sok babonának az anyja és tápláló dajkája a népben elhatalmasodott tudatlanság volt, és ma is az. Ha ez a tudatlanság egyszer eluralkodott a lelkekben, kezdi beárnyékolni az elmét, és így teret ad ferde vélemények befogadására és hajhászására; de nem kételkedem, hogy a nép kereszténnyé válásával utóbb a vallásnak és az igaz tanításnak az egészséges elvei a nép lelkébe mintegy be lettek csöpög-

[582] Căiță = főkötő

tetve, és ez a pogányságból a vallásba átvitt sokféle babonaság – mint amely annyi rossznak a gyökere és a szellemi dolgok tiszteletének gátja – lassanként a nép lelkéből kitöröltetett; mégis, más babonákból a nép némelyeket megőrzött, amelyeket csak a tudatlanság tudott terjeszteni, éspedig olyanokat és oly módon, amelyek az előbbeni lelkészei alatt az egyéni boldogulást nem akadályozták; és a mai providencia közepette minden tekintetben nehezen érthető, hogy miért is vannak oly számosan műveletlenebb papok, akik nem kevésbé, mint elődeik, a többi néppel együtt ugyanazokba a babonákba vannak belegabalyodva, és őket a néptől nem különbözteti meg semmi, hacsak nem az olvasás, az éneklés és a szentségek kiszolgáltatásának ismerete, s a hit és az erkölcs alapjaira – hogy úgy mondjam – egyformán lábbal taposnak, mint azt bizonyosan tudni; olyan tanultabb férfiak most még nagyon kevesen vannak, akikre a nép császári-királyi kegy folytán, mint a lelkek irányítóira szert tehetett; akik hasznosabb tudományokkal foglalkozó férfiak, és tudják, hogyan kell a búzát a konkolytól elválasztani és a jobb tudás elveit a népnek átadni; tehát ha ezek törekednek is arra, hogy a pásztori gondjaikra bízott nyájrészt az ilyenfajta babonás és pogány foglalatosságoktól elfordítsák, mivel az ember ezen a környéken lévő számos lelkészlakok között egyetlen ilyet sem talált és nem is találhat, ezt a rosszat ezekből a parókiákból kiirtani szerfölött nehéz lesz. Látható ebből, hogy a legnagyobb szükség van arra, hogy elsősorban a közhatalom alkalmaztassék az effajta vétkek kiirtására, hogy ezáltal az üdvös tanítás – amely erre a célra irányul, hathatós gyógymóddal kerüljön alátámasztásra, ameddig fiatalabb papság nem fog virágozni a parókiákon a császári és királyi bőkezűségnek köszönhetően, legfelségesebb fejedelmünk valóban apostoli buzgalma révén és az ő akaratából – a kívánt hatást legalább részben erősíteni legyen képes.

Ebben az üdvös ügyben, úgy tűnik, hogy egy iskolai intézmény létrehozása nagyon fontos, amelyet végül is, hacsak nem az államhatalom tekintélye tart fenn, és mindkét nembeli ifjúságot hathatósabb eszközök révén az egészséges és folytonos tanulással kordában nem tartják, mivel ebben a népben, amely szinte megmakacsolta magát az előítéleteiben, a remélt hatás csupán a papság dorgálásával érhető el.

Amikor mindezt Excellenciád legkegyesebb és legbölcsebb igazgatójának legalázatosabban figyelmébe ajánlom, az örökös tisztelet legmélyebb kifejezésével maradok Excellenciádnak

legalázatosabb szolgája
Halmágyi J.
fogarasi vikárius

Fogaras, 1789. október 22-én

Johann Samuel Barbenius: „Die Thorheiten des unter dem gemeinen Manne noch immer bestehenden Aberglaubens sind von so vielfacher Art...”

Euer Excellence,
Zufolge des mir vom 26. April zugeschickten Befehls, habe ich die Ehre Eurer Excellence die wenigen Erfahrungen, welche ich von den noch bestehenden Vorurtheilen gemacht habe, hiemit zu übermachen.
Die Thorheiten des unter dem gemeinen Manne noch immer bestehenden Aberglaubens sind von so vielfacher Art und Beschaffenheit, daß vielleicht kein Gegenstand im gemeinen Leben davon verschont bleibt. Es giebt Vorurtheile in Absicht auf die Religion; die Gesundheit der Menschen und des Viehes, deßen Fortpflanzung und Erhaltung – den glücklichen Fortgang des Gewerbes, – die Feldsaat, – das Gewitter und was immer genannt werden kan. Freylich sind diese Vorurtheile nicht überall gleich ausgebreitet. Je nachdem einer und der andere auch von der geringsten Gattung der Menschen entweder durch den Schulunterricht in seiner Jugend, oder durch eine vernünftigere Erziehung, oder durch den Dienst bey aufgeklärten Leuten Gelegenheit gehabt hat, seinen Verstand und die Fähigkeiten seines Geistes auszubilden, oder in Ermangelung deßen in seiner Bildung zurückgeblieben ist, unterscheidet sich ein ieder auch in der Annahme oder Verwerfung derley aberglaubischer Vorurtheile.
Der Grund von diesen Vorurtheilen liegt also in der aus dem Mangel der Bildung des gemeinen Volcks nothwendig entspringenden Unwißenheit, welche bey dem gegenwärtigen politischen System schlechterdings nicht gehoben werden kan. Seit dem die Geistlichkeit bey der Bestrafung ihrer Pfarrkinder aus aller *activitaet* ist gesezt worden, und der gemeine Mann sie als bloße Rathgeber betrachtet, so hört derselbe ihre gut gemeinten Vorschläge kaltblütig an, und befolgt sie, wofern sie mit seinem Plane übereinstimmen. Muß der Lehrer hingegen aus Gewißenspflicht manchmal den Leuten auch Pflichten vorhalten, die eine gewiße Ueberwindung kosten, so ist mancher von den Zuhörern so dreist, daß er durch beißende Ausdrücke demselben das Unvermögen, seinen Vermahnungen die nöthige Kraft zu geben, empfinden läßt. Soll der Lehrer die Unterstüzung bey dem weltlichen Arme suchen, so ist dieser Weg nicht allein durch die unzähligen Geschäfte, womit iede Gerichtsstelle überladen ist, verbaut, sondern der Lehrer verfällt auch in den Verdacht einer angesuchten Rache an seinem widerspenstigen Zuhörer. Aus diesem Grunde läßt sich bey der gegenwärtigen Verfaßung auch durch die redlichsten Bemühungen eines Lehrers wenig oder gar nichts beßern, und dieses hat den wichtigsten Einfluß in den rohen und ungebildeten Zustand des gemeinen Volks. Man sieht den Beweis hievon vorzüglich in den Dorfsschulen. Jeder Bauer glaubt, es sey seiner Willkühr überlaßen, ob seine Kinder zum Unterricht kommen sollen oder nicht. Umsonst bittet, vermahnt, warnt der Pfarrer die Eltern, daß sie ihre Kinder nicht verwahrlosen mögen. Sie wißen daß seine Bemühungen ohne Nachdruck bleiben. Keiner wird durch die Vorstellungen des Seelsorgers gewährt. Jeder läßt sich blos durch seiner oeconomischen Verhältniße leiten. Jeden bestimmt blos das

gesuchte Interesse seines Hauses. Seine Kinder wachsen also, wenn ihre Unterweisung dadurch, daß sie unter der Zeit des Schulbesuchs den Eltern keine Dienste im Hause thun können, diesem Interesse zu widersprechen scheint, ohne Känntniß von Gott und Religion, ohne Känntniß von den Pflichten gegen den Monarchen, ohne Känntniß von den Pflichten gegen den Nächsten auf. Daher nimmt ihr ungebildeterVerstand alles, was man ihnen als Wahrheit verkauft, es mag noch so ungereint und kindisch seyn, vor wirckliche Wahrheit an, und läßt sich zu allerhand Vorurtheilen und Aberglauben verleiten.

Selbst die so gerühmte Aufklärung der iezigen Welt begünstigt diese Vorurtheile. So sehr dieienige, welche die so häufig hervortretenden Schriften zu lesen Gelegenheit haben, durch die darinn enthaltene Wahrheiten in ihrer Känntniß zunehmen, so sehr ist der gemeine Mann, dem dieser Weg der Aufklärung noch verbaut ist, zurückgeblieben. Vor diesen ist kein andrer als der bey dem öfentlichen Gottesdienst gegebne Unterricht zur Aufklärung seines Geistes möglich. Allein da er sieht, daß Leute, welche vermöge ihrer Aufklärung die Religion nicht im Besuch des öfentlichen Gottesdienstes sezen, sondern in dem Bestreben gemeinnüzlich zu werden und seine iedesmaligen Pflichten zu beobachten, daß solche Leute, sage ich, öfters die Kirchenversammlungen versäumen, und er den Grund davon nicht einsieht, so fängt mancher an, durch das Beyspiel derer, die er selbst vor klüger als sich hält, verführt, zu glauben, daß die ganze Religion, die bey ihm nichts mehr als den Besuch der Gottesdienstlichen Zusammenkünfte erfordert, ein Hirn Gespinnst sey, und ebenfalls dieienigen Gelegenheiten, die zu seinem Unterrichte nöthig wären, zu versäumen, folglich von aller vor ihn nöthigen Aufklärung sich auszuschließen, allein eben dadurch in seiner Unwißenheit noch mehr zuzunehmen und also immer mehr an allerhand Vorurtheilen zu kränckeln.

Ich habe es vor nöthig gehalten, bey der von mir verlangten Nachricht über die noch herrschenden Thorheiten des Aberglaubens bey dem gemeinen Manne diese wenige Anmerckungen vorauszuschicken, um theils zu zeigen, daß der Grund von der Fortdauer derselben nicht in der Nachläßigkeit der Lehrer, sondern in Umständen zu suchen sey, die außer der Sphaere des Lehrers liegen; theils aber auch einigermaßen einen Wink anzufügen, wie nach u. nach dem Uebel weningstens einigermaßen abgeholfen werden könte. Solte darauf Rücksicht genommen werden, daß ieder Geistliche in dem seinem Amte nöthigen Ansehen erhalten, daß er durch den weltlichen Arm in seinen Amtsverrichtungen, nicht durch Zwangsmittel, als welche dem Evangelium ganz zuwider sind, sondern durch die Aufrechthaltung der bürgerlichen Ordnung bey Alten und Jungen, besonders durch eine vernünftige Abstellung der Ausschweifungen der Jugend bey den öfentlichen Gottesdienste, wodurch die Andacht und Erbauung der ganzen Gemeine gestört und der Nuzen des öfentlichen Unterrichts völlig gehemmt wird, unterstüzt würde; daß es ferner nicht der Willkühr jedes Vaters überlaßen blieb, ob seine Kinder zum Schulunterrichte kommen sollen oder nicht; daß der Lehrvortrag auf den Kanzeln practischer und nach der Fähigkeit des gemeinen Mannes

eingerichtet würde; daß Hochlöblicher Superintendent die Kirchen-visitationen so wie es die Synodal-Artikel erfordern, wenn gleich nicht alle zwey, doch wenigstens alle fünf Jahre anstellte, und nach dem Lebenswandel der Lehrer und Zuhörer forschte; daß selbst die Capitula bey ihren Zusammenkünften das als den Hauptgegenstand ihres Confluxes betrachten müßten, wie der Unterricht des gemeinen Mannes auf iedem Dorfe beschaffen sey, ob der Pfarrer, Prediger, und die Scholaren ihre Pflichten beobachteten; und was dergleichen Mittel mehr sind, wodurch in dem gemeinen Manne der Trieb, zu einer deutlichern Erkäntniß in der Religion zu gelangen, rege gemacht werden kan; solte, sage ich, auf dieses alles Rücksicht genommen werden, so würde sich nach und nach eine gewiße Art der Aufklärung auch bis zu den niedrigsten Hütten verbreiten können, und manches von derley Vorurtheilen von selbst verschwinden.

Erste Abtheilung
Von den Vorurtheilen selbst nach den verschiednen Gegenständen

So weitläuftig diese Abhandlung seyn müßte, wenn man alle besondern Zweige herrschender Vorurtheile und Aberglauben aufsuchen könte, so sehe ich mich doch genöthigt, mich nur auf dieienigen Gattungen einzuschränken, von deren Fortdauer ich selbst in meinem Leben, und in meiner vierzehnjährigen Seelsorge durch facta bin überzeugt worden, um so mehr, da ich in dem mir zugeschickten Befehl die Anmerckung fand, daß diese Ausarbeitung ganz insgeheim und ohne nach dergleichen Thorheiten zu forschen, müßte gemacht werden. Freylich ist meine Erfahrung hierinn so fruchtbar nicht als sie seyn solte. Da ieder Geistliche vermöge seiner Amtspflege wider dergleichen Aberglauben seine Gemeine warnen, und ihr gereinigte Begriffe von der allwaltenden göttlichen Vorsehung beyzubringen, vor seine wichtigste Pflicht ansehen muß, so bemüht sich ieder von denen, die sich mit dergleichen Thorheiten zu behelfen suchen, diese Thorheiten eben so wohl als die dabey gebrauchten Mittel vor seinem Seelsorger zu verbergen. Blos Zufallsweise hat es mir manchmal geglückt, eins und das andere zu erfahren, wovon ich das, was mir noch beygefallen ist, hier nach den vorkommenden Gegenständen abgetheilt, anführen will.
I. Bey Kindbetterinnen. Da kommen vor
a) Die Wechselbälge, da manche Mutter, wenn ihr Kind etwa mit der Zeit ungestalt oder an einem und dem andern Gliede z[um] E[xempel] mit einem zu kleinen oder zu großen Kopf aufzuwachsen anfangt, ohne die Ursachen davon aufzusuchen, glaubt, daß solches von dem Affen sey ausgewechselt worden. Diesen Aberglauben lernte ich in meinem eignen Hause kennen. Bey der Geburt meines ersten Kindes war meine Gattin so tödtlich kranck, daß wir eine Amme zu halten genöthigt wurden. Diese war eine Bürgerin in Kronstadt, eine Sächsin. Gleich den ersten Abend beym Schlafengehen verlangte sie ein paar Meßer von mir. Verwundrungsvoll fragte ich, was sie damit zu thun willens sey? Den Affen abzuwehren, war die Antwort, daß er das Kind nicht austausche.

Und wie ich fortfuhr zu fragen, wie sie denn das machen wolte, so antwortete sie, daß man ein paar Meßer in die Wiege legen müße, wodurch sich der Affe bey dem Auswechseln des Kindes selbst ersteche. Ich gab ihr lachend die Versicherung, daß in mein Haus kein Affe kommen dürfe, daß sie folglich ohne diese Sorge sich zur Ruhe begeben könte; worauf sie mich und das Kind mitleidig ansah, daß ich das Kind der Gefahr so unbesorgt außezen wolte.

b) Das Drücken des Alps oder Affen. Unzählige Fälle sind mir vorgekommen, daß Leute, welche im Schlafe eine unbequeme Lage oder Stellung der Glieder gehabt, alsdann beym Erwachen an diesen oder ienen Gliedern Schmerzen gefühlt und solches dem Drücken des Alps zugeschrieben haben. Allein ob man wider dergleichen Fälle Mittel anzuwenden pflegt, und welche, das ist mir nicht bekant worden.

c) Das Milchnehmen der Kindbetterin. Diese Thorheit wird allgemein geglaubt, daß wenn entweder iemand, der ins Zimmer einer Kindbetterin kömmt, aufs Bett derselben niedersizt, oder etwa eine säugende Weibsperson ins Zimmer tritt, die Kindbetterin ihre Milch verliere.

d) Das Schlafnehmen den Kindern, oder daß Kindern, wenn sie etwa durch Unpäßlichkeiten oder andere Ursachen nicht ordentlich schlafen können, von iemandem der Schlaf sey genommen worden.

e. Das Berufen der Kinder, besonders von solchen Leuten, die nach dem Ausdruck des Pöbels böse Augen haben, d.[aß] i.[st] solcher Leute, die nachdem sie von der Mutterbrust einmal sind entwöhnt worden, hernach noch einmal gesäugt wurden. So bald solche Leute ein schönes Kind starr ansehen, so soll das Kind entweder hart kranck werden, oder sonst in ein Unglück gerathen, oder gar sterben.

f) Das Gebrech bey Kindern, ein Aberglaube, den ich blos in Sarkany gefunden, der darinn besteht, daß wenn Kindern der Schlund verschwollen, und sie eine wehe Kehle bekommen, man solches gewißen Hexereyen zuschreibt.

g) Daß eine Weibsperson, die während ihrer Menstruation ins Zimmer einer Kindbetterin komt, diesen Umstand, den sie an sich hat, der Kindbetterin entdecken muß, weil sonst das neugeborne Kind einen unheilbaren Ausschlag oder den *so genanten übergangenen Grind* bekömmt.

h) Daß ein Kind bald sterben werde, wenn seiner Mutter die Milch aus der einen Brust, womit sie das Kind stillt, vertrocknet, ohne daß man eine sichtbare Ursache angeben kan, warum sich die Muttermilch aus der einen Brust verloren.

II. Bey plözlich entstandnen oder andern harten Kranckheiten der Menschen.

a) Die böse Stellen, oder daß ein Mensch, wenn er etwa unter der Abwartung seiner Geschäfte auf einen Plaz tritt, wo der Teufel oder die Hexen bey der Nacht vorher ihr Spiel gehabt, todtkranck werden müße.

Diesen Aberglauben habe ich in zween verschiednen Fällen in Sarkany erfahren, besonders bey einem Sachsen, der noch lebt, und vor etlichen Jahren ganz gesund in der Frühe mit dem Pflug aufs Feld ausfuhr, aber eher als er seinen Acker erreichen konte,

mitten auf dem Wege erkranckte und nach Hause kehren mußte. Da er mich, um sich Raths zu erholen, zu sich rufen ließ, und ich ihn fragte, wie ihm die seine Kranckheit zugestoßen sey, so entdeckte er mir ofenherzig, daß er glaube, er müße auf eine böse Stelle getroffen haben. Weil mir diese Thorheit bis dahin unbekant gewesen war, so ließ ich mir die Sache von ihm erklären, wobey es darauf herauskam, daß er auf einen Plaz müße gekommen seyn, wo der böse Geist die Nacht zuvor seinen Tanz müße gehabt haben.

b) Das Begegnen oder Anrühren einer Hexe. Auch hievon habe ich verschiedne Fälle erlebt. Ein hiesigter Inwohner war in ein grün getünchtes Zimmer eingezogen, wo er durch die aussteigenden Dünste des Kalchs notwendig hatte kranck werden müßen. Allein an statt den Grund seiner Kranckheit hierinn zu suchen, glaubte er, daß ihm diese Kranckheit von seinem Gegner durch eine Hexe, welche ihm ohne Zweifel müße begegnet seyn, sey zugefügt worden, weil er aber in einem Streit mit demselben begriffen war. Eben so weiß ich einen andern Fall, wo ein Mensch, der sich auf einer Straße im Winter erkältet hatte, ins Miserere verfiel, und weil lange kein Mittel anschlagen wolte, darauf bestand, daß ihm sein Elend von bösen Menschen müße seyn gemacht worden.

c) Leibliche Bewohnungen des Teufels. Zween Fälle sind mir in Särkäny bekant worden, wo man den Patienten vom Teufel vor beseßen hielt.

Erstlich eine Weibsperson im Kindbett, welche nachdem sie entbunden worden, in eine hizige Kranckheit und ein außerordentliches Delirium verfiel, das bey nahe einer Raserey glich, u. dabey oft vom Teufel redte, welches alle Umstehenden vor den Beweis der leiblichen Inwohnung des bösen Geistes annehmen.

Zweytens eine andere Weibsperson, welche um von einem unheilbaren Ausschlag an den Händen und Füßen frey zu werden, von einem Landstreicher gewiße aus rasendmachenden Kräutern verfertigte Pillen gebraucht hatte, darüber nicht allein den Verstand verlor, sondern auch nach und nach in eine abzehrende Kranckheit verfiel und starb. Weil diese nun in ihrer Raserey oft den Teufel nannte, auch alle Umstehenden dafür ansah, so wurde sie von allen, die ihre Umstände kennen lernten, vor leiblich beseßen gehalten.

d) Hieher gehören auch die noch hin und her selbst bey Sachsen geglaubte Erscheinungen des bösen Geistes. Ich errinnere mich, daß ich besonders im Anfange meiner parochial-function an den Krankenbetten verschiedner von meinen Pfarrkindern, besonders alter Weiber, manchmal mit diesem Aberglauben zu streiten gehabt habe, daß einige ihn bey dem Flachsbrechen, während dieser Arbeit, welche auch bey Abend und Nachtszeiten zu geschehen pflegt, in der Finsterniß in der Gestalt einer Flamme, andere in der Gestalt eines Ziegenbocks, andere in einer andern Gestalt gewiß gesehen zu haben, aufs äußerste behaupteten, allein dadurch daß sie ihn ganz beherzt angeredet, und im Namen Jesu Christi ihn beschworen und drohende Worte nebst einem andächtigen Gebete beygefügt, ihn von sich verscheucht hätten.

III. Bey Kranckheiten am Viehe hält man es vor Hexerey

a) wenn man von einer Kuh an statt Milch Blut melckt, oder man kan von der Kuh keine Milch herausbringen, oder die Kuh giebt wäßerigte Milch, die keinen Milchram aufwirft.
b) wenn Kühe, Stutten und Schafe ohne sichtbare Ursachen die Jungen verwerfen.
c) wenn irgend ein Vieh ohne sichtbare Ursache fällt, oder gar eine Viehseuche entsteht.
In diesem Jahre hatte ich das Unglück, daß mein beßter Hengst ganz plözlich auf der Viehweide erkranckte und bald auch zu Grunde gieng. Etwa 4 Wochen vorher hatte ich ihn verschneiden laßen. Da iederman glaubte, daß er hinlänglich ausgeheilt sey, so ließ ich ihn wieder ins Gestütte treiben. Dort hatte er wieder die Stutten besteigen wollen und sich dadurch ohnfehlbar innerlich gerißen. So bald ich von seiner Kranckheit Nachricht erhielt, so ließ ich ihn nach Hause holen. Von ohngefähr kam der Wallach, der ihn castrirt hatte, darzu, sah den krancken Hengst und behauptete, wie ich ihn fragte, was dem Pferde fehle, er müßte bezaubert seyn, ich solte nur gleich Anstalten zum aufzaubern machen laßen.
Eben so hielten es die Wallachische Dorfsleute in Vád, Ohába und den übrigen umliegenden Gegenden vor ein Werck, das vom Teufel herrühre, als im verfloßenen Jahre die Viehseuche bey ihrem Viehe so wütete. Kinder von ihnen erzählten es in Sarkany vor eine gewiße Wahrheit, daß die den bösen Geist aus dem krancken Vieh hätten reden gehört.
IV. Auch in Absicht auf die Liebe zwischen Manns und Weibspersonen giebt es allerhand Aberglauben.
a) Daß man durch sympathetische Mittel die Liebe des einen Geschlechts gegen das andere rege machen könne.
b) Daß die sich wircklich äußernde Liebe durch gewiße Hexenmittel sey hervorgebracht worden, z E. durch einen Liebestranck, oder andere Zaubermittel, deren sich der andere Theil gegen den eingestrickten bedient habe. Auf diesen Aberglauben verfällt man, wenn eine Weibsperson, die sonst eingezogen gelebt, sich in einen schlechten Kerl, oder umgekehrt eine wohlgezogne Mannsperson sich in eine schlechte Dirne sterblich verliebt hat. Ein Fall hievon existirte in einem Dorfe unweit Sarkany nur im vorigten Jahre, da ein artiger Pursche an einem schlechten Weibsbilde so stark hieng, daß er bey allem Zureden der Eltern und Freunde nicht von ihr abzubringen war. Alle behaupteten, daß er von der Dirne müße behext worden seyn. Und dieses Vorurtheil legte sich nicht eher, als nachdem der Pursche endlich von den Ausschweifungen dieser liederlichen Person durch Thatsachen überzeugt, sich von ihrem Umgange trennen ließ.
c) Daß die zwischen Eheleuten obwaltende Uneinigkeiten von Hexereyen böser Menschen herkommen müßten, wovon ich verschiedne Beyspiele aus meinem Kirchspiele anführen könte.
V. Manche gehen in ihrem Aberglauben so weit, daß sie Hexen und Teufelskünstler glauben, welche so gar die Witterung des Himmels in ihrer Gewalt hätten, und ie nachdem es ihnen gefalle, Hagelwetter über diesen oder ienen Hattert führen, oder Uberschwem-

mungen oder eine schädliche trockne Witterung machen könten. So murmelten einige dumme Sarkanyer bey der Aufbauung der hiesigten Parochie, als im Jahre 1777 im Frühjahr eine anhaltende trockne Witterung einfiel, daß der Maurer, der die Parochie baute, etwas verstehen müßte, weil er zu seinem Vortheil beständig gutes Wetter habe. Ohne Zweifel haben sie diesen Aberglauben durch eine Fabel von ihren Vorfahren angenommen, daß in den alten Zeiten Ziegelmacher auf ihrem Hattert gewesen, welche eine solche Dürre gemacht hätten, um in ihrem Handwercke nicht durch einfallende Regen Schaden zu leiden, daß der Erdboden ganz ausgebrannt gewesen, und daß sie damit so lang angehalten hätten, bis ihnen das Dorf als Hexenmeistern den Tod geschworen, wofern die trockne Witterung länger anhalte, worauf so gleich ein fruchtbarer Regen gefallen sey.

VI. Bey der Oeconomie.

a) Daß man durch gewiße VorbauungsMittel in der Haushaltung, im Gewerbe glücklich fortkommen, die propagation bey dem Viehe, der Fruchtbarkeit der Felder, befördern und seine Absichten desto gewünschter erreichen werde, wovon unten bey den Vorbauungsmitteln etwas folgen wird.

b) Daß man bey widrigen Zufällen, als beym Verlust gewißer Dinge, bey Diebstählen u. d. gl. [und dergleichen] durch alte Hexen zu dem seinen gelangen und dem Thäter allerley Unglück zufügen könne.

VII. Die Ahndungen. Dahin gehören

a) Die Träume, da man aus gewißen bedenklich scheinenden Träumen glückliche oder unglückliche Folgen vor sein Vorhaben, desgleichen gewiße bevorstehende Zufälle vor andere herleiten will, worinnen die Leute oft durch das, daß sich in der Folge wircklich so etwas, was der Traum anzudeuten schien, zugetragen, nur desto mehr bestärckt werden.

b) Gewiße glücklich oder unglücklich scheinende Zufälle, die man als Vorbedeutungen von dem Ausgange seines Vorhabens annimt. Z. E. es schickt sich iemand auf eine Reise, und er stolpert im Gehen, und fällt sich irgendwo am Leibe eine Wunde, oder er zerbricht in der Eile etwas, so ist dieses ein unglückliches Zeichen vor sein Vorhaben, so wie im Gegentheil das, wenn alles nach Wunsch kan bestellt werden, auch den gewünschten Ausgang im voraus anzeigt.

Dieses Vorurtheil hat einen ungemein wichtigen Einfluß in die Handlungen der, da mancher z. E. durch einen Traum von den Numern in der Lotterie verführt, sein Glück gewagt und recht viel verspielt hat – ein anderer durch unglücklich geglaubte Vorbedeutungen von den wichtigsten Geschäften ist zurückgehalten worden.

c) Gewiße als Vorboten des Todes angenommene Zeichen bey Krancken. Man hört etwa bey der Nacht einen Schall und bildet sich ein, man habe dem Krancken gerufen, besonders wenn dieses gegen Mitternacht geschieht. Oder es bekomt iemand von seinen Freunden einen schwarzen Fleck durch irgend einen Zufall an der Hand oder Fuß, oder es fällt einem ein Zahn aus, und was dergleichen mehr ist, woraus man auf den bevorstehenden Tod des Krancken schließt.

d) Könte man hieher auch rechnen, daß manche die Christnacht als den Zeitpunkt ansehen, wo sie durch gewiße gewählte Zeichen belehrt werden können, ob iemand im Hause im nächstfolgenden Jahre erkrancken oder gar sterben werde. Zu dem Ende stellt man so viele Scheiter Holz als Personen im Hause sind, irgendwohin an die Wand, oder legt so viele Häufcher Salz auf ein Bret in eine Reihe zusammen und giebt iedem den Namen von irgend einer Person. Fällt nun irgend eins von diesen Scheitern Holz des Nachts um, oder es stürzt eins von den Häufchen Salz ein, so steht dem, deßen Name dieses Holz oder Häufchen Salz bekommen hatte, entweder eine harte Kranckheit bevor, oder gar der Tod selbst.
Diesen Aberglauben probirten vor verschiednen Jahren die Dienstmägde in einem Pfarrhause in Burzenland. Zum Unglück hatten sie die Reihe der ScheiterHolz fest an einem in Vorhause ofnen Fenster zu stellen angefangen, wo der Hofhund bey der Nacht wegen der Kälte hineinzukriechen pflegte. Da dieser in dieser Nacht wiederum sein Schlupfloch aufsuchte, so hatte er das erste Scheit Holz umgestoßen und dadurch war die ganze Reihe in Bewegung gerathen und umgefallen. Morgens als die Dienstbothen sahen, daß alle Scheiter Holz auf der Erde lagen, so bildeten sie sich den ihnen und der ganzen Familie des Hausherrn bevorstehenden Tod ganz sicher ein und verfielen darüber in eine abzehrende Muthlosigkeit. Alles Fragens ohngeachtet war die Ursache ihres Kummers nicht herauszubringen. Endlich gewann die Tochter Pfarrers ihr Zutrauen, welche denn, so bald sie das Geheimniß wußte, so gleich auf den Hofhund verfiel und durch ihre Vorstellungen auch so glücklich war, ihnen aus dem Irrthum zu helfen.
VIII. Bey der Religion. Nicht nur der Wallach, der wegen seiner Unwißenheit in der Religion berühmt ist, sondern auch der evangelische Bauer fast durchgehends, sezt das wesentliche der Religion in dem Besuch des öfentlichen Gottesdienstes und der Abwertung gewißer religiöser Handlungen. Er ist also ein guter Christ, wenn er dem lieben Gott an den Feyertagen seine Aufwartung mit dem Leibe im Tempel gemacht, das Abendmahl zur gewöhnlichen Zeit genoßen, und sich übrigens vor groben Ausschweifungen gehütet hat. Kurz seine Religion ist ein *opus operatum*. Allein das wesentliche der christlichen Religion, die Erweckung religiöser Gesinnungen, die wahre Erfurcht vor Gott, die redliche Beobachtung der Pflichten gegen seinen Nächsten in allen Verhältnißen, ihm als Christenthum einzuprägen, ist bey seiner blos sinnlich denckenden Seele bis noch eben so unmöglich als wenn man einen Mohren bleichen wolte. Und schade, daß auch dieser Schein von Christenthum nach und nach verlöschen muß, da nach meiner obigen Anmerckung auch der Besuch des öfentlichen Gottesdienstes iezt selbst bey dem rohen Volcke anfängt seltner zu werden, folglich auch die wenige Gelegenheiten, wo diese Gattung von Menschen noch zu einigem Nachdencken konte gebracht werden, weil sie doch wenigstens manchmal eine gute Erinnerung hörten, vor sie ungenüzt vorbeygehen.
Ohne Zweifel giebt es noch unzählige Gattungen von Vorurtheilen, die mir aber dermalen gänzlich unbekant sind. Ich muß mich demnach mit den angeführten begnügen und nur zur Erzählung der bey diesen Vorurtheilen gebrauchten Mittel schreiten.

Zwote Abtheilung

Von den Mitteln, welche wider die Hexereyen gebraucht werden.

Erster Abschnitt

Von den Vorbauungsmitteln

So lächerlich vor einen gesunden Menschenverstand diese vorherangeführte Thorheiten des noch immer bestehenden Aberglaubens sind, eben so lächerlich sind auch die von dem gemeinen Manne, der an diesen Thorheiten kränckelt, dawider gebrauchte Mittel, sie mögen entweder zur Vorbauung, oder auch zur Vernichtung der bereits als geschehen geglaubten Verhexungen gebraucht werden. Als Vorbauungsmittel sind mir bekant worden folgende:

1. Bey Kindbetterinnen.

a) Wider das Milchnehmen der Kindbetterin. Da muß derienige, welcher sich etwa aufs Bett derselben gesezt hat, etwas von sich zurücklaßen, sich entweder ein paar Haaren ausraufen, oder ein paar Fäden aus dem Hemde oder seiner übrigen Kleidung auszupfen und sie aufs Bett werfen. Eine säugende Weibsperson hingegen muß aus ihren Brüste einige Tropfen Milch ausmelcken und aufs Bett hinsprizen.

b) Um dem Kinde den Schlaf nicht zu nehmen, muß jeder, der ins Zimmer kömmt, wenn er gleicht noch so schleunige Geschäfte haben solte, doch kaum einige Augenblicke niedersizen.

c) Wider das Berufen der Kinder wird in einen neuen Topf Waßer geschüttet drey glüende Kohlen hineingeworfen, dreymal das Kreuz gemacht, und das Kind mit diesem Waßer dreymal im Gesicht bestrichen. Andere pflegen von diesem Waßer dreymal ins Feuer zu sprengen, und hernach davon den Kindern zu trincken zu geben.

d) Wider das Gebrechen bey Kindern wird das so genante Reden vors Gebrechen gebraucht. Es pflegt ein Weib, das diese Kunst versteht, (denn ordentlich ist nicht mehr als ein einziges in einem Dorfe so glücklich, daß sie diese Kranckheit heilen kan, weil sie ihre Kunst gleichsam vom Himmel ohne ihr Zuthun erhalten hat) einige ihr selbst unverständliche Worte, zu deren Bekantmachung sie unmöglich kan gebracht werden, weil sie sonst ihre Kunst zu verlieren fürchtet, herzumurmeln, und unter diesen Worten den Schlund des Kindes mit Speichel aus ihrem Munde zu streichen und so lang damit fortzufahren, bis das Schlingen ist erleichtert worden.

II. Gegen die Kranckheiten der Menschen sind mir keine Vorbauungsmittel bekant, es wäre denn, daß man die superstitiose Beobachtung der Fasten bey den Wallachen als ein Mittel allerley Kranckheiten vorzubauen davor annehmen wolte. Wenigstens habe ich erst im verfloßenen Jahre selbst bey einer krancken Sächsin diesen wallachischen Aberglauben gefunden. Sie hatte, da sie in ihrem jungen Jahren oft gekränckelt, auf Anrathen eines Popen das Gelübde gethan, am Freytag kein Fleisch zu eßen, hatte aber nachher, theils durch meine Predigten, die diese Fasten als lächerlich und evangelischen Christen ungeziemend vorgestellt, gereizt, dieses als einen Aberglauben anzusehen, theils vielleicht auch aus Sorglosigkeit einigemale ihr Gelübde gebrochen, war

hierüber kranck geworden, und nun wurde das Gewißen bey ihr rege, so daß sie mir ihren Kummer klagte, und bekante, daß sie in der Uebertretung ihres Gelübdes den Grund ihrer Kranckheit suche.

III. Gegen die Kranchkeiten des Viehes.

a) Daß das Vieh auf der Weide das ganze Jahr über gesund bleibe, so wirft man ein Pflugeisen in die Gaßenthür bey dem ersten Austreiben des Viehes aufs Feld, daß das Vieh über dieses Pflugeisen aus dem Hofe gehe. Andere sollen ein Beil in die Thürschwelle einhauen, und so lang darinnen stecken laßen, bis das Vieh zum erstenmal ausgetrieben worden.

b) Bey dem Viehumfall in Vád und Ohába im vorigten Jahre mußten die dasigten Geistlichen ihre Gottesdienstlichen Verrichtungen verdoppeln, als denn das Vieh starck mit Weihrauch räuchern, und wenn es erkrankte, wurde Knoblauch mit Eisstichel, einer so genannten Pflanze, zerklopft, mit Eßig vermischt und dem Viehe eingeflößt.

IV. Um eine Person zur ehelichen Liebe zu reizen, und zwar

a) Wenn eine Wittwe einen Wittwer gern heyrathen wolte, so sucht sie die Schuhe von der verstorbnen Gattin des Wittwers, unter dem Vorwande, als ob sie sie kaufen wolte, in ihre Hände zu bekommen, zieht sie drey Tage lang an, und geht darinnen herum, schickt sie hernach unter dem Vorwande, daß sie ihre nicht recht seyen, wieder zurück. Hier sollen die darinn gelaßene Ausdünstungen von der verliebten Weibsperson den Wittwer zur Liebe gegen die verliebte bewegen. Eine Probe davon wurde vor verschiedenen Jahren, wiewol ohne die Absicht zu erreichen, in Kronstadt gemacht.

b) Wenn eine Mannsperson ein Weibsbild zu einer unwiderstehlichen Liebe gegen sich reizen will, so thut man einen Laubfrosch in einen kleinen rund herum durch löcherten Topf, trägt ihn auf den dritten Hattert, und vergräbt ihn in einen Ameisen Haufen, wo ihn die Ameisen bis auf den dritten Tag bis auf die Beine abfreßen. Von den übriggebliebnen Beinen nimt man die zween vördern Füsse bis an die Ribben, und sucht sie dem Frauenzimmer, das man gerne an sich ziehen mögte, in die Kleidung zu practiziren, worauf dann das Frauenzimmer, ohne die Ursache davon ergründen zu können: einen unwiderstehlichen Trieb bekommen soll, die Mannsperson, die ihr solches gethan hat, selbst aufzusuchen. Das schönste bey dieser ganzen Handlung ist, daß man den Frosch ungemein schleunig bis an den Ort seiner Bestimmung tragen und vergraben muß, damit er ja weder unterwegens noch währendem Vergraben gar nicht schreyen möge, weil sonst derienige, welcher ihn dahin trägt, sein Gehör verlieren muß.

c) Um den Uneinigkeiten zwischen Eheleuten vorzubauen, nimt man 4. Knollen Knoblauch und steckt einen ieden besonders in einen Winckel des Wohnzimmers dieser Eheleute oben an den Sturzboden. Dieses Vorbauungsmittel lernte ich bey Gelegenheit eines Eheprozeßes, der vor mir ventilirt wurde, kennen, wo sich der Mann beschwerte, daß seine Schwiegereltern diese Hexerey ohne sein Vorwißen gebraucht hätten, die Schwiegereltern hingegen sich damit entschuldigten, daß da sie ihre Tochter bey dem Mangel der Liebe des Mannes im Unglück gesehen, und eine Wallachin dieses Mittel

zur Vernichtung aller Uneinigkeiten zwischen Eheleuten aus eigner Erfahrung als bewährt gerühmt hätte, sie solches als ein Mittel, dabey ja gar keine Zauberey statt finde, hätten brauchen wollen, um wo möglich das gute Vernehmen zwischen ihrer Tochter und ihrem Manne herzustellen.

V. Bey der Oeconomie sollen ungemein viele Vorbauungsmittel gebraucht werden, wovon ich aber die wenigsten erfahren habe. Ich will das wenige, das ich weiß, ofenherzig hiehersezen.

a) Die Prozeßion mit dem Kreuz im Frühjahr zu Anfang des Maymonates um die Felder fruchtbar und trächtig zu machen und die üble Witterung abzuwehren.

b) Das Verbieten die Leichname der Verstorbnen über die Felder zu führen, aus dem Wahne, daß da durch die Fruchtbarkeit gehindert, und dagegen Hagelwetter und andere Unglücksfälle über den Hattert gezogen würden. Vor etwa 20 Jahren starb ein Vornehmer Beamter aus Kronstadt mitten auf seiner Reise nach Herrmannstadt. Bis man zur Zurückführung des Leichnams die nöthigen Anstalten machen konte, so wurde derselbe bey Szombathfalva, wo eben der Tod deßelben erfolgt war, ins Wirtshaus hineingeführt. So bald die Dorfsleute dieses erfuhren, so sammleten sie sich Haufenweise um das Wirtshaus, und stellten Wächter aus um die Zurückführung des Todten zu verhindern. Man mußte also zur List seine Zuflucht nehmen, berauschte die Wächter bey dem Einbruch der Nacht, und während ihres Rausches wurde dann der Leichnam glücklich durchgebracht.

c) Das Bewahren des Flachses und des Hanfs, ein wallachischer Aberglaube der in Ungarn gebräuchlich seyn soll. Am dritten Pfingstfeyertage sollen dort Nachmittag alle Weiber, die nur schleichen können, an das Waßer gehen, sich eine hinter die andere stellen, und da mit Kreuz machen und andern abergläubischen Thorheiten dem Waßer zu sehen, wie es fortfließt. Hiedurch soll theils die dem Wachsthum des Flachses und Hanfs, so lang er auf dem Felde steht, schädliche Witterung, theils die Ueberschwemmungen des Waßers, wenn er einmal zum rösten eingelegt wird, abgewehrt werden. Ein Kaufmann, der eben in diesem Jahre am dritten Pfingstfeyertage durch Ungarn reiste, traf diesen Auftritt bey einem wallachischen Dorfe, das nahe an dem Marosfluße liegt, an, fragte, was die Weiber da in dieser besondern Stellung und Ordnung machten, und erhielt zur Antwort: sie bewahren den Flachs.

d) Die Besorgung der SchwalbenNester an den Häusern und der Storchennester auf den Scheunen, aus dem Vorurtheil, daß so lange diese nicht zerstört würden, das Haus und die Scheunen gesegnet bleiben müßten.

e) Zur Beförderung der propagation bey dem Borstenvieh soll ein zerbrochnes Pflugrad auf die Häuser gesezt werden.

f) Daß die Pferde vor dem Keichhusten oder Strangel bewahrt werden; pflegt man in die Reife des Schaffs, aus welchen sie getränckt werden, bey dem Oehre ein Meßer einzustecken, und sie über diesem Meßer trincken zu laßen.

g) Die genaue Beobachtung des Vollmondes bey den Gärtnern, daß die Pflanzen besonders bey den Blumen desto voller und beßer gedeihen. Eben so glauben einige, daß man

um der Verwüstung der Erdflöhe an den Pflanzen vorzubauen am Gregorias Tage, welcher den 12. März einfällt, gerade vormittag zwischen 11 und 12. Uhr den Samen austreuen müße. Daß die Erdflöhe den angebauten Pflanzen so leicht keinen Schaden thun, wenn der Same in die Winterfeuchtigkeit ausgestreut wird, das habe ich selbst mehr als einmal erfahren. Der Grund davon mag darinn liegen, weil die Winterfeuchtigkeit diese Pflanzen viel körnigter macht als dieienigen zu gerathen pflegen, welche erst bey der wärmern Witterung des Frühiahrs angebaut werden. Allein daß eben der Gregorias Tag und ins besondere die Stunde zwischen 11 und 12. Uhr dazu etwas beytrage, muß iedem vernünftigen Menschen abergläubisch vorkommen.
h) Hieher gehört auch bey den Jägern, daß manche ein Menschenbeim, nur weiß ich nicht von welch einem Glied es seyn muß, an ihr Jagdgewehr binden sollen, worauf sie nicht allein bey iedem Ausgang auf die Jagd sicher Wildpret anzutrefen, sondern auch ohne nur recht aufs Wildpret hinzuzielen, daßelbe beym Freyschießen der Flinte erlegen zu müßen, sicher glauben.

Zweyter Abschnitt
Von dem Mitteln welche zur Vernichtung der Hexereyen angewandt werden, wenn man sie schon als existent glaubt.

1. *Das Universal-Medicament wider alle Arten von Hexereyen* ist das so genannte *Aufzaubern* (Deskenták). Zufallsweise glückte es mir einesmals dieses Geheimniß von einer Walachin durch List herauszulocken. Die Sache selbst besteht in folgendem. Wenn iemand durch Hexerey kranck geworden zu seyn glaubt, so läßt er eine von denienigen Personen, die in dieser Kunst berühmt sind, zu sich rufen, und bittet sie ihn aufzuzaubern. Diese fällt alsdann vor dem Lager des Krancken 15mal auf ihre Kniee und gebraucht dabey ohngefähr folgendes Formular:
Me entyin ku 15 Mataene lá Tátul, Fiul, schi lá Duchul sfunt. M'ám skulát en sfunta Duminika em venyire enkumvuntaere Morio (oder Sztán, oder wie die kranckte Person heißt) schi szau rogát lá Dumnezeu, ke Dumnezeu ih fiul Májke Pretseszti, Dumnezeu ih noá Tátel lá totz, kitz isz prepomunt, schi en lume toatte, sze trimátze gind bun lá multye moruntyelle, sze déá dinti lá sztárlize sztegoreásze szemodjáne, schi lá Illiná szemodjáne, ke jelle pot poruntschi lá multyélle moruntyélle, káre szint shupunyésze Preotyésze ku Fátchel envolitye, pune lá kelkie szlobozitye, ku Botusch de kápre enkelzátye, ku szuknye pistritze enbrekátye, sze déá putyére Morii (oder Sztán etc.) káre au loát, ke au foszt proaszte, schi dóhre en shok Dumnálor au kálkát, au en Másze au kálkát, schi prinzul au verszát, schi Dumnálor táhre szau szuperát, schi putyére ih au loát, l'au poruntschit sztegorászellye, sze déá putyére; de nu or déá jei, l'or dutsche, schi l'or szvurlik en Mááre, ku moture voi moturáh, ku fok voj árde, schi en Mááre voj eny-

nyeká, sze chie Mario (Sztán etc.) kuráté, schi lumináté, ku Májke Praetscheszte au lászáte.[583]
Dieses ist das Aufzauberungs Formular, deßen sich die Walachinnen bey innerlichen Kranckheiten der Menschen, und mutatis mutandis auch bey andern Nöthen, die man den Hexereyen zuschreibt, zu bedienen pflegen. Insbesondere sollen sie bey den Kranckheiten des Viehes ein in Absicht auf das Vieh abgeänderte Formular haben, wovon mir aber die Abänderungen nicht bekant sind.
Außer diesem pflegen viele bey Kranckheiten des Viehes, besonders der Kühe, wenn man die Kranckheiten als Folgen von Hexereyen ansieht, auch andere Mittel zu gebrauchen.
Giebt eine Kuh etwa nicht wie gewöhnlich Milch, oder die Milch ist sehr wäßerigt, und wirft keinen Milchram auf; so ist die Einbildung gleich da, daß eine Hexe ihr die Milch, oder auch nur den Ram müße genommen haben. Dieses thun zu können, hat die Hexe nicht nöthig bey die Kuh hinzukommen und sie anzurühren, sondern sie steht an den ersten beßten Zaun, hängt ein Tuch vor sich hin, und melckt aus diesem Tuch die Milch der Kuh oder den Milchram heraus. Um nun diese Hexerey zu heben, braucht man folgende Mittel:
Einige suchen den Harn von der behext geglaubten Kuh in einen Topf aufzufangen, sezen diesen hernach zum Feuer, und kochen denselben so lange, bis die Hexe hinkommt und dringend bittet, man mögte doch nur den Topf vom Feuer wegnehmen. Dieses Mittel ist in dem Fall anwendbar, wenn die Hexe das Euter der Kuh so ausgeleeret hat, daß man keine Tropfen Milch mehr auspreßen kan. Gesezt aber, daß noch einige Tropfen Milch könten ausgemolcken werden, so schüttet man diese Tropfen Milch auf einen platten Stein im Hofe, nimt hernach einen Haselstock und prügelt diese Milch so lang, bis die Hexe kommt und bittet, man soll doch den Stein nicht mehr prügeln.
Andere legen der behexten Kuh einen WeiberKittel an, nehmen hernach die Kehrruthe, womit der Backofen, wenn er geheizt worden, ausgereinigt wird, und schlagen damit so lange auf den Weiberkittel loß, bis die Hexe kommt, und verspricht, daß die Kuh ihre Milch wieder wie vorher geben werde.

[583] Tizenöt leborulással hódolok az Atyának, a Fiúnak és a Szent Léleknek. Szent Vasárnap keltem fel, jöttem Mária (vagy Sztán, vagy mint a beteg személyt hívják) érdekében szólni, és imádkozott az Istenhez, mert az Isten Szűz Mária fia, az Isten nekünk mindannyiunknak az Atyja, akik a földön élünk, és az egész világon, hogy jó gondolattal töltse el a sok manót, adjon fogakat a számadó főboszorkánynak, és Ilona számadónak, mert ők tudnak parancsolni a sok manónak, ők pap úrasszonyok, sarkig érő fátyolban, kecskebőr bocskorban, tarka szoknyában, adjanak erőt Máriának (vagy Sztánnak), amit elvettek tőle, mert buták voltak, hiszen őkelméék táncra kerekedtek, az asztalt meglökték, az ételt kiöntötték, és őkelméékre nagyon megharagudtak, erejüket elvették, megparancsolták a boszorkányok, hogy adják vissza az erejét, ha nem adják, elviszik őket, és a tengerbe vetik, seprűvel sepernek, tűzzel égetnek, tengerbe fullasztják őket, hogy Mária (vagy Sztán) tiszta legyen, és világosodjon meg neki, mint a Szűz Anya őt hátrahagyta.

Hiebey fällt mir eine Erzählung ein, welche ich vor ein paar Jahren von einem Särkänyer hörte. Die Vorfahren der iezigen Särkänyer Unterthanen, sagte er, seyen in den vorigten Zeiten in dem Herrschaftlichen Dienste oftmals auch bis nach Radnoten, an die Gränze des iezigen Küküllöer Comitats getrieben worden, und damals habe sich nach der Nachricht seiner Voreltern folgende Geschichte ergeben. Einesmals hätten etliche Wägen im herrschaftlichen Dienste unterwegens unweit einer Schaf- und Ziegenhütte auf dem Felde übernachtet. Der Wallachische Knecht des einen Särkänyer Bauren habe nachdem das Zugvieh ausgespannt worden, seine Gabel in den einen Achsschenckel des Wagens eingeschlagen, und angefangen an dieser zu melcken. Die große Schaf- und Ziegenherde, die dort gewesen, sey darüber in eine erstaunliche Unordnung gerathen. Der Schafhirt aber, der die Hexerey gemerckt, habe gleich seinen Kozen abgeworfen, den er auf seinem Leibe gehabt, und mit seinem Hirtenstab auf diesen Kozen unmenschlich zugeschlagen. Sogleich habe sich nicht allein die Verwirrung der Schafe gelegt, sondern auch der wallachische Knecht habe ganz schleunig das Melcken an der Gabel eingestellt und seine Gabel aus dem Achsschenckel des Wagens herausgezogen.

II. Bey Diebstählen und dem Verlust gewißer Dinge

a) Wenn man iemanden als den Thäter im Verdacht hat, so sucht man etwas von der Kleidung des geglaubten Thäters zu erhalten, geht damit zu einer bekanten Hexe, welche mit dem mitgebrachten Kleidungsstück allerley Hexen Versuche anstellt, Z[um] E[xempel] daß sie es in Waßer siedet, um den Thäter dadurch zu martern oder ihm einen Schaden an irgend einem Gliede des Leibes zuzufügen und ihr dadurch zur Zurücksstellung des entwendeten zu nöthigen. Ein Beyspiel hievon fand sich vor ein paar Jahren in Sárkány, wo einem Bauren Geld aus dem Hause war gestohlen worden, welcher den Verdacht auf seine Nachbarin warf, diesem zufolge des Nachts von einem ihrer Vortücher, die sie gewaschen und in den Hof zum trocknen aufgehenckt hatte, die Bändel abschnitt, damit bey den Hexen herumgieng, aber endlich da alle Versuche vergebens und fruchtlos blieben, die Thorheit dieses Aberglaubens selbst eingestand.

b) Wenn man niemanden bestimt im Verdacht haben kan, und den Thäter doch gern entdecken mögte. Hier pflegen

1. *Einige die Carten aufschlagen* zu laßen. Was dabey vor Ceremonien gemacht werden, ist mir unbekant. Auffallend ist mir dabey folgende Geschichte, welche nur eine glaubwürdige Person erzählt hat. Es wurden derselben zween von den ordentlichen bey der Tafel gebrauchten silbernen Löffeln gestohlen. Man wußte auf keinen Menschen den Verdacht zu werfen. Den Abend vorher hatte diese Person eine erkranckte Dienstmagd, die sie im Hause immer treu befunden, aus dem Dienst gelaßen, sich mit ihr völlig ausgeglichen, und weil sie erst beym Einbruch der Nacht mit ihrer Verrechnung fertig geworden, der Magd selbst das Nachtsquartier angeboten. Auf die Nacht hatte man mit den Löffeln gespeist und keinen *defect* in Acht genommen. Des folgenden Morgens mit Anbruch des Tages war die Magd fort, und die Löffel fehlten zu Mittag. Niemand ließ sich die Magd als die Diebin einfallen. Endlich da man nicht wußte, was

zu thun sey, so schlug ein junger Mensch aus diesem Hause die Carten auf, und sagte: man solte der entlaßenen Dienstmagd nacheilen. Diese habe die zween silberne Löffel in eine Serviette, von der man nicht einmal wußte, daß sie fehlte, eingewickelt, und auf den bloßen Leibe sich an das Unterhemd angenäht. Dort solte man sie visitiren. Dieses geschah, und man fand wircklich die Sache vollkommen nach allen Umständen, wie dieser junge Mensch es nach Anzeige der Carten gesagt hatte.
2. *Andere laßen Bohnen werfen*. Dabey nimt die Hexe 41. Stück Bohnen, legt sie zusammen über einen Haufen und spricht: Ich beshwöre euch, ihr 41 Bohnen im Namen Gottes des Vaters, des Sohnes, und des heiligen Geistes, im Namen der heiligen Dreyfältigkeit, daß ihr mir die Wahrheit anzeiget, wo des N. N. sein Geld, Pferd und was sonst verloren gegangen, hingekommen sey, wer es ihm gestohlen u. s. w. Hernach nimt sie diese Bohnen, (ob alle oder nur einen Theil, weiß ich nicht) und wirft. Fallen nun drey und drey beysammen, so sieht sich die Hexe im Stande, anzuzeigen, wo das vermißte ist. Nur behält sie solches als ein Gemeimniß vor sich, woher sie solches aus den zusammengefallenen Bohnen wißen kan. Fallen aber 4 oder mehrere Bohnen zusammen, so ist der ganze Versuch fruchtlos.
3. *Noch andere gehen zu den Planetenbesehern, oder zu solchen Betrügern*, welche vorgeben, daß sie aus dem Laufe der Planeten, der in einem Buche, das sie besizen, angezeigt sey, dergleichen verborgne Dinge entdecken könten. Zu dem Ende muß derienige, welcher Nachricht sucht, ihnen seinen Taufnamen sagen. Aus diesem nehmen sie die *vocalen* heraus und zählen sie, geben auch den *vocalen* eine bestimmte Bedeutung von Einheiten, rechnen hernach entweder nach der *addition* oder einer andern Gattung von den 4 *speciebus*, suchen die herausgekommene Zahl von ihrem Planetenbuche und lesen dem forschenden aus ihrem Buche das was sich unter dieser Zahl auf die Umstände deßelben zu paßen scheint, und geben ihm dadurch einen Winck zu dem Seinen zu gelangen. Z[um] E[xemple] der Planetenbeseher sezt die *vocalen* etwa auf diese Art zusammen, in eine Reihe:
1. 2. 3. 4. 5. 6.
a. e. i. o. u. y. Heißt nun der forschende *Georg*, so sind in Namen deßelben zween *vocalen*, e und o. e hat die Bedeutung 2. o aber die Bedeutung 4. Das giebt in der Zusammensezung 24. Diese Zahl wird mit 2, weil nur 2. *vocalen* da sind, entweder multiplicirt, oder addirt, oder dividirt, oder substrahirt, je nachdem der Planetenbeseher seine Absicht am beßten zu erreichen glaubt, die herausgekommene Zahl alsdenn im Buche nachschlagen und daraus die verlangte Nachricht gegeben.
Diese Planetenbeseher werden nicht nur zur Entdeckung der Diebstähle und des Verlornen, sondern auch zur Ofenbarung allerhand selbst in der Zukunft mögliche Schicksale aufgesucht. Z[um] E[xempel] ob eine Weibsperson schwanger werden und Kinder gebähren könne; ob ihr Mann zur *impraegnation* tauglich sey und was dergleiche Thorheiten mehr sind. Vor etwa 10 Jahren hielt sich ein solcher Landstreicher unter dem Gebirge in den Fagarascher Gegenden auf, u. durch den Ruf von seiner Vielwißenheit wurden die Sárkányer fast wie von einer Pest hingerißen, daß sie zu ihm eilten, und

sich über allerley Gegenstände, als Kranckheiten, Diebstähle, Uneinigkeiten zwischen Eheleuten und dergleichen von ihm belehren ließen.
4. *Noch andere laßen WohlsAdern in einem Maaß Waßer finden* und dabey etliche unverständliche Worte hermurmeln, worauf nach ihrer Einbildung der Dieb das Geld und was er gestohlen, entweder auf den Knieen oder wie sie es haben wollen zurückstellen muß. Dieses lezte ist das gemeinste Mittel; deßen sich der dumme Pöbel bey Diebstählen bedient.
Dieses sind dieienigen Erfahrungen, welche ich bey meiner bald 15jährigen Parochial-function von den Vorurtheilen und Thorheiten des bey dem gemeinen Manne noch bestehenden Aberglaubens gemacht habe. Ich stelle mir sicher vor, daß es noch unzählige Gattungen davon geben mag, von denen ich aber keine Wißenschaft habe, und weil ich diese Ausarbeitung nur ganz insgeheim machen mußte, ohne nach derley Thorheiten forschen zu dürfen, auch keine Wissenschaft habe erhalten können. Vielleicht würde auch das Nachforschen fruchtlos geblieben seyn, weil ieder derley Thorheiten vor seinem Seelensorger so viel möglich zu verbergen sucht. Von den meisten angeführten Vorurtheilen habe ich die Beyspiele, wiewol nur zufalls weise, in Sarkany selbst erlebt.
Was die Schreibart, deren ich mich hier bedient, anlangt, so ist diese freylich nicht so feurig und wizig, wie sie in den iezigen Zeiten mit Recht gefordert werden könnte. Allein wie kan man eine matte Schreibart einem Landgeistlichen verüblen, welcher so viele Jahre hiedurch sein größtes Verdienst darinn sucht, daß er nicht einen Gelehrten auf der Kanzel mache, sondern sich nach der FaßungsKraft seines Auditorii herablaßen, und die Absicht, warum er bey Bauren ist, erreichen könne, folglich nach dem Sprichwort: *Consuetudo est altera natura*,[584] auch seine Art sich auszudrücken nach der bey seinen Zuhörern gewöhnlichen simplen Denckart gleichsam naturalisirt.
Unter dem sehnlichsten Wunsche, daß gegenwärtige Ausarbeitung der hohen Erwartung Eurer Excellence vollkommen entsprechen zu können, das Glück haben möge, erlaube ich mir die Freyheit, mich zu Hochderoselben fernern Befehlen unterthänigst anzuempfehlen und in der angenehmsten Hofnung, Hochdero Gnade auch in Zukunft gewürdigt zu werden, zu verharren

Eurer Excellence
Sarkany am 16. October 1789

unterthänigst gehorsamster Diener
Joh. Sam. Barbenius.

584 A szokás és az ember második természete. (Cicero: *De finibus bonorum et malorum*. 5.25. 74.)

Michael Binder: Unterthänigste Anzeige

Unterthänigste Anzeige

Dererjenigen Vorurtheile, und des Aberglaubens, so auch in hiesiger Gegend noch immer unter dem gemeinen Volck, im Schwunge gehen, und von den alten Großmüttern auf ihre junge Enckelinen auch treulich, als besondere Geheimniße fortgepflantzet werden.

Die Gegenstände bey welchen sich der Aberglaube äußert, sind:

I. *Die Menschen*, und deren Kranckheiten.
Hier komt vor
1. *Das Befreyen oder Berufen der Kinder.*
Wenn Kinder, besonders solche, die von der Natur gut gebildet sind, von einer Unpäßlichkeit, als Kopfwehe, oder Grimmen im Leibe befallen werden (:davon gemeinigl[ich] eine Erkältung, oder die durch die üble Diät der Mutter verdorbene Milch die Ursache ist:) und die Excrementen eine grasgrünne Farbe haben; so wird diese Kranckheit, unter den gemeinen Leuthen, so gleich als eine Folge, des Berufens angesehen.
A. *VorwahrungsMittel*
1. So oft das Kind gewickelt wird, leckt man ihm, mit der Zunge ein Kreutz an die Stirne, und spuckt so dann, gegen alle 4 Winckel des Hauses, über das Kind aus.
2. Man leget ein verrostetes Eisen in die Wiege, unter das Hauptküßen des Kindes.
3. Man macht ein Tanisterl, in einer Hertz Gestalt, nimmt so dan 3 Waitzen Körner; 3 Kohlen; 3 Körnl Weyhrauch; etwas Knoblauch, und ein Stückel vom Klockenseil; nähet solches alles in dieses Säckel ein, und hängt es dem Kinde um den Hals.
B. *Hilfs- oder Gegenmittel*
1. Man kocht dem Kinde ein *Aescherchen*, dieses geschiehet folgendermaßen: Man schneidet von 3 verschiedenen höltzernen Stubenecken, und von 3 Thürschwellen (:Dürpeln:) je einen kleinen Spahn; nimmt dazu noch 3 obere Spitzen (:Hertzketcher:) von unterschiedenen jungen Baumsproßen, thut dieses zusamen, in ein, mit fließendem Waßer, welches unter einer Brücken, und zwar nicht gegen; sondern dem Fluß nach geschöpft worden, angefültes Töpfchen, wirft mit dem Stocheisen dreymahl glüende Aschen hinein, und läßt es zu einer Lauge kochen. Hierauf nimmt man eine, mit Zwirn gefädemte, und damit umwundene Nähnadel, steckt dieselbe, nicht mit der Spitze, sondern mit dem Ohr, in den Boden eines Trogs perpendikulair ein, stölpet das Töpfchen zusamt der gekochten Lauge über die Nadel, und setzt dieses alles unter die Wiege, in welcher das Kind liegt. Ziehet sich nun die Lauge in den leeren Topf zurücke, so ist es ein sicher Kenzeichen, daß das Kind *berufen* war, und seine zuerfolgende Genesung ist nunmehro gewiß. Bleibt aber die Lauge außen um den Topf stehen; so

ist das Kind nicht berufen; sondern hat eine andere Kranckheit, entweder das *Gebrech*, oder *Verheißen*; welches unter der folgenden Kranckheits Nr. [Nummern] vorkommen soll.
2. Man nimmt, wenn das krancke Kind, ein Mädchen ist, vom Vater, ist es aber ein Knabe, von der Mutter, das Fußtuch aus dem rechten Schuh, taucht solches in Urin ein, und schlägt es dem Kinde um die Stirne.
3. Man leckt, wie oben bey den Verwahrungsmittel Nro. 1 dem Kind, mit der Zunge ein Kreutz an die Stirne, spüget gegen die 4 Winckel des Hauses, und sagt dabey noch dieses Sprüchel:

Die 3 böse Augen die dich sahen,
die 2 guten die dirs abnahmen.

Im Nahmen des Vaters, des Sohnes und des heiligen Geistes.
Und dieses thut man dreymahl.
4. Man schneidet von dem Riemen, an welchem der Klöpel in der Klocke hängt, ein Stückel, pülwert solches im Feuer, und gibt von diesem Pulwer dem Kind zu 3mahlen in lauligtem Waßer ein.
5. Man nimmt von einem auf Bäume, oder in die Früchte aufgestelten Scheusal, das man aber vorher nicht darf gesehen haben, ein Stückel von der Mater, aus welchem das Scheusal bestehet, brennt solches zu Pulwer, und gibt es dem Kinde in Waßer ein.
6. Das *Kohleneinwerfen*, wo man glüende Kohlen in Waßer ablöschet, und währenden Ablöschen über das Gefäß mit der Hand 3mahl kreutzweise greift, so dann von diesem Waßer dem Kind den Kopf waschet, und etliche Tropfen einflößet, gehöret nur unter die sehr ordinairen HilfsMittel, und Mütter, die nur dieses allein wißen, werden für Unerfahren und Dumm gehalten.
[I.] 2. Das *Gebrech* und *Verheiß* (:vermuthlich verheisern; vom Heiserwerden:) ist nichts anders als ein Katharr, oder Brustbeschwerung bey denen Kindern.
Hiebey sind mir keine künstliche oder sympathetische *VorwahrungsMittel* bekant, habe auch keine erfahren können.
Die Hilfs- oder Gegenmittel aber sind zweyerley:
Die weise Doktorin nimmt nehmlich das Kind auf ihre Arme, und gehet damit
a) *entweder* under einen Rauchfang, hüpfet das Kind beständig in die Höhe und spricht:
Gebrech und Gebruch
Fliehe mit dem Rauch in den Zug,
dieß thue ich im Nahmen des Vaters des Sohnes und des heiligen Geistes und betet das V[ater] U[nser],
b) *oder sie gehet* mit dem Kinde aufm Arm, an einen Ort, wo die Hüner aufzusitzen pflegen hüpfet das Kind wie vor und spricht:
Gebrech und Gebruch,
Fliehe mit den Hennern übers Dach.
Dieß thue ich im Nahmen des V[aters] [des] S[ohnes] und [des] heil[igen] G[eistes] und betet das V[ater] U[nser].

[I.] 3. *Reißensfärig*, ist nichts als Kolick, oder Bauchgrimmen, bey Kindern und auch Erwachsenen.
Für *Gegenmittel* hält man hiebey, außer dem obenangeführten *AescherchenKochen* beym *Beruffen der Kinder*, besonders auch folgende für sehr kräftig und wircksam:
1. Man nimmt einen alten, von den Weinfäßern abgesprungenen, und etwas lange im Keller gelegenen Reif, brennet selben zu Kohlen, löschet diese Kohlen im Waßer ab, und gibt das Waßer dem Patienten zu trincken, die Kohlen aber wirft man rückwärts über deßen Kopf weg.
2. Wenn im Frühjahr die Schwalben kommen, so muß man auf der Stelle, wo man steht, wenn man die erste Schwalbe erblicket, so gleich unter dem rechten Fuß graben, woselbst man eine Kohle finden wird; diese Kohle hebt man sorgfältig auf, und wenn jemand das *Reißensfärig* hat, stoßt man die Kohle zu Pulver, und gibt sie in lauligtem Waßer ein.
[I.] 4. *Fieber*, bey Jungen und Alten, es mag quotidian, tertian oder quartan seyn.
Gegenmittel
1. Zuförderst muß man den Nahmen des Patienten wißen, und der Fabrikant muß 3. 5. 7. p^{mahl} gefroren haben, denn die gehabten Paroxismi müßen impar seyn. Nun nimmt man eine Jahrlade, von was immer einem Baume, legt selbe ins Feuer, und brennt sie zu Kohlen. Diese Kohlen nimmt man alsdann noch glüend auf das Stocheisen, gehet damit, *jedoch ungesehen* irgendwohin außer dem Hause, wirft selbe auf die Erde, und zertritt sie mit dem rechten Fuß zu Staube, während dem man spricht: „Dieß thue ich im Nahmen Gottes des Vaters, des Sohnes und des heiligen Geistes; so wie dieß vergehet, so soll auch dem N. das Fieber vergehen." Und solches muß 3^{mahl} gesprochen werden.
2. Wenn aber die Jahrlade grünet, so darf man sie eben nicht verbrennen, sondern wirft selbe, *nur ungesehen*, in fließendes Waßer, und spricht das vorige: Dieß thue ich im Nahmen p. p. „so wie das Waßer dieses fortführet; so soll auch des N. Fieber von ihm weggeführt werden". Und dieß wider 3^{mahl}.
Not[atio] a) Dieses Arkanum, kan eine Weibsperson, nicht wieder von einer Weibsperson und eine Mans- nicht wieder von einer Mansperson, erlernen; sondern eine Weibsperson kan es nur einer Mansperson mittheilen, *et vice versa.*
b) Es ist selbst hier in Kreutz ein Weibsbild, welches in diesem, *fürs Fieberreden* so renomirt ist, daß es nicht nur aus diesem Orte, sondern auch aus der umliegenden Gegend, jährlich manchen silbern Groschen einnimmt. Denn ein *silberner Groschen muß* es absolut seyn, der ihr mit dem Bericht des Nahmens des Fabrikanten eingeschickt werden *muß*, und je schöner und neuer der Groschen, desto geschwinder erfolgt die Genesung.
3. Während dem Paroxismo stilt man dem Nachbar gantz heimlich einen Ekkennagel (:Ege, occa, womit die Felder geeget werden:) schlägt solchen so tief in die Erde, daß nichts mehr gesehen wird.
4. Man geht im Paroxismo in Garten, und schüttelt das erste beßte junge Bäumchen, so starck nur immer möglich.

5. Man nimmt von 3 Gaßen- Eckhäusern, von jedem eine gute Meßerspitzvoll Mertel, thut solchen in scharfen Eßig, und gibt dem Fabrikanten kurtz vor dem Paroxismo, zu trincken.
6. Man geht am Fiebertage vor Aufgang der Sonne aufs Feld, sticht mit einem Meßer, einer Handbreit Wasem aus der Erde aus, schlägt den Urin in dieses Loch ab, und macht es mit dem ausgestochenen Waasen wieder zu; kehrt aber alsdann rücklings nach Hause wieder zurück.
[I.] 5. Wenn jemand den Urin nicht halten kan.
Gegenmittel
1. Man gibt ihm TaufWaßer, so beym Taufen im Taufleinschlüßelchen zurückbleibet, fleißig zu trincken.
2. Man läßt ihn sein Waßer durch einen Dornstein abschlagen.
Not[atio] Ein Donnerstein hat diese Figur ∇ und fährt, nach dem Urtheil des Pöbels bey jedem einschlagenden, und nicht zündenden Blitz, ein solcher Stein, dermaßen tief in die Erde, daß derselbe erst im 9ten Jahr, nach dem Einschlagen, wiederum auf die Erde zum Vorschein kommt. Ohne Zweifel aber, ist ein solcher Stein, eine Art Beil oder Axt, aus jenen ältern Zeiten, wo Schmide und Eisen, noch nicht so gemein und bekant waren, als heut zu Tage.

[I.] 6. Die mehresten Rheumatismen, und Gliederschmertzen, werden von dem gemeinen Volck, für Verhexungen gehalten.
A. VorwahrungsMittel
1. Man trägt beständig ein wenig Knoblauch und 3 Stück Weyhrauch in einem Beutelchen bey sich.
2. Wenn man zu Abend schlafen geht, so legt man ein Meßer, unter das Hauptküßen.
3. Wenn Abends beym Schlafengehen, das Feuer zu geschert, oder mit Asche zu gedeckt wird; so legt man das Stocheisen verkehrt über die Brände, so kan keine Hexe hinkommen.
B. Gegenmittel.
1. Auf derjenigen Stelle, wo jemand von dergleichen Gliederreißen befallen worden, soll man graben, oder wenn es in einem Hause geschehen, den Boden aufbrechen; so wird man daselbst etwas besonders finden. Dieses Gefundene, es sey nun was es immer wolle, soll man in einen neuen Topf thun, Waßer dazu gießen und den Topf, mit einem Deckel, der recht gut paßet, nicht nur zudecken, sondern auch verkleistern, und bey verschloßener Thür kochen laßen. So bald es nun kocht, so kommt die Hexe, und klopfet an. Man soll aber bey Leibe nicht, *Herein*, sagen, ansonsten hat die Hexe gewonnen: sondern man soll sich vorher eine Pistole laden, die Thüre geschwind öfnen, und die Pistole hinter die Person loßschießen, so verschwindet die Hexe und der Schmertz.
Not[atio] Dieses Mittel soll eine Wallendorfer Wallachin, den ehemaligen hiesigen Schulmeister Gunesch aus Dendorf, deßen Eheweib sich mit üblen Füßen plagte, gelehrt

haben. Gunesch soll aber so unvorsichtig gewesen seyn, und bey der Erscheinung der Hexe, *Herein*, geschrien haben, und solchergestalt sey das Mittel unwircksam geblieben.
2. Im verfloßenen Sommer hatte der nunmehro alhier verstorbene Stephan Nußbaumer, auch dergleichen heftige Schmertzen in beyden Fußbeinen. Bey diesen kam eine Zigeinerin aus Meschendorf, nahm etliche Stückchen Bley, ließ selbe auf dem Stocheisen schmeltzen, und goß das Geschmoltzene so dann, unter viellem Geplapper, (:davon ich aber den Inhalt nicht habe erfahren können, weil es in ihrer Muttersprache geschahe:) über die krancken Beine in ein mit Wein angefültes Schlüßelchen. Aus diesem gegoßenen Bley und Wein weißagete sie nun: daß er in eine böse Stelle getretten, daß sein Uebel von *bösen Leuthen* herrühre, und daß sie ihm noch gewiß helfen wolle, weil ihm noch leicht zu helfen sey. Hierauf kochte sie Kräuter (:die mir aber unbewußte:) in Waßer, goß dieses Waßer, unter beständigem Reden über die krancken Beine, umwand selbe mit Tüchern, und band darüber an jeden Fuß, einen silbernen Fingerring, der am Bindfaden hieng, mit an. Nußbaumer blieb aber so elend wie vor, und jagte endlich auf mein Zureden, nach etlichen Tagen, die schwartze Aeskulapin fort.
[I.] 7. Für Rückenwehe.
Ein VorwahrungsMittel.
Wenn man es im Sommer zum erstenmahl donnern höret, soll man sich auf der Stelle 3mahl über den Kopf überschlagen, so ist man dieses Jahr von RückenSchmertzen befreyet.
[I.] 8. Unerklährlich Glück und Unglück.
[Ein VorwahrungsMittel]
Wem auf der Straße, ein Wallachischer Pfarrer oder Pope begegnet, der hat an selbigem Tage, oder auf dieser Reise, ein Unglück zu erwarten. Wird der Reisende zu dem noch vom Pope angeredet, oder nur gegrüßet; so ist das Unglück größer, und mehr bedeutender.
Not[atio] Dieses glaubt, ein sonst sehr vernünftiger Man, von Stande, so ungezweifelt, daß derselbe schon oft, wenn ihm ein dergleichen Pope begegnet hat, seine vorgehabte Reise soll unterbrochen, und auf der Stelle wieder nach Hause zurück soll gekehrt seyn.
[I.] 9. Sich feste zu machen, daß man weder Kugel noch Schwerdt zu befürchten hat.
[Ein VorwahrungsMittel]
Wenn der Blitz bey abnehmenden Mond in einen Baum einschlägt, so nimmt man einen Splitter, welcher durch den Wetter-Strahl, von dem Baum ab, und weg gesprengt worden, und trägt solchen beständig bey sich. Wer das thut, dem soll weder Schuß noch Hieb schaden können, und soll über das noch vor anderen glücklich seyn.
[I.] 10. Schwangere Weiber soll man nicht zu Gewatter bitten, sonst stirbt eins von den beyden Kindern.
Gegenmittel
Wenn die schwangere Frau, welche zu Gevatter gebetten wird, sich schämt, es zu sagen daß sie schwanger sey, um dadurch die Gevatterschaft von sich abzulehnen; so soll sie

sich nur 2 neue, und noch ungebrauchte hölzerne Löffel, bey der Taufhandlung, unter das Fürtuch hängen, so hat es keine Gefahr.
[I.] 11. Unerklärliche Liebe.
1. Man nimmt von einem Regenfrosch die beyden hintern Schenckel, gräbt selbige in einen Ameishaufen ein, damit das Fleisch davon abgezehrt werde; diese entfleischte Beine knüpft man so dann in ein Schnupftuch, und welche Person damit angerührt wird, die muß den Besitzer dieses Schnupftuchs lieben.
2. Am Johannis Tage, wenn Nachtklocke geläutet wird, so laufen 2 Weibspersonen, welche in sehr guter Freundschaft leben, zusammen, und spinnen mit einander einen Faden, und zwar so, daß die eine spinnt, und die andere den Rocken hält, diesen Faden theilen, und tragen sie so dann beständig bey sich, und der bewahrt sie aufs gantze Jahr für allerhand widrigen Zufällen, und macht sie so gar in der Liebe glücklich.
[I.] 12. Wider die Schlafsucht.
[*Gegenmittel*]
Wenn die Pferde getränckt werden, so faßt man das Waßer, welches sie aus dem Maul zurückfallen laßen, mit der holen Hand auf, und trinckt solches.
II. Bey dem Rindvieh.
Die mehresten Vorurtheile, die sich hiebey unter dem gemeinen Volck äußern, betrefen die Kühe, und ihre Milch. Denn öfters geschiehet es, daß sie die Milch sehr hart und mit Mühe, ja zu weilen gar nicht von sich geben; als dann ist die Kuh von den Hexen schon gemolcken worden; oder die Milch ist mit etwas Blut untermischt, und dann ist die Kuh *gantz* verhext. Letzteres ist außer Zweifel nichts anders, als ein Stich von einem Insekt z[um] E[xempel] Mücke, Bremse p. in die Milchgefäß, weil sich dieser Umstand mit dem Blut niemahls im Winter, sondern nur bey heißen Sommertägen äußert.
A. VorwahrungsMittel.
1. Wenn die Kühe zum erstenmahl auf die Weide getrieben werden; so legt man die PflugEisen, oder auch die Ofenrüthe ins Thor, damit die Kühe drüber weg gehen.
2. Man schlägt die Kuh beym ersten Austreiben mit einer Ofenruthe kreutzweise über den Rüken.
3. Man nimmt in der Frühe, noch ehe die Kühe zum erstenmahl ausgetrieben werden 3 Eyer, und wirft ein jedes davon auf einen besondern Kreutzweg.
4. Man steckt in dem Stall, über die Kühe etliche Sproßen von Hagebutten (:Kaipendorn:) davon auch die Hirten, beym ersten Austreiben, eine Ruthe zu haben pflegen, und welche Kuh nur damit, vom Hirten berührt wird, die soll das Jahr vor den Hexen gesichert seyn.
5. Wenn die Kuh ihr Kalb zur Welt bringt, so nimmt man einen Nagel von Birkenholtz, und schlägt ihn an demjenigen Ort, oder auf der nehmlichen Stelle, auf welche das Kalb gefallen, so tief in die Erde, daß er nicht gesehen wird.
6. Man gräbt das Netz von der Kuh unter die Thürschwelle, über welche die Kuh aus und ein gehen muß; oder man vergräbt daßelbe auch nur unter einen Hollerstrauch.

7. Man läßt seine Milch gebende Kühe alle an *einem* Stückl Saltz lecken, und vergräbt so dann solches, *ungesehen*, unter das Gemeinde Thor, damit die gantze Kühherde darüber gehe, so kan man die Menge Butter machen.

B. Gegenmittel

1. Wenn die Kuh beym Melken nicht stehen will, so prügelt man selbe mit einem umgekehrten Besen. Als bald erscheint die Hexe, welche alle diese Schläge empfindet, und sucht die Kuh, durch gütliches Zureden an den Schläger, zu befreyen, und die Kuh wird fernerhin nicht mehr behext.

2. Wenn die Milch mit Blut untermischet ist, so gibt man diese Milch der Kuh zu saufen.

3. Wann die Kuch beym Melcken härnet, welches allemahl für ein sicheres Kenzeichen ihrer Verhexung gehalten wird; so zieht man so gleich, vom rechten Fuß, den Schuh aus, faßet ihren Harn in denselben, und hängt ihn, fest zu gebunden, in den Rauchfang; so gleich erscheint die Hexe, welche, wenn sie gut ausgezanckt wird, künftig alsdann, ihre Kunst, wenigstens an diesem Hause nicht mehr vorführt.

[II.] 2. Wenn junge Kälber erkräncken, davon meistentheils, ein allzuhäufiger Genuß der Milch die Ursache ist; so wird die Kranckheit von dem gemeinen Volck, nicht selten, für ein *Berufen* gehalten.

A. VerwahrungsMittel

1. Man läßt dem Kalb, am ersten Freytag den es erlebt, etwas Blut aus dem lincken Ohr; welches auch bey jungen Follen zu geschehen pflegt.

2. Man hängt dem jungen Kalb einen alten zerbrochenen höltzernen Löffel; oder ein, aus rothem Tuch gemachtes, und mit *assa foetida* gefültes viereckiges Taschel, an den Hals.

B. Gegenmittel

Man wirft den Kälbern, wie oben den Rindern beym *Berufen* Kohlen ein, wascht ihnen den Kopf, und deckt sie mit einem schwartzen Fürtuch zu.

[II.] 3. Wann das Rindvieh nicht harnen kan.

[*B. Gegenmittel*]

So bindet man selbigem ein Bandl aus einem Niederkleid (:Gattchensiel:) um den Leib; oder man bedeckt es mit einer Decke, unter welcher, in der nächst verfloßenen Nacht, die Liebe ihr Werck gehabt.

III. Bey Pferden.

Auch diese gute Thiere sind nicht ganz frey von Hexen, und ihre, durch die Sommerhitze und Näße, zusammen gerolte Mähnen, sollen nichts anders als *Trudenzöpfe* seyn, die man ohne große Gefahr des Pferdes nicht aufmachen darf.

A. VorwahrungsMittel

In viellen herrschaftlichen Ställen, werden zu Verschauchung der Hexen schwartze Ziegenböcke gehalten, als deren Geruch sie nicht leicht sollen vertragen könen. Bey uns armen Landleuthen aber, wo die Pferde nicht für beständig im Stalle, und da mit Haber, sondern nur Stroh, gefüttert werden, würde ein solcher Hexenheld, theils, ohne

Gesellschaft nicht bleiben, theils auch kostbahr seyn. Mithin behilft man sich auch nur mit folgenden minder kostbahren Mitteln:
1. Man heftet an jeden Zaum und Halfter, ein Stückl rothes Tuch.
2. Man hält einen von Knoblauch geflochtenen Zopf im Stall.
3. Man spinnt mit der *lincken Hand*, einen, etwa 7 Ellen langen Faden, und steckt diese Spindel zusamt dem Rocken, an den obern Boden des Stalles, so kan keine Hexe zu den Pferden.
B. Gegenmittel
1. Wenn das Pferd mit den Füßen stampft, schnaubt und nicht frißt; so soll es sicher verhext seyn, und dann behängt man es mit einer Decke, mit welcher sich die Bauren im Bett zu decken pflegen, räuchert daßelbe mit Weyhrauch, und TeufelsAbbiß (:vulgo Pipesblätter:) bis es schwitzt; auch gibt man ihm von der Wurtzel dieses Krauts etwas im Haber zu freßen.
2. Man bindet einen Rebe von wilden Himbeern um den Leib des Pferdes.
IV. Bey Schweinen
1. Bey diesen wird bemerckt, daß sie öfters, auch bey der besten Fütterung, nicht mercklich fetter werden: sondern beynahe in einerley Zustand bleiben. Trift es sich nun gar, daß diese Thiere ihre Excrementen, an denjenigen Ort fallen laßen, wo ihnen das Futter hingeschüttet wird, so ist die Verhexung derselben offenbahr.
A. VorwahrungsMittel.
1. Wenn die Schweine zur Mastung eingestelt werden, so nimmt man zerstoßenen Knoblauch, mischt solchen unter altes Schmer, und überstreicht ein jedes derselben, über die Borsten damit.
2. Man fült in eine Feder etwas Quecksilber, bohrt in den Trog, aus welchem die Mastthiere ihr Futter genießen, ein Loch, steckt die gefüllte Feder hinein, und schlägt das Loch mit einem Nagel, von Birckenholtz, wieder zu.
3. Wenn man verdächtige Nachbahrn hat, so soll man sich sorgfältig hüten, daß es der Nachbahr, oder die Nachbahrin, ja nicht sehn, wenn den Mastthieren zum *erstenmahl* ihr Futter gegeben wird, an sonsten hat immer der Nachbahr den Nutzen.
B. Gegenmittel
1. Man legt unter iedes Eck des Maststalles 8 oder 3 *Assa foetida*.
2. Man soll das Gefäß (:Trögl:) in welchem denen Mastthieren ihr Futter getragen wird, immer auf dem Stalleck, um zwar umgekehrt, liegen laßen.
3. Will man sich den MastungsNutzen eines andern zu eignen, so wirft man nur alte KleiderLumpen neben das Haus desjenigen, dem man den Nutzen entziehen will. Dieß muß aber bey nächtlicher Weile geschehen, damit man nicht gesehen werde.
[IV.] 2. Die Mastthiere recht fett zu machen.
Man gräbt bey zunehmenden Monde Eberwurtzel (vulgo, verbottene Wurtzel) hackt selbe klein und gibt den Thieren davon alle 3ten Tag bey zunehmendem Monde, ein wenig in ihrem Futter.
V. Vermischte, und meistens in die Wirtschaft einschlagende Volks-Geheimniße.

1. Würme (:Maden:) von allem Vieh, so damit behaftet, zu treiben.
[*Gegenmittel*]
Man sucht sich, Tages vorher, einen solchen Attichstengel aus, wo 2 auf einer Wurtzel oder Stock stehen. Den andern Morgen geht man, vor Aufgang der Sonne, bey diese Stengel und spricht: „Guten Morgen, ihr 2 Brüder! Wie habt ihr geschlafen?“ – Hierauf nimmt man ein Meßer in die rechte Hand, zeiget und berühret damit, bey jedem nachfolgenden Wort, je einen um den andern, von den beyden Stengeln und spricht: „Ich – will – einen – von – euch – beyden – bitten – daß – er – hafte – daß – meiner – (oder meines Nachbahrs) Kuhe – (oder Pferd, Ziege, Schwein p. etc.) die – Maden – ausfallen.“ Auf welchen von beyden Stengeln nun das letzte Wort fält, den hauet man im währendem Aussprechen, mit dem Meßer auf einmahl ab, hängt selben, mit einem Faden in den Rauch, und bis der Attichstengel vertrocknet, so fallen auch die Maden dem Thiere aus.
Not[atio] Diese besondere Kurarth, ist vorzüglich hier in Kreutz und Meschendorf, bey dergleichen Zufällen des Viehes, die erste und gewöhnlichste.
[V.] 2. Ein gestohlenes Pferd wieder zu bekommen.
[*Gegenmittel*]
Man nimmt alles Reutzeug so das Pferd jemahls auf sich gehabt, als: Sattel, Decke, Zaum, Halfter p. p. thut solches, wenn gebacken worden, gleich in den noch heißen Backofen, stopft das Loch mit naßem Stroh (:Urtzen:) so feste zu, daß keine Hitze heraus, und keine Luft hinein dringen kan; und wann das Pferd nur nicht bis über den 9ten Hattert entführet worden, so muß es wieder nach Hause kommen.
[V.] 3. Wenn ein Pferd nicht bey der Stütterey bleiben will, welches gemeiniglich als dann zu geschehen pfleget, wenn das Pferd von einem unweit entlegenen Nachbardorf gekauft worden.
[*Gegenmittel*]
Man nimmt Mispel von Birnbaum; schneidet dem Pferd vom Schopf und Schweif etliche Haare ab, und bindet solches alles zu sammen in ein Tüchlein. Wen nun das Pferd im Stall stehet, so bohrt man ein Loch in die Schwelle der Stallthüre, steckt das zusamen gebundene hinein, und schlägt das Loch mit einem Nagel von Haßelnußstrauch zu. Hierauf führt man das Pferd in die Stallthüre, so weit heraus, bis es mit dem einen Fuß über die Schwelle tritt, zeichnet den Huf des heraus gesetzten Fußes auf die Erde ab, und schneidet so dann diese Erde, mit einem Meßer gantz aus; in dieses Loch streuet man eine Hand voll Saltz, und legt es mit der ausgenommenen Erde wieder zu.
[V.] 4. Daß die Pferde, von der Stütterey immer, in einer Gesellschaft zusamen nach Hause kommen, und sich nie von einander trennen.
[*Gegenmittel*]
Man breitet eine Decke (Zonder) für die Stallthüre auf die Erde, streuet etwas Saltz darauf, und läßt sie es zusamen davon ableken, so bleiben sie immer beysammen.
[V.] 5. Die Pferde immer fett und munter zu erhalten.
[*Gegenmittel*]

1. Wenn man in der Christ-Nacht, um 12 Uhr wenn geläutet wird, die Pferde träncket, so werden selbe niemahls mager noch müde; sondern bleiben auch bey schlechtem Futter immer munter und fett.
2. Wenn man von einem Gehenckten, eine Hand bringen kan, und bestreicht die Pferde fleißig damit, so sollen sie auch immer fett bleiben.
[V.] 6. Wein- Bienen- Obst- und allerley Gärten, wie auch Scheunen, Ställe, Pferde und Vieh Herden zu versprechen, daß nichts daraus und davon kan gestohlen werden.
[*Gegen/Vorwahrungsmittel*]
1. Man gehet um die Sache, die man versprechen will, dreymahl herum, und spricht bey jedem Umgang folgende Worte einmahl aus:
Dieb, ich bind dich mit dem Band
Das da geht aus Gottes Hand,
Mit welchem er den Teufel in der Hölle band,
Daß du dich nicht mögest rühren
Weder an Händen noch an Füßen,
Und du Dieb, must bleiben stehn
Und nicht mögest weiter gehn,
Bis dich meine Augen ansehn.
Im Nahmen des Vaters, des Sohnes und heiligen Geistes.
Nun kan der Dieb in den umgangenen Kreiß hinein, aber nicht mehr heraus gehen. Dahero muß man sich den folgenden Morgen, noch vor Aufgang der Sonne hinverfügen, und fals der Dieb da ist, denselben anstoßen, und heimlich bey sich sprechen: Geh hin in TeufelsNahmen! Denn wenn der Dieb an dem versprochenen Ort, von der Sonne beschienen wird, so soll er in Staub zerfallen.
2. Man sieht sich einen Kreutzweg aus, macht um denselben, in einiger Entfernung einen Zirckel stelt sich in die Mitte des Kreutzweges, erleget einen Kreutzer und zittirt den Satan mit folgenden Worten dahin: Satan! ich übergebe dir, bis auf die und die Zeit, diesen Wein- oder BienenGarten p. p. daß du mir selben beschützen helfest, und bis dahin solt du mein, und ich will dein Knecht seyn.
n[ota] b[ene] Man soll aber auch bey den größten Versprechungen des Satans nicht aus dem Kreise heraus tretten, sonst ist man verlohren. Eben so auch wenn der Beschwerer unter der bestimmten Zeit stirbt.
[V.] 7. Schießgewehr zu versprechen.
Man bindet sich die Spitze des ungenanten Fingers an der lincken Hand, mit einem Grasstengel feste zu samen, läßt sich so dann 3 Tropfen Blut aus dem Finger, den einen davon läßt man in den Lauf, den andern in die Zündspanne, und den dritten schmiert man an den Kolben der Flinte, auf die Backseite, so ist die Flinte versprochen, und man soll nichts damit erlegen können.
A. VorwahrungsMittel
1. Man schmiert von jedem Wildprett so man erlegt, ein wenig Blut unter die Zündpfanne.
2. Man thut allemahl zu dem einzuladenden Bley etliche Brodbrosamen.

3. Man nimmt, besonders von den Haasen das Schweifl weg, und trägt solche immer in der JagdTasche.
Not[atio]. Dieses letztere beobachten insonderheit die Wallachischen Schützen sehr genau, weswegen man selten von ihnen einen Hasen, mit samt dem Schweifel zu kaufen kriegt.
B. *Gegenmittel*
Man füllet die verhaxte Flinte mit Urin, und hängt sie in den Rauch, als bald erscheint der Hexenmeister und spricht sie looß.
Not[atio]. Ganz natürlich, der Urin löset den angesetzten Pulverschmutz, und Rost, in der Flinte auf, und so thut sie ihre vorige Dienste wieder.
[V.] 8. Jäger, die auf dem Wege zur Jagd begriffen sind werden sehr böse, wenn man sie fraget: Wohin?
Weil sie glauben, an diesem Tage nicht glücklich zu seyn.
[V.] 9. In der HimmelfartsWoche, darf nicht mit dem Bleiel gewaschen werden.
Denn so weit der Schlag vom Bleiel im Felde kan gehöret werden, so weit wird auch dieses Feld vom Hagel geschlagen.
[V.] 10. Wenn die Weiber im Kindbette sind, so soll niemanden, am wenigsten aber einer säugenden Frau etwas aus dem Hause aus geborgt, oder weg gegeben werden, ansonsten dadurch der Kindbetterin die Milch geraubet wird.
Gegenmittel
Man röstet oder bäet eine Schnitte Brod und darauf melcket eine iede Frau aus ihrer eignen Brust, etwas Milch; dieses Brod theilen und eßen alsdann, die beyden säugenden Weiber mit ein ander, so kriegt die Kindbetterin ihre verlohrne Milch wieder.
[V.] 11. Daß ein Hund, welcher gestohlen worden, oder sich auf der Reise vom Eigenthümer verlohren hat, wieder kommen muß.
[*VorwahrungsMittel*]
1. Man kriecht in den Ofen, stecket den Kopf in den Rauchfang, bestimmt den Nahmen des Hundes, und schreyet aus vollen Halse dreymal: N. te! so wie ich in diesem Rauch nicht bestehen kan, so solst auch du nicht bestehen können, bis du nicht nach Hause kommest. Oder
2. Man ruft dem Hunde auch durch eine Rad-Nabe.
12. Bey Kaufleuthen, und Weinschenckern ist es auch noch sehr im Brauch, am Montag sowohl, als auch von dem neuanzuschneidenden Stück Tuch, Band p. p. und von dem neuanzuzapfenden Wein, Brandtwein p. p. gar nichts auf Borg zu geben, ansonsten die gantze Woche auf Borg begehrt würde, und das gantze Stück p. Wein p. auf Borg weg gienge.
Dieses wären also einige wenige Schritte, in das, beynahe unbegräntzte Feld, des bey dem ländlichen Pöbel befindlichen Aberglaubens, von einem geringen Beobachter aus Kreutz.

Johann Gottfried Schenker: Uiber Vorurtheil und Aberglauben in Siebenbürgen[585]

Uiber Vorurtheil und Aberglauben in Siebenbürgen
von J. G. Schenker 1790.

Euer Exzellenz, Hochgebohrener Königlicher Komißair, Gnädig- und Hochgebietender Patron,
Euer Exzellenz gnädigem Auftrag zufolge, unterfange ich mich, denen hin und wieder, unbeschadet aller, in dem lezten Jahrzehndt in Anbetracht der Aufklärung gemachter glücklichen Vorschritte, noch immerfort verheimlichten, abergläubischen entehrenden Vorurtheilen, unsrer innländischen Zeitgenoßen nachzuspähen, und meine etwannige Bemerkungen, nach dem kleinen Maaße derjenigen Entdeckungen, die ich in diesem weiten Felde, bey der tiefen Verborgenheit des menschlichen Herzens, und bey den versteckten Gesinnungen theils unsrer eignen, theils auch fremder Nations- und Religionsverwandten zu machen vermögend war, mit gnädig anbefohlner Freymüthigkeit niederzuschreiben, und sie Euer Exzellenz unterthänigst mitzutheilen.
Um aber Euer Exzellenz vorschriftlich an mich heraberlaßnen Plan, bey meinem geringfügigen Elaborat, mit möglichster Genauigkeit zu befolgen, und das Ganze hievon unter gewiße Rubriken oder Titel zu bringen, habe ich die alphabetische Ordnung gewehlet.
Und im Voraus bitte ich demüthigst um gnädige Nachsicht, wenn das Geleistete, bey meinen sich immer häuffenden Amtsgeschäften, dem Eigentlich zu Leistenden kaum halb entsprechen dürfte, und ich obendrein zu meiner nicht geringen Beschämung, mit dieser Lieferung, unter allen übrigen mitaufgeforderten geistlichen Brüdern, gerade der späteste bin.
Zuerst dränge ich unter dem Titel:
Aberglaube – im Allgemeinen eine und die andre Art mir wißlicher läppischer Vorurtheile, ins Kleine zusammen, und sodann versuche ich das übrige Speziellere unter nachstehende bestimmtere Rubriken abzuhandeln als:
Aalraun, Heckethaler, Galgenmänncher – Seite 15.
Ahndungen – Seite 18.
Alpdrücken, Alpskinder und Wechselbälge – Seite 22.
Amulete oder Angehänge – 25.
Beschreyen, Beruffen der Menschen oder des Viehes – 27.
Beschwörung und Herausfo[r]derung der Geister – 29.
Bezauberung, Hexerey – 32.
Crystalgukken, Chyromantie Nativitätstellen – 39.

[585] Lelőhelye: OSZKK, Quart. Germ. 159.

Drache fliegender, Hismau – 40.
Feur versprechen – 41.
Geistererscheinung – 42.
Liebestränke, erzauberte Liebe – 52.
Mannheit genommene, und Neßelknüpfen – 53.
Paßauer Kunst oder Vestmachen, wie auch Büchsenwarsag[erei] – 55.
Quacksalberey – 59.
Schazgraben, Wünschelruthe – 61.
Seegensprechen, Dafürreden – 64.
Sympathie – 64.
Teufels Bündniße – 67.
Traumdeutungen – 69.
Wahrsagerkunst – 70.
Währwölfe – 72.
Wampyren oder Blutsäuger – 74.
Wetterführer – 77.

Schäßburg am 15 Febr. 1790 — demüthigster Verehrer J. G. Schenker.

Aberglaube,

Solte bey dem aufgestekten wohltätigen Lichte der Aufklärung, in unsern Tagen allerdings Kontraband geworden seyn. Aber nicht nur die niedrige Pöbelklaße ist noch so manches Vorurtheils und der Superstition voll; sondern auch Personen von Stande und Ansehen, und zumal jene, welche durch eine lange Reihe von Jahren, für die gegenwärtige Denkart etwas steif geworden, mögen sich nicht durchgängig von allem Aberglauben rein achten.

Vieleicht dürfte sich dieser Fehler einer gesunden Beurtheilungskraft, in nachstehende Klaßifikazion von Aberläubischen unterbringen laßen, daß man א, bald in Absicht auf Religionsgebräuche; bald ב in Bezug auf manche unschuldigste Naturbegebenheiten; bald ג, in Anbetracht der sonstigen, und in dem menschlichen Leben vorkommenden, unbedeutendesten Dinge Irregeführte und Lächerlichgewordene wahrnimmt.

א So kenne ich evangelische religiöse Christen, die sich nach verrichteter täglichen Herbetung des 91sten Psalms, den ganzen Tag wider alle mögliche Gefahren gesichert zu seyn glauben; und angemaaßte Frömmlinge, in deren Augen die frühe Beiwohnung des öffentlichen Gottesdienstes fast die nämliche belohnende übernatürliche Wirkung, als bey gewiße andere Glaubensbekennern Wahlfahrten, Lukaszettel und geweihte Lichter, hervorbringen soll. Ja, und sowie diesen Leztern gewiße eingesegnete Zweige noch immerfort als die untringlichsten Verwahrungsmittel wider Bliz und Donnerstrahlen

ehrwürdig sind; eben also finden sich auch unter den Unsrigten, noch Abergläubische, welche einer bereits eingesegneten, und heimlich entwendeten Hostie, mehrere bewunderungswürdige Wirkungen, zum Beispiel: Vestmachen, Feuerlöschung u. s. w. abverlangen.

ב, Wie groß der Aberglaube unter der Pöbelmenge auch in Bezug auf mancherley Naturbegebenheiten sein Gebiet noch immer ausgebreitet halte; davon zeuget sein ängstlicher Ernst auf der Stirne, bey Wahrnehmung eines oder des andern großen Phänomens. Noch immer staunet das erschrockne Volk einen Kometen, sey auch seine Erscheinung, nach dem vorherangekündigten Zeitpunkte von einem gründlichen Astrologen, wie pünktlich eingetroffen, als einen schrekbaren Unglückspropheten an. Und welche gewaltige Sensation verursachten nicht die, gegen dem Herbste 1787. mehrmals sichtbar gewordne Nordscheine, unter unsern weißagenden politischen Kannegießern! die, nachdem ihnen aus den Zeitungen allbereits ein naher Türkenkrieg witterte; in der flammenden Röthe des gedachten Nordscheins, als in einem Wahrsagerspiegel, das schreckbare Blutbad auf ein Haar voraussahen, welches die bösen Türkische Säbels in der Christenheit vergießen würden: Da doch, Preiß dem Erhabene Beglücker unsrer Waffen! des Türkenblutes bis hieher weit mehr, als des Christenblutes floß.

Am vielfältigsten aber verräth sich Vorurtheil und Aberglaube in denen, das gemeine Leben, und besonders die Oekonomie angehenden Dingen, Sitten, Gebräuchen und läppischen Gewohnheiten. Aber auch in diesem Fache des Irrthums, muß man die vielfältige Traditionen unsrer leichtgläubigen Alten, die sie sich von Generationen zu Generationen erzehlten, noch eher entschuldigen, als die unter der Hand fortgeduldete, und von Hausirern zum Verkauf, und zur Verderbung des guten Menschenverstandes herumgetragne abgeschmackte Farcen. Da werden nämlich von ihnen die schlechtesten Legenden, die anstößigstdummen Lieder, die abentheurlichsten Doktorfaustus Wunder, Hanns Frommann u. s. w. unter den Pöbel in großer Menge gegen baares Geld ausgetheilt.

Und dieweil dann der gemeine Haufe alles Gedrukte für Wahrheit; für Evangelium hält; so ist klar: Es müßte die Verbreitung aller, dem Aberglauben Vorschub gebender skandalöser Piezen, sey es durch Hausirer oder Buchführer, schärftens verboten; und die unter dem Volke bereits umlaufende Skarteken aufgefangen und vernichtet werden. So wäre auch wünschenswerth, unsre junge, und zumal weibliche Lesewelt, söge nicht so gierig und mit so langen Zügen das frühe Gift des Aberglaubens aus den vielen Feenmärchen, verwünschter Prinzessine p. p. noch unsre unbärtigen jungen Herrcher das frühe Vorurtheil in sich, um ihren muthigen romantischen Rosinantes ebenfalls in eher in beßer zu satteln, und mit Don Quichotts rühmlichen spanischen Andenkens, ihre Lanzen an Windmühlen zu brechen.

Der Titel: Aberglaube! ist so reichhaltig, daß er schon alleine alles umfaßt, was ich etwa in meiner kurzen Abhandlung zu berühren hätte. Indemnach muß ich meinem entworfenen Plane zufolge, das Speziellere seinen dazu bestimmten Rubriken

unterordnen, und rüge vorläufig nur jenes im Allgemeinen mir bekante Abergläubische der einen und der andern Volksgattung.
Wäre ich mit dem Geiste und den Gesinnung der Walachen und ihrer Religionsverwandten, als zwoen Nationen, wo Aberglaube nicht die lezte verehrte Gottheit, oder wenigstens Priesterinn ist genauer bekannt dann wäre mirs leicht, diesen Titel sehr fruchtbar an Thorheiten darzustellen. In diesem Betracht also werde ich mich vorzüglich auf unsre Sachsen einschränken.
Wir haben zum Beispiel unsre Tagwähler, die alles was geschiehet, und warum es so und nicht anders geschiehet, aus astrologischen Gründen der hochberuffenen BauernPraktik apodiktisch herdemonstriren, und uns in unsern verschiednen Unternehmungen, mit allerhand KalenderCharakteren den Weg zu vertretten und uns den Kopf warm zu machen trachten: wenn sie behaupten:
α) Heute sey ein im Kalender angemerkter unglücklicher Tag.
β) Morgen erst sey es gut schröpfen oder Aderlaßen.
γ) Ueber 8 Tage dürften Kinder entwöhnt, oder über einen
δ) halben Monath die Haare abgeschnitten werden.
So hüten sich manche Hauswirthe während der Zwischenzeit binnen Ostern und Pfingsten in ihrer Oekonomie große Veränderungen vorzunehmen; ihren Wohnort zu wechseln, oder eine Hochzeit anzurichten; das erstere, weil es nicht gut sey – und das leztere wahrscheinlich vermöge dem Aberglauben des alten Latiums, welches im Maymonate das Heyrathen für fatal achtete.
So gestatten einige unsrer Bienenwirthe den Eintritt in ihre Bienengärten, nicht leicht einer ganz unbekanten, oder sonst verdächtigen Person; und noch weniger mögen sie es leiden, daß ihnen iedermann unter die Bienenständer neugierig hineinblicke. Um auch zu verhüten, damit zur Schwärmezeit nicht nur keine eignen Schwärme desertiren, sondern auch fremde herbeygelocket würden, hangen einige der aberglaubischen Bienenpfleger ein Stück eines vermoderten Strickes, der unter dem Hochgerichte gefunden seyn soll, über die Stöcke: oder welches noch stärker wirket; ein Meßer von einem armen Sünder, in dem Angesichte der Bienenstöcke, zur Zeit des Mittagläutens in die Erde gesteckt, läßt keinen eignen Schwarm davonfliegen. –
Auch unsren Gärtnern gebricht es an gewißen Traditionen von Vorurtheilen und Aberglauben keinesweges. Nur einige hievon zur Probe: Einmal verwerfen die meisten die Schaltjahre als zum Pflanzen und vorzüglich zum Pfropfen untauglich. Sodann lehren andre, daß die, ohne Vorwißen des Eigenthümers von gewißen guten Obstbäumen gestohlne Propfreiser am glücklichsten gedeihten; die, während dem Brechen auf die Erde gefallenen Reiser aber, zum Pfropfen aus dem Grunde nichts taugeten, weil einst künftig alle Früchte noch unreif von den Aesten fallen würden.
Endlich tragen sich verschiedne Gärtner und Nichtgärtner, auch mit dem thörigten Vorurtheil, daß woferne sie um die 12te Mitternachtsstunde, an ihren Bäumen gegen das Neue Jahr nur ein Strohseil in Form eines Reifes befestigten, und ein leises Segenssprüchelchen dabey hersageten; alle auf besagte Art umgürtete Obstbäume bis

zum Erstaunen fruchtbar seyn, und das Jahr wider allen Unfall von Frost und Wetter sicher gestellet würden. Man siehet daher auf manchen Dörfern ganze Gärten voll dergleichen umgürteter Bäume.
Auch unsre Dorfsschönen haben eine große Menge alberner Vorurtheile, die sie alle aus der sogenanten gestriegelten Rocken–Philosophie herausgehoben zu haben scheinen. Ihre Mütter wißen ihnen bey iedem Schritt neue Belehrungen und Warnungen mitzutheilen: Tochter! heißt es: Singe nicht über Tische; sonsten kriegest du einen Wittwer zum Manne. Tochter! hüte dich aus einem Topf zu eßen; es möchte widrigenfals auf deinen hochzeitlichen Ehrentag garstiges Wetter einfallen. u. s. w. Um voraus zu wißen, welche unter ihren Gespielinnen künftiges Jahr heyrathen, und ob sie Hansen oder Thomasen heyrathen werde? formirt die Gesellschaft in der Neujahrsnacht 3 lockre, aus Werg gerollte Kugeln; benahmet die eine Kugel z. B. Hanns, die zweyte Thomas und die dritte nach dem Namen der Dorfsschöne. Alle drey Kugeln werden zugleich angezündet, fortgeblasen, und nachdem sich der Nymphe Kugel zu H. od.[er] Th. Kugel gesellet, glaubt auch die Gesellschaft, werde H. oder Thomas der Glückliche seyn.
Ich übergehe ihre Thorheiten bey der um Faschings-Zeit vorzunehmen gewohnte Einäscherungsart ihres Gespinstes, und die wechselseitige Anfragen der Nachbarinnen und Gewatterinnen: habt ihr die Pfarrerinn gesehen? das heißt verdolmetschet: Ist euer Garn hübsch weiß geworden? Aber eine der Gesundheit zumal des weiblichen Geschlechtes, sehr nachtheilige Dorfssitte muß ich doch nicht unberührt laßen. Es heißet nämlich der Osterdienstag auf dem Lande in der dasigen Sprache: der Gießtag. Und nachdem sich das junge Volk weidlich begieße und durchnäße, sey auch das Gedeihen des dießjährigen Lein- und Haufanbaues zu gewärtigen. Dieses dumme Vorurtheil, unterstüzt von dem Muthwillen einer ganzen Dorfjugend, öfnet dann beinahe in ieder Behausung die lebhaftesten Spektakels. Die jungen Amazonen schütten auf die männlichen Streiter ganze Ströme von Waßer. Dafür kriegen Leztere die jungen Dirnen per Empfang, und durchwäßern dieselben in den nächstgelegene Waßertrögen oder Brunnenkumpen so unbarmherzig, daß zumal bey noch unfreundlicher Witterung, eine zugezogne Erkältung mit darauf natürlich folgenden traurigen Symptomen, das öftere Resultat eines so vernunftwidrigen Schäckerns ist.
Auch unsre Viehhirten sogar, bleiben ihren alten abergläubischen Vorurtheilen getreu. Um vieles Geld würden sie ihre übernommene Heerden Stuttereyen u. dgl. im Frühjahre auf keinen andern Tag in der Woche, als auf den Freytag zur Weide hinaustreiben beginnen. Ja meinen sie, indes an einem ersten Freytag, welchen ein Fohlen, Kalb, Schaaf oder Ziege erlebt, an derley jungen Thieren geschene Inzisium oder Blutlaßen, sichre sie auf lebenslang wider das Bluterbeißen.
Kaum aber, scheint mirs, würde in dem geselligen Alltage-Leben mit irgend Etwas, mehrerer abergläubische Unfug, als mit dem lieben Brod, getrieben. Die Weiber von allen hierländischen Nationen, suchen ihren Teig für dem Anblick allerhand unbekanter, oder auch zum Beschreyen geneigter Personen verborgen zu halten; und sie unterlaßen

daher ihre hergebrachte Sitte weder nach geendigtem Kneten; um in den Teig mit überschlagner Hand verschiedne Kreuze einzudrükken; noch würden die Meisten unter ihnen, um alles in der Welt ein Brod anschneiden, ohne vorläufig mit dem Meßer an die untere Rinde ihren Exorzismus gezeichnet zu haben.
Aber andre unsrer künstlichen Männer, gehen in dem Aberglauben in Ansehung des Brods noch weiter. Unsre Thoren von Feurversprecher weihen ein paar Brode unter einigen nur ihnen bekanten Formularen ein; legen sie um die ausgebrochne Feursbrunst umher, und glauben hiedurch der weitern Ausbreitung vorgekommen zu seyn. Ja auch zur Auskundschaftung eines im Waßer ertrunknen Menschen sollen Sonntags gebackne Brode gute Dienste thun, indem sie aufs Waßer gelegt, solange immer fortschwimmen, bis sie den Ertrunkenen antreffen, und durch ihr Verweilen den Verunglückten ausspionіren.

[Seite 15→] Nach dieser vorausgeschickten kurzen Bemerkung über verschiedne Fakta, die uns von vorhandnem Aberglauben und noch unter dem Pöbel herschenden Vorurtheilen ieder Art, nicht nur muthmaaßen laßen; sondern zum theil auch mit glaubwürdigen Zeugnißen belegt werden könten, beginne ich nunmehro, jene oben bereits berührte speziellere Titels in alphabetischer Ordnung abzuhandeln:

Aalraun, sonst auch Spiritus familiaris, wie auch Heckethaler.

So wie Aalraune ganz kleine, kaum 2 oder 3 Zoll lange, und meist aus der Mandragora ausgeschnizte Mandelcher vorstellen, welche von abgefeimten Landstreichern ausgeschnizzelt; dann in gewiße Häuschen hinter Glas eingeschloßen, und leichtgläubigen Thoren vermittelst der abgeschmacktesten Vorspiegelungen verkauft werden als ob diese Männchen unter den Hochgerichten aus dem entgangnen Saamen der Gehenkten erzeuget, und aus der Erde hervorgebracht seyen, folglich eine ganz besondre magische Kraft an sich hätten, das Vermögen ihrer glücklichen Besitzer bis zum Erstaunen zu vermehren; wie auch sie, ihrer eignen Individuums nach, wider alle Unglücksfälle, Bezauberung der Unholden, und was des Unfuges mehr genannt werden könnte, zu sichern:
Eben so sicher ließe sichs für unsre hellere Zeiten erwarten, daß sich doch niemand mehr unter die Thoren unsrer Vorfahren wegwerfen, und dergleichen abgeschmackte Dinge von Aalraun und Galgenmännchen glauben, noch vielweniger die schönen Waaren ums Geld kaufen wolten. Indeßen plaudert der abergläubische Pöbel, indiskret genug von einem und dem andern glücklichen Mitmenschen, der Kopf und Verstand hat, um seinen Unternehmungen einen gehoften Ausgang zuversichern „Er habe einen Spiritus familiaris".
Was ich aber durch Heckethaler für ein Vorurtheil verstanden wißen will; dieses Ding solte blos im Auslande gänge und gebe seyn. Alleine ich muß aus Erfahrung versichern, unsre Inländer sind in diesem Punkte des Aberglaubens vieleicht nichtsweniger als

ganz gereinigt. Denn ob man gleich unter uns von Heckethalern nichts vernimmt, so redet man sich doch von Mehrbringern im Vertrauen ins Ohr.
Mehrbringer heißen in der Pöbelsprache eine Art verfänglicher Münze, von zwar gleichen Gepräg mit andern Münzen; aber von so besondrer Wirksamkeit, daß sie nicht nur aus dem Beutel ihres neuen Eigenthümers desertiren; sondern auch das übrige Geld, ihrer Favoritherrschaft sukzeßiv solange zuzuschleppen fortfahren, bis kein Heller in des andern Beutel übrig bleiben soll. Daß dieserley Aberglaube in der That noch hin und wieder fortbestehe, kan ich aus eignen Wahrnehmungen verbürgen.
So führte zum B. nur neulich eine hiesige Bürgersfrau gegen einen von ihr eingenommenen, wie sie sagte verdächtigen Mehrbringer von Siebenzehnern, die wehemüthigste Klage, und kümmerte sich, daß nicht nur der böse Siebenzehner verschwunden sey; sondern auch des übrigen mitvermischten Geldes von Tag zu Tage weniger mache. Ich benahm ihr aber nach Möglichkeit ihr elendes Vorurtheil, indem ich ihr theils das Unstatthafte dieses Wahns zeigte; theils auf ihren Ehemann, der ein Trinker ist, und vermittelst eines Dieterichs ihre Chatoulle von Zeit zu Zeit öfnende, die Aalraun- oder Heckethalergeschichte gespielet haben möchte, ein wachsamers Aug zu haben; theils aber auch an ihr Geldlädchen ein neues künstlicheres Schloß anzuschlagen, wobey kein Dietrich anwendbar wäre, und ihr Geld unbemauset bliebe.
Indeßen stellet der Aberglaube auch wider Aalraune und Mehrbringer mystische Gegenmittel zu Felde. Man legt nämlich
1. Neue Knoblauchspähne mit etwas Weihrauch zum Gelde
2. Andre bespeyen die von verdächtigen Leuten eingenommne Gelder, und legen derley Münzen vor dem neunten Tage zu ihrem übrigen Geldesvorrath einmals.
3. Noch andre glauben sich mit *asa foetida* und etwas von Teufelsabbiß zum Gelde hingelegt, wider das Verschleppen zu sichern.
[Seite 17→]
Ahndungen.

Bezeichnen bald ein unerklärbares Vorgefühl oder dunkle Vorempfindung gewißer uns bevorstehender, und wie es der Redegebrauch mit sich bringt, meißtens Unglück prophezeihender Ereigniße. Man sagt daher in diesem Verstande hin und wieder: Mir ist so bange! Mir ahndet ein großer Unfall; vielleicht gilt es dem Hintritt eines meiner kostbaren Freunde! u. s. w. Und dieses Vorempfinden war zweifelsohne der Alten ihre *divinatio.*
Bald aber nimmt der Pöbel Ahndung für *augurium* oder *praesagium*, und ist abergläubisch sinnreich genug, aus den zufälligsten unbedeutendesten Vorfallenheiten wichtige Vorspukungen, und meist schlimme Prophezeyungen herauszuheben. Ein quer über den Weg laufender Haase, soll dem Reisenden mißrathne Verrichtungen ankündigen. Und dafern dem Mann von wichtigen Geschäften, beym Ausgehen iemand mit einem leeren Geschirre entgegen kommt, oder gar ein altes Mütterchen ihm den Weg vertritt; da solls am zuträglichsten seyn, auf der Stelle seinen Rückweg nach Hause zu nehmen.

Ein auf die Jagd ausgehender Weidemann will von uns durchaus nicht begrüßet seyn. Wünschten wir ihm aber sogar Glück zur Jagd; so würde er uns das unartigste Gegenkompliment machen. Kurzum; dem abergläubischen Pöbelvolke ahndet alles. Der Todtenwurm mit seinem Klopfen und Hämern in den Fensternrahmen; das zufällige Krachen der Hausbalken in einer Wohnung wo ein Patient gefährlich krank darniederliegt; wie auch das klägliche Geheule der Hunde, ist beinahe nach Aller Auslegung der gewiße Vorbote eines nahen Todesfalles. Ja es ist kein unwahrscheinliches Faktum, daß nicht der superstitiöse Patient, der eben in seiner Krisis lag, über dem angehörten Hundeheulen für Alteration dahinstarb.
So abgeschmackt und lächerlich nun diese leztere Gattung so mancher geglaubten *praesagien* immerhin ist; so scheint mirs gleichwol, jene erste Art von Ahndungen nicht für ganz verwerflich achten zu müßen. Ohne mit Pythagoras die Seelenwanderungen und ihre dadurch erworbne 1000jährige Erfahrung anzunehmen, noch unsre Seelen mit Altvater Zeno, für einen Theil jener allausgebreiteten göttlichen Intelligenz auszugeben, wodurch ihnen ganz natürlch ein prophetisches Voraussehen oder Ahnden zukomme; noch auch mit Sokrates unsre individuelle Genios, die uns bey bevorstehenden Unglücksfällen insgeheim warneten, zu statuiren, kan ich ja annehmen, daß die Vorsehung in mir gewiße, mir freylich unerklärbare Regungen hervorbringen könne, die mich auf mich selbst und somit auch auf ein mir nahes Unglück aufmerksam zu machen vermögend sind. Es sey mir vergönnt, in dieser Materie nur zwey für mein Dafürhalten, daß nicht gerade alle Ahndungen zu verachten seyen – streitende Beyspiele oder Anekdoten anzuführen.
Der Hochlöbliche Geheimde Rath Daries schreibt in seiner Vorrede zu Bielefelds Staatsklugheit Seite 20–22:[586]
„Wie ich bey Boizenburg die Gränzen meines Vaterlandes über die Elbe, verließ, so fügte es sich, daß ein alter Freund von mir, der zur Armee, die sich dazumal am Rhein beschäftigte, gehen wolte, zu gleicher Zeit mit mir über die Elbe ging. Er hatte seinen eignen Wagen, und er suchte mich zu bewegen, ihm bis Caßel Gesellschaft zu leisten; sein Wagen und seine Küche solte mir zu Dienste stehen. Kurz; es solte mir bis dahin nichts kosten. Dieses liebreiche Anerbieten war meinen äußerlichen Umständen, die in der That in sehr enge Gränzen eingeschloßen waren, sehr zuträglich, und ich hatte keinen Grund, ihm dieses abzuschlagen. Dennoch konte ich keinen Schluß faßen, mit ihm zu fahren. Es war mir nicht anders, als wie wenn es mir verboten würde. Ich befreyte mich also von ihm durch eine Erdichtung."
„Was erfolgte? Wir kamen an die ordentlichen Gränzen der Elbe, die sehr ausgebretten war. Meine Post fuhr voraus, und mein Freund blieb etwas zurück, um noch zu bezahlen. Kaum war ich völlig aus dem Wasser, so faßte ich den Schluß mit meinem Freunde zu fahren. Ich ließ halten, um ihn zu erwarten; und ich mußte es mit meinen Augen

[586] Joachim Georg Darjes: *Einleitung in des Freyherrn von Bielefeld Lehrbegriff der Staatsklugheit: zum Gebrauch seiner Zuhörer verfertiget*. Jena: Hartung, 1764.

sehen, wie sein Knecht den Weg verfehlete, und meinen Freund mit allem Zugehör in die Elbe stürzte. – Den damaligen Zustand meiner Seele kan ich unmöglich beschreiben. Ich hatte Grund zu glauben, daß dieses ein Beweiß der göttlichen Regierung sey. Ich wendete mich zu meinem Gott p. p. p." Bis hieher des Hochlöblichen Geheimdenraths Daries Erzehlung.

Eine Parallelbegebenheit finde ich in dem allgemeinen Magazin, von der Madame von Beaumont,[587] dem VIII[ten] Band Seite 117. von ihr selbsten angeführt:

„Meine ganze Familie, heißt es daselbst, besinnt sich noch auf einen Zufall, für dem mein Vater, durch Hülfe der Ahndungen, in seiner Jugend bewahret ward. Eine von den gewöhnlichen Ergötzungen in der Stadt Rouen ist die Spazierfahrt auf dem Fluße. Mein Vater fand an diesen Spazierfahrten ein großes Vergnügen, und ließ wenige Wochen vorbeygehen, ohne daßelbe zu befriedigen. Er verband sich mit einer Gesellschaft, nach Port-Saint-Quen, zwo Meilen von Rouen zu fahren. Man hatte ein großes Mahl und viele Instrumente in das Schiff gebracht, und alles machte sich zu einer angenehmen Schiffahrt Hofnung.

Indeßen, da es Zeit war, auszugehen, stieß eine von meines Vaters Tanten, die taub und stumm war, eine Art von einem Geheule aus. Sie stellte sich an die Thüre, und versperrete und verrammelte sie mit ihren Armen. Sie schlug die Hände zusammen, und gab meinem Vater durch Zeichen zu verstehen: daß sie ihn beschwöre, zu Hause zu bleiben. – Mein Vater, der sich von dieser Spazierfahrt vieles Vergnügen versprochen hatte, trieb mit ihrem Bitten einen Spott, und trachtete sich loszuwinden. Allein dieses Frauenzimmer fiel ihm zu Fuße, und bezeugte ein so heftiges Kümmerniß, daß er sich entschloß, seine vorgehabte Lustreise auf einen andern Tag aufzuschieben.

Mein Vater bemühete sich, auch die übrie Reisegesellschaft von der angestellten Lustbarkeit, nach seinem Beispiele, abzuhalten. Man spottete über seine Gefälligkeit gegen eine einfältige Schwester; man ließ ihn zurücke, und reisete ab. Kaum aber war das Schiff auf halbem Weg; so hatten diejenigen, welche darinnen waren, Ursache es zubereuen, daß sie ihrem warnenden Freunde kein Gehör gegeben hatten. Denn ihr Schiff riß voneinander. Die meisten von der Gesellschaft kamen ums Leben. Und die Ubrigen noch geretteten, wurden für Schrecken nachher der äußersten Lebensgefahr ausgesezt."

Noch eine Anekdote; ein auffallendes Beyspiel von Ahndungen darf ich nicht unterdrükken, für deßen Avtentie hiesige mehrere noch lebende, unverwerfliche Zeugen gut stehen: Hochlöblicher Steph.[an] Valentini, Stuhlrichter meiner Vaterstadt, verfügte sich bey scheinbar guter Gesundheit zu dem damaligen Burgermeister Hochlöblicher Georg Polder, an einem Nachmittage, mit der sonderbarsten aufgetragnen Kommißion, damit Lezterer dem Erstgenanten an folgendem Tag Leichenvater zu seyn, die Mühewaltung auf sich nehmen möchte! Und Hochlöblicher Valentini war von einem

[587] Jeanne-Marie Leprince de Beaumont.

tödlichen Schlagfluß so schnell befallen, daß er schon den kommenden Morgen eine Leiche ward. – Es folgt der Titel:
[Seite 22→]
Alpdrücken, Alpskinder, Wechselbälge.

Es kan seyn, daß der Galimathias unsrer abergläubischen Alten jenes beschwerliche, von unverdaulichen, oder auch unmäßiggenoßnen Speisen herrührende Drücken gegen dem Zwergfell, und das zumal, wenn schwächliche Personen auf dem Rücken liegend schlafen, den großen Gedanken erfunden habe: als ob die gesammten Alpischen Gebirge auf denen, vom sogenanten Alp Gedrückten schwer liege: so scheint mir doch die plattdeutsche Benennung Alv – ihren Ursprung natürlicher von dem lat: [lateinischen] *alvus* herzuleiten. So wenig man aber auch, unter nur etwas Vernünftigdenkenden mit dem Ausdruck: Alpdrücken aufkommen würde, und so lächerlich sich bey gegenwärtigen hellere Zeiten, durch derley geführte Klagen auch die verachtetesten innländischen Weiber machen würden, wenn sie sich übers Alpdrücken im Ernste beschwereten; eben so wichtig ist doch den gemeinen Weibern vom Lande, und vieleicht auch einem Theil abergläubischer Stadtbewohnerinnen an ihrem Glaubensbekentniße und deßen Vertheidigung

Ueber Alpskinder und Wechselbälge-Existenz

Gelegen. Die Genealogie dieser elenden Dingercher anbelangend, zerbricht sich der Aberglaube unsrer Alppatrone gar nicht lange den Kopf. Ausgemacht soll es seyn, sie stelleten dickköpfigte, ausgewachsene, dumme Zwerge vor, und was aufs Entsezlichste hinausläuft; sie sollen kleine, aus einem vertrauten, zwischen dem Teufel und den Hexen gepflogene Umgang erzeugte Bastarte seyn, die Leztere zur Zeit ihrer jährlichen Wahlfahrten nach dem Blocksberge, oder auch mittlerweile, vom Erstern aufklaubeten, und welche Bastarte oder Wechselbälge der Böse, dieser große Feind der Kinderbetterinnen gegen ihre rechtmäßigen neugebohrene Kinder geflißentlichst zu unterschieben, und zu vertauschen trachte. Insonderheit hält die Sage dafür, daß die Gefahr dieser Kinderkaperey niemals größer, als in der Zwischenzeit von der Entbindung der Mutter, und der noch nicht empfangnen Taufe des neugebohrnen Säuglings sey.
Es ist keinem Zweifel unterworfen; auch dieses entehrende Vorurtheil finde in ieder, der hierländischen Bewohnerinnen bekannten Nation, seinen Beifall. Vornehmlich laßen sichs
1. die alten Matronen, und die fungirenden Hebammen alles Ernstes angelegen seyn, um die Kindbetterinnen bey Tag und Nacht, und vorzüglich während ihrer Schlafstunden, mit einer gehörigen Leibwache zu versehen, damit ihnen kein Poßen gespielt; und anstatt des schönen jungen Pupchens ein abscheulicher Wechselbalg in die Wiege, oder gar in die Armen untergeschoben werde. Hiezu kommt

2. Eine, noch immer bestehende üble Gewohnheit „ein ungestaltenes, dummköpfigtes Kind, deßen sich etwa stolze Eltern schämen, oder ein verwahrlosetes mit Kopfwaßersucht, p. p. mit der englischen Krankheit behaftetes Kind, das warlich kein Wechselbalg ist, mit dem verächtlichen Namen: Alpkind! zu belegen. Und was hoft die abergläubische Welt [Seite 24→]

Von Amuleten und Angehängen?

Amulete als blos physische Mittel gegen gewiße Leibesgebrechen, so wie Angehänge eines mit Kampfer und Badrian angefüllten Säckchens, auf dem Leibe getragen, können nicht auf Rechnung des Aberglaubens angeschrieben werden. Aber Angehänge, welche die betrogne fromme Einfalt etwa zur Abtreibung hartnäckigter Fieber; zur Beschüzzung wider Hexerey, oder wol gar zum Unsichtbarwerden und was des abgeschmackten Zeuges mehr seyn mag, sich von unbekannten Landstreichern, Juden und sonstigen Quacksalbern zum Ankauf aufschwazzen ließ, und wo es besonders auf Dörfern immer die besten Meßen abwirft; Angehänge von dieserley leztern Gattung kommen hier in Anbetracht.
Und kan auch etwas thörigteres als die mancherley Verfertigungen magischer Amulete wider dieß – und das, ausgesonnen werden? Gleichwol hat die Kunst zweyerley Arten dieser Geheimniße; die heidnische und jüdische eingeführt, und man läßt sie unter dem gelehrten Namen der Talismane gelten.
Die heidnischen Amulete machen es einwenig zu grob. Sie legen uns nur mittelst ihres mehrmaligversezten: *Sator arepo, tenet operas rotas* – durchs Anagramm soviele abscheuliche Kollektgesänge an Satan vor Augen, daß sie auch dem Leser vom stärksten Phlegma ungenießbar werden. Und die jüdischen Amulete betrefend, so klingt ihr Ton, unläugbar weit religiöser. Denn nachdem allhier auf die drey kabbalistische Anfangsbuchstaben in der Dreyeinheit Ab, Ben Ruach Vater, Sohn u[nd] h[eiliger] Geist angespielet wird, und weiß der Himmel! durch welchen mytischen Kopf das bekante ABRaCatABRa ausgehecket ward; so giebt es der Amulete, ieztgedachten talismannischen Inhalts, zumal um Fieber abzutreiben, unter dem leichtgläubigen Volke mehr, als von unsern Zeiten gewärtigt werden solte. Auch dießfalls stehe ich mit meiner eignen Erfahrung ein, ein in Herzform von seidnem Zeuch verfertigtes Angehänge gesehen zu haben, deßen eingenäheter, und von mir heraus genommener Zettel gerade diese Worte enthielte:
„ABRa CAtABRa.
Das Wort geschrieben aufs Papier
ist gut fürs Fieber".
Wenigstens unschädlich – ausgenommen, daß bey dem thörigt hingeworfenen Gulden, die Patientinn ihr Tertian–Fieber ein halbes Jahr fortbehielt.
Nicht doch! dürfte Jemand sagen: Eine Schwalbe mache keinen Sommer; und Ein mißrathnes AbraCatabra, keine Krida in dem solange in Ansehen gestandnen

Amuleten-Komtoir. Welches auch ganz billig zu seyn scheint. Und dieses zumal, wenn der Adept Rudolph Goklenius für den Riß der verzweifelt bösen Sache aller jener stehet, die bey der heutigen vernünftigen Welt, mit allen ihren Amuleten und Talismannen den Kürzern ziehen. Rudolph Goklenius verschreibt nämlich zu einem Amulet über alle Amulete nachstehndes Rezept:
1. Eine vom Wurm durchbohrte Haselnuß, aus deren Hölung Kern, Unrath, und alles Vebrige vermittelst einer silbernen Nadel aufs sorgfältigste herausgeschaffen worden sey. Dann
2. Einen Spiegel von einer Pfauenfeder, ie schöner, und glänzender, desto beßer; welcher in die Haselnuß zur Ofnung hineingeschoben werden muß. Dann ferner
3. Sovieles Queksilber als die hohle Haselnußschahle zu faßen vermag. Und endlich
4. Jungfernwachs, die Ofnung zu verkleiben; und ein rothes neidliches Zeuch, um daraus ein Amulet zu verfertigen, als welches in seiner Art, in aller Beziehung das Einzige sey.[588]
Und wenn es dasjenige in der That ist, wozu sich Goklenius anheischig macht; so ist uns sein Beystand auch in Ansehung des unmittelbar folgenden Titels sehr intereßant. [Seite 27→]

Beschreien oder Beruffen der Menschen oder des Viehes.

Beschreyen, Beruffen, soll sich auf ein verderbliches Verwundern böser Menschen über dem Anblick irgend eines Schönen oder Vollkommnen gründen, wodurch das bewunderte Objekt, Mensch, Vieh, oder auch leblose Vegetabilien, als Blumen, Pflanzen, Orangerinen, ins Abnehmen gerathen und elend werden. Der Pöbel leitet nach seiner Art die Wirklichkeit des Beschreiens aus Erfahrung her, wowider kein Zweifel, noch Widerlegung seines Vorurtheils Plaz finden könne. Es giebt, behauptet derselbe, bey einigen Menschen gewiße giftige Ausflüße aus ihren Augen, die auch wider Intention des Beschreiers, auf Basiliskenart zuweilen tödtlich werden kan. Und nach seiner Theorie giebt es nicht nur
א) Verschiedene Kennzeichen der geschenen Beschreyung; sondern man trägt sich auch
ב) Mit herrlichen Verwahrungsmitteln wider das Beruffen; wie nicht weniger
ג) Mit probatseynsollenden Arzneien, wenn das Uebel bereits vorhanden ist.
א) Zu den Kennzeichen des Beschreiens rechnet man:
1. Ein plötzlich entstandnes Kopfwehe, wenn sich z. B. Braut und Bräutigam an ihrem Ehrentag mit schönen Kleidern sehr niedlich heraus geputzet; oder kleine Kinder zum Verwundern schön angelegt waren.
2. Schwergewordne Augenlieder, und eine unerklärbare Niedergeschlagenheit des Gemüthes, wie auch
3. Unwiderstehliche Schläfrigkeit, mit plözlichem Auffahren aus dem Bette.

[588] Johannes Binsfeld – Rudolphus Goclenius: *Dissertatio Theologica de Superstitione.* Treviris,1615.

ב) Verwahrungsmittel sollen
1. Allerhand rare, und wenns das Vermögen leidet, kostbare Angehänge zumal bey Kindern seyn.
2. So reibet man auch Kinder und Erwachsenen öfters mit nüchternem Speichel. [Seite 29→]
3. Ist die Rede von schönem Vieh, als Fohlen, Kälbern oder Schooßhündchen, so wird ihnen ein rothes Halsband anbefestigt, oder auch nur ein rother Lappen ans linke Ohr geheftet; oder endlich bey dem Lobe des Thieres mit den bekanten Worten: Pick dich! ausgespieen.
ג) Die Kur bey bereits geschehener Beschreiung, wird mit Waßer, worinnen dreymal etliche glühende Kohlen abgeloschen, und iedesmal ein Kreuz darüber gezeichnet worden, verrichtet; also zwar, daß Stirne, Schläfe und Augenlieder des Kranken benezzet werden.
Als einen Pendent zu dieser Beruffens-Materie muß ich auch das beinahe durchgängige Vorurtheil der gemeinen Kindbetterinnen und Ammen berühren, welche ihre Befreundtinnen, Nachbarinnen, und wer sonst bey ihnen eintritt, recht zudringlich zum Sitzen nöthigen; oder auch, wie auf den Dörfern bräuchlich ist, von der sich beurlaubenden Person recht angelegentlich um einen Faden oder ein sonstiges Läppchen anhalten, und solches in des Kindes Wiege werfen. Beides aus Aberglaube: damit dem kleinen Säugling nicht der Schlaf fortgetragen werde.

Beschwörung und Herausforderung der Geister.

Solte zwar ebenfalls zu jenen, in unsern lichtvollern Zeiten ganz und gar verabschiedeten Thorheiten gehören, deren sich die Vernunft längst schämen mußte. Und doch affektirt man noch hier und dorten eine geheime despotische Oberherrschaft über gewiße, uns so bekante Wesen, wie die Geister sind: die aber, sobald wir nur unsern Exorzismus: Alle gute Geister! verrichteten, wie Espenlaub zitterten; und so oft wirs an sie verlageten, und das Geheimniß, Geister nach der Kunst zu behandeln inne hätten; wir sie iedesmal zu unsern beliebigen Diensten zwingen könten.
Man könte diese Beschwörung füglich in die zum Scherze, und diejenige im Ernste unternommene, eintheilen. Die erstere soll auf ein Poßenspiel hinauslaufen, wo neugierige Personen vom Geisterzitirer diesen oder jenen Verstorbenen zu sehen anverlangen, und durch List und Täuschung beides der Sinne und halbschauerlichen Einbildung, den zitirten Todten wirklich gesehen zu haben, irre geführet werden.
Die zweite ernsthaftere Beschwörung aber, hat mehrmals traurige Spuren hinterlaßen: Man erzehlt sich in allen Akten, in den Unschuldigen Nachrichten, historischen Bildersaalen, Kirchengeschichten, und akademischen Responsen, von der, im Jahr 1715 in der ersten Weihnachts- oder Christnacht ohnweit Jena, durch einen dortigen akademischen Purschen, namentlich Weeber, und 2 Baursleute, unternomene Geisterbeschwörung, welche besagte Gesellschaft, in einem nahe bey Jena gelegenen

Weingartenhause, wo sich mehrmalen ein weißes Gespenst hätte sehen laßen, veranstaltet, aber sehr unglücklich ausgeführt hätte.
Es sey nämlich nach verschiedenen, aus Doktor Faustens Höllenzwang und der *Clavicula Salomonis* hergebeteten Formularen, kein einziger obengedachter Beschwörer, von teuflischen Gewaltthätigkeiten verschont geblieben; sondern der Eine von der Bauren, hier mit hervorragender schwarzer Zunge, der andre dort mit braun und blauen Flecken gebrandmarkt, und unter dem Tische hingewälzt; der einzige Pursche Weeber aber, nachdem seine Mitgehülfen todt aufgehoben worden, wiewol in dem entsezlichsten Delirium, doch noch lebendig, aus dem Gartenhaus gerettet, und mit vieler Mühe der Aerzte beym Leben erhalten worden wäre. – Doch, vernünftige akademische Responsa mehrerer Fakultaten haben angemerkt, daß blos im Gartenhause, bey so strenger Winterkälte unterhaltene häufige Kohlendampf, Schlagfluß und Erstickung bey den Bauren, und Kopfverwirrung bey dem Studenten hervorzubringen, gnugsam hinreichender Grund war.
Daß man aber auch diesem Zweige von Aberglaube seine Fruchtbarkeit unter der Hand nicht ganz absprechen dürfe, beweisen die mancherley Schazgräbergeschichtcher, wegen der mit diesem Titel so genauer Verwandtschaft. Und ich war vor nur einigen Jahren ein Augenzeuge verschiedner hinterlaßner Anstalten, einer nach Außage des Gartenhüters vorgewalteten Geisterbeschwörung, die einige unbekant gebliebne Pursche, in der Johannisnacht in einem geräumigen nochstehenden Gartenhause am Goldberg eröfnet hatten. [Seite 32→]
Man konte auf dem bretternen Boden die frischgezeichnete 3 Kreise, zusamt denen, in ihre Zwischenräume mit schwarzen Kohlen angebrachte theils astrologische, theils sonstige Charaktere ganz wohl ausnehmen. Wahrscheinlichst aber zogen die Beschwörer unverrichteter Dinge ab. Und wären auch sie, wie jene Jenaische, bey Kohlendampf eine lange Winternacht geseßen, so hätten sie vieleicht ein ähnliches traurige Schicksal erleben müßen. Ich nähere mich gegenwärtig einer der fruchtbarsten Materien im Reiche des Aberglaubens:

Bezauberung, Hexerey.

Eins sowohl als das andre wird in unsern Tagen von Vernünftigdenkenden in keinem andern Verstande zugegeben, als in wieferne es Menschen giebt, welche durch Anwendung gewißer geheimer, wiewohl natürlicher Mittel, Andern schädlich zu werden wißen. Und daß sie dieses vermittelst ihrer *magiae naturalis occultae* vielfältig zu erwirken vermögend seyen, ist keinem Zweifel unterworfen.
Aber was der Pöbel von übernatürlicher Bezauberung glaubt? Beinahe darf der unbefangne Forscher nach Wahrheit hierüber seinen gerechten Zweifel sich nicht öffentlich abmerken laßen, um nicht von dem Bannstrahl der übrigen abergläubischen Volksmenge getroffen zu werden, indem sie dafürhalt: Wer Zauberey und Hexen läugne; sey selbsten Hexe und Zauberer —! Und es wird noch etwelche Zeit zu mehrerer

Aufklärung erforderlich seyn, um dem abergläubischen Volke, alle jene unzehlichen Hexenmärchen vergeßend zu machen, die man sich von Kindheit an, in den Rocken- und Spinnstuben und bey sonstiger Langeweile, von den Hexenfahrten, von dem Bloksbergreiten und dgl. [dergleichen] zu erzehlen pflegt.
Allerdings vermag nunmehro seit Thomasius Zeiten, iedes alte Mütterchen, von rothtriefigten Augen, gekrümmtem Rücken, und heischerer Stimme, ohne bange Furcht, um auf dem Scheiterhaufen eines jämmerlichen Märtyrertodes sterben zu müßen, ungeneckt, ungeschwemmt und ungebraten, unter uns Lebenssatt abwelken. Aber ihr verfänglich Außerliches verleitet doch noch hin und wieder junge Laffen zu dem skandalösen Schimpfworte: Die alte Trutte!
Trutte oder Drutte – Ein Name, welchen man sich in unserm Plattdeutsch wahrscheinlich aus den ehrenwerthen Namen jener berühmten, und in der damaligen verborgnen Philosophie bewanderten Druiden hergeleitet hat, und deßen sich unsre pöbelhafte Mitbürger besonders in jenen Fällen zu bedienen pflegen, wenn ihnen gewiße Unmöglichkeiten abgefordert werden, und sie dawider hitzig protestiren „daß sie ja keine Trutten seyen —
Es wird aber die ganze Trutten- oder Hexen-Theorie zusamt Praxis der Gegenmittel, in verschiedne Klaßen eingetheilt.
Es giebt nach des gemeinen Volkes Wahn, Behexungen:
I. Der Kühe; wenn diese
1. sehr wenige und wider ihre Gewohnheit schlechte Milch von sich geben.
2. Die gemolkne Milch gar keinen Raam aufwirft.
3. Die Kühe während dem Melken harnen, oder gar
4. Anstatt der Milch, Blut gemolken wird.
Desgleichen wird
II. Von Fuhrleuten, Kutschern und Roßkämmen mit vieler Wärme von Behexung ihrer Pferde, und denen dawider probatbefundnen Arkanen gesprochen.
So soll ein Pferd behexet seyn, wenn es:
1. Ohne vorhergehende Bewegung im Stelle, die Ohren hangen läßt.
2. Heftig schwitzet, nicht frißt; das Futter aus dem Maul fallen läßt, und
3. Zudem, daß es sich mehrmals niederlegt, ein elendes haarschlächtiges Ansehen hat; welches alles natürliche Folgen jener schweren Strapazen seyen, wann die armen Pferde von den abscheulichen Trutten oder Unholden geritten worden seyen. —
Doch, das gröste Aufsehen muß wohl die Behexung
III. Der Menschen machen, wenn sich Bundesverwandten des Bösen – aus Rachgier oder Mordsucht erfrechen, ihre Nebenbürger vermittelst der geheimsten Zauberkünste jammervoll zu machen.
Heilsames Institut der Landesfürstlichen Gesetzgebung, daß bereits in der Theresianischen peinlichen Gerichtsordnung beinahe alle Hexenprozeße als verdächtig in die Acht erkläret werden; indem es die Erfahrung lehret, daß die mancherley der Bezauberung angeschuldigte Fakta, entweder eine bloß natürliche Magie, deren Kraft und Gränzen

uns noch nicht hinlänglich bekant sind, zum Grunde haben; Oder sie rühren von der Geschwindigkeit und dem Muthwillen einiger Gauckler und Volksbetrieger her: oder sie sind ein lediglichеs Gerede phantastischer, dummer oder auch im Gehirne verworrener Zeugen.
Wenn denn aber zu unsern Zeiten alle Hexenprozeße Führenwollende, aus den Gerichtsstuben zurückgewiesen werden; dann schreien diese Bigotten über himmelschreyende Unterdrückung, und über den erstaunlichen Unglauben der verblendeten Welt, die nie so tief wie gegenwärtig im Argen lag. Es wißen sodann diese Zeloten ihren Nachkommen und Kindern beiderley Geschlechtes, die skandalösesten Hexengeschichtchen aus einer und der andern Familie der sogenanten Fliegenden, vorzuspiegeln, und ihnen bey angedrohtem fürchterlichen Elternsfluch alle Verschwägerung mit gewißen sogenanten Trüttlerischen Häusern zu verbieten.
Die wider Behexung anempfohlne Gegenmittel theilet der Aberglaube א In Präservativs und in Heilungs- oder Arzneymittel bey schon erlittner Bezauberung ein.
א) Verwahrungsmittel theilen sich abermals ein:
1. In diejenigen bey Behexung der Kühe, daß ihnen die Milch weder genommen noch verwahrloset werden könne. Hierzu soll vornehnehml[ich] diensam seyn, wenn man
a) Der Kuh ins linke Horn ein Loch bohret, solches mit Weihrauch und *asa foetida* anfüllet, und es dann mit einem Stöpsel von Hagedorn verwahret; oder wenn man
b) Ein altes Weib über die Kuh gewiße geheime Worte sprechen läßt, welches in der Pöbelsprache das: Dafürreden benahmet wird.
So giebt es auch Verwahrungsmittel:
2. Für die Pferde. Es haben nämlich viele Roßkämme, Kutscher, Pferdhändler und Fuhrleute, ihre geheimen Arkane, wider allerhand Schabernacke der Unholde.
Ein Bündel Knoblauch,
Ein Stuck Todtenbein, oder
Das Abwischen der Pferde mit einem alten Lappen, welcher ein Nachlaß eines armen aufgeknüpften Sünders war, wie auch
Ein schwarzer ungehörnter Ziegenbock, worauf die Trutten, mit Schonung der Pferde ihre Lustritte unverwehrt machen mögen. Nur
3. Für die Menschen hält es hart, um sich wider eine erzürnete und nachsüchtige Hexe in einen gehörigen Vertheidigungsstand zu setzen. Denn da
a) Setzen die Unholden dem Angefeindeten bey nächtlicher Weile mit dargebrachten verfänglichen Kollationen zu; und wehe dem unbesonnenen Lacker, der troz aller ihrer Zudringlichkeit, nur das mindeste anzurühren wagen würde!
Da verschieben sie
2. dem armen Opfer ihrer Bosheit den Mund, und glücklich! wenn die Geschicklichkeit eines Arztes die Muskeln seines Angesichtes wiedrum ins Gleichgewicht bringen kan!
3. Da füllen sie eines andern Arme oder Füße mit Pferdehaaren, Fischgräten, Fliegen Stecknadeln u. s. w. Oder

4. Bereiten zum Verderben deßen, den sie strouppirt wißen wollen, einen sogenanten Trutten Schuß zu.
So zeigt der Aberglaube bis diese Stunde einen hiesigten verlahmten Schäßburger Rothgerber, der als ein ehehin hübschgewachsener Pursche das Unglück gehabt hätte, in ein derley Hexengeschoß zu gerathen, welches seine Mutter, eine Erz-Trutte, einem ganz andern Menschen angeleget hätte, und davon sie ihren eignen Sohn, wegen Stärke des Schußes zu heilen nicht vermögend gewesen wäre.
Ja vor nur wenigen Wochen, wollte eine junge Walachinn ein lediges ungrische Weibsbild, allhier gerichtlich belangen, daß diese jener ihren Ehemann liebe, und um sie aus dem Wege zu räumen, habe die Ungerinn der Walachinn ihre Fußtapfen ausgehoben, und in den Rauch gehenket. Welchen vorgehabten Hexenprozeß aber, durch meine Dazwischenkunft, indem die Eine zu meinen Mayerinnen gehörte, durch einen gütlichen Vergleich vorgebogen ward. Wir berühren nunmehro
ב) Auch die vorzüglichsten, mir wißlichen Heilungsmittel bey schon geschehener Bezauberung: und zwar
1. Bey bezauberten Kühen und betrüttelter Milch, faßet der Aberglaube, die wenіggemolkene oder fehlerhafte Milch, zusammt dem frischen, von der Kuh gelaßnen Urin in einen neuen Topf. Und nachdem beides vermittelst eines umgekehrten Besenstieles wohl umgerühret worden, so schüttet man Topf und Besen hinter sich ins T+++fels Namen ins Feuer; wodurch der Kuh auf der Stelle geholfen seye; die Hexe aber in die jämmerlichsten Umstände versezt werden soll. Desgleichen sollen
2. Die Kutscher und Pferdhändler bey ihrem bezauberten Gestütte den Hexen dadurch zu Leibe zu gehen wißen, daß sie ebenfalls den Urin des behexten Pferdes in einen Mehlsack faßen, und sodann den Sack mit einem in die linke Hand genommenen Dornenstrauch, aus allen Kräften abprügeln. Wodurch nicht nur dem Pferde seine Genesung verschafft; sondern auch der Hexe die unleidlichsten Schmerzen verursacht würden.
3. Um aber die Behexung an einem Menschen zu heben, räth der Aberglaube als das sicherste Arzneymittel an, daß man wegen einer Unholdinn fleißige Umfrage halte, welche an Ansehen, Rangordnung und Wirksamkeit, die Thäterinn übertreffe, und durch ihre mächtigen Gegenwirkungen die subordinirte Hexe zu schanden mache, oder sie wenigstens zur Aufhebung ihrer Bezauberung nöthige. Etwa so, wie die Teufel durch einen ihrer Obersten ausgetrieben werden könten. – Mehreres durfte unter den Titeln: Liebestränke! Teufelsbündniße! nachgeholet werden. Nur noch der, zum Hausrath aller, beim Ausfliegen der Hexen so unentbehrlichen Druttensalbe, muß ich gedenken, daß sie ein Chrisma ist, welches sie vom Bloksberge von dem grösten Erzvater aller Hexen in Eimpfang nehmen, und daß [Seite 39→] sich ieder frommer Christ, für dem Vorsitz derley Unktion zu empfangen, sorgsamst verwahren möge. Sintemal einstens ein Kutscher, deßen gnädige Frau eine Hexe war, und zum Unglück die Salbe auf den Kuchelheerd aus Versehen stehend gelaßen hatte, sich dadurch, weil er seine Stiefel mit dem verwünschten Chrysma zu schmieren begann; eben so unwiederstehlich

zum Schorstein hinaus, bis zu seiner gnädigen, große Augen machenden, Herrschaft fortgerißen ward, als kaum der bekante Königsrichter von Reps, auf einem Mantel aus der türkischen Gefangenschaft in dem Repser Felsenschloß anlangte, und daselbst zum ewigen Andenken seine türkischen *compedes* aufhing.

Cristallgucken, Chiromantie, Nativitätstellen.

Neue Beweise des unter dem Volke heimlich fortbegünstigten Aberglaubens! Nicht nur Zigeunerinnen haben ihre unter besondern Konstellationen gegoßne Kugeln und Spiegel, aus deren Anschauen sie leichtgläubigen Fragenden um baares Geld die gewünschtesten Liebkosungen machen, und z. B. verliebten jungen Fräuleins, die schönsten Eroberungen, oder den süßen Herrchen die glücklichsten Feßeln zu tragen, aus ihrem mystischen Glase prophezeien; sondern
Auch andre, theils superstiziöse, theils nur muthwillige Gesellschafter, suchen gelegenheitlich von der Leichtgläubigkeit derer, einigen Nutzen zu ziehen, von denen man sagen darf: *Mundus vult decipi, ergo decipfiatur.*[589] [Seite 40→] Ey! sagt dann unter derley Umständen z. B. der Chiromantist, der sich unter der Hand, um die meisten Angelegenheiten des Anfragenden, zu erkündigen wußte „ey! welche frische undurchschnittene vielästige Lebenslinie! Und wie wohlbestellt sieht es um die Mensallinie aus! Auch was Ehrenstellen, Titel und Würden anbelangt, da sind die Aspekte unvergleichlich. Aber der *mons Veneris* da, mit den schiefen Durchkreuzungen und den ominösen Labyrinthen! — Um des Himmelswillen machen Sie Sich durchs Heyrathen ja nicht unglücklich!
Dürfte so ein chiromantisches Geschwätz, zumal bey bereits angefangenen Heyratsunterhandlungen, auf ein zumal unbefestigtes und von allem Aberglauben nicht ganz reines Herz nicht die nachtheiligsten Eindrücke machen können?
Vieleicht tritt die Schöne, welche ihre Wahl bereits vernünftig getroffen hatte, vom Chiromanten mißtrauisch gemacht, einmal für allemal zurücke. Vieleicht versinkt der Verschwender, in dem thörigten Vertrauen auf seine vortrefliche Mensallinie, einstens in die klemmste Nahrungsbedürfniße. Oder macht sich der paßionirte Spieler, auf sein gehoftes gute Glück fußend, auf immerdar elend!
Vom Nativitätstellen zu handeln, dürfte der Artikel Wahrsagerkunst! mehreren Stof darbieten.

Drache, fliegender,

Auf diese feurige Lufterscheinung, welche ebenso, wie andre schießende Sterne, von brennbaren sulphurischen Dünsten in der [Seite 41→] obern Luftgegend erzeuget wird, und mehrmals in ihrem Entstehen, einer sich fortwälzenden feurigen Kugel ähnlichet;

[589] A világ azt akarja, hogy becsapják, ezért csapjuk be.

endlich aber wenn sie zerplatzet, in Gestalt einer sehr langen Kolumne in unsre untere Luftregion herabfähret, bis sie den Zuschauern irgend hinter einem Berge; oder im Wege stehenden Gebäude unsichtbar wird: auch diese ganz natürliche Lufterscheinung, wird von einem nicht geringen Theil des Pöbelvolkes, das es annoch mit der Existenz der Hexen hält, als eine geheime Visite des: Gott sey bey uns – angesehen, welche er seinen Bundesgenoßen, Hexen und Hexenmeistern abstatte, und sie aus allem möglichen Vorrath andrer Leute; von der Tenne u[nd] den Kornbehältern, von Wein und Milch, von Käse und Butter, und was sich Mehreres denken laße, in reichlicher Menge versorge. Besonders steht dieser Aberglaube in Rücksicht des fliegenden Drachens, unter der walachischen und neubauerischen Nation bis heut zu tage in dem grösten Ansehen, welche aus obengedachter Lufterscheinung, die in ihrer Sprache den Namen *Hizmeon* führet, nicht nur einen ungezweifelten Besuch des Teufels machen; sondern auch an den Fingern herzuzehlen wißen, was für alte Hexen dieserley vertraute Visiten mehrmals angenommen hätten.

Feuer versprechen.

Wird als ein, besonders den Schorsteinfegern eigens zunftmäßges Arkan ausgeposaunet, welchem zufolge dem leichtgläubigen Volke vorgespiegelt wird, sie besäßen eine exklusive Kraft, übers Feuer zu despotisiren. Und zwar theils alle jener ihre Kamine, welche brav zahleten, nebst der ganzen [Seite 41→] Haushaltung wider allen Feuerschaden sicher zu stellen; theils auch denenjenigen Insaßen, welche sich nicht von ihnen bedienen ließen, zur Rache ein mehrmaliges Zünden in ihren Schorstein hineinzuhexen.
Vornehmlich hat man bey entstandenen Feursbrünsten diese Plutonssöhne mehrmals ums Feuer herum hüpfen gesehen, worunter sie einige unverständliche Worte unter den Zähnen hermurmelten, oder auch geheimgehaltene Talismane ins Feur warfen; oder endlich ein paar gebackne Laibe Brod in jene Gegenden hinlegten, wo sie die Verbreitung des Feurs verhindert wißen wolten.
Doch soll keine so wirksame methodische Feurversprechung existiren, als wenn man mit der linken Hand, dieses ist die bekante Sprache der Superstition; einer schwarzen Henne den Kopf abgeschneidet; dann diese Theile, nebst einem am Gründonnerstag gelegten Ey in einen Hemderlappen, worinnen etwas vom *menstruo virginali* vorhanden ist, zusammenwickelt; und endlich diese Kostbarkeiten entweder unter eine Thürschwelle, wider alle Feursgefahr zum Präservativ vergräbet; oder, dafern der Nachbar bereits brennet, den geheimnißvollen Plunder gar ins Feur zu wersen beschließt.

Geistererscheinung.

War nebst den Hexenanekdoten seit vielen Jahrhunderten eine unerschöpfliche Quelle wunderbarer schauerlicher Erzehlungen, wodurch Alte bis an ihr seeliges Ende im Aberglauben bestärket, und Junge frühzeitig zu furchtsamen [Seite 42→] Hasen, die bey

nächtlicher Weile um alles in der Welt keinen Kirchhof übergangen hätten, verzogen wurden. Seitdem sich aber Aufklärung auch übers Gebiet der Geister zu verbreiten beginnt; so scheuen sich diese bisherigen, von der Menschheit so sehr gefürchtete Wesen, des vielen Unfugs noch mehr zu machen, und sogar stehen sie an, mit ihren alten guten Freunden, wie weiland, auf einem so vertrauten Fuß zu leben.
Man kan zwar sagen, daß der Geister, und Kobolderzehlungen von der einzigen Kleinschenker Parochie eine so große Menge war, daß sie einem neuen Fortsetzer des bekanten Reichs der Geister, zu einem paar Oktavbände der unterhaltbarster Ebendtheure dargeboten hätte. Und es brauchte zur Abfertigung eines ungläubigen Geisterbezweiflers weiter kein Wort zu verlieren, als ihn nur mit Wenigem nach Kleinschenk hinzuweisen.
Was aber auch immer für ein Unfall den dasigten Landberufnen Poltergeist angewandelt haben mag; so ist, Schade für das erbauliche Glaubenssystem! von Gespenstern, und ihrem Rumoren und Spucken! zum Leidwesen aller Geisterpatrone, ihre Theorie bey allen Vernünftigdenkenden in einen sehr schlechten Kredit herabgesunken. Sie halten gegenwärtig nirgend kein prüfendes Schieboleth: Alle Gute Geister! aus, sondern sie ziehen sich weislich aus der Schlinge, oder haben sogar das Unglück, wie uns das galante Sachsen verbürget, aus dem Fenster einer Kayserburg den Hals zu brechen.
Zur Probe, wie gewöhnlich auch die verruffensten Geisterlegenden, Betrug und Spizbüberey zur Basis zu haben pflegen, liefere ich hier einen kurzen Auszug einer zwar weitläuftigen, aber paßenden Historiette:

Gespenstergeschichte:

Als der Graf von B++ auf seiner Reise von Paris nach Stockholm durch Westphälen fuhr, so brach ihm ein Rad am Wagen, und weil auf dem Dorfe kein Rademacher vorhanden war; so mußte sichs der Graf gefallen laßen auszusteigen und zu bleiben wo er war.
Der Prediger des Ortes, ein alter gastfreyer Deutscher, nahm ihn willig auf, und freute sich über diesen vornehmen Gast. Alle vorläufige Komplimente beseitiget, laße ich Beide, folgenden Dialog führen:
Hochlöblicher Herr Graf: Wer wohnt dort auf dem alten Schloße, das ich aus diesem Fenster sehe, und mit Verwunderung betrachte?
Prediger: Die Ohim und Zihim! Ihro Exzellenz.
Hochlöblicher Graf: Ohim und Zihim? Kammerdiener! ich verstehe ihn nicht. Fragt doch, was das für Thiere sind?
(Der Kammerdiener ein gebohrener Sachse und Dolmetscher des Grafen, bat sich also eine nähere Erklärung aus).
Prediger: Es sind unsaubere Geister oder Gespenster, womit Gott die Menschen, wenn sie nicht fromm seyn wollen, geißelt. Ehedem wohneten zu den Zeiten des Faustrechtes, Edelleute auf dem Schloße, welche ihre Nachbaren ausplünderten, und alle ein unseeliges

Ende nahmen. Nun setzen sie dieses unglückliche Handwerk auch nach ihren Tode fort. Wer sein Leben lieb hat, der bleibe davon.
Graf: Lächelnd, Ob ich gleich müde bin, so will ich doch hin, und einen solchen Ohim sehen. Inzwischen flicken mir die Bauren das Rad, und ich fahre hernach desto freudiger davon.
Prediger: Was wollen Ihro Excellenz machen? Auf den Berg steigen und muthwillig in Ihr Verderben rennen? Sie sind unter mein Dach gegangen. Würde ich nicht in Inquisition gerathen, wenn Sie umkämen, und würde man nicht Ihr Blut von meiner Hand fodern? Ich wasche meine Hände in Unschuld.
Graf: Woher wißen Sie denn, daß ich umkomme?
Prediger: Ja, das geschiehet gewiß. Nach mir und nach vielen Leuten haben diese Geister mit Steinen geworfen; etwelche weggekapert und umgebracht. p. p. Sehr oft fährt der Satan in Gestalt eines feurigen Drachens oben zum Thurme heraus.
Graf: Mein Hochlöblicher Herr! Sie schwärmen. Ich dächte, die Geister bekümmerten sich nicht um Sie, und andere.
Prediger: Eben ich bin ihr ärgster Feind, denn ich predige wider sie. – Und wir liegen einander beständig in den Haaren.
Graf: Das mag seyn. Aber ich bin ein Gesandter. Ich predige gar nicht, und ohne das Völkerrecht zu beleidigen, darf sich kein Kobold an mich wagen.
Prediger: Da irren Sich Ihro Excellenz, die Gespenster fragen weder nach Zucht noch Ehrbarkeit. p. p.
Graf: Wir wollen bald sehen. Kammerdiener! nehmet ein paar geladene Pistolen mit! ihr sollt mich auf den Berg begleiten. Es wird Nacht, und um diese Zeit kriechen die Geister aus. Hochlöblicher Herr Prediger! Sie erlauben mir Ihren Knecht, daß er die Laterne vorausträgt.
Hier gab es nun Schwierigkeiten. Hanns der Knecht wolte durchaus nicht mit. Warum sagte er, soll ich mich von einem Franzosen dem Teufel in den Rachen schieben laßen? Nein ich laße den Hochlöblichen Grafen schön grüßen, und heute wird nichts draus. Hanns ist kein Narr p. p.
Prediger: Sey doch kein grobel Bengel. Du solst ja nur die Laterne tragen, und dem Hochlöblichen Gesandten den Weg zeigen. Wag es Hännschen! auf mein Wort; ein großer Thaler, oder neuer Rock ist dabey zu verdienen.
Hanns: Aber ich habe noch keinen Bißen gegeßen, und soll so nüchtern in die Hölle fahren. Zudem muß ich ja auch von meiner alten Mutter, meinen Pferden und allen guten Freunden Abschied nehmen; muß den Abendsegen beten, und zulezt noch mein Testament machen.
Kammerdiener: Mache fort Schurke! du solst ja nicht gehenkt werden!
Hanns: Wenn ich ja in den Tod gehen soll, so muß ich vorher meine Henkersmahlzeit verzehren, denn mich hungert wie ein Wolf. Und dann heißts: Gute Nacht Herr Magister! tausend Dank für alle Ehr und Schuldigkeit! In diesem Leben sehen wir uns doch nicht wider!

Graf: Nun! wie siehts aus? Ist der Kerl fertig, um fortzukommen?
Prediger: Gleich; Ihro Excellenz. Ach! was dürfte aus mir werden, wenn ich Sie nicht bald glücklich bey mir wiedersehe!
Graf: Faßen Sie Muth. – Und haben Sie an die Herrn Gespenster etwas zu bestellen, so sagen Sie es bey Zeiten. Uebrigens verlaße ich mich auf Ihre Verschwiegenheit, denn weder mein Sekretär noch mein übriges Gefolg soll erfahren, wo ich hingegangen bin.
Nun gings also for. Hanns stolperte mit der Laterne in der Hand voran, und stieß manchen unnützen Seufzer aus. Treib doch, sagte der Kammerdiener, die Füße an, du fauler Schlingel!
Hanns: Hochlöblicher Herr, Er hat gut schwatzen. Ich bin ein Sonntagskind, und sehe schon den Satan dort oben zum Thurme herausgucken. Ah, ah! die großen Hörner! wenn ich nur 1000 Meilen von hier; oder gar nie gebohren wäre!
Kammerdiener: An einem so armen Sünder, wie du bist, ist gar nichts gelegen. Du mußt dir vielmehr eine Ehre daraus machen, wenn du in unsrer Gesellschaft den Hals brichst. Marschire fort, oder p. p.
Je näher sie dem bezauberten Schloße kamen, desto mehrere Schwierigkeiten machte Hanns. Endlich stürzte er mit der Laterne gar in einen Graben, und schrie, als ob er an einem Spieße steckte. Weil der Graf das Schloß nunmehr so nahe vor sich sah, so bekümmerte er sich wenig um Hannsen. Ließ ihn liegen, und begab sich rechts in einen finstern Saal, in welchem eine Legion Fledermäuse ihre Residenz aufgeschlagen hatte. Auf dem Dache machten Eulen eine Nachtmusik, wozu der Graf pfiff und der Kammerdiener sang. Sobald die Glocke im Dorfe 11. schlug, sagte:
der Graf: Aufgepaßt! ihr Herrn Gespenster! Läßt sich keins von euch sehen? Wißet ihr nicht, daß Fremde da sind, die euch ungesäumt sprechen wollen? —
Indem der Graf die Poltergeister so herausforderte, entstand über ihm ein Lärm fast wie ein Donnerwetter. Und dieß verursachte, daß er einige Minuten schwieg, und vielleicht auch im Gesichte etwas bleich ward. Bald aber erholete er sich, trat an die Thüre, und fluchte daß die Mauren bebten. Ihro Excellenz versezte
der Kammerdiener: durch Fluchen deucht mich gelesen zu haben, würden die Gespenster nur verscheuchet, aber wir müßten —
Graf: Haltet das Maul! hört! eben kommt etwas die Treppe herunter geraßelt, als mit Ketten beladen. Verdamt sey Hanns, daß er mit der Laterne nicht bey uns geblieben ist.
Kammerdiener: Das Gespenst hat eine Laterne bey sich. Sehen Sie, es wird helle. Obs nicht gar Beelzebub ist — Er hat einen Wildschur an. Hörner auf dem Kopfe. Und die Klauen, und die Pferdefüße — die läßt er recht sehen.
Näher kam das scheußliche Ungeheuer; beleuchtete den Grafen, und seinen Bedienten, und kehrte wieder um, sobald der Graf den Hahn aufzog.
Verlaßen wir auf einige Augenblicke den muthigen Franzosen und sehen was indeßen der Prediger macht. Angstvoll rang er seine Hände, rückte seine Perükke schief und rufte seiner Frau, ohne zu wißen, was er ihr zu sagen hätte. Während dem pochet Hanns, mit kläglicher Stimme, nachdem er sich mühsam aus dem Sumpfe herausgeholfen,

und im Schrecken den Berg herunter, mehrere Burzelbäume gemacht hatte, an des Predigers Wohung an. Hanns fragte der
Prediger hastig: Hanns! wo ist der Gesandte geblieben?
Hanns: Das weiß ich nicht Hochlöblicher Magister! danken Sie Gott, daß nur ich wieder da bin. Mich warf der T—l in ein Loch; zerbrach mir meine schöne Laterne, nahm mir den Hut, wie auch einen von meinen Schuhen, und beutelte mich derb ab. Nach Hannsens geendigten Märchen sagte der
Prediger: Rücket mir den Lesestuhl her; ich will sehen, ob ich einwenig in eine Ohnmacht fallen kann!
Hanns: Ey warum nicht gar! Nein; das verlohnte sich nicht der Mühe! Wer hieß dich, Mußge Franzmann hingehen? Ein andersmal bleib fein auf deinem Quartiere. Und iezt kommst du den Gespenstern gerade zu ungelegensten Zeit. Denn sie haben eben Junge, und beißen erschrecklich um sich herum.
Prediger: Höre einmal auf mit Reden, damit ich meine Löffelvoll Bezoarpulver nehme, und eine Betrachtung anstelle.
Indem aber der Pastor zu Thür hinausgehen wolte, so brausete ihm der Graf und der Kammerdiener wie ein Sturmwind entgegen, und es fehlete nicht viel, so wäre der Prediger in Ohnmacht gefallen. Gott sey dank, sagte er, daß ich Sie wieder sehe! Der Graf sah aus der aufrichtigen und frommen Mine des Geistlichen alles, was in seinem Herzen vorging; bat sich seine hörnerne Dose aus, und gab ihm seine goldne dafür, welche der dankbare Prediger auch mit Reverenzen ohne Zahl annahm. Sie sind doch, fragte der
Prediger: Sie sind doch nicht beschädigt?
Graf: Nein; und Gespenster habe ich gar nicht gesehen. Entweder sie schliefen oder waren nicht zu Hause. Ist Ihr Knecht wieder da?
Prediger: Ja Ihro Excellenz! Eben der hat mich mit seiner Nachricht so erschreckt, daß ich dachte, ich müßte in die Erde sinken.
Graf: Es ist ein drolligter Bube! Und zum Laternenträger schickt er sich sehr wohl, zumal wenn man Geister sehen will. Wäre ich nicht wieder gekommen Herr Pastor! so hätten Sie als Ambaßadeur nach Stockholm gehen müßen.
Was zulezt beim Abschied vorfiel, gehöret nicht zur Geschichte. Wir wollen daher des Grafen Abendtheuer auf den Schloße fortsetzen:
Das Gespenst kehrte, wie schon gesagt worden, als der Graf Feuer auf daßelbe geben wolte, auf der Stelle um, und ging fort. Der Graf winkte dem Kammerdiener, daß er da bleiben und sich ruhig halten solte. Er selbst aber ging in einiger Enfernung mit leisen Schritten hinter dem Gespenste her, welches ihn über einen Gang führte, und plözlich verschwand. Du mußt doch sehen, dachte der Graf bey sich selbst, wo das Ungeheuer hingekommen ist! Indem er aber im Finstern so forttapte, so fiel er in ein Loch, und die Pistole, die er aufgespannt festhielt, ging los. Er fluchte wacker; und dieß war in dem schrecklichen Loche noch sein einziger Trost. Endlich ward es helle um

ihn, und vier starke Kerl führten ihn in ein großes Gewölbe, in welchem 16 bis 18 Personen antraf, devon einige ein gutes und vornehmes Ansehen hatten.
Da man schon wußte, daß er ein Franzose war; so redete ihn das Haupt dieser Gesellschaft in seiner Sprache an: Wer sind Sie? Ich bin der Graf von B ++.
Was haben Sie hier zu thun? Ich gehe als königlicher französischer Ambaßadeur nach Stockholm. — Führet der Weg von Paris nach Stockholm, Sie durch diesen Berg? Meine Herrn, es verlohnt sich nicht der Mühe, daß ich Ihnen antworte. — Wir wollen aber wißen, was Sie hier machen? Wenn Sie es doch wißen wollen; ich wolte die Gespenster sehen, die hier sind, oder sich nach dem Vorgeben des Predigers, bey welchem ich eingekehret bin, allhier aufhalten sollen. Aber hier finde ich kein Gespenst, denn Sie haben Fleisch und Bein, wie ich sehe. — Herr Graf, hieß es nunmehro, diese unzeitige Neugierde kostet Ihnen das Leben. Beten Sie Ihr Ave Maria! oder was Sie sonst wollen, und knieen nieder.
Der Graf wurde aufgebracht, und legte die Hand an den Degen. Doch nein! denn den Degen hatte er vergeßen. Wie? fuhr er hitzig heraus, bin ich hier unter die Mörder gefallen? Meine Herren, Sie sehen aus wie ehrliche Leute; warum wollen Sie es denn auch nicht seyn? Es ist wahr, ich bin in Ihrer Gewalt; ich rathe Ihnen aber an, mich nicht anzurühren. Mein Gefolge, das über 40 Mann stark ist, weiß daß ich auf dem Schloße bin; und mein Kammerdiener, der den Schuß gehöret hat, wird bereits fort seyn, um sie abzuholen. Diese braven Leute, welche keine Gespenster glauben, werden den ganzen Berg zusammt dem Schloße demoliren, und Sie gewiß ausfindig machen.
Der Graf mußte seinen Abtritt nehmen, und man hielt einen Rath über ihn. — Tummelt euch, schrie er vor der Thür, als ihm die Zeit zulange ward, oder das —
Wie er wider hineinkam, so that ihm der General der Gespenster folgenden Antrag: Herr Graf! wir vergeben Ihnen den lustigen Einfall, auf die Gespensterjagd auszugehen, und uns hier in unsrer Einsamkeit zu stöhren. Wollen Sie uns Ihre Verschwiegenheit zuschwören, so sollen Sie frey seyn. Wo nicht — ich glaube Sie verrathen mich.
Mein Herr! antwortete der Graf; ich bin kein Schwätzer. Von mir soll kein Mensch erfahren, daß ihr hier seyd. Auch den Geistlichen, der euch alle Sonntag wie die Hexenmeister in den Bann thut, will ich bey seinen Vorurtheilen laßen. Mögt ihr doch hier machen, was ihr wollet. — Gut, so schwören Sie denn! Hier ward ihm der Eid vorgelegt, und man brackte ihn hierauf durch eine geheime Treppe hinauf zu dem Kammerdiener. Drey Jahre darauf, erhielt der Graf folgenden Brief:
Mein Herr!
Sie haben Ihr Wort gehalten, und uns nicht verrathen, Wir sind Ihnen dieserwegen verbunden. Hier ist ein zugerittnes Pferd zu Ihren Diensten. Und aus beikommenden Goldstücken werden Sie unser Geschäfte auf dem alten Schloße errathen. Wir haben diesen Ort verlaßen, und Sie können nunmehro alles erzehlen, was ihnen beliebet. Leben Sie wohl!
Jezt sah der Graf, daß die Gespenster sehr oft falsches Geld münzen, und erzehlte diese Geschichte iedermann. [Seite 52→]

Liebestränke, erzauberte Liebe.

Sind elende und doch für gegründet angenommene Ausflüchte der von einer sehr heftigen leidenschaftlichen Liebe dahingerißnen und verblendeten Vernunft. Unsre jungferlichen Schwestern, die noch diesem Vorurtheil hold sind, beklagen sich dann: es sey ihnen das Nachlaufen beigebracht worden; und unsre abergläubische Pursche: Sie fühleten, es sey ihnen gemacht worden, bey der Geliebten seyn zu müßen.
Ob nun zur Bereitung derley Philtrums vornehmlich eine von der zu feßelnden Person heimlich geraubte Locke, dergleich auch der große Pope besang, oder was sonsten mehreres Geraubte und Behexte erforderlich sey, mögen alte Kupplerinnen aus ihren magischen Dispensatorien am besten wißen. Indeßen hat man sich doch über den
I. Kennzeichen dieser genoßnen Liebestränkel mit dem abergläubischen Pöbel dahin einverstanden, die Liebe sey erzaubert:
α) Wenn sie sich gegen eine Person des andern Geschlechtes mit einem plözlichen Impetus äußere, gegen welche man kurz vorher mit wahrer Abneigung im Herzen haßte.
β) Wenn der Trieb, nicht auf eigner freyen Entschließung, um sich zu der andern Person zu gesellen oder nicht zu gesellen zu berufen scheine; sondern man würde durch eine äußere unsichtbare Gewalt dazu genöthiget.
γ) Wenn aus dem Hause der verdächtigen Person, dem oder der faszinirten, von Zeit zu Zeit etwas Backwerk oder sonstige Näschereyen, als Vehikels des mitgetheilten Geistes zugeschickt worden sey. Und wenn sich
δ) Bald nach der ehelichen Verbindung die heftigste gegenseitige Abneigung einfinde. Doch dank den wohltätigen Feen, die uns auch wider dieses von alten Vetteln, und besonders den walachischen Mütterchens zubereitete [Seite 53→]
II. tödliche Gift mit diensamseynsollenden Anti-Philtrums versehen hat. Erzauberte Liebe wird, wie es heißt getilget:
α) Wenn der Bezauberte ein neues paar Schuhe anlegt, und mit denselben, ohne hinter sich zu sehen, eine Meile scharf fortmarschirt, wie auch aus dem Schuh vom rechten Fuß einen frischen Trunk Waßers, von der ersten besten Quelle trinket, (und zumal die gewanderte Meile Weges, nicht wieder rückwärts machet).
β) Wenn man sich mit drey Zähnen aus drey besonderten Todten-Köpfen räuchert, oder auch
γ) Weinrauten, Theriak, Kampfer, Neßelsammen in Weibermilch einnimmt.
An diesen Titel hefte ich der nahen Verwandschaft der Materien wegen

Mannheit geraubte, und Neßelknüpfen.

Gleichwie sich eine große Menge der noch unter uns bestehenden Vorurtheile und des Aberglaubens aus der heidnischen Mythologie herschreibet, davon Mitletons Schreiben

aus Rom an seinen guten Freund N. in Engelland häufige Proben vorleget;[[590]] eben so sicherlich mag der Fall vom Neßelknüpfen und geraubten Mannheit gelten. Schon aus Virgils Verse, der VIII[ten] Ecloge, wo es heißt:

Necte tribus nodis trinos Amarylii colores,

Necte Amarylli modo: et Veneris die vincula necto[[591]]

sollen abergläubische Weiber Stof hergenommen haben, drey Fäden von verschiedner Farbe an einem Freytage, unter Hersagung einer besondern Formul über einem Leichenstein oder andern heiligen Orte, vermittelst drey Knoten zusammenzuknüpfen. Die Wirkung soll diese seyn, daß hindurch einem geliebten Gegenstande ewig unauflösliche Liebesfeßel angeleget würden. In welchem Anbetracht dieses Rezept zu dem vorhergehenden Titel: Erzauberte Liebe – gehört hätte. Meistentheils aber wird durchs Nestelknüpfen auf Stiftung immerwährender Feindschaft und was des ehelichen Unfuges mehr gedacht werden kan, von bösen Leuten angetragen, und das Erstere eine *Infibulatio*, und das zweyte eine *incantatio neonympharum* benahmet.

I. Die erstre Art des Nestelknüpfens wird, wie man schon rathen kan, von einer Unholde dadurch verrichtet, daß sie mit den Tauf- und Zunahmen, der eben zu kopulirender Brautleute ihre Schelmerey treibet, und mitunter an einer seidnen Schnur mehrere Knoten knüpfet. Oder welches auf das nämliche hinausläuft, daß die Hexe, während dem Einsegnen derer, vor dem Altare stehenden Neuverlobten, zwischen welchen sich ein wie kleiner Zwischenraum befände, durch solchen Zwischenraum hindurchschaut, und während dem Durchschauen, ein ofnes Schloß zudrücket; auch solches heimlich in denjenigen Brunn wirft, woraus die jungen Eheleute zu trinken pflegen. Und von dieser Schelmerey wird in Sachsen viel Aufhebens gemacht. Die

II[te] Art, die wir geraubte Mannheit betitelt haben, ist hier zu Lande mehr in Ansehen, und kommt unter den Klagen vor: Man habe es ihnen erzeiget — sie seyen behext worden. Und dieser Poße, lehret der Aberglaube, werde iemanden dadurch gespielt: Wenn in die noch rauchende Erde, wo Jemand sein Waßer abgeschlagen, einige aus Schlehendorn verfertigte Nägel mit einigen Hokus Pokus formeln eingeschlagen würden. Allein auch wider alle diese Foppereien der abscheulichen [Seite 55→] Unholden sind wir von der abergläubischen Welt hinlänglich mit Hausmitteln versehen:

α) Wider die geraubte Mannheit verordnet die Legende vor allen Dingen, damit jene eingeschlagenen behexende Nägel aus der Erde gezogen werden, und die impotente Mannsperson ihr Waßer durch den Trauring laße, so werde seine Natur wiederkommen.

β) In den beiden übrigen Fällen sey weiter nichts zu verordnen, als

[590] Conyers Middleton: *Germana quaedam Antiquitatis eruditae Monumenta: Quibus Romanorum veterum Ritus varii Tam sacri quam Profani, Tum Graecorum atque Aegyptiorum nonnulli Illustrantur, Romae olim maxima ex parte collecta Ac Dissertationibus jam singulis instructa.* Londini: Apud R. Manby et H. S. Cox, 1745.

[591] „Köss Amaryllis hát hármas háromszínű hurkot, / Kösd szaporán s: »E kötés Venusé« – így szólj, Amaryllis." Vergilius: *Eclogae*, VIII. 77–78. (Fordította: Lakatos István)

a) Das fatale Schloß aus dem Brunn herauszusuchen, und es also gleich zu öfnen. Und

b) Von demjenigen Waßer, welches einem Hengste, der frühmorgens in ein fließendes Waßer zur Tränke geritten wird, aus dem Maule rinnt, und in einen neuen Topf aufgefaßet werden muß, drey Morgen nacheinander zu trinken, so höre alle Behexung auf.

Paßauerkunst oder Vestmachen, wie auch Büchsenversagen.

Ist eine Charlatanerie, die sich am gewöhnlichsten unter Weidmännern und Soldaten hören läßt. Einem andern sein Gewehr vesprechen, daß es entweder gar nicht losgehet, oder daß kein Wild von seinem Schuß erlegt werden kan; sollen die Jäger der Sage nach, vermittelst mancherley Arkanen meisterhaft verstehen. Obs dem also sey? das bin ich wegen des Umstandes, daß ich von ie her in der weidmännischen Zunft wenig initiiret war, zu beurtheilen nicht vermögend, als in wieferne ich voraussetzen muß, daß auch unter diesen Wunderthätern unsrer Zeiten, alles entweder auf guten natürlichen Ursachen gegründet sey, oder auf Aberglaube hinauslaufe. — Gleichwol wißen sich einige Jäger mit ihren Kunststücken unter Thoren Bewunderung zu erschleichen, wenn sie ihnen zum Beispiel weiß machen, wie manchem ihrer Kameraden sie ihr Gewehr blos dadurch verhexet; indem sie aus ihrer Jagdtasche einige Brodgrummen nach der Kunst hinter sich geworfen, oder in den Meßerfuteral Meßer und Gabel an ihre unrechten Oerter verlegt hätten.
Aber was muß die Paßauerkunst, dieses geheime Kunststück, den menschelichen Körper auch ohne Kuiraß Hieb- und Schußfrey machen zu wißen, also daß seine Haut wider alle Verlezzungen sicher gestellt ist; was muß dieses geheime Kunstück für sonderbare Sensation in dem unbefangnen Forscher nach Wahrheit verursachen? Das erste, was sich dabey gedenken ließ, wäre etwa anzufragen:
1. Woher sie, die Paßauerkunst benahmet werde? 2. Was man in unsern Tagen davon urtheile; und 3. was für Mittel beides sich fest zu machen, und auch des andern Festigkeit zu vereiteln vom Aberglauben als probat geruhmet werden?:
1. Die Paßauerkunst, bezeuget Sennert, schreibe sich noch seit der, im Jahr 1611. um Paßau sich versamleten, und auf Prag losgegangene Armee her, welche nicht nur Böhmens Hauptstadt glücklich eingenommen habe; sondern auch ihrerseits, wegen obengedachter Kunst, fast keine Verwundeten noch minder Todte hätten zehlen können. Nun! eine solche Armee, die wie jene Paßauische, beinahe lauter Veste Soldaten enthält; von deren Haut, wie von Kuirаßen, Flintenkugeln und Säbelhiebe zurückprallen, und deren Kunstmänner während dem schärfsten Feindestreffen, die Kugeln wie Erbsen aus Kamisolen und Hemden schütteln, eine solche auserlesene Armee müßte uns bey dem fortwährenden Türkenkrieg die herrlichsten Dienste thun.
2. Was man in unsern Zeiten von dieser Kunst halte? Diese Frage würde ich nach der verschiedenen Denkungsart meiner Zeitgenoßen beantworten:

a. Der unbefangene Beurtheiler deßen, was man unter Paßauerkunst verstehet, wird sie für Chymäre halten.
b. Der Abergläubische der Sympathie, Magnetismus, oder gar ein teuflisches zum Grunde liegendes Bündniß ahndet, wird die Gegenparthey ergreifen. Und ein
c. Dritter, der sich mit Untersuchung derley Möglich- oder Unmöglichkeiten ungerne befaßet, wird kaltblütig die Achsel zucken.
3. Was das Vorurtheil der Menschen, theils wider behextes Gewehr für Mittel vorschlage; theils sich fest zu machen; theils aber auch andere ihrer Vestigkeit zu berauben für Abgeschmaktheiten lehre?
Man hält zufolge Jägergeheimniße dafür, ein Gewehr beginne also bald wider gut und brauchbar zu werden, sobald zwischen die Kugel und das Schießpulver etwas von grünem, auf einen Menschenschädel gewachsenem Mooß ins Rohr geladen würde.
Wie man es aber anzufangen habe, um jene angerühmte Vestigkeit zuerhalten, da sind die Paßauer Kunstverständige sehr geheim. Ich habe irgendwo ein dergleichen Arkan gelesen; aber ich würde für keinen Nadelnstich haften, welchem sich Probirende aussetzen wolten.
Man schreibe heißt es daselbst, die 4 ans Kreuz geheftete Buchstaben I.N.R.I. auf feines Jungfernpergament. Man rolle diese Schrift zusammen, verkleibe sie mit einer Hostie, und lege sie ungesehen in der Christnacht auf den Altar. Wann darüber etliche Meßen gelesen worden, so trage man das Kleinod in einem schönen Zeuch verwahret, als ein Amulet am Halse. Andrer Dafürhalten zufolge, muß das Vestmachen vermittelst gewißer, mit dem Teufel abgeschloßner Bündniße erwirket werden, wobey dieses Leztern Verheißung auch sonderlich diese ausdrücklichen Worter enthalten soll: Daß Er, der Teufel seine Freund wider Pulver, Bley und Eisen sichern wolle. —
Alldieweil aber Satans Verheißungen blos auf Pulver Bley und Eisen eingeschränket sind; so nimmt der Aberglaube hieraus neuen Stof, um auch die wirklich Vesten, durch ein neues Stratagem zu überlisten, und sie ihrer Vestigkeit zu berauben, und das, indem sie statt bleierner Kugeln, messingene oder silberne Knöpfe ins Rohr laden, oder wenn sie mit dem Säbel einhauen wollen, die Klinge vorher zu dreymalen durch ein frischgebacknes weißes Laibel Brod ziehen.
Daß es noch immer Vorwizlinge giebt, welche ums Geld sich den größten Lebensgefahren preißgeben, und nicht nur über Lanzen und Schwerter hinwegvoltigiren, sondern auch auf sich schießen laßen; ein solches Beyspiel lezter Art sah ich im Jahr 1767 in Jena, wo ein kleiner untersezter Schweitzer nicht nur dicke Steine auf seiner Brust zerschlagen, und Eisen auf untergeseztem Amboß schmieden ließ, sondern sich auch besonders der Paßauer Kunst, wovon er mehrere Scheinproben ablegte, auf allen angehefteten Avertißements rühmte und herausstrich. Ich gieng auch mit mehreren Landsleuten hin.
Wahr ist es, der Mann gab uns Pistohl, Pulver und Kugel zu untersuchen willig hin. Er ließ es uns sogar zu, das Pistohl selbst nach Belieben zu laden, und wer Lust haben würde, nach genommener Position auf ihn Feur zu geben. [Seite 59→]

Ich spannte den Hahn, und der Schweitzer mit angezogenen weiß glaßirten Handschuhen manövrirend, erwartete in einer Entfernung von 12 Schritten die ihm zugedachte Salve. Aber plözlich kriegte ich einen Religionsskrupel um nicht eine Todsünde auf mich zu bürden, und Herr D—r mein Landsman, lösete das Gewehr auf den künstlichen Mann, mit einem Kracher, davon der großte Saal, wo wor uns befanden, erbetete.
Herzlich freute ich mich zwar des unverlezt gebliebnen Schweizers. Nur ärgerten wir uns alle über ihn, daß so wenig ein Einziger unter uns aufs Festmachen etwas gab; wir doch in der Art und Weise, wie er uns den Betrug spielte, und dahertanzend, uns die Kugel auf den Tisch warf, nicht einig werden konten. Doch, am wahrscheinlichsten war sein Schießpulver ohne ausdehnende Kraft, wodurch zwar ein starkes Getöse verursacht ward; die eingeladne Kugel aber matt vor dem Rohr zur Erde fiel; an deren Stelle der Gaukler bereits mit einer andern, die er bey sich hatte, und nachher auf den Tisch warf, versehen war. —

Quaksalberey

Nicht übel urtheilte Taubmann pontischen Andenkens: es sey keine in der Welt ausgebreitetere Zunft als diejenige der Aerzte indem sich iedes Haus, iedes dazu gehörige Mitglied, und vornehmlich iedes alte erfahrne Schwesterchen, auf seine besondere spezifischen Hilfsmittel ganz etwas besondre einbilde. Wenn dahero, wie es Erfahrung bestättigt habe, zumal auf Dörfern und Märkten iemand zu erkranken das Schicksal hätte; so sey sein erstes Verderben die Menge der unberufnen unverständigen Aerzte, worunter der Kranke, um alle die angerühmten Hausmittel zu erproben, meistens unter den ersten Experimenten erliegen müßte. Dieses Unglück nennen unsre hochdeutschen Herren Brüder: Quacksalbereyen; und wir: Verpampelung des Patienten! Doch von dieser, zumal unter dem Baurenvolk erzherschenden Quacksalberey und sonstigem aberglaubischen Zeuch, folgt nachhero ein kleiner Pendant.
Nur wundern muß ich mich, der ich mich eben noch mit dem Titel Quacksalberey beschäftige, über den alten öfentlichen Duldungsgeist, womit man nicht nur oft die elendesten Marktschreyer ins Leben, Gesundheit und Wohl- oder Uebelbefinden vieler Tausende hineinpfuschen ließ, und über ihren Unfug kaltblütig hinwegsah; sondern daß nicht auch unsern Warasdiner Umträgern, zusamt ihren gedrukten Thrasonismen von manchen Universaltinkturen, Latwergen, Salben und hexenwiderstehenden Johanniswurzeln, ihr schädliches Handwerk der Quacksalberey eher geleget worden ist.
Seitdem aber der unverständige Pöbel kein Warasdiner Dispensatorium mehr zu sehen kriegt, noch seine eigne mißkannte Hausapothek zu unterhalten Vorschub findet; so höret er wenigstens von dieser Seite auf, sich oder den Seinigten ein Mörder aus frommen Absichten zu seyn. Und wie wünschenswürdig wäre es, daß man mit ihren alten eingewurzelten Vorurtheilen auch in Heilung ihres geglaubten Fatalismus eben so glücklich wäre! Denn

Viele unter ihnen urtheilen also: daß woferne die Vorsehung dem Patienten sein Lebensziel weiter hinaus gesteckt hätte, [Seite 61→] er auch ohne den Gebrauch der Arzneyen wieder genesen würde; dagegen der Kranke, bey schon vorhandnem Lebenstermin, mit allen Apotheken und Arzneyverständigen nicht gerettet werden könte. Aus diesem unstatthaften Grunde laßen viele ihre armen Patienten wegen Mangels nöthiger Hülfe, womit sie die schwache Natur hätten unterstützen sollen, ohne Beistand hinsterben.
Die andern gefühlvollen Umstehenden sehen sich zwar um Hilfsmittel um; aber da ein Doktor zusamt allen seinen Rezepten Geld kostet, und sie zu deßen verordneten Arzneien weniges Vertrauen hegen; so quacksalbern sie nach ihrem Unverstande selbsten, indem sie z. B.
1. Den Patient mit ihren Hausmitteln schwitzen laßen, da er vielmehr kühlende Dinge nöthig hätte, und umgekehrt p.
2. Sie setzen den äußerst Schwachen in ein starkes Kräuterbad, woraus sie Manchen, unter langanhaltenden Ohnmachten, oder gar tod herausheben.
3. Treiben durch desperate Mittel das Fieber, und kuriren den Ihrigten die Waßersucht zu Halse.
4. Brauchen beim Rothlauf im Angesichte, ihre Universal- schmierereyen, und verursachen dem Kranken Hirnwuth.
5. Oder laßen den Patienten zur Hebung einer hartnäckigten Krankheit Burchert trinken, und ihn gar zum Narren werden.

Schatzgraben, Wünschelruthe.

Auch dießfalls bemengen sich einige unsrer abergläubischen Zeitgenoßen mit der theurgischen Mythologie der alten Heiden, die ieden unterirrdischen Schatz unter Plutons oder Plutus Disposition zu stehen faselte. Denn so glauben auch unsre
1. Schazgräber: Alle von den Menschen vergrabne Kostbarkeiten, würden ie nach den Gesinnungen des Depositors von einem guten oder bösen Dämon bewachet.
2. Ie nach dem der Depositor leichtere oder schwerere Bedingungen bey Hebung des Schatzes festgesezt habe: z. B. daß der Schatzgräber dabey kein einziges Wort reden; daß er vorher an dem Orte eine schwarze Henne zerreißen; oder mit nacktem Leibe nach dem Schazze graben müße; ie nach dem Verhältniß gäbe es auch mehrere oder mindere dabey zu überwindende Schwierigkeiten.
3. Ie weniger der wachehaltende Geist schrekbares an sich habe, und etwa nur in Gestalt eines weißen Knaben oder Lammes, ehrwürdigen Greises, oder auch schöngeschmükten Jungfer dabey hüte, desto leichter werde die Eroberung des Schatzes fallen. Dahingegen ein schwarzer oder rothgefleckter Geist, in Menschen- oder Hunde- oder Ziegenbocksgestalt mit feurigen Augen, mit gefletschten Zähnen und drohender Mine, keine leichte, vielleicht gar unglückliche Expedition wittern laße.

Ich glaube mit gutem Grunde behaupten zu können, daß des iezt gerügten Aberglaubens, auch unter den hiesigten Insaßen, ieder Nation mehr als zuviel vorhanden sey. Die Begierde, im Hui und ohne anhaltende Arbeit Reichthümer zu überkommen, macht manchen leichtgläubigen Thoren, nach allerhand schaalen Erzehlungen, von hier und dort am Schülerberg; im Truttengraben; auf der Zitadelle oder auf dem Burgstadel, erschienenen geschleierten Frauen, gekutteten Pfaffen, bärtigen Greisen oder schneeweißen Knaben, horchen. Es wird beschloßen, den Gott der unterirrdischen Schätze, es möge auch kosten, was es wolle, seiner reichhaltigen Beute, in gehöriger schazgräberischen Forme zu entsetzen. Und da wird meistens also zu Werk gegangen:
1. Man verbindet sich mit einem in der Schazgräberey erfahrnen Mann, um nicht etwas dabey zu versehen, wodurch man entweder um den Schazz kommen dürfte, oder auch der aufgebrachte Geist über den unverständigen Gräber herfiele, und ihm den Hals umkehrete.
2. Man mag sich bey der Expedition, auch eines Sonntagskindes, welches die Geister vorzüglich gut sehen soll, bedienen.
3. Auch ist dazu eine in der Johannisnacht zwischen 11 und 12 geschnittnen, und mit verschiedenen Formuln eingesegnete Wünschelruthe nöthig: als wodurch nicht nur der Ort des verborgen liegenden Schatzes ausfindig gemacht; sondern auch der wachehaltende Geist in Respekt erhalten wird.
4. So soll auch das, auf die Nägel beider Daumen eines Sonntagskindes geschmierte Mohn- oder Moog-Oel, die Augen künstlich aufklären, um die Umstände des zuhebenden Schatzes näher zu spionniren: Ob er hart oder nur leicht verwünschet sey? ob ein guter Geist, oder ein Drache, Hund p. p. darüber brüte; und was es für sonstige Zerimonien zu deßen Hebung brauche?
5. Endlich soll zu allen dieserley Unternehmungen überhaupt die Johannisnacht die günstigste seyn, weil
a) Darinnen alle unterirrdische Schätze, von dem reichsten Fürstlichen Depositum bis zum kleinsten vergrabnen meßingenen Knopf, eine blaue Flamme von sich geben, die wir: Blühen nennen.
b. Alle unterirdische Geister des besten Humors sind, in diesen Johannismitternachtsstunden ihren Schaz abzutretten.
Eine belustigende und untermischt ernsthafte Anekdote über Schatzgräberey, finde ich in der Geschichte meiner Vaterstadt, das ehehinnige Territorium von Sandava, und den daselbst gesuchten Schatz betrefend; worüber ich aber aus mehrerem Betracht, den Vorhang fallen laße. [Seite 64→]

Segensprechen, Dafürreden.

Das Vorurtheil des gemeinen Volks findet auch hier ein weites Feld, um seine ergiebige Erndte zu halten, vor sich. Ein dummes unverständliches Murmeln gewißer berufner oder verschrieener Leute, von welchen man glaubt: sie vermögeten mehr, als Brod eßen

– ist öfters dem vernarrten Pöbel ehrwürdiger, als der beste Segen, welchen sein Priester über ihn und die Seinigten ausspricht. Man kan von diesem Vorurtheil im Ganzen keine unsrer innländischen Nationen ausnehmen. Iedennoch scheint mirs, werden Walachen und Neubauern, diese strengen Verfechter ihrer gros-grosväterlichen Glaubenssysteme und Vorurtheile, zur Wiederkehr zu einer gesunden Vernunft, noch mit sehr langsamen Vorschritten nachkommen.

Denn unter ihnen giebts nicht nur die Meisten Seegensprecher und Sprecherinnen; sondern auch

I. die ausgebreitetesten Künste des Dafürredens; und zwar bey menschlichen Anliegen
a) für heftige Zahnschmerzen
b) für böse rothe Augen
c) für den Kropf, oder Gicht, oder das böse Gered
d) für Podagra, Chiragra, und, gäbe Gott! auch
e) fürs Agra, aller der abergläubischen Thorenköpfe. —

II. Bey dem Vieh aber sind sie in Segensprechungen, und Dafürreden, in allen Nöthen und Anliegen vollends unerschöpflich.

Sympathie.

Ein gelehrtes, und weil es griechisch ist, mehrmals mißverstandenes Wort! Vor Alters stüzte sich mancher Physiker, der sich bey Erklärung schwerer Aufgaben aus der Naturlehre, in der Klemme sah, auf diesen Nothanker: Sympathie – Aber nachdem sichs erleuchtetere neuere Naturforscher unter ihren Kredit zu seyn glauben, sich dieses gewohnten Zufluchtortes der Unwißenheit zu bedienen; so bleibt in neueren Zeiten der häufige Redegebrauch von Sympathie und Antipathie meistens für diejenige übrig, welche durch Vorschwazzung unerhörter unbegreiflicher, und meist ungegründeter Naturgeheimniße, Andre und ofters sich selbsten zu hintergehen geneigt sind.

Hochlöblicher Profeßor Müller pflegte scherzend zu lehren: Sympathie und Antipathie dürfte etwa folgendergestalt begreiflich gemacht werden: Alle Körper, und zumal die menschlichen, hätten ihre effluvia, die in Form zugespizter niedlicher Dingercher, mit den Ausdünstungen des andern menschlichen Körpers sich entweder kombinirten, und eins das andre gleichsam konsumirte; oder aber diese Ausflüße träfen mit ihren Spitzen zusammen, duellirten sich stets, und könten auf keine Weise untereinander vereinigt werden. Das erstere sey Grund, warum Kajus und Kaja so angenehm sympathisirten, und Mävius und Sempronia in ewiger Antipathie lebeten. Und dieses gelte von ganzen Familien, Nationen u. s. w.

Aber von ganz andrer Gattung ist diejenige Sympathie, welche uns alter Weiber Aberglauben vorspiegelt. Dahin gehört:

1. Die sympathetische Kur für Waßersüchtige:

Man schneide des Patienten Nägel an Händen und Füßen an einem Freytage ab; nähe sie in ein rothes Säckelchen sorgfältig ein; hefte solches einem lebendigen Krebs unter

den Schwanz, und laße ihn damit unter einigen Segensprechungen in einem fließenden Waßer fortschwimmen.
2. – „ — für einen Kropf am Halse:
Man braucht nur drey Monathe nacheinander, bey abnehmendem Monde, mit dem ersten besten Steine, den Kropf gegen dem Monde gewendet, die Geschwulst täglich bis dreymal zu bestreichen, und den Stein hinter sich zu werfen.
3. Sympathetische Kur für die Warzen:
Soviele Knoten an einen rothen Seidfaden, als man Warzen hat, unter gewißem Hockus Pockus geknüpfet; und den Faden unter die Thürschwelle begraben, macht hoffen, die gedachten Auswüchse der Haut würden sich eben so allmälig verlieren, als der Faden in die Verwesung ginge.
Aber das stärkste Aufsehen scheint wohl eins und das andre so gerühmte sympathetische Pulver oder Wundsalbe zu machen, wodurch ohne Inkommodität des Verwundeten blos durch den künstlichen Verband des blutigen Gewehrs die tiefsten Wunden mit Verwunderungswürdiger Eilfertigkeit geheilet werden sollen. Es ist zwar unstreitig wahr, daß sich bis noch, kaum von Iemanden die absolute Gränzlinie gezogen zu seyn vermuthen läßt: Bis hieher und keinen Finger breiter geht die Kraft der natürlichen Sympathie!
Wenn ich aber die, wenigstens mir bewußten Ingredienzen der sympathetischen Wundsalbe näher beleuchte; so führen sie den Aberglauben zu kenntlich an der Stirne, als daß ich mir die angerühmte Wirkung von ihr versprechen dürfte. Denn sagt der englische Digby:
„Nehmet von dem Moos, das auf auf einem Todenkopf gewachsen;
Von Menschenfett, iedes 2 Unzen.
Mumia und Menschenblut anmaßend 1/2 Unze.
Leinöl, Terpentin und armenisch Bolus anmaßend 1 Unze.
Zerstoßet die härtere Ingredienzen, machet nach der Kunst eine Salbe. Verwahrt sie bestens, und nachdem der Verwundete die Wunde mit seinem eignen Waßer rein ausgewaschen: [Seite 67→] so verbindet solche ohne das mindeste Pflaster. Dagegen aber muß das Werkzeug, womit die Verlezzung gemacht worden, desto genauer in Obacht genommen werden; also zwar, damit bey denen empfangenen Stichwunden, das Schwert von der Spitze gegen dem Hefte; und bey Hiebwunden, von der Schneide gegen dem Rücken, die obige sympathetische Waffensalbe aufgeschmiert kriege, und wider alle Anfälle der Luft sorgfältigst verwahret werde.

Teufelsbündniße.

Wenn gleich der Sage zufolge, alle Hexenmeister und Unholden, alle Krystallgucker und Feurversprecher; alle Gesiterbanner und Schatzgräber, auch Teufelsverbündete seyn müßen; so verlohnt es sich doch der Mühe, uns von ihnen, über der Art und Weise womit sie diese Bündniße abschließen, und über den Konventionspunkten

selbsten, wozu man sich ab Seiten sowohl Seiner höllischen Majestät, als auch seines Klienten einig wird, näher belehren zu laßen.
Die gewöhnlichste Art, Hexen-Rekrouten dem großen Meister, ihrer Innung aufzuführen, soll zur Zeit ihrer Generalversammlungen auf Walpurgis geschehen, und durch eine sehr eckelhafte, dem Teufel bezeugte Huldigung, vollzogen werden.
Die übrigen Bundesgenoßen des Bösen, sollen auf andern verschiednen Wegen zu seiner Alianz gelangen, wobey eine frewillige Uebergabe ihrer Seelen, und Gewärtigung ihrer Wünsche als da ist: große Macht; außerordentliches Erdenglück; hohe Chargen oder reiche Schätze, die gegenseitige Hauptzusagen ausmachen. Doch soll eine der feyrlichsten Verbindungen mit ihm, die Doktor Faustische seyn. Dieser Ehrenmann, welcher uns eben auch mit dem schönen Büchelchen: Höllenzwang! ein so angenehmes Geschenk gemacht hat, belehret alle die Ueberläufer auf Luzifers Seite, von folgender Art, mit ihm zu kontrahiren: Man öfnet sich mit einer kleinen Inzision in die linke Hand ein kleines Geäder, um daraus einige Blutstropfen abzuzapfen. Mit dieser Dinte wird die Verschreibung, wie Doktor Faust sie lehret, gemacht, und mit allen Formalitäten unterfertigt. Und daraus entstehen sodann die verfänglichsten Teufelsbündniße, die es manchem andächtigen, meßelesenden und betenden Exorzisten blutsauer werden ließen, bis der Teufel genöthiget ward, jene unbedachtsam ausgestellten Seelenverschreibungen, dem einen und dem andern reuvollen Sünder, noch ehe seine Zeit verstrichen war, mit dem größten Verdruß zurückzustellen.
Man solte allerdings erwarten, daß von diesen Märchen längst schon aller Schein der Glaubwürdigkeit verschwunden sey. Und doch will man mich versichern, daß sich zur Bestättigung des großen herschenden Aberglaubens unter mehrern Nationsverwandten, die mit dem Teufel so sehr familiarisirt zu seyn, vorgeben, unter den jungen Walachischen Mannsleuten, jährlich eine gewiße Bande zwischen ihren Ostern und Pfingsten zusammenrotte; unter Musik und Tanz, ihre volle 7 Wochen von Ortschaften zu Ortschaften hinschwärme, und per Konvention, denjenigen, welcher in dieser Schwärmerzeit (der sogenanten *Kolosoaren*[592]) vom Tode übereilet würde, dem Teufel zur Beute abgetretten hätte. [Seite 69→]

Traumdeutung

Die Seele sagt man, besizt im Schlafe eine weißagende Kraft, vermittelst mancher, wenn gleich wie entfernter Bilder, in die Zukunft hinauszublicken, was uns oder andern hernach begegnen wird. Man hat daher ganze Traumbücher zusammengestoppelt, zu welchen bald unsre abergläubischen Schwester, bald unsre neugierigen Brüder, noch ehe sie ihre Morgenandacht abgewartet, wahlfahrten; und so heilig als ein Evangelium glauben, „daß ihnen z. B. im Traum gezehltes Geld oder gekaufte Eier sicherlich Verdruß; und verworrenes Garn oder kleine Kinder, unglückliche Geschäfte andeuteten",

[592] Căluşar > Kolosoar.

daß Engel oder Teufel sehen, das erstere einen nahen Tod; das leztere aber großen Gewinn vorherverkündige u. d. gl.
Nun darf zwar nicht geläugnet werden, wie sonderbar sich manche merkwürdige Träumen in dem Leben eines und des andern Menschen in der Zeitfolge bestättigt haben; davon das allgemeine Magazin der Kunst und der Natur VIII Theil 149 Blat. mehrere Anekdoten enthält. Und vornämlich hält man diejenigen Träume, die sich unsern Seelen gegen den Morgen darstellen, und wider Willen sehr tiefe Eindrücke in uns machen, für bedenklich und ominöß. Aber wenn wir andrerseits auch die vielen vergeblichen Träume, die nie erfüllet wurden, damit vergleichen, so muß das prophezeyende Ansehen der Träume in unsern Augen mächtig verlieren.
Gleichwol hält es schwer, dem Pöbel auch dieses Erbstück seiner Thorheit entreißen zu wollen, und ihn zum Nachdenken zu bringen 1, wie oft er gerade das Gegentheil von demjenigen im Traume sah, was ihm nachher begegnete. 2, Daß selbst Altvater Sirach bezeuge: Ein Hochschäzzer der Träume greife nach dem Schatten. Und 3, daß ein Weiser seine merkwürdigen Träume, nur als Warnungen für Leichtsinn und Unbesonnenheit zu benuzzen habe. [Seite 70→]

An das Gebiet der Träumedeuter gränzet der Artikel: Wahrsagerkunst.

Es ist zwar in dieser Materie unter der Rubrik: Chiromantie – eins und das andre vorausgeschicht worden. Gleichwol möchte allhier noch etwas Lokalere nachzuholet zu werden übrig seyn. Die Rede ist aber weder von jener politischen noch physiognomischen Wahrsagerkunst, wo vermittelst der Erstern der Homer Frankreichs, Voltaire, schon etliche Jahre vorher die erstaunliche Revolution dieses großen Staatskörpers weißagete, noch wo vermittelst der Leztern, Lavater durch in des Menschen geheime Gesichtszüge in die verborgensten Falten seiner Gesinnungen hinabblicken zu können, vorgiebt.
Blos die astrologische und die pöbelhafte wird mich ein paar Minuten beschäftigen. Daß das gemeine Volk auch auf die astrologische Wahrsagerey etwas halte, bezeugen ihre im Unglück geführten Klagen, und bey dem Glücke Andrer zuführen gewohnter Raisonnements. „Ich bin“ sagt so macher Thor, der sich selbst elend gemacht hatte’ „ich bin zum Unglück gebohren“ – „mein Unstern hat es also gewolt“ – „mir scheinet weder Glück noch Stern“ p. p. Und von dem andern heißt es: Ie ärgerer Schalk, ie beßres Glück; – und wem das Glück wohl wolle, kalbe auch ein Ochse —
Diese schon vorhandne Grundlage zum astrologischen Aberglauben, wißen ihre Kunstverständigen meisterhaft zu benützen, und dem leichtzutäuschenden Volke, ums Geld ihre Nativität zu stellen. Alles kommt, wie sie sagen, auf die Geburtsstunde an, in welcher Konstellation mit freundlichen oder feindseeligen Aspekten die gedachte Stunde eingetrofen habe! Und nach derselben wird der Anfragende, vom Astrologen durch alle sogenante 12 Häuser spaziren geführt, und ihm in iedem Hause, was die Sterne ihm für Glück oder Unglück, in Absicht auf langes oder kurzes Leben; in Absicht

auf Gesundheit oder Krankheit; auf Ehre und Gewinst; auf Freunde oder Feinde; auf Liebe und Ehestand; Wohnort und Reisen p. p. vorherverkündigen, mit sterndeuterischer Pralerey vorgespiegelt.
Doch die üblichste und entehrendeste Wahrsägerey, wird unter dem schlechten Pöbel bis noch immerfort dadurch getrieben, wenn man in allerhand Nöthen und Anliegen zu beschrieenen alten walachischen Hexen läuft, und bey ihnen beiläufig folgende Anfragen thut 1. Wer wol der Thäter des erlittenen Diebstahls, Geldes, Viehes u. s. w. seyn möchte?
2. Wohin die gestohlnen Sachen praktiziret worden seyen?
3. Ob noch einige Hofnung zu dem Gestohlnen zu gelangen übrig sey?
4. Wie es zur Erreichung dieser Absicht anzustellen?
Es ist dieses abergläubische Benehmen eine Versündigung, deren sich Sachsen und Unger, Walachen und Zigeuner ohne Scheu schuldig machen. Der, vor nur wenigen Jahren in dem Dorfe N. N. verübte Kirchendiebstahl, verleitete den Friedhofhüter, sich zu einem in Burzenland berüchtigten großen Wahrsäger zu verfügen, und deßen Beistand zur Entdeckung des wichtigen Diebstahls sowohl, als vornehmlich derer Thäter zu erkaufen.
Der Wahrsager mühete den armen Rathfrager neuerdings in sein weitentlegenes Dorf nach Hause, mit dem Auftrag, ihm
1. Drey Stücke von Leinzeug oder Kleindungsstücken, oder andern bey dem gediebeten Gelde gelegenen Sächelchen mitzubringen.
2. Neun Pfefferkörner, neun Stecknadeln und eben soviele Knoblauchspählen, die er nicht borgen sondern aus seiner eignen Haushaltung hergeben müßte, ihm, Wahnsägern zubehändigen, als welche Sächelchen er alle zu seiner Kunst unumgänglich brauche.
Nachdem also der Friedhofhüter dem Wahrsäger alle vorgeschriebne [Seite 72→] Dinge treulich und pünktlich vorgelegt hatte, legte dieser auf alle und iede seine talismanische Kraft; ließ sich bezahlen, und trug dem Friedhofhüter auf:
1. Den ersten Freytag nach seiner Nachhausekunft, den Ort des erlittenen Diebstahls ganz nackend zu betretten,
2. Denselben mit einem umgewandten Beßen so rein als möglich von allem Kehricht zu saubern.
3. Einen runden Kreiß mit einem Brodmeßer auf die gesäuberte Erde zu zeichnen, und unter gewißen Beschwörungsworten, – in die Runde, abwechselnd, in ein Pfefferkorn, dann eine Knoblauchspähe und dann eine Stecknadel in die Erde zu stecken, und damit solange, bis nichts mehr übrig geblieben, beschwörende fortzufahren. Endlich aber
4. Sich wieder anzukleiden, und rückwärts zusamt den weggetragnen Kehricht in sein Quartier zu kehren, mit Versicherung
5. Der Thäter müßte von Todesängsten gefoltert, sich unverzüglich vor ihm stellen.
Aber das ganze Resultat der großen Hofnungen, womit der in April geschickte Hüter zweymal zu Fuß nach Burzenland hin und wiederum herging; außerdem aber auch

sein weniges Geld an den künstlichen Mann verschwendete, war dieses, daß er sich hintergangen sah, und bis diese Stunde sowohl das geraubte schöne Geld als der Thäter nicht entdecket werden kan.
Ich komme endlich auf drey noch rückständige, sehr gräßliche Abhandlung, die es aber nur für abergläubische Köpfe sind.

Währwölfe.

Eine sonderbare, und wie Alpkinder, halb und halb vergeßne Benennung! Was die alten heidnischen Weltweisen zum Theil auch von den Seelenwanderungen träumeten, und was noch gegenwärtig von den chinesischen Bonzen in diesem Fache paradoxes gelehret wird, wenn sie tugendhafte Seelen, nach erfolgter Trennung von ihren organisirten und nun todten Körpern zum Lohne in Edlere; und umgekehrt lasterhafte unbändige abscheuliche Seelen in die furchtbarsten fleischfreßenden Thiere zur Bestrafung hinüber marschiren laßen: daran schien, der Himmel mag wißen, auf weßen Irreführung von chinesischen Priestern, auch hier Landes das Walachenvolk von eben nicht sovielen Jahren Geschmack finden zu wollen.
Ich besinne mich ganz wohl auf die, in meinem Knabenalter allenthalben verbreitete Sage, es sey die Seele eines Mißethäters, oder sonst Verwünschten, in den Leib eines Wolfs gefahren, der nun rastlos bey Tag und Nacht mit ungezähmter Wuth, auf allen angränzenden Hätterten umhertobe, um innerhalb 40 Tagen sein Pensum von Verunglückten vollzählig zu machen.
Ja ich besinne mich auch ganz eigentlich auf das blaße Schrecken aller Dorfsleute, die sich beinahe nicht unterfingen, in die Holzung zu fahren; und aller Weibsens, die kaum außerhalb der Dachtraufe zu gehen Herz hatten. Der Prekolitsch kommt! so hieß das Ungeheur in walachischer Sprache, und so nennte mans auch sächsisch, und zitterte. Endlich hatte der Währwolf seine 40 Tage ausgetobet. Jedermann dankte dem Himmel für die von diesem Monstrum geleistete Befreyung. Und das ganze Räthsel lösete sich damit auf wann die Tuchmacher färben wollen, so müße eine derbe Lüge ausgehecket werden, damit die Färberey desto erwünschter ausfalle. [Seite 74→]

Vampyren, Blutsäuger.

Soviel Uebels versieht sich die christliche Liebe zu dem Nächsten, daß der noch immer unausrottbare Aberglaube, verschiedne der fromm entschlafnen Brüder, wegen ihres Spuckens und Heimkommens bezüchtiget; und welches ganz erschrecklich klinget, sogar einige als Vampyrs ertappet haben soll, die sich noch im Sarge von dem Blute lebender naher Anverwandten nähreten, und ihre Leibeskräfte so sichtbarlich aussögen, daß auch sie rettlos eines frühzeitigen Todes hinsterben müßten.
Diesen maßiven Aberglauben suchen Thoren vermittelst folgender faden Wahrnehmungen und Beispiele zu rechtfertigen:

1. Hätte sich ja zu mehrmalen auf Kirchhöfen und in Grüften das sogenante Todtenschmatzen, und vernehmliches Wimmern, welches zweifelsfrey blos von den Vampyren herkäme, ganz eigentlich hören laßen.
2. Seyen bey Gelegenheit mehrerer geöfneter Gräber, die Körper der Verstorbenen ganz frisch und unversehret, mit langegewachsenem Bart und Nägeln angetrofen worden.
3. Wüßte man mehrere Beispiele aufzuweisen, wo die gesündesten Personen in einer Familie, nach dem Hintritt eines solchen Vampyrs augenscheinlich kraftloser dahinwelketen, und frühzeitig sterben müßten. Welches alles zusammengenommen, die Existenz der Blutsauger unwiderlegbar erhärte.
Diese Einfältigen möchten sich doch bedeuten laßen:
α, Daß sich auf manchen zumal außerhalb den Ortschaften angelegten Kirch- oder Friedhöfen, in den unterirrdischen Hölen und Gängen, ja auch fleischfreßende Thiere aufhalten können, dabey diese ihre abergläubische Einfildungskraft, aufs gehörte natürliche Schmatzen derley Nahrungsuchender Bestien, und gar nicht weiter sich zu versteigen habe. Und was
β, das mehrmals vernommene Wimmern und Lamentiren auf einigen Gräbern oder Grüften anbelange, seyen mehrere traurigen Familien-Auftritte bekant, wo wegen einem zu voreilig veranstalteten Begräbniß, und im Grabe erfolgter Erholung des Vermeintlichverstorbenen, ein ganz natürliches Getöse, Gewinsel und Ruffen um Hilfe entstanden sey. Daß aber
γ, Einige, versteht sich, wenige Todtenkörper, mehrere Jahre hindurch, wider die Fäulniß so sonderbar verwahret würden; oder auch ihre Haupthaare, ihr Bart und Nägel länger wachsend befunden seyen, dieses alles habe ja seinen guten physischen Grund. Also zwar, daß ersteres wundersame Faktum, aus der vorzüglichen Reinigkeit der Säfte des Verstorbenen; lezteres aber aus eben der Vegetabilität auch andrer leblosen Geschöpfe hergeleitet werden könne, womit auf morschen Todtenscherben sich eine dürftige Pflanze ansezzet, und nach ihrer Art gedeihet. Und daß endlich
δ, So manche gesunde, oder es wenigsten scheinende Person, nach dem Lebensende eines nahen Anverwandten zusehends ins Abnehmen geräth, und dem Verstorbenen im Tode bald nachfolgen muß; könne aus mehreren, mit keinem Aberglauben bemengten, natürlichen Ursachen, so wie auch das Bishergesagte, dargethan werden. Die vieleicht ungewohnte mühevolle Krankenpflege; die schlaflosen Nächte, und die sonstigen; damit verbundnen Unannehmlichkeiten p. p. dürften vieleicht Vampyrs genug seyn, um eine zärtliche Person krank, oder auch bald nachsterben zu machen. Wenn ich denn aber hiezu noch die wenige Selbstschonung mancher Hinterlaßnen rechne, womit in Ansehung der Krankheit des Verstorbenen, ob es nämlich Schwindsucht oder Faulfieber; Petetschen oder sonsten so etwas ansteckendes war, so wenige Rücksicht genommen wird, indem manche der Hinterbliebenen, sich in derley ungelüftete infizirte Betten zu legen, unbedachtsam g[e]nug sind: ja wenn man über dieses auch aus der Erfahrung weiß, was ein starker Affekt der Traurigkeit und

unmäßiger Sehnsucht zu wirken vermag: dann solte man sich beinahe verwundern, daß es nicht noch zahlreichere, Gesundheit und Leben aussaugende Vampyrs giebt. Inzwischen hat der Pöbelaberglaube, der noch vom Vorurtheil, daß es Vampyrs gebe, nicht ganz geheilet ist, zur Abhilfe auch dieses schrecklichen Unwesens, folgende Maaßregeln genommen:
1. Müße bey iedem Verstorbenen die genauste Vorsichtigkeit gebraucht werden, damit seine Augen recht fest geschloßen würden; widrigenfalls derjenige, welchen der Todte von der Todtenbaare mit geöfneten Augen anstarren würde, von ihm bald nachgeholet werden dürfte.
2. Wenn sich ein Vampyr gelüstete, einem seiner Anverwandten vor den Fenstern mit Namen zu ruffen, so dürfte ihm durchaus nicht geantwortet werden, sondern der Gerufne müßte nur drey Kreuze vor sich schlagen.
3. Würde aber ein Verstorbner verdächtig daß er Jemandes [Seite 77→] Blut sauge; so sey das einzige Rettungsmittel übrig, das Grab aufzuräumen; den Sarg zu öfnen, sodann den Vampyr mit dem Kopfe gegen Morgen, und mit den Füßen gegen Abend gekehrt, auf den Bauch zu legen; und um seinem Blutdurst für immerdar ein Ende zu machen, einen grünen eichenen zugespitzten Pfahl durch seinen Rücken, in die Erde zu schlagen, und hernach das Grab neuerdings mit Erde zu füllen. Ruhe sanft, armer Vampyr!

Wetterführer

Soweit erstreckt sich das Gebiet menschlicher Verwegenheit, daß es Leute geben soll; welche sich erfrechen, dem großen Zevs, der seine Donnerkeile für sich braucht, in sein Handwerk zu pfuschen, und sich in die, nur ihm zukommende Direkzion der Witterungen einzumischen. Kan wol etwas Abergläubischeres, als dieses Vorurtheil des dummen Jahnhagels gedacht werden, als wenn er dafürhält:
1. Es gehe gar wohl an, daß ein sogenanter Wetterführer oder Wetterhexe, einen schrecklichen Hagel, ein fürchterliches Donnerwetter, oder auch einen verderblichen Wolkenbruch hervorbringe.
2. Habe man ja gesehen, wie diese Erzkünstler, zur Erzeugung derley schädlicher Witterungen, weiter nichts brauchteten, als nur einige geheimen Ingredienzen, in einen neuen irrdenen Dreyfuß bis zu einer magischen Mixtur zusammen zu quirlen. Woraus sogleich ein Wölkchen emporsteige, und innerhalb einer halben Stunde, unter dem Himmel eine so entsezliche Maße von Hagelsteinen, Donnerkeilen und Waßerplunzen zusammenziehe, daß allen Zuschauern dabey angst und bange werden müßte.
3. Sey es des Wetterführers oder Hexe ihre Sache, sich an die Fronte des erzeugten, oder wie das Kunstwort eigentlich heißt: geladenen Wetters zu stellen, und das Ungewitter beliebig da und dorthin zu leiten, auf welchem Hattert sie vornehmlich Schaden anzurichten beschloßen hätten. Und so habe

4. Man auch vordem, im Jahr 1787 am dritten Julius über uns gekommenen verwüstenden Wolkenbruch ganz eigentlich so eine verwünschte, auf einem Drachen reitende Wetterhexe dahertraben gesehen. u. d. gl. [und dergleichen].
So läppisch und lächerlich alles dieses Gerede einem vernünftigen Manne klingen muß; so trägt man sich in schlechten Gesellschaften superstitiöser Leute gleichwol mit einer Menge solcherley faden Histörcher. Und vermöge des Dafürhaltens des blinden Pöbels sind
1. Die von bösen Leuten geladene Wetter immer bösartiger und schlimmer, als jene von Gott über die Menschen verhängte. Denn sagen sie, der gütige Gott ließe sich doch auch durch Gebete und Gelübde besänftigen; aber die von Wetterhexen herrührenden nähmen gar keine Raison an. Und
2. Sey gegen Wetterführer, außer dem Wetterläuten kein einziges probate Gegenmittel übrig gelaßen. Aber wann
3. Zumal die Glocken nach der Kunst der Theurgie wider das Gewitter gegoßen worden sey, so wehreten sie allen Wetterhexen den Anmarsch; alle müßten vor derley Territorien beschämt vorbeyziehen, und man wiße aus Erfahrung, daß auf Ortschaften, wo dergleichen künstliche Glocken geläutet würden, in einem halben Sekulum kein Hagelschlag hätte verhänget werden können. Was das für wohlthätige Glocken sind! Talismane, deren auch wir uns einige solten gießen laßen!

Jacob Bayer: Etwas von dem bey dem gemeinen Volck anzutrefenden Aberglauben

Etwas von dem bey dem gemeinen Volck anzutrefenden Aberglauben. Beytrag von Jacob Bayer Pfarrer zu Katzendorf.
Vorerinnerung

Wenngleich unter dem gemeinen Volkcke noch immer Vorurtheile genug anzutrefen sind, so gereicht es doch unserm Jahrhundert zur Ehre, daß derselben weniger sind, als ehedem gewesen seyn mögen. Ich finde demnach in Rücksicht auf Katzendorf, oder auch die umliegende Gegend, anzumercken nöthig: 1. Daß die hier gesammelte abergläubische Meynungen schleichender Wahn einiger, vielleicht nicht weniger, aber nicht herrschender Wahn aller ohne Unterschied sind. 2. Daß der Aberglaube – um in der Schulsprache zu reden —nicht *extensive*, sondern *intensive* starck ist, d. i. [das ist] daß nicht ein ieder alle diese Meynungen heget; aber an denen jenigen, die er heget, z. E. [zum Exempel] von Hexereyen, so fest klebt, daß man sich, um ihn davon abzubringen, vergebens bemühen wird. 3. Daß es in der Theorie des Aberglaubens, nach Verschiedenheit der Ortschaften, verschiedene Variante gibt, so, daß z. E. das Hagel nach sich ziehende Bläuelwäschen, welches der Katzendorfer in die Himmelfahrts

Woche setzt, zu Streitford in die Charwoche fällt; oder daß es am dritten vierten Ort unbekannt oder doch weniger bekannt ist.
Da ferners der gemeine Mann das Ungereinte solcher Meynungen selbst fühlt, wenigstens zu fühlen scheint: so blödet er sich, bey Leuten, die über seinen Stand erhoben sind, mit der Sprache heraus gehe. – und dieß erschwert die Erforschung. Indessen glaube ich, in dem Wege, den ich eingeschlagen haben, das in dieser Materie noch Bestehende größtentheils erhoben zu haben.

Die Methode, solche Meynungen nach den angesetzten Titeln: *I. bey Menschen und 1. deren Kranckheiten II. bey Hauswirtschafts Dingen* p. p. zu sammeln, wählte ich, weil ich glaubte, daß mir auf diese Revü-ähnliche Art die Entdeckung eines und des andern Vorurtheils erleichtert werden würde. Indessen zweifele ich nicht, daß ein anderer nach einer andern Ordnung diesen Zweck eben so gut, und vielleicht noch besser, erreichen dürfte.
Daß ich in der Ausarbeitung hie und da die Sprache des gemeinen Mannes geführt und zum Ex[em]pel nicht gesagt habe: den Zauber-Pfennig hält das Volck für eine Münze, sondern: der Z.[auber] Pfennig ist eine Münze p. geschahe, um das Verdrüßliche der Monotonie zu vermeiden.
Gegenstände, bey welchen, und Arten, wie der Aberglaube des gemeinen Mannes sich äußert.
I. bey Menschen, und deren
1. *Kranckheiten,* als da sind
a) *Das Gebrech* – ist eine Brustbeschwerung bey kleinen Kindern, die das Volck nicht immer Verhexungen, sondern oft auch natürlichen Ursachen zuschreibt; wobey aber doch darinnen abergläubischer Wahn hervorleuchtet, daß zu Hebung dieses Übels von einigen *unnatürliche Gegen*mittel angewendet werden, nehmlich: ein altes Weib, – am besten die Schmiererin oder Hebamme – trägt das Krancke Kind ins Vorhaus unter den Rauchfang, und zaubert die Kranckheit durch dumpfe Hermurmelung einiger dabey besonders wirksam seyn sollender Kraftworte, – (:nach einigen durch Gebetsformelchen, die sich mit: im Nahmen Gottes des Vaters, des Sohnes p. schließen sollen, die ich aber nicht habe erforschen können – nachher Erfahrenes: 3. Weiber gehn unter den Rauchfang, machen mit FlachsWerch einen Rauch, über welchem sie das Kind hüpfend beten: Raßlen und Gebrech! fleuch mit diesem Rauch weg. Jedes Weib thut dieß, und also 3^{mal}. Allemal ist der Schluß: im Nahmen Gottes des Vaters p. p.:) glücklich weg.
Das Berufen – ist nach der gemeinen Chimäre die schädliche Einwirkung eines Menschen in den andern, die durch Bewunderung, Angafung, Anstaunung deßen, der berufen wird, ja durch jede gespanntere Reflexion auf ihn, geschehn soll. Die Erfolge – zugleich Kennzeichen – dieser bösen, vielfältig geglaubten *Actio* in Distans sind: innerliche Hitze, Mattig-Schläfrichkeit, Durchfall, Kopfweh und dergleiche fieberhafte Empfindungen. Wiegen – auch wohl größere Kinder haben von diesen Anfällen am meisten zu leiden, und zwar umsoviel mehr, je schöner sie sind, oder zu seyn geglaubt werden.

Gegenmittel:
N[ro] 1. Man nimt Flußwaßer, welches nicht gegen, sondern nach dem Fluß geschöpft worden. Darein kommt folgendes: *1.* Asche, zu 3 malen hineingethan. *2.* von Strohhälmen, die aus dem Dach über der Stuben- oder Stallthüre ausgezogen worden, 9 Glieder *3.* von 3 Thürschwellen, 3 ThürEcken, und 3 TischEcken etwas Spähne. Dieß wird zusammen in einem Topf unter einer Brodrinde gekocht. Wenn nun das berufene Kind schlafen gelegt worden, so wird dieß in einem Trog, in deßen Mitte eine Nähnadel mit samt Faden gerade aufgesteckt worden, aus dem Topf ausgegoßen, und der Topf selbst über die aufgesteckte Nadel umgestürtzt gesetzt, und so weiter dieß gantze Decoct unter die Wiege das Kindes geschoben. Wenn nun die Unpäßlichkeit des Kindes von einem wircklichen Berufen herrühret, so zieht sich das Waßer im Trog gantz in den Topf, und dem Kinde wird sicher geholfen.
N[ro] 2. in Flußwaßer, – ebenfalls dem Fluß nach geschöpft, werden glühende Kohlen – am beßten von alten im Keller entschlafenen Reifen – geworfen, wobey unter währenden Ablöschen mit der Hand wenigstens 3mal ein Kreutz gemacht, und etwas von dem Waßer mit einem Meßer zu 3malen auf den Boden gesprengt, auch das Kind aus diesem Waßer gewaschen werden muß.
Besondere Bemerckung: Leute, bey denen die Augbraunen sehr nahe aneinander stoßen; item, die als Kinder nach ihrer Entwöhnung widerum, wenngleich nur einmal, an die Brust gelaßen werden, sind die basiliskenartigste Berufne.
Überhaupt ists wunderbar, daß die individuelle Dispositionen der Leute, theils zum thätigen Berufen, theils zum Berufenwerden, verschieden sind, so daß z. E. alte Weiber gefährlicher, als junge befunden werden, und einer diesem Übel eher, als der andere, unterliegt
c) Der Hexenritt. Die Truden[593]*sind über mir gewesen, – haben mich geritten*: sagt der Abergläubische, wenn er durch gewaltsame Anstrengung seines Körpers sich hier oder dort, besonders im Rücken einige Muskeln gedehnt oder verschoben hat, und nur am Morgen Unbequemlichkeiten oder Schmertzen fühlt, die er vorigen Abend, von der vorigen Bewegung noch warm, nicht empfinden konnte.
Gegenmittel unten.
Hieher gehört auch das *HexenKneipen*, – ist bey Leibe nicht für Quetschung des Fleisches, die man sich im Schlaf durch unbequemes Liegen anthun kann, sondern

[593] – eine Anmerkung zur Siebenbürgisch-sächsischen Philologie, die freylich nicht zur Sache gehört. *Truden*, ein altes deutsches Wort, abgeleitet von den *Druiden*, d.[as] i.[st] Priestern und Gelehrten bey den alten Celten, die durch eine über den Begrif des Volckes sich erhebende Erkentniß der Natur und ihrer Kräfte, vermuthlich auch durch manche dem gem[einen] Mann auffallende Erfindungen und Künste, sich den Ruhm einer besondern Weisheit erworben. In den spätern Zeiten wurde der Nahme *Druide* beybehalten; aber *abusive* dem dafürgehaltenen deutschen Künstlern Zauberern beygelegt.
Eine Bemerkung, die ich dem seligen Herrn Profeßor Reinhold in Erlangen verdancke.

lediglich für Hexen Chikane zu halten; wie könnte sonst die Spur von den 5 Fingern so sichtbar seyn, als sie oft ist.
d) Benehmung des GliedWassers – so nennt und erklärt das Volck oft diejenige Lähmungen, vornehmlich an den Füßen, davon es keine natürliche Ursachen weiß, auch nicht wißen will, weil es seiner Denckungsart gemäßer ist, dergleichen Erscheinung über- und widernatürlichen Kräften zu- zuschreiben. *Gegenmittel* unten.
e) Das Gefülle. Kaum wird auf dem Lande ein Erwachsener anzutrefen seyn, dem nicht sein alter Nachbar, Vater oder Großvater erzehlt hätte, wir hier oder dort Menschen von Hexen, innerlich oder äußerlich, an diesem jenem fleischigen Theil des Leibes, mit Haaren, Borsten, Stecknadeln und dergleichen angefüllet worden seyen. Ja unter Alten, die dergleichen als gewiß geschehn seyn sollende Dinge erzehlen, werden fast überall auch einige seyn, die mit Augen gesehn zu haben versichern werden, wie hier Einer, mit aufgetriebenen Leibe unter großen Schmertzen, unwißend was ihm fehle, dagelegen, bis er endlich angefangen habe sich zu erbrechen; wobey er dann zum Erstaunen aller Anwesenden eine Menge Kehricht von sich gegeben; dort ein anderer an einer Geschwulst an Fuß, Arm p. unsägliche Schmertzen gelitten, bis endlich das vermeynte Geschwür wie von selbst aufgebrochen, und ein gantzer Klumpen eben erwehnten Unraths herausgedrungen sey.
Zu diesem und dem vorigen Artikel gehören auch andere so häufige Erzehlungen: von Ausnehmung der Kniescheibe, Verschiebung des Kinns, Umkehrung des Gesichtes auf den Rücken, Abschmächtung durch Entziehung der Nahrungssäfte, und dergleichen.
Gegen Mittel gegen c) d) e) konnten, zu einem guten Zeichen, als weniger bekannte Künste; nur schwer erforscht werden. Das erfragte läuft hinaus
1. *aufs Hexen Geköch.* Man nimmt etwas von den Sachen der Hexe, wenn auch nur ein Fetzchen Kleidung, kocht solches, nebst ein wenig *assa fötida*, Weyhrauch, Knoblauch und anderen – nicht bekannten – Ingredienzen, bey nächtlicher Weile, zwischen verschloßenen Thüren, in einem verlutirten oder anders wohl vermachten Topf, bey einem starcken Kohlefeuer. Die Hexe muß sich einfinden, und Friede machen.
2. *Hexen Bad.* Der Verhexte wird in ein Bad von Kräutern, (:was für Kräutern? konnte auch nicht erfragt werden, weil eben auch eine Hexe das Bad unter vielen Zeremonien verfertigt:) gesetzt, während deßen derjenige, der ihm die Lähmung p. angezaubert hat, wenn er auch viele Meilen Weges entfernt wäre, unumgänglich erscheinen muß.
2. *Bey anderweitigen Zufällen.* Hier findet sich
a) Der Alb, Alp, und ist derjenige Unhold, welchen die Einbildung des Unverständigen schafet, wenn er im Schlaf, nachdem er eine Zeit lang auf den Rücken gelegen, und dadurch Hemmung des Geblüts und Preßung des Herzens verursachet hat, etwas auf ihm schwer liegenden zu fühlen träumt. Das *Alb drücken*, oder von ihm *gedrückt werden*, ist die Unbequemlichkeit – Bangigkeit selbst, die er dabey spühret.
Den Alb nennet man auch dasjenige böse Wesen, das gesunde gutgebildete Kinder aus der Wiege stiehlt, und statt derselben andere häßliche, ungesunde, alberne unterschiebt. Diese Unterschobenen sind alsdenn *AlbsKinder*, etwede Geschöpfe, die aller äußerli-

chen und innerlichen Bildung zu ordentlichen brauchbaren Menschen, der Sprache sogar, unfähig bleiben. Wo diese AlbsKinder her- oder wo die ausgetauschten schönen Kinder hin-kommen, ist ein Problem, das nicht vorzukommen pflegt. Übrigens müßen diese Unholde von jenen die Bergwercke und Methallen liebenden Kobolten der Natur nach sehr verschieden seyn, weil *das Mittel* zu ihrer Verscheuchung nur ein Meßer ist, welches auf das in der Wiege liegende Kind gelegt wird.

b) Entmilchung der Säugerinnen. Wenn ein säugendes Weib das andere, welches noch in den Wochen ist, besucht, so kann es leicht geschehn, daß erstere bey ihrem Weggehn, auch gantz unabsichtlich, der letztern die Milch entzieht und mitnimmt. Das *Vorbauungs Mittel* ist ein Fetzchen von ihrer Kleidung, das sie im Bette der Wöchnerin zurückläßt.

Milchfieber, oder andere böse Zufälle bey Kindbetterinnen zu heben, oder zu verhüten, wird eine Gabel unter das Bett in den Boden gesteckt, auch die Wochen über da gelaßen.

c) Benehmung des Kinder-Schlaffs. Ein jeder, der zu einer Wöchnerin kommt, kann bey seinem Weggehn ohne Wißen und Willen dem Säugling den Schlaff enttragen. *Vorkehrung*: ein Fetzchen, auch nur ein Haar oder Faden, von seiner Kleidung in die Wiege geworfen.

d) Eine Extra Entdeckung: Steht ein Weib unter währender ihrer Schwangerschaft zu Gevatter, so wird entweder sie selbst, oder der Täufling unglücklich. Diesem *vorzubeugen*, hängt sie sich vor der Taufhandlung 2. höltzerne Löfel an einen verborgenen Ort an.

e) für schweres Ersterben-Mittel: ein Krancker, der nicht ersterben kann, wird auf Erbsenstroh gelegt. Dieß erleichtert und beschleunigt die Trennung. Ist ein wallachisches Vernunft-Produckt.

3. Bey außerordentlichem Glück

a) *Zauber Pfennig* – bekanntlich ein Geldstück, daß die besondere Kraft, ander Geld an sich und mit sich fort zu ziehn. Er ist ein großer HausSegen; denn die gantze Summe Geldes, in deßen Gesellschaft er z. E. an jemanden ausgezahlt wird, bringt er dem vorigen Besitzer wiederum zurücke. *Mittel:* daß man einem solchen Verführer aufpaße, und ihn, wenn man ihn ertappt, annagele. Man weiß Exempel, daß der neue Besitzer einer solchen Müntze von ohngefehr über den Tisch gekommen, und zum Glück diesen Anführer des hinter ihm her ziehenden Geldes noch im Schlüßelloch erwischt, angenagelt, und sofort mit Verwunderung gesehn hat, wie er loszukommen gearbeitet. Andere, und zwar *Vorbauungs-Mittel*: Korn, Brodt Krummen, Saltz, bey das Geld gethan; es bleibt. Warum nicht? Da auch türkisch Pfeffer den Kampfer bindet.

b) Allraune, ein Thierchen von besonderm Wesen, ohne Geschlecht, verständig, folgsam, treu; welches von einigen, wie z. E. ein Haus-Igel, ohne sonderliche Pflege gehalten, von andern aber in einem eigens dazu bestimmten Kästchen bewahrt, und nicht mit jeder, sondern nur einer gewißen bestimmten Art von Eßwaaren genährt wird; ist von geschmeidiger Leibes-Konstitution, und kann daher, um Geld zu holen, durch die

engsten SchlüßelLocher durchschlepfen. Die vorher N[ro.] *a) angezeigten Mittel* sollen auch hiergegen gute Dienste thun.
c) Spiritus – ist der Teufel, mit einer Käfer-Raupen-Bremse-Horniß oder andern Thier-Gestalt maskirt, wird auch in einem Schächtelchen genährt, und von seinem Inhaber beständig in der Tasche getragen; macht, ohne seine Behausung zu verlaßen, daß sein Herr immer Geld genug hat; kann durch Geschenck und Verkauf vom 1ten und 2ten Herrn auf den 3ten, aber nicht von diesem auf den 4ten gebracht werden. Kehrt, ins Feuer oder Waßer geworfen, immer augenblicklich und unsichtbar in die Tasche seines Herrn zurücke; hat mit ihm Kapitulation auf eine bestimmte Zeit, nach deren Verfluß er unumgänglich zum Teufel fahren muß, ist aber doch nach Erzehlungen einiger Musketiere, oder anderer dergleichen aufgeklärten Köpfe, von einigen seiner BundesGenoßen, noch vor, oder bey Ausgang der kapitulirten Zeit, vor diesem oder jenem Altar, durch Gebet und Exorcismen dieses jenes Chors von Geistlichen, freylich mit Zurücklaßung eines höllischen Gestancks, getrennet werden.
Wie kommt man – wie kommt der erste Inhaber eines Spiritus zu einem solchen Eigenthum? Durch Kauf nicht, weil er *per hypothesin* der 1ste Besitzer ist. Also vielleicht auf eine Art, wie folgt: Hanns reitet auf den Jahrmarckt, und fragt schertzend den jungen Volten was er ihm vom Jahrmarckt mitbringen solle? Volten, von der gerühmten Nutzbarkeit eines solchen Dinges gereitzt, antwortet im Ernst: einen Spiritus. Hanns setzt seinen Schertz dadurch fort, daß er im Heimreiten einen Grashüpfer fängt, und denselben dem Volten als einen gekauften Spiritus in einem Schachtelchen übergibt. Was geschieht? Der vorhere arme Volten hat von nun an immer Geld genug; denn sein Graßhüpfer ist nun mehr, als er war, er ist Teufel, Spiritus.
Vielleicht aber hat auch der Teufel selbst dergleiche Waare fertig, darf sie aber nicht öffentlich feil tragen, sondern kann nur, wenn sie bey Gelegenheit gesucht wird, damit guten Freunden dienen. Z. E. zween Katzendorfer, arme Leute, giengen ohne weitere Gesellschaft nach Reps auf den Jahrmarckt. Unterwegs klagten sie einander ihre Armuth und meinten dabey, daß ihren Umständen ein Spiritus nicht übel seyn würde. Kaum hatten sie den Repser Marckt erreicht, so tratt ein grauer Unbekannter zu ihnen, —: er habe gehört, daß sie Spiritus nöthig hätten; hier also im Schächtelchen seyen einige zu verkaufen. Erschrocken eilten sie von diesem unerwarteten Krämer loszukommen, welcher sich aber noch etliche male bey ihnen einfand, und seine Waare sehr angelegentlich anboth. Das letzte mal geschahe es im Zurückkehren auf der Hattertbrücke zwischen Reps und Hamorod. – Ob der Krämer auch Geißfüße gehabt? konnte, weil beyde Männer nicht mehr sind, nicht erfragt werden.
Nota. Der Preis eines Spiritus ist willkührlich, je nachdem er einträglich seyn soll. Soll er träglich 1. Fl. einbringen, so zahlt man 1. Fl.; soll er 10, – so 10. u. s. w.
d) Drache, nach dem wallachischen, nun auch bey den Sachsen nationalisirten Nahmen: *Hizmen*. Der Wahn vom Drachen ist ausgebreiteter, und sitzt fester, als die vorherigen N. b. c. [Namen unter b. und c.] Er ist ebenfalls der böse Geist, in der Gestalt einer feurigen Kugel, mit einem langen feurigen Schweif, der zu jener, als dem Kopf,

den übrigen Körper ausmacht. Seine Funktion ist, seinen Freunden Geld, Hanf, Korn p. zuzuführen. Dieß letztere thut er klüglich zur rechten Zeit, um den Herbst, wenn die Bauern das Korn ausgedroschen haben. Aber daß er um die Dämmerung, wenn alle Leute zu Hause sind, öfentlich, im Glantz eines Sterns, und durch die Rauchfänge zu seinen Freunden kommt, das würde, von Seiten seiner Connaisseurs, wegen des: *noscitur ex Socio* p.[594] seiner Überlegungskraft in den Augen der Leute wenig Ehre machen, wenn sie so weit dächten.
In K. starb nun vor wenigen Jahren ein Mann, mit dem der Drache auf einen so freundschaftlichen Fuß lebte, daß er ihm oft Visiten gab, und niemals leer kam. Einige Lauscher aus der Nachbarschaft hatten oft sowohl Korn als Geld rauschen gehört, das dieser Gast in dem Keller seines Wirthen ausgeschüttet hatte. Aus weßen Scheuer und Kasten dieß Korn insonderheit genommen worden, merckte man wohl; und einer von den Schadhaften wird vornehmlich einen Abend, an welchem er großen Schaden erlitten, nicht vergeßen; doch glaubt er zu seinem Trost an den Erben des verstorbenen Drachen Wirthen mit Augen zu sehn, daß unrecht Gut nicht gedeyet.
Mittel gegen diesen diebischen Luftfürsten? Es kann seyn, daß andere etwas wißen. Hier aber in K. heißt es: mit unsrer Macht ist nichts gethan. Aber sekiren kan man ihn doch. Nehmlich: wenn man ihn durch die Luft ziehen sieht, so steckt man geschwind ein Meßer in die Erde, entblößt sofort den Hintern, und klopft von beyden Seiten mit der Hand auf denselben. Dieß zwingt ihn, von seiner Ladung etwas herunter fallen zu laßen.
Nota. Der Drache ist im Keller-Kammer seiner Genoßen nicht mehr Drache, sondern Hund, Ziege, Katze, oder gar ein Thier von unbekannter Gattung, wie die Lauscher zuverläßig bemerckt haben. Etwas beschwerliches muß doch auch der Dienst eines ehrlichen Drachen an sich haben, weil er, ungeachtet seines großen Diensteifers, seinen Obliegenheiten nicht immer Genüge leisten kann. Denn gedachte Lauscher haben es durch Keller Löcher gesehn, daß die Prinzipalen diesen ihren Untergebenen oft übel behandelt, und z. E. unter den Worten: *He, He ists so recht, warum nicht mehr gebracht*, von einer Seite zur andern auf die Schnautze geschlagen, und so unbarmhertzig mit ihm umgegangen sind, daß der arme Drache gewinselt, und wie ein Kind geweint hat.
e) Schatz-blühn-graben-finden
Nicht Schwefel- und salpeterische Dünste, die von nicht zu tief in der Erde liegenden Metallen durch die Sonne herausgezogen, und bey lichter Abendluft in Irrwische vermandelt werden können; sondern ein aus dem Feen-Reich entlehntes Etwas macht, daß die vergrabenen Schätze zu gewißen Zeiten, – manche auch periodisch – *blühn*, d. i. durch eine in der Sommer- besonders Johannis-Nächten von sich gegebene, nicht jedem sichtbare, helle Flamme ihr Daseyn verrathen. Item: Nicht das, daß derjenige, der auf eine solche Flamme zugeht, durch den Druck der vor sich habenden Luft auch die Dunstflamme von ihrem Entstehungs- oder auch Entdeckungs-Ort fortdrückt; son-

[594] „Embert barátjáról" stb.

dern das, daß ihm der Schatz *nicht behalten* (:vom Schicksal nicht bestimmt war:) Das macht, daß er am bezeichneten Ort, wo er die Flamme gesehn, nichts findet. – Es gibt aber Glückskinder, denen so etwas behalten gewesen seyn muß, weil es ihnen wohl geht; ja weil man vom Nachbar her in ihrem Garten oder Hoff einesmals einen Schatz blühn gesehn, und wohl gar in demselben etwas, wie ein Loch, eine Grube, ersichtlich ist, wo wohl nichts anderes, als ein mit Geld gefüllter Topf oder Keßel, gestanden seyn kan. – Es sind beym Schatzgraben auch einige wichtige Cautelen zu bemercken. Man muß z. E. die Spur, das Loch, wo das Gefäß gestanden, nicht zufüllen, sondern offen stehn laßen, sonst stirbt der Schatzerheber unter Jahres Frist. Auch muß unterwährenden Nachgraben nicht geflucht werden, nicht einmal ein böser Gedancke muß entstehn, sonst verschwindet der Schatz auf immer. Ja alles Redens muß man sich aufs strengste enthalten, nicht: *ich muß mich schämen, Sie zu bemühn*; sonst: *weg war der Schatz*.

Es gibt auch ein Schatzfinden ohne Blühn, *durch Erscheinungen der Geister*, und durch dieselben gemachte Anzeigen der Stellen, wo der Schatz liegt. Viele Schätze werden von Geistern gehütet. Oder ist die Zeit der Befreyung des Gefangenen nun da, oder ist der Geist seines HüterAmtes nur müde geworden; genug, er erscheint, und zwar immer nach langer Zeit, um den Schatz selbst zu entdecken. Es sind lauter Knaben und Mädchen, wenigstens junge Leute, denen dergleiche Entdeckungen gemacht werden. Der Geist winckt ihnen mit Darreichung der Hand, welcher sie dann ihre, aber mit einem weißen Tuch umwundene, Hand reichen müßen, um sich vom Geist auf die Schatzstelle, wo er alsdann zu verschwinden pflegt, führen zu laßen. Einige solchen Geführte haben nicht genugsam sagen können, wie kalt eine solche Geister Hand, auch durch das Tuch, zu fühlen gewesen sey. – Es ist aber anzumercken, daß solche bey Schätzen sich aufhaltende Geister zweyerley; weiße und schwartze, d. i. gute und böse sind. Nur von den ersten gilt das gesagte. Die letztern sind zwar oft auch Schätzhüter; liefern sie aber niemals aus, sondern erscheinen nur, um die Menschen zu plagen, wenigstens zu schröcken. Daher zeigen sie sich als Menschen von ungeheurer Größe, Gestalt, oder als schwartze Stiere, Ziegenböcke, Hunde p. p. und suchen die Gräber von einem etwa durchs Blühn verrathenen Schatz durch fürchterliche Gestalten, Getöse und dergleichen zu verscheuchen. In Katzendorf hatte vor etlichen Jahren ein derley geistiger Stier so ein hartes Horn, daß der Schätzgräber, den er stieß, nach wenigen Tagen starb.

Noch ein Schatzfinden durch *SonntagsKinder*, – am Sonntag gebohrne Kinder. Sie haben die himmlische Gabe, durch die Daumen-Nägel, die aber mit einem gewißen, hier unbekannten, Oel bestrichen seyn müßen, die Schätze in der Erde, oder in den Mauern, zu sehn.

Und noch eins durch die *Wünschel-Ruthe* – abgeschnittene Jahr hatte (:jährlicher Sprößling:) von einer Haßel, welche in der Hand gehalten, sich mit der Spitze gegen den Schatz neiget.

4. Bey unnatürlicher Liebe oder Haß.
Gesetzt, Cajus will die in ihn sterblich verliebte Caja nicht verstehn, so kan sie, des Handwerks kundig, in ihm die heißeste Gegenliebe erkünsteln. *Mittel*:
1. gewiße Eßwaaren und Tränckelcher, die man dem geliebten Gegenstande beyzubringen wißen muß, dazu ich aber das *Recept* nicht habe bekommen können.
2. Abkochung der Fußtücher der geliebten Person.
3. einen Laubfrosch vor Georgi lebendig gefangen, in einen löcherichten Topf gethan, und in einen Ameishaufen zur Entfleischung gesteckt, die Knöchelcher dem = der Geliebten aus Blöße hinpraktizirt. (:Aber der Ameishauf vor Georgi?:)
Haß zu wircken, sind gewiße, mir auch unerforschlich, Gerichte und Träncke behülflich.
Solche Anti- und Sympathisirungskünste sollen vornehmlich bey Wallachen anzutrefen seyn.
5. Bey Erscheinungen der Geister, – Gespenster.
a) Erscheinungen verstorbener Menschen. Dieß ist unstreitig das weitläufigste Feld im Reich des Aberglaubens. Wie viele alte Gemäure, große oder kleine Brücken, Steine, Hügel, Bäume und dergleichen, wo es zu der Väter zeiten gespuckt hat, und noch spuckt. Das was spuckt, ist vielmal der Teufel in eigener Person, meistens aber die unruhige Seele eines verstorbenen Menschen, welche kommt, um entweder einen Schatz zu hüten oder auch zu entdecken; oder sich an den Menschen wegen erlittenen Unrechts, z. E. Ermordung, zu rächen; oder einen Gegenstand ehemaliger Verfeindigung (:z. E. das Gebein eines abortirten oder getödten Kindes:) zu entdecken, oder ihrem am unrechten Ort liegenden Körper ein anständigeres Grab zu verschafen; oder muthwilliger Weise die Leute zu vexiren; oder aus Gewohnheit das zu thun, was sie in ihrem Leben gethan hatte, und dergleichen.
In Katzendorf sind einige solcher Begebenheiten noch in ziemlich frischem Andenken. Es starb nehmlich hier vor mehrern Jahren ein gewißer N. N., ein weiland Sonderling, FeldKriecher und überaus ungerechter, diebischir Mann. Bald nach seinem Tode gieng er vielfältig, eben so, als er bey seinem Leben gethan hatte, mit einem Balta auf der Achsel und Kanister am Halse, auf dem Felde, von allen, die ihn sahen, erkannt, herum, ohne jemanden anzureden, oder bekannt gegen ihn zu thun. Seine Wittwe besuchte er etliche Abende, und half ihr, gantz stumm, gelbe Rüben schälen. Sein auf dem Bette liegender kleine Enkel redete ihn auch an, erhielt aber keinen Bescheid. Nachdem er eine Weile die Leute auf dem Felde geschreckt hatte, wurde nach seiner Grabstätte gesehn, und an dem einen Ende des GrabHügels ein abwärts gehendes Loch in der Weite eines nicht sehr dicken MenschenKopfs gefunden. Dieß ward ausgefüllet, und seit der Zeit war Friede. *N. B.* [nota bene] Wunderlich, daß von den noch lebenden alten Katzendorfern keiner ist, der diesen Geist selbst gesehen hätte.
Item: Vor etwa 4 Jahren starb hier ein anderer N. N., ein wahrer *Harpagon*. Bald hernach wüthete er nächtlicher Weile in der Gegend seines unweit der Mühle gelegenen Hofes, in Gestalt eines hungrigen Schweins, und ängstete die Leute, besonders die mit

vollen Säcken der Mühle zu giengen, nicht wenig. Es behaupteten zwar einige, das Schwein sey kein Gespenst, sondern eine dem Müller gehörige Sau. Aber kann das seyn? N. N. war ja nur erst kürtzlich gestorben!
b) Es giebt auch GeisterErscheinung in *Gestalt noch lebender Menschen*. Auch hievon ein Beyspiel in K: zwey Draaßer giengen an einem Sonntag unter der Predigt von Reps aus über K. nach Draaß. In dem Katzendorfer Rohr (:den Wiesen Draaß zu:) fanden sie den damaligen Pfarrer und Cantor auf der Jagd, welche sich auch mit ihnen besprachen, und aus ihren Jägertornistern einige Aepfel mitgaben. Der eine verzehrte s[eine] Aepfel bis Draaß, ward aber auf den Todt kranck, und brach zum Glück noch das Gegeßene, nicht Aepfel, sondern Pferde Mist aus, der andere Draaßer holte erst Abends seine Äpfel aus dem Tornister, fand aber nur schon runde Pferde-Knöttel. Durch solche Metamorphosen aufmercksam gemacht untersuchten beyde die Sache, und fanden, daß in eben derselben Stunde, wo dieß im Rohr vorgegangen, der Pfarrer zu K. gepredigt, der Cantor aber an einer langwierigen Kranckheit miserabel darniedergelegen. Man sagt, dieser Vorgang habe die beyden Draaßer, vorher Sabbatschänder, zu guten SonntagsChristen und Kirchengängern gemacht. Möchten sie doch auch nüchterne Menschen geworden seyn, denn wer weiß, ob sie das in Katzendorfer Rohr waren. – Sie sind beyde nicht mehr. Schade!
Mittel wider Gespenster
1. Das Sprüchelchen: *alle gute Geister loben Gott den Herrn*, oder schlechtweg Nennung des Nahmens Jesu. Ist der Geist bös, so weicht er.
2. *Beschwörung*, daß sie weichen möchten; *Verwünschung* in dieß oder jenes alte Gemäuer, tiefe Graben p. welche geschieht: im Nahmen Gottes des Vaters, – Sohnes p. p.
II. Bey Hauswirtschaftlichen Dingen
1. Gestohlene oder verlohrne Sachen. Hiebey werden renomirt Wallachinnen, auch wohl andere, oft in weiter Entfernung lebende Personen aufgesucht, welche alsdann durch ChartenMischen, Stroh-Hanf-reiben, Bleygießen, und andere dergleiche Gauckelspiele herauszubringen vorgeben, ob das Gestohlene, oder Verlohrene weit oder nahe? ob seine Wiedererlangung zu hofen, oder nicht zu hofen seye. Manche dieser Künstlerinnen müssen ein Fetzchen vom Kleide, oder überhaupt von der Wäsche des Schadhaftigen zu Händen bekommen, ohne welches sie nichts anfangen können.
Im Fall des geschehenen Diebstahls wißen manche dieser Leute für Geld (:aber allemal ein Bagadell:) und gute Worte zuwegezubringen, daß der Dieb das Gestohlene selbst persönlich einhändigen, ja sich selbst, mit den gestohlenen Sachen behängt, öfentlich zur Schau ausstellen muß. Man hat Beyspiele, daß auch Entwichene, z. E. entlaufene Eheweiber, dem Zug dieser Kunst gehorsam, aus weiter Entfernung, hergeeilt, und sich auf die bestimmte Stunde eingestellet haben.
2. Wegzauberung der Frucht aus Scheuer und Kasten – findt hie und da noch statt. Wenn nehmlich der Hexenmeister seinem Nachbar unterwährendem Wurffen in die Scheuer gerathen, und von dem Gewurften etwas weniges in seine Hand bekommen kan, so kann er von dieser Wurff in seinen eigenen Korn- Kasten überzaubern, so viel er will.

Daher die Vorsichtigkeit manches Landmannes, unter dem Wurfen das Scheuren- oder auch Hof-Thor zu verschließen.
Es sind auch andere Manieren solcher Wegzauberungen. Z. E.: Merton, ein der Zauberey verdächtiger, steht im ScheuernThor seines Nachbars Kasper, als dieser oben Korn zum Dreschen anlegt. Flugs eilt er in s.[eine] Scheuer, und legt sich auch Korn zu Dreschen an. Kasper merckt, daß Merz den Zauberflegel brauchen wolle, und drischt anstatt Korn Erbsen. Und siehe, Merton, der lauter Korn gedroschen hatte, wurft nun Korn und Erbsen zugleich, und muß dem Kasper das Maul stopfen.
3. *Das Versprechen,* oder *gutes HausMittel für Dieberey* bey allerley Dingen, Pferden, Bienen, Obstbäumen p. Man hat auch, *substitutis substituendis*, mit einem einzigen Formelchen genug. Sey z. E. das zu Versprechende ein fruchttragender Birnbaum, so lautet es also: „Dieser Birnbaum ist umhangen mit 3. goldenen Stangen, mit 3. goldenen Borten, mit Christ des G.[ottes] seinen Worten. An diesem Ort steht Kraut, das Kraut heißt Dol-Kraut. Nun du Kraut, befiel den Dieben, daß sie hier keinen Diebstahl üben, bis sie nicht zehlen die Stern am Himmel, die Hälm aufm Dach, die Kiesel in der Bach. Unterdeß kommt der schöne helle Tag."
Schluß: „im Nahmen Gottes des V[aters] – S[ohnes] p. VaterUnser. Diese Zeremonie wird 3mal gemacht. *Nota.* Dieß Vortheilchen müßen sich nur Leute von verschiedenem Geschlecht einander mittheilen; ein Mann, ders von einem Mann gelernt, kanns nicht brauchen.
4. *Einige Wirtschafts Vorteile*
a) Bäume fruchtbar zu machen: Man umwindet sie in der N.[eu] Jahres Nacht mit Stroh.
b) Daß das Werck-Holtz nicht wurmig wird: Um den Baum, den man fällen will, geht man 3mal, nicht rechts, sondern lincks um und um, und jedes mal wird dem Baum, N. B. [nota bene] auf der Sonnen Seite, mit der Axt ein Schlag gegeben.
c. [sic!]
5. *Größere Kleinigkeiten*
1. 3. Tage vor Himmelfahrt Christi mit dem Bläuel waschen, bringt Hagel über das Feld, soweit der Bläuelschlag gehört wird.
2. für gegebene Artzney dancken, macht, daß sie nicht hilft.
3. das Brodt Laib auf die obere runde Seite legen, gibt Schaden im Fruchtkasten.
4. das Korn, welches man zur Mühle schickt, muß bey Leibe nicht aus dem Sieb, sondern nur aus dem Viertel, in den Mahlsack geschüttet werden.
5. Kohlen zum Feueranlegen müßen dem Nachbar nicht in einem gantzen Gefäße, sondern in einem Scherben geholet werden.
6. Jemanden, der just ausfährt-reitet, über den Weg gehn =
7. zur vorhabenden Jagt, Fischerey p. glückwünschen, benimmt das Glück.
8. Sind die ersten, welche frühmorgens den Reisenden begegnen, Bettler, Zigeuner p. so ists ein gutes – sinds Edelleute, oder sonst angesehene, so ists ein böses Zeichen.

III. Beym RindVieh. (Allgemeine) Praeservative:
1. am 1sten May Besteckung des Thores mit Mägen, der Dächer mit zerbrochenen Pflugrädern
2. Wenn die Kuh zum erstenmale ins Feld getrieben wird, so hängt man ihr einen schwartzen WeiberKittel über den Kopf, den sie bis zur Heerde trägt. Ist wider die Hexen.
1. Entmilchung der Kühe – oder Benehmung der M[ilch] durch Hexerey
GegenMittel: man deckt die Kuh mit einem schwartzen WeiberKittel, und prügelt sie mit einer Backofenruthe, bis sie schwitzt.
Nota 1. oft scheint die Kuh diese Schläge nicht zu achten; oft aber tobt sie auch; aber in beyden Fällen kommt ihr die Milch wieder.
2. Man hat Exempel, daß unterwährendem Abprügeln der Kuh eine Nachbarin mit vieler Müh über den Zaun hereingestiegen, und mit der expostulierenden Frage in den Stall getretten ist: warum man denn das arme Thier so zerschlage? dieß kan keine andere Ursache gehabt haben, als weil die nachbarliche MilchCompetentin die der Kuh gegebene Schläge mitempfand.
b) Man fängt den Harn der Kuh in einen neuen Topf auf, bedeckts mit einer schwartzen Brodtrinde verlutirts mit der Kuh ihrem Mist, und kochts bey einem guten Feuer. Sicher kommt mittlerweile die Hexe, und begehrt etwas, wo sie denn tüchtig abgeprügelt werden muß.
c) Ein Stück Saltz nimmt man 3mal um den Bauch der Kuh herum, trägts dann an ein Hattertgescheide, gräbts in einem Maulwurfhauff ein, mit den Worten:
„Dir Maulwurf befehle ich, schafe, daß der Kuh, der dieß gemeynt ist, die Milch bis auf den 3ten Tag wieder komme." Am 3ten Tag wird das Saltz heimgeholt, und der Kuh zum Lecken vorgelegt.
2. Härnen. Wenn die Kuh, welches nicht immer für Hexerey gilt, unter währendem Melcken härnt, zu welcher Zeit die Milch immer wässerig zu seyn pflegt: so braucht man folgendes *GegenMittel*: man bohrt ihr ins Horn ein Loch, und füllt es mit TeufelsDreck (:assa fötida:) an.
Von *3. zu Todte gehextem Vieh* hängt man das Hertz in den Rauch, und nahe an das Feuer. Wenn dieß nun heiß wird, und zu trocknen anfängt, so kommt die Hexe, um etwas zu begehren. Gibt man es ihr nicht, so wird ihr Drang so groß, daß sie sich bequemet, für das krepirte Vieh zu büßen.
4. Für wurmiges Vieh- oder *Hausmittel*, gilt vom Hausthier überhaupt. Man wählt irgendwo 3. beyeinanderstehende AttichStengel, deren jeder aber nicht weniger, als 9. Glieder haben muß. Den Mittlern von diesen setzt man *imaginarie* zum König, und sagt zu ihm: Du König! siehe zu, daß aus der rothen, schwartzen, weißen (:die Farbe des Viehes muß bestimmt werden:) Kuh, oder Pferd die Maden vergehn, sonst soll dir geschehn, was diesen Stengeln (:hier werden die 2 Stengel weggehauen:) geschieht.

Andere hängen auf *ration* eines madichten Viehes, mit Beybehaltung der übrigen Zeremonien, den Attich auch nur in den Rauch; wie dieser welckt, so schwinden die Maden.

IV. Bey Pferden

1. *Wilde, unbändige Pferde auf einmal zahm zu machen*: man schlägt das Pferd mit eine Weiber-Schlafhaube 3^mal^ nur sanfte auf den Kopf, es wird fromm, wie ein Lamm.

2. *Betröpfelung, Behartzung der Mähnen* ist ofenbahr ein Hexen-Streich, denn es ist schlechterdings unmöglich, daß je aus den tannenen Balcken Harz hervorquillen und auf die Pferde fallen könnte.

GegenMittel: Knoblauch, Assa fötida und dergleichen im Stall gehalten, oder auch den Pferden angehenckt. Den Stall mit Weyhrauch, auch andere z.[um] E.[xempel] den schon benannten Dingen, zu räuchern, ist sehr gut.

3. *Von dem schön fett* machen der Pferde, durch Bestreichung derselben mit todten Menschen Händen, hat man in K. nur gehört.

VI. Bey Schaafen

Abermal ein gutes Zeichen, daß ich zu diesem Artikel bey unsern Wallachen, durchaus nichts habe bekommen können. Die Sachsen hielten und halten keine Schaafe.

VII. FlügelWerck 1. Eyer, zur Brut gepaart unterlegt, gehn nicht grade gut aus.

2. Wer jemanden Eyer zur Brut leyhet, oder schenckt, der gibt dadurch das Glück zu seiner eigenen Brut mit weg. Diesem vorzubauen nimmt er von der Zahl der dargelegten verlangten Eyer eins zurück, und bindet dadurch sein BrutGlück.

VIII. Beym Feld-Bau

1. *Das Getümper*, ist dem abergläubischen Landmann eine gewiße Stunde gewißer Tage, welche aus dem Grunde eine unglückliche Stunde ist, weil von dem, was in derselben ausgesäet wird, und weil es just jetzt ausgesäet wird, nichts geräth.

Das Wort: *Getümper*, ist eine Ableitung von Quatember. Quatember Tage sind bekanntlich jene, an welchen zu fasten – und sich der ordentlichen Werckarbeit zu enthalten Gottesdienst ist. Es läßt sich daher das Alterthum, und auch die Entstehungsart des heutzutagigen Getümpers abnehmen.

2. *Wetter, Wetterführer, gemachtes Wetter.* Wetterführer ist einer, der entweder den Hagel in der Athmosphäre oder sonstwo selbst macht, oder den schon vorhandenen über eine Gegend bringt und ausschüttet. Man hat es ja mit Augen gesehn, daß dieserley Thaumaturgen auf einer – oft vierköpfigen – Schlange, oder Drachen sitzend in entlegenen Gegenden oder Winckeln auf überfrohrnen Teichen zwischen großen Eisschollen hinundhergeritten, und dadurch die Materie zum HagelWetter bereitet; dann sich erhoben und an der Spitze einer großen fürchterlich schwartzen Wolke in der Luft dahergezogen, bis über den Ort, die Gegend, die sie durch Verheerung ihrer Felder haben heimsuchen wollen.

Der renommirteste Wetterführer, den Siebenbürgen je gesehn haben mag, ist wohl unstreitig der im Andencken des Repser platten Landes unsterbliche Sommerburger Schulmeister N. N. der auch, nach eigenmündigem Geständniß, daß er somanchen

Hattert zugrunde gerichtet habe, in Reps öffentlich verbrannt worden. In seiner Kunst muß er Meister gewesen seyn. Denn unter einer so ungeheurn Catarakte vom Eiskugeln, die man über einen gantzen Hattert bringt, dieß und jenes Land seines Freundes-Gevatters so zu schonen, daß es zwischen den übrigen gantz zerschlagenen ins Gevierte vollkommen unversehrt bleibt, daß ist doch wohl ein Meisterstück. Doch soll eine solche Schonung ihn, nach eigener Aussage, nicht wenig Arbeit gekostet haben. Der Hagel, der vor 3 Jahren so viele schöne Saaten dahin streckte, war auch ein solches Kunst Meteor. Wie konnten sonst die Eisstücke Stroh und Rohr in sich schließen, ja wie konnten sie so groß, so eckicht, so in Gestalt eines Menschen-Kopfes p. p. geformt seyn?
3. *Wetter Klocke*, ist eine Klocke, die mehr vermag, als andre auf KirchenThürmen hängende Stücke Metall, nehmlich das schädliche Wetter, durch Schall und Klang zu vertreiben. Es kommt hier gar nicht darauf an, daß die Klocke etwa vermöge ihrer Größe, folglich auch stärckere und ausgebreitetere Undulation, die sie während des Läutens in ihrer Luftgegend verursacht, oder vermöge Elektrizität p. p. ins Wetter, in Absicht auf seine Annäherung oder Entfernung wircken könne; sondern darauf nur kommts an, daß sie eine Wetter Klocke ist. Hätte Katzendorf vor 3. Jahren nur die Hamoroder gute Wetter Klocke gehabt, oder *hätte man nur mit den vorhandenen Klocken* gegen das Wetter geläutet; der Hagelschade würde nicht, wenigstens nicht so groß, gewesen seyn. Dem unterzogenen zufolge muß doch jedem geheiligthen Metall etwas dieser Kraft beywohnen.
Daß es nicht rathsam sey, beym Anzug schwerer DonnerWetter zu läuten, daß das Läuten den Schlag reitze, und man Beyspiele unterwährendem Läuten durch den Blitz getödteter Klöckner aufweisen könne, das sagen nur die heutzutagigen Gelbschnäbel von Geistlichen; die alten Pfarrherrn in den vorigen Zeiten, mit schönen langen Bärten, das waren kluge Männer! die sagten das nicht.
4. *reiche Erndte ohne Müh – ein wallachisches HausVortel*.[595]
Man geht am 1ten May übers Kornfeld, und schreyt diese Worte: Ausits, Holdule! Holda mea a hai mare se marita; adunats va, une ku Féerdele, altu ku nyirtze, altu ku blidde, altu ku koffe, ku stire a lui Dumnyezeu.[596] Dieß wird 3mal gesprochen, und jedesmal ein Kreutz darüber geschlagen. Der Seegen äußert sich beym Wurfe und Aufheben des eigenen Korns, welches reichlich vermehrt werden.
Nota. Es müßen diese Worte nicht allzuhart geschrien werden; damit es nicht die Bäume hören; sonst mischen sich beym Wurfen desto mehr Blätter ins Korn, je vernehmlicher die Formel dem Wald gewesen ist. Gesetzt, es ist kein Wald in der Nähe, so kann man schreyen, daß es der gantze Hattert hört; aber das bringt hernach zu viel Korn, und das ist grob. Man muß leben, und leben laßen!

[595] Vorteil > fortély.

[596] Halljátok földek! Az én földem, ama nagy, megházasodik, gyüljetek össze, ki fertályokkal, ki mércékkel, ki fazékakkal, ki kosarakkal, Istennek hirével.

Eben dieses, auf sächsisch bestättigt: in N. N. war ein, ohne Saat und so fort, Kornreicher blinder Mann. Dieser pflegte sich alle Jahr gegen die KornErndte auf das Feld hinaus leiten zu laßen, woher er alsdenn allemal murmelnd, wie betend, zurücktappte. Einmal ward seinem Führer, einem Knaben, der Rückmarsch durchs Kornfeld zu sehr Weg um; er führte ihn also einen kürtzern Weg, durch den Wald. Die Folge war: daß nach der Erndte der Kornkasten, zu großer Betrettung des blinden Künstlers, nicht mit Frucht, sondern Eichen Blättern angefüllt gefunden ward.
IX. Jägerey beym Schießpulver Knoblauch und Brodtkrümen gehalten, macht, daß der Schuß nicht leicht verfehlt.

Als Anhang noch einige Stücke, die sich zu den vorstehenden Titeln nicht schickten, und an welche erst nachher gedacht wurde.
1. Kunst Hexen zu erkennen
a) Hat man von einer vermeinten Hexe Besuch, und will sich des Verdachts überzeugen, so stellt man einen beharnten und dann gesaltzenen Besen verkehrt neben oder hinter die Thüre. Ist die Person eine Hexe, so kann sie, ehe der Besen weggenommen wird, nicht hinaus.
b) In der Kirche die Hexen zu kennen. Man bindet sich in den Puschen zwischen andere Blumen 4blättrigen Klee. Wer durch einen solchen Puschen sieht, dem werden alle Hexen sichtbar; denn alle, so viel ihrer sind, haben (:Schochterte:) kleine Schaffe auf dem Kopf.
Eben so gezeichnet sieht man, auch unabsichtlich, die Hexen, wenn man eine Bürde Gras oder Heu trägt, in welcher desgleichen Klee ist.
2. *Hexen Wanderung-Wallfahrt*, nächtliche
a) privatim. Sie schmieren sich mit gewißen, in Scherben gehaltenen, Salben ein, und fliegen dann durch den Rauchfang aus. – In S. wollte sich ein Musketier zur Kirchen Parade anschicken, folglich auch seine Schuh schmieren. Er erwischte unwißend ein solches hinter den Ofen stehendes Scherben seiner Wirthin, schmierte, und weg zum Rauchfang hinaus war der Schuh.
b) In Compagnie. Sie sammlen sich auf eine bestimmte nächtliche Stunde an einem Ort, ziehn, wie ein desertirender Bienen-Schaaren mit Musik, durch die Luft, laßen sich auf hohen Mauern, Dächern, Bergen p. nieder, schmausen, tantzen, und verschwinden, wenn die Zeit aus ist, plötzlich. Man weiß aus vielfältigen Erzehlungen, daß sie in ihrem Zug zufälligerweise auch andere, zu ihrer Zunft nicht gehörige Personen, angetrofen, mitgenommen, und ihres FreudenMahls theilhaftig gemacht haben. Plötzlich ist die Gesellschaft verschwunden, und der fremde Gast hat sich bey TagesAnbruch auf einer Mauer, doch p. gantz allein, an denen vorhere zu sich gesteckten Eßwaaren aber, als Gänse-Biegeln, Aepfeln p. nur Pferde-Knochen und Knöttel gefunden.
3. *Hexen Verwandlung.*
Gerne wählen die Hexen sich, wenn sie auf Bezauberungen der Leute ausgehn, die Gestalt der großen Erdkröten. Aber oft haben sie auch die Fatalität, in den Häusern,

wo sie hinkommen, erkannt, und entsetzlich geprügelt, ja mit glühenden FeuerEisen und Klaften[597] gezwickt zu werden. Natürlich findet man sie hernach, nach wiederangenommener Menschen Gestalt, voller Wunden, Schläge und Brandmahle.
4. *Verwünschte Schlößer, Häuser*, sind unbewohnbare Aufenthalte solcher Geister, die aus ihren ersten Behausungen vertrieben, und auf immer in diese, ohnedem wüste und unbewohnte, Gemäuer verbannet worden. In unserm Lande gibts dergleichen nicht; desto sicherer aber in andern, denn wie könnten sonst davon auch sogar gedruckte Bücher, z. E. das von der verwünschten Prinzeßin Melusina, existiren?

Skizze
von Vorurtheil und Aberglauben, nicht zur Belehrung, nur zu einiger Ausfüllung des übrigen Raums, beygefüget.
1. *Das Vorurtheil* ist überhaupt nie ohne Grund, wenigstens ohne genugsamen Grund, gefälltes Urtheil.
(:Vor-Urtheil, voreilig, vor der Zeit gefälltes Urtheil:)
2. *Der Aberglaube* ist eine Gattung des Vorurtheils, oder ein dadurch näher bestimmtes Vorurtheil, daß er sich in Dingen, die mit Glauben und Religion in engerer Verbindung stehn, und auf eine Art, die mit der Religion streitet, äußert.
(:*aber*, ein altes deutsches VerringerungsWörtchen, wie after. Daher: Aber-Glaube, d. i. schlichter, nichtiger Glaube, wie: Aber-Witz, elender verkehrter Witz:)
Nach dem heutigen Sprachgebrauch hat das Wort eine ziemlich weite Ausdehnung, denn es bezeichnet auch Vorurtheile, deren Gegenstand außer dem Bezirck der eigentlichen Religion liegt, wenn sie gleich mit der Religion in näherer oder entfernterer Verbindung stehn können.
3. Diesemnach ist der Aberglaube, in weiterm oder engerm Sinne genommen, eine Verwirrung des menschlichen Verstandes; eine Folge des Unvermögens, die VerstandesKraft in denen hieher gehörigen Materien recht zu gebrauchen.
4. Die Ursachen hievon sind nicht (:metaphysische:) natürlich-nothwendige Einschränckungen der angebohrnen GeistesKräfte, weil sonst Vorurtheil und Aberglaube nicht Fehler und Verwirrung, sondern Eigenschaft des menschlichen Verstandes seyn müßte; sondern
a) *theils* Mangel an Bildung der Verstandes-Kraft zu der Vollkommenheit, die sie, für sich selbst betrachtet, erreichen könnte.
b) *theils* entgegengesetzte Einpfropfung vernunftwidriger Begriffe.
5. Die VerstandesKraft im Menschen (4a) ist eine Kraft, Ursachen und Wirckungen, als solche betrachtet, in ihrer verhältnißmäßigen Verbindung zu erkennen; und zwar nähert sich diese Kraft ihrer Vollkommenheit um soviel mehr, je beßer sie Ursachen und Wirckungen adaequiren, das ist, bestimmen kann: wie, warum, wodurch, wie weit

[597] Klafterholz – sarangolt fa.

z. E. A die Ursache von B, oder B die Wirckung von A ist oder nicht ist; seyn kann, oder nicht seyn kann?
Die Ausbildung dieser Kraft zu immer größerer Vollkommenheit geschieht durch fortgehende Bemerkungen und Erfahrungen deßen, was nach der Natur der vorhandenen Dinge (:*per notionem entis*, ist der SchulAusdruck:) möglich oder nicht möglich ist; folglich durch Reflexionen, Vergleichungen des durch Reflexion bemerckten, Reduktionen deßelben auf das Prinzip vom zureichenden Grunde. Der gäntzliche Mangel solcher Verstandes-Übung, folglich auch Ausbildung, erhält die menschliche Seele in einem pur thierischen Zustand, wie an denen in der Wildniß erwachsenen Menschen zu sehn ist. Bey dem gem[einen] Mann trift man einen solchen völligen Mangel an Verstandes Bildung nicht an; man findt aber Mangel genug hieran in Ansehung derer Dinge, die sein Aberglaube zum Gegenstand hat. Denn er setzt vielfältig Dinge als Ursachen und Wirckungen zusammen, die es gar nicht seyn können, (:wie beym Berufen:) oder er stellt sich ein wirckendes Wesen von einer gantz andern Seite als wirckend vor, als es in der That ist (:wie beym Blühn der Schätze:) und was diese Irrungen sonst noch für Modifikationen haben mögen. Dieß alles daher, daß er die Natur in ihren Kräften und Wirckungen, wenigstens bey denen seinem Aberglaube zum Gegenstande dienenden Objecten, nicht kennen gelernt, seinen Verstand nicht genugsam gebildet hat.
Es ist traurig, zu wißen, welch eine ergiebige Quelle von Erscheinungen, die dem menschlichen Verstande wenig Ehre machen, dieser Mangel der Bekanntschaft mit der Natur und ihren Kräften vormals gewesen ist. Hätten unsere gute Alten die Schwere des Wassers, die Verschiedenheit seiner Consistentz nach der Verschiedenheit der beygemischten fremden Theile und die darinnen gegründete verschiedene Widerholungskraft, hätten sie die Beschafenheit der Lunge im menschlichen Körper, und ihre dem Unterfinden widerstehende Ausdehnlichkeit, und das, was durch diese Ausdehnlichkeit, besonders bey alten, dürren, und dazu noch zusammengekrümmten Weibern, möglich ist, gekannt, kurtz: hätten sie die Theorie vom *specifice levius et gravius* gewußt: würden sie wohl so manche ihrer ehrlichen, freylich berunzelten und rothäugigen, Müttercher durch die WaßerProbe zum Scheiterhaufen gebracht haben? —Dank dir, Balthas[ar] Becker! für deine *bezauberte Welt*, wodurch es dir gelungen ist, in der Entzauberung des deutschen Menschen Verstandes einen so guten Anfang zu machen.
6. Die zwote Haupt Ursache des Aberglaubens ist die frühzeitige Einpflantzung abergläubischer Vorstellungen und Begriffe. (:4. b.:) Es ist unwidersprechlich, daß die menschliche Seele in der Art, sich etwas so oder anders vorzustellen, eine gewiße Richtung und Fertigkeit erhalten kann, eben so wie dem Körper eine Fertigkeit beygebracht werden kann, sich auf eine gewiße Weise zu bewegen, zu tragen; und zwar wird diese Fertigkeit desto stärcker, je frühzeitiger die Seele zu solchen VorstellungsArten angeführt wird. Dieß findet vornehmlich auch bey dem Aberglauben statt. Man sagt den Leuten schon in ihrer Kindheit von verwünschten Prinzeßinnen, von Drachen, die sie hüten, von Hexen, Gespenstern p. Man führt sie ordentlich an, das in dergleichen Erzehlungen liegende Alberne und Widersprechende schrittweise möglich, dann

wahrscheinlich, dann gewiß, ja sogar, da es eine so starcke Nahrung für die schwärmende Einbildung enthält, angenehm zu finden.

Umsonst bemüht man sich, dergleichen Chimären durch Gründe aus dem Gehirn dieser Menschen zu vertilgen. *Quo semel est imbuta recens, servabit odorem, testa diu.*[598]

7. Noch zwo Fragen:

I. *Wäre es wohl möglich, den gemeinen Haufen von dergleichen abergl[äubischen] Vorurtheilen durchaus zu befreyen?*

Resp[onsio]: Ja, (absolute) an und für sich selbst, weil ja die Aufklärung, als das innere und *wahre HeilungsMittel* dieser Kranckheit, bey ihm absolut möglich ist. Aber ob diese Aufklärung, und darinnen zu gründende Reinigung vom Abergl[auben] beym gem[einen] Mann auch hypothetisch, nach allerseitigen äußerl[ichen] Umständen möglich sey, ist eine andere Frage. Man müßte zu diesem Ende seinen Verstand durch eine gewiße Art Naturlehre und Naturgeschichte, die seiner Fähigkeit angemeßen wären, bis auf einen gewißen Grad aufhellen. Ob man sich aber jemals im Staat die Mühe hierzu nehmen werde? Es läßt sich aber auch eine *äußerliche Heilungs Methode* gedencken, und hiebey würden die sogenannten *Argumenta kat Anthropon*[599] gute Dienste thun. Man müßte nehmlich dem Abergläubischen, in denen Fällen, wo es sich thun läßt, und wiederum auf eine für ihn schickliche Art, durch physische, und andere auch möglichst gemeine Experimente, *ad oculum*[600] zeigen; daß der Abergläubische Mensch nicht sehe; sondern nur zu sehen glaube; daß es mit diesen und jenen ihm un- und übernatürlich scheinenden Dingen gantz anders zugehe, (:z. E. mit dem Drachen:) als die Leute sagen. Nach diesen und dergleichen Vorbereitungen würde alsdann auch das anderte äußere Mittel, das *Prinzip der Auktorität*, mehr haften. Das Volck würde Männer von größerem Ansehn, die dergleichen Thorheiten verlachen, nicht verketzern, sondern nach ihrem Beyspiel, auch bey Gegenständen, wo sie keine Experimente zur Widerlegung des Aberglaubens gesehn, mit ihren Urtheilen zurückhaltender seyn.

Ich weiß nicht, welches von diesen Reinigungs Mitteln in das heutige Saeculum gewirckt hat. Genug, daß sich manche jeder ehemaligen Hirn Gespinnste, wo nicht der Gattung, doch der individualen Zahl nach, sehr vermindert haben. Wäre nur nicht mit der Zeit jenes zu besorgen: *cum vitant – vitia, in contraria currunt.*[601]

II. Wäre es wohl rathsam, dem Volck, (:ich sage nicht allen Aberglauben, im strengern Wort, sondern:) *alle Vorurtheile zu benehmen, so lange es ist, was es ist: unaufgeklärtes Volck?* Man müßte freylich mit Ja antworten, wenn alle Vorurtheile an sich selbst schäd-

598 „Őrzi a szilke soká a szagát annak, amit először öntsz bele". Horatius: *Az Episztolák első könyve*. 2.69. (Urbán Eszter fordítása.)

599 *Argumenta kat Anthropon* = argumenta ad hominem = személyes érvek; a tárggyal kapcsolatos érv helyett az ellenfél, a vitatárs személyére utaló érv.

600 *ad oculum* = szemmel látható módon; úgy bizonyítani, hogy szemével lássa

601 Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt. „Míg a hibát balgán kerüli, túlesnek a nyergen." Horatius: *Szatirák első könyve*. 2.24. (Horváth István Károly fordítása.)

lich wären. Aber es gibt auch zufälliger Weise nützliche Vorurtheile. Z. E.: der Donner, als *unmittelbare Wirckung* Gottes, ist Vorurtheil. Weil es aber mehr nützt, als schadet, so laße man es stehn. Wer weiß, ob Nachbar Simplex einen für ihn so einleuchtenden Beweis von Daseyn Gottes hat, als Blitz und Donner. Man benehme ihm also den Gedancken: *Gott donnert, schilt selbst*, ja nicht. Ist er fromm, so wird er dadurch seine Überzeugung von Gottes Größe sinnlich und anschauend machen, seine Furcht vor ihm befestigen, – Vertrauen zu ihm stärcken; ist er gottlos, so wird der Gedancke, die Vorstellung von einer Gottheit, die so schrecklich ist, für ihn wenigstens Babau seyn.

A magyar szövegekben előforduló idegen szavak, tájszavak, rövidítések jegyzéke

ad oculum – szemre, szeme elé
aer – levegő
Aeskulapie – gyógyszerészet
Aeskulapium – mágia
alvus – has
anthidota – ellenszer
aphaerema – árpakása
applicatio – alkalmazás
arcanum – titok
argumenta kat' Anthropon – személyes érvek, a vitatárshoz intézett érvek
asa foetida – ördöggyökér, búzaszat, aszandkoró
a'sag – azsag = piszkafa, kemenceseprű, dorong
auditor – hallgató
augurium – jóslat

babós – mumus
berbitélés – érthetetlen mormogás
bial – bivaly

casus – eset
clericus – papnövendék
Clavicula Salomonis – Salamon kulcsai
compes, compedes (tsz.) – béklyó
conflux – gyűlés
confortatio – erősítőszer, megerősítés
congelatio – megkeményedés, megfagyás
congvassal – conquassal = hevesen gomolyog
corrumpeus – megrontó

delirium – önkívület
depositum – letétemény
desperal – kedvét veszti
deszkintálás – ráolvasás (=descântec)
divinatio – jövendölés

effluvium – (ki)folyás
electrum – villámlás

exorcizál – ördögöt űz
exorcizmus – ördögűzés
et – és
experimentum – kísérlet

fascinum – igézet, megkötés

galimatiász – badarság
gluga – pásztortáskának és csuklyának is használt gyapjútermék

híjjú – padlás
Hizmeon – zmeu, zmeoi = sárkány

I.N.R.I. – Iesus Nazarenus Rex Iudeorum = a názáreti Jézus, a zsidók királya
ignis fatuus – „bolond tűz", lidércfény, meteor, vagy „éjjel tsillámló reves fa világa" (Franciscus Pápai Páriz: *Dictionarium Latino-Hungaricum.* Cibinium, 1767. 244.)
imaginarie – képzeletben
impraegnatio – teherbeejtés
infibulatio – hozzákapcsolás
incantatio neonympharum – az új nimfák ráolvasása
item – hasonlóképpen

K. – Keresztelő
kaitza – căiţă= főkötő
kolosoar – căluşar = olykor év eleji, de általában húsvét és pünkösd közötti román gyógyító vagy termékenységet előidézni akaró tánc résztvevője

l. c. – loco citato = idézett műben
linkadás – lidércnyomás
logicus – kollégiumi vagy líceumi logikai osztály hallgatója

magia naturalis occulta – természetes titkos mágia
menstruum virginale – szűzleány havivérzése
mentalis reservatio – hátsó gondolat, titkos fenntartás
mons Veneris – vénuszdomb
muskulus – izom
mutatis mutandis – a változtatandók változtatásával

NB – nota bene = jól jegyezd meg

occa – borona

opus operatum – megcselekedett tennivaló, aminek önmagában hatóerőt tulajdonítottak
oraculum – jósda, jóshely

p. – pagina=oldal
p. o. – példának okáért, például
p.; p. p.; p. p. p. – perge, perge, perge = tovább, tovább, tovább = stb.
pakulár – juhász (<păcurar)
Paszkalia – Pascalia, Păscălie öröknaptárral ellátott román egyházi énekeskönyv, amelynek alapján kiszámítható, hogy húsvét milyen napra esik
paszmás – szakadozott eső
per extensum – részletesen
per hypothesin – feltételezés szerint
pervertendi medium – védekező eljárás
phraenetikus – szangvinikus
physicae praeses – a fizikai stúdium vezetője
practikáns – a szertartás résztvevője
praefectus – gazdatiszt
praejudicium – előítélet, balítélet
praepediál – akadályoz
praesagium – előjel
pro purgatione – hashajtás, tisztítás céljából
procedál – halad, megy
profugus – szökevény

quaestio – kérdés

regula – szabály
remedium – védelem, orvosság
restituál – megtérít
Rever. DD. – Revederendissimis Dominibus – tiszteletes uraknak

s. v. – salva venia = bocsánat, engedelemmel legyen mondva
saeculum – század
sententziázni – ítélni
Sg – Seigneur
simplex – egyszerű
singuláris casus – egyedi eset
sireni – sziréni
sive – vagy
specifice levius et gravius – fajlagosan könnyebb és nehezebb
substitutis substituendis – behelyettesítve a behelyettesítendőket

sz. kereszt – szent kereszt
szévédez – szeleskedik
sztrigoj, sztrigoja – strigoi, strigoaiă=boszorkány, kísértet, vámpír

T. – tomus = kötet
T. U. – Tiszteletes úr
theologiae professor – teológiaprofesszora
tractatus – értekezés

venefika – ördöngős boszorkány
vétula – öregasszony
vice versa – fordítva
Vid. – vide, videtur, videntur = lásd, láttatik, láttatnak
videbis – meglátod
virilitas – férfiasság
vurkoláts – vârcolaci = holdat evő természetfeletti lény
zmjeon – zmeu, zmeoi = sárkány

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

A borítót Kára László tervezte.
A nyomdai előkészítés Kovácsné Daróczi Annamária munkája.
A nyomdai munkákat a Stanctechnik Kft. végezte, felelős vezető Hermann Nikolett.